

**Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний інститут
українознавства**

Валентин Крисаченко
Юрій Фігурний
Олег Чирков

**УКРАЇНСЬКЕ ХРИСТИЯНСТВО:
УТВЕРДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ.
КОНЦЕПТУАЛЬНІ НАРИСИ**

Київ-2022

УДК 94 (477)

Схвалено до друку Вченою радою НДІУ МОН України
(протокол №1 від 14 червня 2022 р.)

Рецензенти: Медвідь Ф.М. – доктор наук в галузі політології, кандидат філософських наук, доцент, професор МКА, професор кафедри теорії держави і права та конституційного права МАУП;

Шакурова О.В. – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української етнології НДІУ.

Крисаченко В.С. Українське християнство: утвердження ідентичності. Концептуальні нариси / МОН України; НДІУ; Крисаченко В.С. (кер-к проєкту, наук. ред-р), Фігурний Ю.С., Чирков О.А. – К.: НДІУ, 2022. – 404 с.

Колективну монографію підготовлено на виконання науково-дослідної роботи «Гуманітарні пріоритети консолідації українського суспільства: соціально-ціннісні виміри» (номер державної реєстрації НДР – 0120U102058, термін виконання – 01.01.2020–31.12.2022 рр.), керівником якої є доктор філософських наук В. Крисаченко. Розглянуто християнізацію людності українських теренів, давню й сучасну політику східних сусідів духовного підпорядкування Руси–України примусом та обдуренням, позбавлення українського народу міжнародної суб'єктності на релігійному полі. Показано, що українська нація ніколи не схиляла голову перед ворожою наругою і завжди чинила гідний опір злочинним намірам агресора. Завдяки цьому українці здобули помісну автокефальну православну церкву, яка об'єднує абсолютну більшість населення країни. Праця буде корисною науковцям-українознавцям, освітянам, усім, хто цікавиться історією та сьогоденням українського православ'я.

Видано за сприяння Музея Шереметьєвих.

Автори дякують за сприяння у виданні монографії
меценату і подвижнику науки – Олексію Шереметьєву.

ISBN 978-617-692-702-0

© НДІУ МОН України, 2022

© Крисаченко В.С., Фігурний Ю.С., Чирков О.А, 2022

ЗМІСТ

Вступ (<i>В.Крисаченко</i>).....	4
Розділ 1. Україна на сторінках Святого Письма: топологія і семантика (<i>В.Крисаченко</i>).....	9
Розділ 2. Початки і утвердження християнства в Україні (<i>В.Крисаченко</i>).....	25
Розділ 3. Християнізація давньої України: свідчення правителів, церковних владик і теологів (<i>В.Крисаченко</i>).....	37
Розділ 4. Державотворча та етнокультурна діяльність хрестителя Руси-України, святого рівноапостольного князя київського Володимира Великого (<i>Ю.Фігурний</i>).....	58
Розділ 5. Києво-Печерська лавра в обороні єдності української церкви (середина XI – початок XVII ст.) (<i>В.Крисаченко</i>)....	76
Розділ 6. Релігія та українська церква в етнодержаво-націєтворенні (друга половина XVIII ст.) (<i>Ю.Фігурний</i>).....	94
Розділ 7. Геополітичне рейдерство російської православної церкви: загарбання, терор, уніфікація (<i>В.Крисаченко</i>).....	103
Розділ 8. Розвиток українського православ'я на рубежі XX – XXI ст. та в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни (<i>Ю.Фігурний</i>).....	155
Розділ 9. Головні тенденції розвитку етнорелігійної ситуації у контексті національної консолідації українців (1985–2022) (<i>О.Чирков</i>).....	189
Розділ 10. Доктрина канонічної території російської православної церкви: апологетика імперського експансіонізму (<i>В.Крисаченко</i>).....	226
Обрії української духовності (<i>В.Крисаченко</i>).....	244
Використані джерела та література. (<i>Уклав О.Чирков</i>).....	257
Додатки (<i>Уклав О.Чирков</i>).....	278

ВСТУП

За вікном – ХХІ століття. А Україна знову в огні і борні. Повсюди гримлять вибухи, рвуться снаряди, кулі снайперів позбавляють життя людей, окупанти збиткуються над мирними громадянами, гвалтують жінок і дітей, в неволі катують бранців, під п'ятою загарбника на непідконтрольних українській владі територіях ледь животіють мільйони українців, національне надбання нищиться і грабується. І причина цьому – все та ж сама, що й багато століть поспіль: невоситима жага Росії до загарбання чужих земель, перетворення вільних людей на своїх холопів та челядь, з тим, щоб розкошувати чужим коштом і кров'ю. Україна бореться – і переможе: бо ж за нами і сила, і правда, і воля.

Цивілізований світ сприймає наше горе як своє власне, і протягує нам свою щирю руку помічі. Повномасштабна війна Росії проти України – не випадковість, так само, як не є спонтанними створені Росією зони напруження в Молдові, Грузії, Азербайджані, Вірменії, Сирії, Лівії та ще в багатьох інших регіонах планети. Скрізь мова йде про агресію однієї сторони – нападника, проти іншої – жертви. І найповажнішим світовим організаціям, котрі опікуються безпекою та миром на планеті, слід вишукувати сучасні та ефективні засоби стримування подібних зазіхань Росії на суверенітет інших країн, вжити найжорсткіших заходів по примушенню її дотримуватись норм міжнародного права.

Для ординців-рашистів окупація чужорідних земель завжди мала смисл як захоплення матеріального і людського ресурсу для відтворення себе самих, тобто злочинної деспотії, в якій не повинно бути місця ні інакодумству, ні інокультурності. Головним інструментарієм досягнення подібної мети були і є насильство, нищення непокірних, привласнення загарбаної власності. В цьому контексті звичною для ординців була і є практика геноциду, котрий був і є невід'ємною складовою всієї зовнішньої та внутрішньої політики Росії. Власне кажучи, саме у такий спосіб, чинячи масові репресії проти інших народів, їй і вдалося загарбати євразійські простори, наводячи на них лад на свій розсуд. А цей розсуд – злочинний і хижацький: або безвідмовне служіння московському господарю, або стирання непокірних з лиця землі, з подальшим привласненням всього їхнього набутку.

В українського народу була і є одна-єдина «провина», і полягала вона в тому, що він – існує. Існує як горда, волелюбна нація, з

багатовіковою історією, із знаними демократичними традиціями та культурними здобутками, з багатою і щедрою рідною землею. Все це потрібно було у нас відібрати, нас – знищити, а себе, росіян – нашим жертвенним коштом – уславити. Українців переслідували цілеспрямовано, завжди і скрізь, змушуючи або до повної покори та манкуртизації, знищували фізично, або розпорошували на «етнічні атоми» в таборах на безкрайніх євразійських просторах «единой и неделимой». При цьому загарбники застосовували найрізноманітніші засоби насильства і покарання, починаючи від масових страт, і закінчуючи постійними тортурами і приниженнями. Свідомо і цілеспрямовано створювались умови проживання, несумісні з життєвими потребами людини, з відсутністю елементарних засобів для існування. При цьому зросійщення автохтонного чи заміщення українського населення російським також було одним із стратегічних пріоритетів внутрішньої політики Кремля. Великодержавний тиск проявлявся у цілеспрямованій дискримінації цілих страт та верств населення – селян, інтелігенції, митців, військових, держслужбовців та ін., знищувались питомі духовні цінності та їх предметне втілення – храми, пам'ятники, музеї, книгозбірні, освітні заклади тощо. Вкрай страхітливого прояву геноцид українського народу набув у формі голодоморів – свідомого, цілеспрямованого і насильницького доведення конкретного етносу до вимирання шляхом позбавлення людей найнеобхідніших засобів для виживання.

Навзаєм, політична практика існування **тоталітарних режимів** ґрунтується на примусовому нав'язуванні поневоленій людині привнесеного загарбником свого власного ціннісного домену. В імперській Росії світоглядною домінантою режиму була тріада **«вер-царь-отечество»**, призначенням якої було формування безумовного вірнопідданства, аж до беззастережної покори представникам влади. В СРСР лексеми комуністичної утопії про рівність, свободу, достаток та братерство народів наповнювались практично тим самим змістом, а саме – відданістю режиму, з безумовною репресивною селекцією всіх інакомислячих та інакодіючих. Сучасна РФ торує свій політичний шлях тими ж великодержавними манівцями. В її Конституції, зрозуміло, також є апеляція до базових цінностей, але їхній контекст завжди виявляється *державо-, а не людиновимірним*. В ній виразно проступають смислові інтенції ще класичної імперської тріади «служіння» громадян державі та її зверхникам. Водночас, з поля зору укладачів Основного закону повністю «випали» основні людські цінності: особиста свободу, рівність перед законом, демократія тощо. Відповідь на це питання є

риторичною: цих положень там немає, бо їх там, за російською логікою, не повинно бути. Апофеозом людиноненавистницької політики нинішнього Кремля є демагогічне заперечення існування як України, та і українського етносу: обидві об'єктивні реальності, на забаганку оскаженілого фіюрера, мають бути зітерті з лиця землі.

А які ж цінності пропонує сама Росія на «експорт» сусіднім державам? Все ту саму горезвісну «матрицю», адаптовану до сучасних реалій, тобто власних можливостей здійснювати агресію, з одного боку, та здатністю потенційної жертви чинити ефективний опір, – з іншого. Фахівці з Національного інституту стратегічних досліджень вважають, що їхній зміст визначається самою сутністю путінської моделі монополії на владу, котра забезпечується домінуванням силових структур та контролем над економічними ресурсами країни, при повному нагляді за громадською думкою та зведенням ролі демократичних політичних інституцій до фікції. Для об'єктів російських зазіхань пропонуються цілі ціннісні «скрутки» політичного, культурного, мовного, економічного, фінансового та військового характеру, завдяки котрим їх можна було б трансформувати в ще одну складову свого імперського простору. Чи не найповнішою мірою на собі це відчуває Україна, яка традиційно є історичною противагою амбітним великодержавним планам Кремля. Найголовнішими засобами впливу серед них є розв'язана Росією повномасштабна війна проти України, ціллю якою є завдання завдати Україні максимальної шкоди та збитків практично у всіх сферах життєдіяльності з використанням будь-яких (включно із забороненими) методів та інструментів, з наступним поглинанням її як власного ресурсу.

Російська ціннісна «матриця» при цьому спрямована на український домен цінностей, з намаганням принизити, дискредитувати і, зрештою, зруйнувати його та здійснити процедуру віртуального та онтологічного заміщення. Чільне місце при цьому обіймає політико-світоглядний концепт «русский мир» для інституалізації гуманітарного простору РФ поза її державними межами. Економічні важелі, насамперед сировинні, енергетичні та технологічні спрямовуються на посилення залежності економіки (а, отже, і рівня життя населення) України від російських монополій. Активно практикується фінансування «п'ятої» колони в Україні шляхом корупційних дій та пошуку можливостей використання для власних інтересів зв'язки в різних гілках влади, управлінських сферах, силових структурах та органах безпеки тощо. Повномасштабно видається також і інтервенція в культурну сферу України: радіо- та телемережу, періодичні видання, інтернет-

ресурси, кіноіндустрію; підконтрольні Москві церковні структури використовуються для створення в публічному просторі держави осередків кризових ситуацій, конфліктогенних зон, відвертих актів протистояння законній владі. Цинізм російської влади в зневажанні людськими долями, їхні амбітні плани щодо переоблаштування всього світу за власними лекалами змушує світову спільноту сприймати цей виклик всерйоз і солідарно, і вишукувати ефективні рішення розв'язання цієї проблеми, консолідуючи провідних глобальних гравців демократичних норм, стандартів та ідеалів, цінностей та парадигм сталого розвитку. І досвід XX ст. по подоланню колективними зусиллями глобальної загрози від нацистського режиму дає обнадійливі сподівання на торжество загальнолюдських цінностей і нині. Нинішнє століття має покласти край і близнюку-брату нацизму – рашизму, котрий знову намагається накласти свою огидну криваву лапу на усталений світовий лад. І в епіцентрі цих неймовірних змагань – Україна, яка постала оборонцем справедливості і правди для всього світу.

Осердям духовності українського народу є християнські цінності, котрими він живився із самого початку земного буття Ісуса Христа. Як наголошував видатний український вчений Іван Огієнко (митрополит Іларіон), «можна думати, що те християнство, яке прищепилося на нашій українській землі, може, вже в вік апостольський, це християнство вже ніколи потім не зникало з нашої землі»¹. І це підтверджується аналізом самого процесу християнізації давньої України. Її терени та людність семантично та топологічно присутні на сторінках Святого Письма, а праукраїнські етноси (роксолани, склави, склав'яни, анти), як і суміжні етноси (греки, готи, хозари та ін.) жадібно всотували істину праведного вчення. Про це свідчать сучасники та самовидці, зокрема світські та церковні владика, теологи, правники, історики та ін. Цілком закономірним постала і проблема сутнісного включення українського етносу до лона християнської церкви, що увіходило до парадигми державницької діяльності князів Бравлина, Аскольда, Діра, княгині Ольги та Великого князя Володимира.

В умовах золотоординської експансії, під загрозою опинилась не тільки політична незалежність Руси-України, але і її національні цінності, зокрема і духовні. Загарбання поширювалось на всі сфери буття українства, починаючи від територіальних, і завершуючи культурними надбаннями. Орда та її спадкоємиця – московське царство,

¹ Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: У 2 т.: Т. 1-2. Київ: Україна, 1993. С. 8.

керувались доктриною експропріації християнського набутку України і використання потенціалу віри для власної користі. А тому парадигмою підлеглих єпархій (майбутньої РПЦ) стало служіння золотоординському зверхнику. Перетікання ціннісних онтологій яскраво ілюструється крадіжкою Переяславської єпархії і її переномінуванням в Сарайську. В цьому контексті і слід сприймати загарбницькі компанії по формуванню ідеології третього Риму, формуванню геополітичної доктрини, неканонічній «патріархізації» московщини, захопленні Київської митрополії, Києво-Печерської лаври та ін.

Безумовною складовою опредметнення подібних міфологем стало рейдерство в сфері культури та привласненні українських цінностей з одночасним відстороненням українства від власної ідентичності, включно з його фізичним знищенням шляхом геноциду. Сутність дій рашизму супроти Українського Християнства залишалась незмінною і в часи Російської імперії та СРСР; такою ж вона є і в сучасній РФ: знищення українства і використання його потенціалу як власного ресурсу. Це і руйнування греко-католицького культурного простору, нищення автокефального українського православ'я в умовах радянського тоталітаризму тощо. Своєрідного апофеозу насильство і гвалт над національною вірою досягло в період відкритої військової агресії проти України з боку РФ.

Українська нація ніколи не схиляла голову перед ворожою наругою і завжди чинила гідний опір злочинним намірам агресора. Цьому підтвердженням є і багатовікова боротьба за збереження Українського Християнства, і зусилля держави і народу за його утвердження в незалежній Україні. Яскравим свідченням цьому є виокремлення Української Православної Церкви в Київський Патріархат та консолідація зусиль всього суспільства по набуттю автокефалії Православною Церквою України. Про яскраві, трагічні і переможні сторінки буття Українського Християнства – на подальших сторінках цієї книги.

РОЗДІЛ 1. УКРАЇНА НА СТОРІНКАХ СВЯТОГО ПИСЬМА: ТОПОЛОГІЯ І СЕМАНТИКА

Біблія – Святе Письмо майже для двох мільярдів людей. Це найбільш читаний, коментований і шанований твір. Саме слово «Біблія» означає «книги», тобто збірка книг. Структурно Біблія складається з двох великих частин Старого Заповіту і Нового Заповіту, причому перший включає 47, а другий – 27 книг. Таким чином, Біблія містить 74 канонічні книги.

У біблійні часи держави під назвою «Україна» не існувало, але в різних книгах Святого Письма, починаючи від найдавніших, містяться згадки про народи, які, ймовірно, з прадавня мешкали на території нашої країни, є розповіді про природні умови тодішнього Причорномор'я. Висновок, який можна зробити, буде таким: **Біблія однозначно відносить старожитні землі України до обширів Ойкумени.**

За усталеною християнською традицією, «**центром світу**» був оголошений Єрусалим, а ще точніше (за словами середньовічного богослова Севульфа): «Безпосередньо перед храмом Гробу Господнього, за зовнішньою стіною, неподалік від місця, що зветься Голгофа, існує місце під назвою Коло, яке сам наш Господь Ісус Христос позначив і власноруч виміряв, оголосивши центром світу»¹.

Самі ж **обшири «цивілізованого світу» Біблія окреслює в межах від Індії до Іспанії (із сходу на захід), і від Сомалі – Ефіопії до Скіфії – Кіммерії (з півдня на північ).** Природно, найбільше уваги віддано країнам, з якими безпосередньо була пов'язана доля Ізраїлю – Греції, Риму, Єгипту, Вавилону, Ассирії та ін.

Але саме з віддаленими народами **Скіфії** пророча та апокаліптична традиція Біблії пов'язує чимало подій щодо майбуття єврейського народу, особливо «наприкінці» світу. Так учасниками дійства стають пришельці з далекої, як для Ізраїлю, півночі.

Вже у «**П'ятикнижжі**» **Мойсея** є таке пророцтво:

«Господь підійме проти тебе народ іздалека, з кінця землі, що злетить на тебе, мов орел; народ, мови якого ти не розумієш; народ із жорстоким виглядом, який не зважає на старих і не має милосердя до дітей» (5 М. 28: 49-50).

¹ Райт Дж. К. Географические представления в эпоху крестовых походов *Исследование средневековой науки и традиции в Западной Европе*. М.: Наука, 1988. С.234.

І **пророк Ісайя**, який жив ще у VIII ст. до Р. Хр., в часи, коли Єрусалим облягли войовничі асирійські племена, провіщав настання ще жахливіших часів, але водночас – і нищення мандрівців здалеку: «Ти не побачиш більше зухвалого люду, люду глухої мови, що її годі зрозуміти, з язиком лепетливим, незбагненим» (Іс. 33: 19).

Власне кажучи, суто «північний орієнтир» подібній загрозі надав **пророк Єремія**, за часів якого (наприкінці VII – поч. VI ст. до Р. Хр.) Юдея і Єрусалим підпали під владу вавилонського царя Навуходоносора. І було слово Господа до Єремії, і відкрив Господь пророкові, що: «З півночі відкриється зло на всіх мешканців землі. Бо ось Я покличу всі племена царств північних, – слово Господнє, – і поприходять вони й поставлять кожне престол свій перед входом біля брами Єрусалима, проти всіх мурів його навколо та й проти всіх міст юдейських. Я виголошу над ними суд мій за всі їхні ледарства, за те, що вони покинули мене й воскурювали ладан іншим богам та припадали ниць перед ділом рук своїх» (Єр. 1: 13-16).

З контексту зрозуміло, що йдеться не про вавилонські племена – всі вчинки останніх достатньо атрибутовані, – а про ще більшу загрозу і для Юдеї, і для Вавилону, – саме з півночі. Пророк Єремія докладно описує цей народ: **це – народ «запеклий», народ «давnezний», всі його люди – витязі, рухаються вони на конях, а в руках мають лук та спис; мов лев, виповзає він з гущавини своєї, а голос його реве як море**. Цікаво, що біблійний пророк Єремія інколи згадує про нього ледь не із щирим захопленням – у випадку, коли гнів пришельців з Півночі очікується на Халдею та Вавилон: «Ось народ надходить із півночі, народ великий, і царі численні виринають із крайніх закутин світу. В руках у них луки й списи, жорстокі вони й немилосердні, ревуть, як море: мчать на конях, готові, як один, до бою на тебе, дочко вавилонська» (Єр. 50: 41-42).

Чи можна достовірно атрибутовати цей «народ з півночі»? Безперечно. У біблієзнавстві вже давно потрактовують, наприклад, генеалогічні древа Святого Письма як своєрідні етнополітичні реалії. **Книга Буття** з цілковитою певністю зазначає: «Ось потомки синів Ноя: Сима, Хама та Яфета, в яких народилися сини по потопі. Сини Яфета: Гомер, Магог, Мадай, Яван, Тувал, Мешех та Тірас. Сини ж Гомера: Ашкеназ, Ріфат і Тогарма... Від них вийшли народи, що розселились по островах та по краях, кожен за своєю мовою, за своїми племенами, у своїх народах» (1 М. 10: 1-3, 5).

А **пророк Єзекіїл (Іехезієль)** уточнює: Гомер і Тогарма – з крайньої півночі (Єз. 38: 6). Не випадково «Краткая еврейская

енциклопедия» (Єрусалим, 1982. – Т. 2) зазначає, що **Гомер – то найменування Кіммерії**. Згадаємо у зв'язку з цим, що **наша власна історіографія, починаючи від Нестора-літописця, однозначно виводить родовід українського народу також безпосередньо від Яфета**. Такі паралелі фіксують подібність образів «північних племен» у різних частинах Ойкумени. Тим часом Святе Письмо донесло до нас звістки чи не про найгрізніших мешканців Ойкумени – таємничих і грізних **Гога і Магога**. На побутовому рівні навіть нині вони уявляються як безжалісні азійські кочовики, щось подібне до орд Чингізхана. Проте саме Біблія спонукує до більш точної оцінки Гога і Магога.

Пророк Єзекиїл так передає слова Господа, мовлені до нього: «Сину людський, зверни своє обличчя до Гога краю Магога, князя Рошу, Мешеху та Тувалу, і пророкуй про нього та й скажеш: Так сказав Господь: Ось Я проти тебе, Гогу, княже Рошу, Мешеху та Тувалу. І заверну тебе, і вкладу гачки в щелепи твої, і виведу тебе та все військо твоє, коней та верхівців, усі вони досконало озброєні, велике зборище, зо щитами та щитками, усі озброєні мечами...» (Єз. 38: 2-4).

Запам'ятаємо ім'я **«князя Рошу»**, а поки що дізнаємось з Біблії, що Гог прийде з «північних кінців» (Єз. 38: 14), що **це військо численне і на конях, озброєне луками, списами та щитами**, що послані ці воїни Господом як кара народу Ізраїля за його гріхи. Але явить Господь милість свою, і винищить Гога і Магога безпосередньо на землі обжитій. Біблійний пророк Єзекиїл, однак, сповіщає при цьому, що винищить їх Господь у Долині Многолюдства Гога, котра розташована, як там зазначається, на схід від моря, «і буде ховати їх Ізраїлів дім, щоб очистити землю, сім місяців» (Єз. 39: 12). А **Новий Заповіт**, зокрема **Одкровення св. апостола Йоана Богослова**, пов'язує з'яву Гога і Магога з останньою битвою Бога і сатани: «А коли скінчиться тисяча років, буде випущений сатана з темниці своєї, і вийде зваблювати народи, що на чотирьох кутах землі, – Гога і Магога, збирати їх на війну, яких число – мов піску біля моря. І виступили на широчину землі й оточили табір святих та місто улюблене; і впав огонь від Бога з неба й пожер їх» (Од. 20: 7–9).

Християнські коментатори Святого Письма (в тому числі о. Іван Хоменко – сучасний перекладач Нового і Старого Заповітів на українську мову) відносно цього непевно зазначають, що царство Гога «було десь коло Каспійського моря». Натомість вже згадувана «Краткая еврейская енциклопедия» безперечно **отожднює Гога і Магога зі Скіфією**, тобто Північним Причорномор'ям (Понтом). Далєбі, в обох випадках ми маємо вказівки на географічні та етнічні реалії, які

безпосередньо пов'язані зі східноєвропейським світом. Зрозуміло, важливість есхатологічних мотивів людського буття та «відведеного» у них Гогу й Магогу місця зумовили появу найрізноманітніших коментарів. Так, **Пліній** вважав їх племенами ассирійськими (що суперечить самому текстові Письма). Середньовічні письменники, йдучи за єврейською традицією, схильні були вважати їх скіфськими племенами (**Йосиф, Ієронім, Ісидор Севільський**). Згодом християнські та мусульманські автори «витіснили» Гога й Магога на пограниччя між своїми світами: там, мовляв, мешкає цей жорстокий, кровожерливий народ, оточений у свій час Александром Македонським великою стіною (**Матвій Паризький, Бин'ямин Тудельський, Оттон Фрейзингенський** та ін.). Інакше кажучи, **Гог і Магог** трансформувались зі сфери образно-конкретного повідомлення, звичайної, як на ті часи, інформації, у якусь абстрактну силу, начало зла, своєрідне логіко-теоретичне поняття.

Не випадково середньовічні автори, зокрема **Годфрід Вітербозький**, вже ототожнюють Гога і Магога із самими ... юдеями: саме їх – «одинадцять єврейських племен» – «замкнув» Александр Великий (Македонський). В Україні колись давно навіть побутувала надзвичайно цікава апокрифічна легенда, згідно з якою саме на її землях розташовані дванадцять рогів, котрі трублять під дією вітру і тим самим стримують Гога і Магога від наступу. І лише коли ці труби замовкнуть, в них птахи зів'ють свої гнізда. Це зайвий раз доводить сакралізацію реальних біблійних північно-скіфських племен.

Втім, у **Святому Письмі** трапляються й **безпосередні посилання на феномен присутності скіфів у тодішній цивілізації**. Так, у другій книзі **Маккавеїв** (до речі, як уже згадувалося, книзі другоюканонічній) міститься ось такий цікавий для нашого подальшого викладу фрагмент: «Та юдеї, візвавши до Володаря, який своєю могутністю розбиває ворожі сили, здобули місто, а тих, що в ньому були, вбили – близько 25 000. Звідтіля вони рушили на Скітополь, який лежав 600 стадій від Єрусалима. Але що юдеї, які там перебували, засвідчили, мовляв, мешканці Скітополя були до них сердечні та в лиху годину помагали, то Юда з вояками подякував їм, попросив їх, щоб і на майбутнє були доброзичливі супроти його народу, і прибув у Єрусалим перед самим святом Седмиць» (II Мак. 12:28-31).

Отже, **Скітополь, тобто Скіфополь** (місто скіфів) – це головне місто т. зв. Декаполя («десятиграддя»), союзу десяти еллінізованих міст Південної Сирії, Північного Зайорданія та Ізраїльської долини. В часи визвольних змагань євреїв під проводом Юди Маккавея супроти

сирійського царя Антіоха Єпіфана (з 167 р. до Р. Хр.) місто залюднювали майже поспіль «язичники», тобто елліни й варвари. А чого варта сама назва міста! До речі, в Ізраїлі, неподалік від самого Назарета, є гора з промовистою назвою «**Тавр**» – і як тут не шукати аналогії з «тавроскіфами» й Тавридою...

Тим часом Святе Письмо декілька разів згадує і власне **скіфів** (II Мак. 4: 47; 12: 29. III Мак. 7: 5). Та чи не найпромовистіше свідчення про них у **Посланні ап. Павла до колосян**. Викладаючи загальні принципи християнського життя ап. Павло сформулював знамениту тезу: «Тим-то немає грека, ні юдея, ні обрізання, ні варвара, ні скита, ні невольника, ні вільного, а все й у всьому – Христос» (Кол. 3: 11).

Цей догмат безліч разів цитовано, але здебільшого в урізаному вигляді: тільки ту частину, де йдеться про греків та юдеїв. Та апостол Павло окреслює коло найвідоміших народів своєрідною тріадою: **«греки–юдеї–скіфи»**. І це попри те, що на час створення Послання апостол перебував у римській в'язниці (61-63 рр.), а колосяни, яким адресувалося Послання, були аж ніяк не скіфського племені. Тим цінніше «долучення» скіфів до «стовпів» Ойкумени. Доречно тут нагадати, що по П'ятидесятниці після воскресіння Ісуса Христа серед народів, на які зійшов Дух Святий, згадано й мешканців Понту (Дії. 2: 9).

Досить несподівано «українська тема» Святого Письма доповнюється при зверненні до феномену **Кедару та кедарських племен**. Звичайними є два тлумачення Кедару: як другого сина Ізмаїла, Авраамового сина (I М. 25: 13), та як арабського народу, що походить від Ізмаїла (Іс. 119: 5 та ін.). В останньому випадку ми дізнаємось, що народ цей живе у шатрах, які надзвичайно гарні (Пісня пісень 1: 5); має він велику славу, а сини його — лицарі-лучники, і військо вельми велике (Іс. 21. 16-17); Кедар – це східна країна, яку у свій час завоював Навуходоносор, цар вавилонський (Єр. 49: 28-29); з Арабією та кедарськими князями Ізраїль торгував ягнятами, баранами й козлами (Єз. 27: 21). Але є підстави розглянути проблему Кедару нетрадиційно. Почнемо з наступного. Ще **Макцій Плавт**, римський поет (бл. 251-184 до Р. Хр.), у творі «Три монети» звернув увагу на існування різних Аравій:

«С и к о ф а н т: ... Передовсім прибули ми в Понт до Аравійської землі.
Х а р м и д: Ого, невже і в Понті є Аравія?

С и к о ф а н т: Є: не та, де родиться фіміам, а та, де росте полин та материнка»¹.

Полин та материнка. ... Вони й досі є одними з рослин-домінантів наших причорноморських степів. Втім, натяк Плавта на різні Аравії – лише матеріал для роздумів. Оскільки існують ще більш переконливі аргументи витлумачити Кедар по-новому.

У 90-х роках XII ст. **ребе Петахія з Регензбургу**, що в Баварії, здійснив довготривалу подорож через Чехію, Польщу, Русь, Кавказ та інші землі – аж до Палестини і описав свої враження. Згодом його записи ретельно відредагував інший рабин – **Іегуда Благочестивий**. У цих записках докладно описана тодішня **Русь** та її мешканці. Ця країна не має гір, зазначає Петахія, її мешканцями керують не царі, а князі та знать²; харчуються тут люди рисом, просом, молоком, м'ясом та ін. Але для нас найцікавішим є те, що **цю країну Петахія, не сумніваючись ні на мить у власній правоті, називає ... Кедаром**. Так, саме Кедаром, хоча світів мандрівник повидавав чимало. Неабияку цінність має й те, що як Петахія, так і його «редактор» Іегуда – священики, тобто ретельні, ортодоксальні юдеї, і для них слідування літері й духу Святого Письма є аксіоматичним. Прикметно у зв'язку з цим, що Дж. К. Райт, автор фундаментальної праці «Географічні уявлення в добу хрестових походів» (1925 р.), у географічному покажчику до книги фіксує: **Кедар – див. Україна**³. Так **біблійний Кедар для середньовічних євреїв стає східноєвропейською Руссю-Україною!**

А тепер вернімося до таємничого Гога, як до «князя Рошу». Це також надзвичайно важке для тлумачення місце в Біблії. Ще в минулому столітті у різноманітній біблієзнавчій літературі висловлювалися слушні припущення, що в даному разі йдеться, знов-таки, про скіфський народ, вождем якого був Магог, чи, навіть, про власне руський народ. Чи не фантастика – це ж вісточка з VI ст. до Р. Хр.?

Можливо, що й ні. Адже **патріарх Фотій** порівнював напад Аскольда та Діра на Константинополь з біблійним Рошем (Росом). Так само висловлювався й **імператор Константин Багрянородний**, причому в деяких грецьких пам'ятках того часу трапляється і така форма написання, як «Роус» (Роуш) – знову ж таки, з посиланням на Біблію. Та чи не найціннішими, як у випадку з Петахією, є свідчення самих

¹ Плавт. Три монеты // Латышев В.В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. Т. 2. СПб.: Тип. Имп. АН, 1904. С. 1.

² Райт Дж. К. Цит. праця. С. 279.

³ Там само. С. 465.

єврейських авторів. У середині минулого століття **Абрам Фіркович** – відомий тодішній вчений-караїм з Криму – виявив і опублікував один напис з полів П'ятикнижжя, що розміщувався на стіні синагоги біля Дербента (там колись була Хазарія). Ось його текст:

«Я один з віроповіданих Ізраїля – Авраам син Мар Сімхи з міста Сафарад, в царство братів наших, благочестивих прозелітів хазар, був у 1683 р. після вигнання нашого – тобто 4746 по сотворенню, по ері, по якій рахують брати наші, євреї міста Матархи, в той час, коли посли **князя Рош Мешех з міста Ціоба** прийшли до володаря нашого, хазарського князя Давида, розвідати в справі релігії, – відправлений ним до Персії та Мідії купити для хазарських общин стародавні П'ятикнижжя, книги пророків та гагіографів»¹ (підкреслено мною – В. К.).

Тут Сафард – це Керч, Матарха – Тматорокань, рік події – 986. Подія ця, як відомо, описана й Нестором-літописцем, а саме: **посольство до Хозарії на предмет ознайомлення з суттю юдейства**. Однак найцікавіше попереду: **Ціоб є нічим іншим, як Києвом, а князь Рош Мешех – Великим князем київським Володимиром Святославичем**. Так несподівано замкнулася логічна вервечка від Святого Письма до староукраїнського князя. Навіть якщо це припущення недостатньо обґрунтоване, сама обставина, що в єврейській самосвідомості князь Рош з Біблії і князь Володимир з Русі – типологічно тотожні особистості, – є безперечним аргументом на користь пошуку паралелей між Святим Письмом та Україною.

Дехто схильний вбачати в подібних текстах алегоричне знання і нічого понад це. Мовляв, «народи з півночі» для стародавніх юдеїв – то лише символ абстрактної загрози. Та на такі заперечення можна й треба дивитись крізь призму реальних подій. Адже якими загрозливими мали б бути оці північні скіфи, якщо порівняно з ними біди, які завдали ізраїльському народові Єгипет, Вавилон чи Ассирія, здавалися ледь не дитячою забавою? Тут ми повинні знову згадати і давніх авторів, і реальний історичний процес. Але якщо римські історики (Помпей Трог, Юніан Юстин, Квінт Курцій Руф) були переконані, що скіфи є родоначальниками парф'ян та бактрийців, – і з ними згодні як єврейські (Йосиф Флавій), так і християнські авторитети (Тертулліан), – то це був

¹ *Мальшевский И.* Евреи в Южной Руси и Киеве в X–XII веках // Труды духовной академии. 1872. Т. 2, № 6. С. 567; див. також: *Никитин А.* Синагоги иудейские как места общественного богослужения // Там само. 1900. Т. 2, № 8. С. 565–606.

лише відгомін тих далеких подій IX-VI ст. до Р. Хр., коли скіфи зробили чимало блискучих походів в Азію, підкорили тамтешні народи й дали пасіонарний поштовх їх дальшому розвитку. Тому для іудеїв переможці їхніх поневолювачів взагалі поставали як сила, керована самим Господом Богом.

Отже, можна вважати, що людність і край старожитньої України як геополітичної реальності на Сході Європи присутні на сторінках Святого Письма і їх можна атрибутувати, особливо якщо зрозуміти контекст стародавніх книг й зіставити біблійні сюжети з реальними історичними подіями і територіями, пов'язаними, зокрема, з походами амазонок, скіфів та кіммерійців через Кавказ в обшири парф'ян, бактрийців, персів та інших народів.

Ми наводимо практично всі прямі й суміжні згадки про геополітичні українські реалії біблійних часів. Оскільки в українському суспільстві широко використовують два повних переклади Біблії – митрополита Іларіона (Івана Огієнка) (у нас – в колонці зліва) та Римський переклад (о. Івана Хоменка), то даємо паралельні місця з обох видань. Можна побачити досить істотну відмінність у викладі деяких текстів і тлумаченні власних імен та соціального становища («князя Рош», варіації «слуги – раби»). Саме використання обох перекладів дасть змогу найповніше вникнути в «український» контекст Біблії.

СВЯТЕ ПИСЬМО

Біблія або Книги Святого
Письма Старого і Нового Заповіту //
United Bible Societies. – 1988. –
1523 с.

КНИГА БУТТЯ

10

1. Оце нащадки синів Ноевих:
Сима, Хама та Яфета. А їм
народились сини по потопі:

2. Сини Яфетові: Гомер, і
Магог, і Мадай, і Яван, і Тувал, і
Мешех, і Тирас.

3. А сини Гомерові: Ашкеназ, і
Рифат, і Тогарма.

5. Від них відділилися острови
народів у їхніх краях, кожний за

Святе Письмо Старого та
Нового Завіту // United Bible
Societies. – 1992. – 1422 с.

БУТТЯ

10

1. Ось потомки синів Ноя:
Сима, Хама та Яфета, в яких
народилися сини по потопі.

2. Сини Яфета: Гомер,
Магог, Мадай, Яван, Тувал,
Мешех та Тирас.

3. Сини ж Гомера: Ашканаз,
Ріфат і Тогарма.

5. Від них вийшли народи,
що розселились по островах та по

мовою своєю, за своїми родами, у
нарадах своїх.

25

12. А оце нащадки Ізмаїла,
Авраамового сина, що його
породила Авраамові єгиптянка
Агар, невільниця Саррина.

13. І оце імена синів Ізмаїла, за
їхніми іменами й за нащадками їх:
перворідний Ізмаїлів Невайот, і
Кедар, і Адбеїл, і Мівсам.

18. І розложилися вони від
Хавіли аж до Шуру, що навпроти
Єгипту, як іти до Ашшуру¹

ПОВТОРЕННЯ ЗАКОНУ

28

49. Господь нанесе на тебе
народ іздалека, з кінця землі, *так*,
як летить орел, народ, що мови його
ти не розумієш,

50. народ жорстокий, що не
зважатиме на старого, а для юнака
не буде милостивий.

краях, кожен за своєю мовою, за
своїми племенами, у своїх
нарадах.

25

12. А ось історія роду
Ізмаїла, Авраамового сина, якого
вродила Авраамові Агар
єгиптянка, слугиня Сари.

13. Імена ж синів Ізмаїла за
їхніми назвами, за їхніми родами
такі: перворідний Ізмаїла
Невайот; далі – Кедар, Адбеель і
Мівсам.

18. Вони ж оселилися від
Хавіли до Шуру, на схід від
Єгипту, як іти в Ашшур.

ВТОРОЗАКОННЯ

28

49. Господь підійме проти
тебе народ іздалека, з кінця землі,
що злетить на тебе, мов орел;
народ, мови якого ти не
розумієш;

50. народ із жорстоким
виглядом, який не вважає на
старих і не має милосердя до
дітей.

II КНИГА МАКАВЕЇВ

12

28. Та юдеї, візвавши до
Володаря, який своєю могутністю
розбиває ворожі сили, здобули
місто, а тих, що в ньому були,
вбили – близько 25 000.

30. Але що юдеї, які там
перебували, засвідчили, мовляв,
мешканці Скитополю були до них
сердечні та в лиху годину

¹ Ашшур – пізніша Ассирія (прим. І. Огієнка).

помагали,

29. Звідтіля вони рушили на Скитополь, який лежав 600 стадій від Єрусалиму.

31. то Юда з вояками подякував їм, попросив їх, щоб і на майбутнє були доброзичливі супроти його народу, і прибув у Єрусалим перед самим святом Седмиць.

КНИГА ПСАЛМІВ

Псалом 119(120)

5. Горі мені, що замешкую в Мешеху, що живу із шатрами Кедару!

6. Довго душа моя перебувала собі разом з тими, хто ненавидить мир:

7. я – за мир, та коли говорю, то вони – за війну!

ПІСНЯ НАД ПІСНЯМИ

1

5. Дочки єрусалимські, – я чорна та гарна, немов ті намети кедарські¹, мов занавіси Соломонові!

КНИГА ПРОРОКА ІСАЇ

21

16. Бо до мене Господь сказав так: Ще за рік, як рік наймита, і вся слава Кедару покінчиться.

17. А понадто полишиться невелике число лучників з лицарів кедарських синів, бо Господь, Бог Ізраїлів, це говорив.

33

ПСАЛМИ

120 (119)

5. Горі мені, що я чужинець у Мешесі, що перебуваю біля шатер кедарських!

6. Довго жила моя душа між тими, що мир ненавидять.

7. Я – ввесь за мир; коли ж говорю, вони – за війну.

ПІСНЯ ПІСЕНЬ

1

5. Я чорна, але гарна, дочки єрусалимські, немов кедарські шатра, немов шалманські намети.

КНИГА ПРОРОКА ІСАЇ

21

16. Так бо сказав мені Господь: «Іще рік, рахуючи роками наймитів, і вся слава Кедара щезне.

17. І небагато лучників зостанеться у відважних синів Кедара», – бо так сказав Господь, Бог Ізраїля.

33

¹ Кедар, другий син Ізмаїла, 1. М. 25. 13, родоначальник бедуйнів. Пор. Іс. 60. 7 (прим. І. Огієнка).

19. *Уже* не побачиш народу зухвалого, народу глибокомого, якого не можна було б розібрати, незрозумілоязикового, якого не можна було б зрозуміти.

42

11. Хай голосно кличуть пустиня й міста її, оселі, що в них проживає Кедар! Хай виспівують мешканці скелі, хай кричать із вершин гірської!

КНИГА ПРОРОКА ЄРЕМІЇ

1

13. І було мені слово Господнє подруге таке: Що ти бачиш? А я відказав: Я бачу кипляче горня, а перед його звернений з півночі *на південь*.

14. І сказав мені Господь: З півночі відкриється зло на всіх мешканців землі.

15. Бо ось Я покличу всі родини царств на півночі, – говорить Господь, – і вони поприходять, і поставлять кожен свого трона при вході до єрусалимських брам, і навколо при всіх мурах його та при всіх юдиних містах.

16. І буду судитися з ними за всю їхню безбожність, що вони покинули Мене, і кадили іншим богам, і вклонялись чинам своїх рук.

4

6. Підійміте прапор до Сіону, поспішайте, не станьте, бо з півночі зло приведе і велике нещастя...

19. Ти не побачиш більше зухвалого люду, люду глухої мови, що її годі зрозуміти, з язиком лепетливим, незбагненим.

42

11. Нехай озветься голосно пустиня з її містами, оселі, де живе Кедар! Нехай ликують тії, що живуть на скелях, нехай радісно з вершин гірських гукають!

КНИГА ПРОРОКА ЄРЕМІЇ

1

13. І надійшло до мене вдруге таке слово Господнє: «Що бачиш?» Я відказав: «Бачу, кипить казан. Він видніє з півночі».

14. Тоді Господь сказав до мене: «З півночі зірветься лихо на всіх мешканців землі.

15. Бо ось я прикличу всі племена царств північних, – слово Господнє, – і поприходять вони й поставлять кожне престол свій перед входом у брами Єрусалиму, проти всіх мурів його навколо та й проти всіх міст юдейських.

16. Я виголошу над ними суд мій за всі їхні ледарства, за те, що вони покинули мене й воскурювали ладан іншим богам та припадали ниць перед ділом рук своїх.

4

6. Поставте стяг у напрямі Сіону, втікайте, не спиняйтесь, бо я наведу з півночі лихо і велике

7. Лев виходить із своєї гушавини, і той, хто нищить народи, вирушає із місця свого, щоб твій край обернути на руїну, і спустошені будуть міста твої, так що забракне і мешканця!...

5

14. Тому вирікає отак Господь Бог Саваот: За те, що говорите слово таке, ось Я в уста твої вкладаю слово Своє за огонь, а народ цей — *то* дрова, — і він пожере їх!

15. Ось Я приведу іздалека народа на вас, о доме Ізраїлів, каже Господь, — це сильний народ, стародавній це люд, люд, що мови його ти не знаєш, і не зрозумієш, що він говоритиме.

16. Його сагайдак, як відчинений гріб, усі хоробрі вони.

17. І він пожере твоє жниво та хліб твій, поїсть він синів твоїх та дочок твоїх, худобу дрібну та худобу велику твою пожере, з'їсть твого виноградника й фігу твою, понищить мечем твердині міста твої, на які ти надієшся...

6

22. Так говорить Господь: Ось приходить народ із північного краю, і збуджується люд великий із кінців землі.

23. Лука та ратище міцно тримають, жорстокі вони й милосердя не мають, їхній голос, як море реве, і гарцюють на конях вони... Ушикований, мов чоловік той до бою, на тебе, о дочко Сіону!

49

нещастя.

7. Виповзає лев з гушавини своєї, вирушає губитель народів, виходить із свого місця, щоб пустою зробити край твій; міста твої будуть зруйновані, без мешканців залишаться.

5

14. Тому Господь сил так говорить: «За те, що вискажете такі речі, я зроблю слова мої вогнем в устах у тебе, а народ цей — дровами, і він пожере їх.

15. Я наведу на вас, доме Ізраїля, народ іздала, — слово Господнє; — то народ запеклий, народ давnezний, народ, мови якого ти не знаєш, ані розумієш, що він говорить.

16. Як гріб відкритий, сагайдак у нього і всі вони витязі.

17. Він поїсть врожай і хліб твій; він поїсть синів твоїх і дочок твоїх; він поїсть овець твоїх і товар твій; він поїсть твій виноградник і смокви твої; зруйнує міста-твердині, що на них звиряєшся, мечем звоює.

6

22. Так говорить Господь: «Ось іде народ з північної країни, великий люд здійсмається з найдалших закутин світу.

23. В руках їхніх лук зо списом; вони жорстокі, не мають милосердя. Голос їхній реве, як море; вони верхи на конях. Готові як один до бою проти тебе, дочко Сіону.»

49

28. На Кедар та на царства
Хацору, що їх побив
Навуходоносор, цар вавилонський.
«Так говорить Господь: Уставайте,
йдіть на Кедар, і нехай спустошать
війська синів сходу!»

29. Заберуть їхні намети та
їхню отару, їхні покрови та всі їхні
речі, та їхніх верблюдів собі
заберуть, і над ними кричатимуть:
Жах звідусіль!..»

50

41. Ось із півночі прийде
народ, і люд великий, і численні
царі, – вони збуджені будуть із
кінців землі:

42. Лук та ратище міцно
тримають, жорстокі вони й
милосердя не мають, – їхній голос,
як море реве, вони їдуть на конях, –
на тебе вони вшикувались, як муж
на війну, вавилонська дочко!

КНИГА ПРОРОКА ЄЗЕКІІЛЯ

27

21. Арабія та всі кедарські
князі – покупці це твоєї руки;
ягнятами, і баранами, і козлами, —
ними торгівля твоя.

38

1. І було мені слово Господнє
такє:

2. «Сину людський, зверни
своє обличчя до Гога, краю Магога,
князя Рошу, Мешеху та Туvalu, і
пророкуй на нього

3. та й скажеш: Так сказав
Господь: Ось Я проти тебе, Гогу,

28. Про Кедар і про царства
Хацору, що завоював
Навуходоносор, цар
вавилонський, так говорить
Господь: «Уставайте, рушайте на
Кедар, руйнуйте синів Сходу!»

29. Шатра й овець їхніх
позабирайте, опони для шатер і
все начиння. Возьміте собі їхніх
верблюдів, кричіте проти них:
Страх з усіх боків!..»

50

41. Ось народ надходить із
півночі, народ великий і царі
численні виринають із крайніх
закутин світу.

42. В руках у них луки й
списи, жорстокі вони й
немилосердні, ревуть, як море;
мчать на конях, готові, як один,
до бою на тебе, дочко
вавилонська.

КНИГА ПРОРОКА
ЄЗЕКІІЛЯ

27

21. Арабія й усі князі
кедарські вели торгівлю з тобою:
вони взамін давали ягнят, баранів
і козлів.

38

1. Надійшло до мене таке
слово Господнє:

2. «Сину чоловічий!
Обернись лицем проти Гога в
Магог-землі, проти верховного
князя мешехського й
тувальського, і пророкуй проти
нього;

3. і скажи: Так говорить
Господь Бог: Ось я проти тебе,

княже Рошу, Мешеху та Тувалу!

4. І заверну тебе, і вкладу гачки в щелепи твої, і виведу тебе та все військо твоє, коней та верхівців, усі вони досконало озброєні, велике зборище зо щитами та щитками, усі озброєні мечами.

5. Парас, Куш і Пут¹ із ними, усі вони зо щитом та з шоломом.

6. Гомер і всі орди його, дім Тогарми, кінці північні та всі відділи його, численні народи з тобою.»

14. Тому пророкуй, сину людський, та й скажеш до Гога: Так говорить Господь Бог: Чи того дня, коли народ Мій сидітиме безпечно, ти не довідаєшся про це?

15. І прийдеш із свого місця, із північних кінців, ти та численні народи з тобою, — всі вони гарцюють на конях, зборище велике й військо численне!

39

1. А ти, сину людський, пророкуй на Гога та й скажеш: Так говорить Господь Бог: Ото Я на тебе, княже Рошу, Мешеху та Тувалу!

2. І верну тебе, і попроваджу тебе, і підйму тебе з північних кінців, і впроваджу тебе на Ізраїлеві гори.

3. І виб'ю лука твого з твоєї лівиці, а твої стріли кину з твоєї

Гогу, верховний князю мешехський і тувальський!

4. Я заверну тебе, вкладу у щелепи твої кільця і виведу тебе вкупі з усім твоїм військом, із кінями, з вершниками, всіх у повній зброї, велике множество, з великими й малими щитами, всіх озброєних мечами.

5. Персія, Куш, і Пут з ними, всі з щитами і в шоломах.

6. Гомер і вся його ватага, Бет-Тогарма на крайній півночі й уся її ватага, сила народів з тобою.

14. Тому пророкуй, сину чоловічий, і скажи до Гога: Так говорить Господь Бог: Чи ж воно не правда, що того часу, як мій народ Ізраїль житиме безжурно, ти рушиш у дорогу?

15. Ти вирушиш з місця, де перебуваєш, із крайньої півночі, ти й сила народів з тобою, усі на конях, величезна ватага та безліч війська.

39

1. «Ти ж, сину чоловічий, пророкуй проти Гога й скажи: Так говорить Господь Бог: Ось я проти тебе, Гогу, верховний князю мешехський і тувальський.

2. Я заверну тебе й поведу тебе, і виведу тебе з крайньої півночі, і приведу тебе на ізраїльські гори.

3. Я зламаю лук у лівій руці в тебе, і виб'ю стріли з правої

¹ Парас — Персія, Куш — Етіопія, Пут — Лівія (прим. І. Огієнка).

правиці.

4. Упадеш на Ізраїлевих горах ти й усі відділи твої та народи, що з тобою; віддам тебе на з'їдження хижому птаству, усякому крилатому та польовій звірині.

11. І станеться того дня, дам Я там Гогові місце гробу в Ізраїлі, Долину Перехожих, на схід від моря, і що замикає *дорогу* перехожим. І поховують там Гога й усе його многолюдство, та й назвуть: Долина Многолюдства Гога.

12. І буде ховати їх Ізраїлів дім, щоб очистити землю, сім місяців.

ДІЇ СВЯТИХ АПОСТОЛІВ

2

9. «...Парфяни та мідяни та еламїти, також мешканці Месопотамії, Юдеї та Каппадокії, Понту та Азії,

10. і Фрігії та Памфілії, Єгипту й лівійських земель край Кірени, і захожі римляни,

11. юдеї й нововірці, крітяни й араби, – *усі* чуємо ми, що говорять вони про великі діла Божі мовами нашими!»

ПОСЛАННЯ СВ. АПОСТОЛА ПАВЛА ДО КОЛОСЯН

3

11. ...де нема ані геллена, ані юдея, обрізання та необрізання, варвара, скита, раба, вільного, – але

руки в тебе.

4. Ти упадеш на горах ізраїльських, ти й усі твої ватаги, з народами, що з тобою. Я віддам тебе на здобич хижому птахові, усякому пернатому та польовому звірю.

11. Того часу я призначу Гогові славне місце на гробовище в Ізраїлі, в Аварім-долині, на схід від моря, вона перетинає *дорогу* перехожим. Там поховують Гога та всю його гомінку юрбу¹, і прозвуть її Долиною гомінкою юрби Гога.

12. Дім Ізраїля ховатиме їх сім місяців, щоб очистити землю.

ДІЯННЯ АПОСТОЛІВ

2

9. «...партяни, мідяни, еламїї і мешканці Месопотамії, Юдеї і Каппадокії, Понту й Азії,

10. Фригії і Памфілії, Єгипту й околиць Лівії, що біля Кирени, римляни, що тут перебувають,

11. юдеї і прозеліти, крітяни й араби – ми чуємо їх, як вони нашими мовами проголошують величні діла Божі»

ПОСЛАННЯ АПОСТОЛА ПАВЛА ДО КОЛОСЯН

3

11. Тим то немає грека, ні юдея, ні обрізання, ні необрізання, ні варвара, ні скита,

¹ Гомінку юрбу — орду, військо (прим. о. І. Хоменка).

все та в усьому Христос!

ОБ'ЯВЛЕННЯ СВ. ІВАНА БОГОСЛОВА

20

7. Коли ж скінчиться тисяча років, сатана буде випущений із в'язниці своєї.

8. І вийде він зводити народи, що вони на чотирьох краях землі, Гога й Магога² щоб зібрати їх до бою, а число їхнє – як морський пісок.

9. І вийшли вони на ширину землі, і оточили табір святих та улюблене місто. І зійшов огонь з неба, – і пожер їх.

Переклад Івана Огієнка
(митрополита Іларіона)

ні невольника, ні вільного, а все й у всьому — Христос¹.

ОДКРОВЕННЯ

20

7. А коли скінчиться тисяча років, буде випущений сатана з темниці своєї.

8. ³і вийде зваблювати народи, що на чотирьох кутах землі, – Гога і Магога, збирати їх на війну, яких число – мов пісок моря.

9. І виступили на широчину землі і оточили табір святих і місто улюблене; і впав огонь від Бога з неба, і пожер їх...

Переклад о. Івана Хоменка

¹ Юдеї поділяли світ на властивих юдеїв (вірних) і на греків (поган); греки ж – на греків та варварів, серед яких скитів вважали за найжорстокіших. Але для християн усі – рівноправні громадяни, головою яких є Христос (прим. о. І. Хоменка).

² За Єз. 38. 2. Гог – це цар землі Магог. Збір тих, що сильно хваляться (прим. І. Огієнка).

³ Царство Гога було десь коло Каспійського моря (прим. о. І. Хоменка).

РОЗДІЛ 2. ПОЧАТКИ І УТВЕРДЖЕННЯ ХРИСТИЯНСТВА В УКРАЇНІ

Особливістю **України як геополітичної реальності** (як окремого цілісного природно-історичного тіла) є віковічна успадковуваність її людністю автохтонних духовних та матеріально-культурних традицій з одночасним їх збагаченням і примноженням у процесі розвитку.

Усі, хто говорить про цей регіон, зазначають тут високу землеробську культуру й водночас наявність розвинутого скотарства. І спосіб життя, і манера розселення та господарювання й навіть характер міжплемінних відносин весь час відображаються іноземцями приблизно однаковими.

За чужоземними описами природи й людності цього регіону криється усвідомлення приналежності нашої країни до надбань всього людства і визнання вагомого внеску нашого етносу до цих надбань. Цивілізований світ не був чужим нашим пращурам, а вони – йому.

Епохи змінювалися, покоління людей теж, але характерні риси даного регіону постійно відтворювалися. Людність краю розвивалась синхронно розвитку всієї Ойкумени, тому, коли настала епоха християнізації світу, вона не обминула й нашого краю. Понад те, народ активно включився в цей процес. **Християнство проникало в Україну звідусіль**: із грецьких полісів у Криму, з придунайських та карпатських регіонів від Великоморавської держави і Західної Європи й особливо з Константинополя, Солуні та всієї Візантії взагалі. Обшири України були відображені у Святому Письмі, а також були добре знані в тодішньому християнському світі. Саме це виразно простежується як в самих в історичних подіях, так і їх рефлексії у відповідних текстах та ухвалах

Особливо виразно домагання і право старожитніх українських спільнот на всесвітній спадок виявилися на ниві духовності. Вони пов'язані насамперед з колізіями **прилучення автохтонних етносів краю до християнських цінностей**. Останні, нагадаємо, тривалий час уособлювали (та й уособлюють досі) загальнолюдські цінності загалом. Цей процес починається зовсім не у X ст., в часи князя Володимира Святославича, а розпочинається та нуртує на наших землях практично від самих початків християнства у світі.

У самому Святому Письмі не раз згадуються реалії та людність старожитньої України¹. Зокрема, у Посланні апостола Павла до колосян міститься одна із засадничих формул християнства, в якій згадано і скіфів: «Тим-то немає грека, ні юдея, ні обрізання, ні варвара, ні скита, ні невольника, ні вільного, а все й у всьому – Христос» (Кол. 3:11). Можна згадати й інші місця Біблії, де йдеться про Скитополь (II Мак. 4:47; 12:29. III Мак. 7:5), Понт, тобто Чорне море та його околиці: адже серед народів, на яких по П'ятидесятниці після воскресіння Ісуса Христа зійшов Дух Святий, згадано й мешканців Понту (Дії. 2:9).

Для великої європейської держави обабіч Дніпра у пізніші часи, часи Княжої Руси-України, приналежність до християнської первинності стала смисложиттєвим орієнтиром зовнішньої та внутрішньої політики, смислом самого суспільного життя. І тому і в думці, і в діяннях давні русичі однозначно пов'язують своє минуле, сучасне і майбутнє зі Словом Божим. Зокрема, **Нестор-літописець**, чільний тогочасний ідеолог, по суті, своєрідно «подовжує» саму Біблію, наводячи аргументи на користь апостольського походження київського християнства, а саме: від першого з апостолів – **Андрія Первозванного**: «Як ото говорили, коли Андрій учив у Синопі і прийшов у [город] Корсунь, він довідався, що од Корсуня близько устя Дніпрове. І захотів він піти в Рим, і прибув в устя Дніпрове, і звідти рушив по Дніпру вгору, і за приреченням Божим прийшов і став під горами на березі.

А на другий день, уставши, сказав він ученикам своїм, які були з ним: «Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать Божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог». І зійшов він на гори сі, і благословив їх, і поставив хреста. І, поклонившись богові, він спустився з гори сеї, де опісля постав Київ, і рушив по Дніпру вгору»².

Так київський мислитель обґрунтовує право власної держави не лише на причетність до християнського світу, а й на найвищі здобутки цього світу. І якщо багато хто ставить під сумнів факт подорожі св. ап. Андрія у наші краї, то свідчення сучасників надійно переконують у справедливості домагань і висновків мислителів антсько-руської доби типу Нестора на загальнохристиянську спадщину.

Про місіонерську апостольську діяльність св. ап. Андрія на теренах України писав не лише чорноризець Нестор; такі звістки луна-

¹ Докладніше див.: Крисаченко В. Україна на сторінках Святого Письма *Генеа*. 1994. № 1. С.154-157.

² Літопис Руський / Пер. Л.Є. Махновець. К.: Дніпро, 1989. С. 3.

ють ледь не з перших кроків християнства взагалі. Справедливості ради зазначимо, що йдеться не лише про св. ап. Андрія.

Іпполит, визначний діяч раннього християнства (єпископ Риму на початку III ст.), у трактаті «Про дванадцятьох апостолів, де кожен з них проповідував і де упокоївся» пише: «Андрій, який проповідував скіфам і фракійцям, був розіп'ятий в Патрах Ахейських на оливковому дереві і там же похований». Ця звістка поважніша од Несторових писань принаймні на тисячу літ і походить з апостольського пристановища учення Христа — Риму.

Твердження Іпполита підтвердив **Євсевій Кесарійський** (260–340 рр.) — загальноновизнаний «батько церковного літописання». У «Церковній історії» записано: «Із святих же апостолів та учнів Спасителя нашого, що розсіялися по всьому всесвіту, Фомі, як свідчить переказ, на долю випала Парфія, Андрію — Скіфія...». Це саме, по суті, підтверджує й чільний теолог та догматик Дідим Александрійський (приблизно 310–395 рр.), котрий у творі «Про Святого Духа» зауважує: «Але ж не всі апостоли відправились однаково до всіх народів, а деякі рушили в Азію, деякі — в Скіфію, інші розійшлися по інших племенах...». Крім усього іншого, тут важливе й відмежування Скіфії від Азії.

Варто зважати й на час, коли стверджувалися подібні висновки, а саме: усталення християнської догматики, обрядності, зрештою — самого тексту Святого Письма. А тому увага до подібних засадничих подій з історії постання християнства була особливо пильною. І прийняття тези про проповідництво св. ап. Андрія на теренах давньої України означало цілковиту довіру до цієї думки, її істинність. Не випадково на діяння св. ап. Андрія у Скіфії посилалися такі церковні зверхники, як папа Інокентій I (402–417 рр.), папа Лев I Великий (440–461 рр.), навіть Августин Блаженний у своїх антиманихейських посланнях.

Однак на землях давньої України проповідував, можливо, не лише св. ап. Андрій, а й інші апостоли. Принаймні один з отців церкви **Йоанн Златоуст** (бл. 347–407 рр.) у «Розмові супроти Євтропія» риторично запитує: «І до кого прийшов [апостол Павло]?» (ЛП, 409). І сам же відповідає: «До скіфів... До диких звірів, і все змінив у них». Існують також припущення, викладені ще в сирійському анонімному тексті IV ст. «Навчання апостолів», що на Україні — принаймні у Нижньому Подунав'ї — побував і **апостол Лука**, котрий традиційно вважається хрестителем Фракії. Нарешті, щоправда, вже у киево-руські часи, анонімний скандинавський «Опис світу III» зберіг такі слова: «У Європі найсхідніша — Скіфія, яку ми звемо Велика Свитьод. Там пропо-

відував апостол Пилип...». Отже, названо ще одне святе ім'я – **апостол Пилип**.

Очевидно, згадані випадки посилення на діяльність апостолів Павла, Луки, Пилипа на теренах України – навіть якщо вони там фізично й не були – **відображають потужну історіософську традицію європейських мислителів включати нашу землю у коло питомих обширів первісного християнства**. Таке ставлення до неї у європейській культурі I тис. н.е. було архетиповим. Інакше кажучи, Європу християнську не треба було переконувати в давності християнського життя в Україні: це ми вперто робили (дехто ще й зараз намагається це продовжувати) зворотнє – самі себе переконували у власному поганстві та одвічній дикості...

Наразі існують переконливі свідчення поширення християнства серед автохтонної людності України вже з самих початків його існування. Зрозуміло, що вчення Господа нашого Ісуса Христа приходило насамперед з людьми, наділеними божою благодаттю – апостолами, священиками, мучениками та подвижниками церкви.

Так, можна вважати незаперечною ту обставину, що вже **наприкінці I – на початку II століття н. е. у Південній Україні (насамперед у грецьких містах-полісах) існували чималі громади християн**. Причиною цьому були як власне природний процес поширення та утвердження нового вчення в Ойкумені, так і своєрідна політика урядів Греції та Риму – довго ще не християнських, – котрі вбачали в Тавриді своєрідний «Сибір» і часто висилали туди дисидентів-християн.

Це стосується насамперед життя, діянь і мученицької смерті в Херсонесі єпископа (папи) Риму **св. Клементя (Климентя)**, висвяченого на цю посаду ще св. апостолом Петром, десь на межі I–II ст. н. е. Тодішні легенди та агіографічні твори оповідають, що св. Климент вів вельми активну священницьку діяльність у самому Римі, за що й був висланий імператором Траяном (разом з його сподвижниками числом десь коло двох тисяч) на терени античного Херсонесу. Прикметно, що по прибутті в Крим єпископ Климент вже застає там поважну громаду християн. Подальшими стараннями, роз'ясненнями й активним поширенням він наводить до християнства ще чимало місцевого люду, свідчення чому – **заснування нових 75 церковних громад**.

Святого Климента було замордовано херсонеськими правителями. Але кинуті ним зерна знайшли вдячний ґрунт і проросли словом по всій Україні. Зрештою, постать св. Климента надихала християнізацію наших предків і в княжі часи, рівноапостольські

просвітителі слов'ян віднайшли його мощі і в 867 р. перевезли до Рима. Доречно тут нагадати, що, за свідченням хроніста Х–ХІ ст. **Тітмара**, однією з перших церков у княжому Києві була церква св. Климента і саме в ній заповів поховати себе **князь Володимир Святославич**. Як пише Тітмар у «Хроніці», «він похований у великому місті Києві в церкві христового мученика і папи Климента поряд зі своєю вищеназваною дружиною [Анною. –В. К.]; їхні саркофаги відкрито стоять посеред храму». Згадаємо, що саме **Володимир-Хреститель перевіз мощі св. Климента з Корсуня до Києва**.

Та вернімося знову до свідчень про початки й перші кроки християнства в Україні. Грецький християнин-апологет **Юстин**, котрий зазнав мученицької смерті у Римі в 166 р., у творі «Діалог з юдеєм Тихоном» виразно вказує на те, що скіфи, як скотарі, так і номади, творять моління і подяку «в ім'я розп'ятого Ісуса, Отця і Творця усього світу». Ще виразніше це підкреслює **Тертулліан** (160–230 рр.) – засновник патристики та один із чільних ідеологів раннього християнства. У трактаті «Супроти юдеїв» є така промовиста фраза: «В кого ж іншого тоді увірували всі племена, окрім Христа, котрий вже прийшов?

Парф'яни, мідяни, людність Понту... і різні галльські племена й неприступні для римлян місця Британії підкорились Христу, а також і країни сарматів, даків, германців та скіфів...». Отже, видатний християнський ідеолог Тертулліан спеціально наголошує на поширенні християнства серед сарматів та скіфів, тобто тодішніх визначальних етносів України. Нагадаємо (див., наприклад, твори Клавдія Птолемея), що ядро згаданого сарматського народу складали в ті часи **роксолани**, праукраїнську природу яких обгрунтовувати нині вже немає потреби...

Докладно зупинявся на цій проблемі вже згадуваний **Євсевій Кесарійський**. У «Євангельському зготовленні» (І. 4,6) він зауважує, що «скіфи не їдять людей завдяки слову Христа, яке дійшло і до них»; далі він уточнює, що вчення Христа усталювалось у скіфів за часів імператора Адріана (ІV. 17, 4), тобто між 117 та 138 рр.

Про те саме свідчить й архієпископ **Єрусалимський Кирило** (бл. 315–386 рр.), котрий у своїх «Повчаннях» емоційно зазначав, що хрест Ісуса «приборкав» і скіфів, і персів і що чимало християн є серед готів та савроматів. Пильно простежує проникнення християнства в Скіфію й уславлений **Йоанн Златоуст**: у вже згаданій «Розмові супроти Євтропія» він говорить про подорож до скіфів одного з апостолів, найпевніше – Павла; в «Роздумі супроти юдеїв та язичників» він зазначає, що вівтарі істинному Богові, тобто Ісусу, спорудили в багатьох країнах, і називає серед них не тільки Скіфію, а й тодішній «край світу» –

Британські острови. Та чи не найприкметнішу новину надibuємо у його «Розмові, мовленій у церкві на честь Павла»: «...І **скіфи, і савромати**... і людність біля самих околиць всесвіту, перекладаючи Святе Письмо кожен *своєю мовою*, філософствують про ці словеса (підкр. моє. – В. К.)» (Кн. XIII, 501). Отже, переклади Біблії, а значить – і письмо, і мова, і культура метафізичного філософствування вже були на теренах тодішньої України.

На останньому зупинимось докладніше, оскільки стало своєрідною звичкою ігнорувати свідчення давніх авторів про численні **переклади Біблії на мови автохтонних північнопричорноморських народів задовго до Кирила та Мефодія**.

Існує традиція вважати мову священних текстів також священною. З цієї причини євреї не вважають канонічними деякі з книг Старого Заповіту (наприклад, Три книги Маккавеїв), оскільки вони не збереглися на івриті, а лише на давньогрецькій мові. Перші християни були менш упереджені в цьому питанні, хоча тривалий час канонічними богослужбовими мовами були дві основні – давньогрецька і сирійська. Водночас дух самого християнства вимагає, щоб **пастир промовляв до громади і проповідував вчення Ісуса Христа зрозумілою їй мовою**. Саме через суперечність між цими обставинами і з'являються численні переклади Біблії (чи її частин) та спротив щодо їх прийняття з боку церкви.

Першим за часом (приблизно від 130 р. до н. е.) з'являється грецький переклад Старого Заповіту – т.зв. **Септуагінта**, або переклад 70 тлумачів, чи Александрійський переклад. У 386–405 рр. **Блаженний Гієронім** виконав латинський переклад Біблії, відомий під назвою **Vulgata**. З перших же віків по Христу відомі більші чи менші корпуси перекладів Біблії на **сирійську, коптську, ефіопську, вірменську** та деякі інші мови.

Саме в ці часи появляються перші переклади Святого Письма і на теренах нашої країни. Першим з них, очевидно, був **готський переклад вестготського єпископа Ульфїли** (помер у 388 р.), з якого до наших днів дійшли Євангелія (з деякими лакунами), а також фрагменти з Послань до римлян і книг Ездри та Неемії. Але, крім готського, були й інші переклади. І про це свідчать сучасники.

Так, невідомий автор сирійської хроніки VI ст. (близько 555 р.), званої «Хроніка Захарії Ритора», зазначає: «20 років назад чи трохи раніше у гуннів з'явилося Писання їхньою мовою». Зробили це три полонені священики на чолі з єпископом Кардостом, котрі «як бранці були забрані від ромеїв і приведені до гуннів». Владики цих земель,

зазначає **Захарія Ритор**, познайомившись з новими ідеями, «були здивовані і зраділи цим людям. Вони пошанували їх, і кожен кликав у свою місцевість і до свого племені. І вони прохали їх бути їхніми учителями»¹. Якщо вірити хроністові, **гуннський переклад Біблії з'явився** **де** **у 535 р. н.е.**

Ці дані підтверджуються іншими джерелами. У «Хронології» **Феофана Сповідника**, візантійського церковного діяча кінця VIII – початку IX ст., за роком 527/528 записано, що до **імператора Константина** **прибув** цар гуннів на ймення **Горда**, і «став християнином і був просвітлений». А в році 732/733 «василевс Лев одружив сина Константина з донькою кагана, володаря скіфів, намернувши її в християнство і назвавши Іриною. Вона ж, вивчивши Святе Письмо, виділялася благочестям...»². В останньому випадку йдеться, найімовірніше, про матримоніальні зв'язки греків з антами-русами.

Так само й константинопольський патріарх **Никифор** (бл. 758–829 рр.) у історичному творі «Бревіарій» зазначає, що **де** **у 619 р.** «володар племені гуннів **прибув** разом зі своїми архонтами й дорифорами у Візантію, прохаючи посвятити його у таїнства християн...». І сталося так: «Посвячених у божественні таїнства пошанували імператорськими дарами та почестями; вождю ж їхньому імператор надав сан патрікія і ласкаво відпустив до гуннської країни»³. Інший константинопольський патріарх – **Николай Містик** у «Посланні», написаним приблизно після березня 919 р. до херсонеського стратига, як звичну річ обговорює потребу послати до Хазарії єпископа для відправлення там необхідних церковних справ. «Ми відправили, – пише він, – архієпископа, призначеного в Херсон, щоб з Божою поміччю він вирушив до Хазарії, аби здійснити там всі необхідні треби і вернутися на кафедру у Херсон»⁴. **Цілком ймовірно, до речі, що тут під «хазарами» приховуються й слов'янські племена Середнього Подніпров'я.**

¹ Ритор Захарія. Хроніка. *Людина і довкілля*. Ч.1 К.: Заповіт, 1995. С.155.

² Феофан Сповідник. Хронографія. *Людина і довкілля*. Ч.1. К.: Заповіт, 1995. С.167.

³ Никифор. Бревіарій. *Людина і довкілля*. Ч.1. К.: Заповіт, 1995. С. 169.

⁴ Містик Николай. Послання. *Людина і довкілля*. Ч.1. К.: Заповіт, 1995. С. 171.

Так ми наближаємося до ключової події антсько-руської доби, відомої в літературі як **«вибір віри» Великим князем київським Володимиром Святославичем у 80-х роках X ст.** Про значення цього акту можна судити з роздумів М.Бердяєва про дії іншого руського князя – **Александра Невського**, який, обираючи собі союзників, віддав перевагу монголо-татарам перед тевтонським орденом. «Замість того, – особливо наголошував М. Бердяєв, – щоб подовжити Європу в бік Азії, він подовжив Азію у бік Європи». І це не єдиний випадок, коли Александр Невський віддавав перевагу горезвісній «честі татарській»¹. Князь Володимир вчинив навпаки.

Князь Володимир цілком раціонально розмірковує над перевагами, котрі здобуде його держава від ідеологічної переорієнтації. На перший погляд, ні про які глибинні рухи душі, власне релігійну віру не йдеться: на поверхні тільки розрахунок. Володар Русі зважає різні можливості й зупиняється на візантійському християнстві. Це відомо з багатьох незалежних джерел. Але насправді **йдеться про пошук справжнього благочестя і прийняття його.**

Так, ще в середині XIX ст. Абрам Фіркович, відомий вчений, караїм з Криму, виявив і опублікував один напис з полів П'ятикнижжя, що розміщувався на стіні синагоги біля Дербенту (колишня Хазарія): «Я один з віропідданих Ізраїля – Авраам, син Марсімхи з міста Сафард, в царстві братів наших, благочестивих прозелітів хазар, був 1683 р. після вигнання нашого, тобто 4746 р. по сотворенню, по тій ері, по якій рахують брати наші, євреї міста Матархи, в той час, коли посла князя Рош Мешах з міста Цюба прийшли до володаря нашого, хазарського князя Давида, розвідати в справі релігії!...»². Тут Сафард – це Керч, Матарха – Тмутарокань (Тамань), Цюба – Київ, а князь Рош Мешах – великий князь київський Володимир Святославич. Отже, на кам'яниці у далекому Прикаспії зафіксовано подію, котра так докладно описана Нестором у «Повісті временних літ».

Ось як оповідає про це літописець:

«Літо 986. Прийшли з Волги болгари магометанської віри, кажучи: ти, князю, мудрий і розумом тямущий. А закону не знаєш:

¹ Бердяєв Н.А. Русская идея: Основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века. *О России и русской философской культуре: Философы русского послеоктябрьского зарубежья*. М.: Наука, 1990. С. 43-271.

² Гаркави А.Я. Сказания еврейских писателей о Хазарии и Хазарском царстве. Вып. 1. СПб.: Тип. Имп. АН, 1874 162 с.

повіруй у наш закон і поклонись Магометові! І вислухав їх князь Володимир. Потім прийшли до нього послы з Риму, від апостольського престолу, і звернулись до нього: «Ми прийшли від папи Римського. Говорить тобі папа так: наша віра – світло; ми поклоняємося Богові, який сотворив небо і землю, зорі й місяць і всяке дихання живе. А ваші боги – то просто дерева». Затим прибули, як пише Нестор-літописець, «хазарські євреї», тобто хазари-прозеліти, котрі прийняли іудаїзм, і почали схиляти князя на свій бік: «німці», тобто європейці, мовляв, «вірують у того, кого ми розіп'яли. А ми віруємо в триєдиного бога нашого Авраама, Ісаака і Іакова». Насамкінець до князя Володимира прислали філософа греки і розповіли про свою віру в Ісуса Христа, про царство небесне, розп'яття та воскресіння Сина Божого, про останній Суд: спасіння праведних і геєнну огненну язичникам. Але і на це князь відповів ухильно: «Почекаємо ще трохи», – бо хотів розвідати більше про всі віри»¹.

Далі літопис оповідає, як у 987 літо Володимир скликав бояр, розповів про посольства, і ухвалила рада самим послати послів у ті країни й скласти власну думку про віри. І лише по тому, вислухавши звіт посланців, старійшини і князь вирішили прихилитися до грецької віри. Подальші події добре знані: **князь Володимир і дружина (військо) його прийняли святе хрещення у Криму, в переможеному(!) Корсуні (Херсонесі), а вже в Києві князь охрестив столичну людність у Дніпрі (Почайні). І сталося це влітку 988 р. н. е.** Сам же Корсунь, як зазначає літопис, «Володимир віддав грекам як віно (викуп. – В. К.) за царицю Анну»².

«Віддав» – чи не найприкметніша деталь, як і та, що князь хреститься у переможеному місті і сприймає ідеологію переможеної людності. Так само показовим є й вибір віри у зображенні літописця – перед нами розважливий політик, а не лише богошукач та подвижник віри. Інакше кажучи, всі колізії прийняття Києвом християнства східного обряду (яке тоді, до речі, було найвпливовішим у світі і частиною єдиної вселенської апостольської церкви) засвідчують ту обставину, що йдеться також про **участь Русі у переділі цивілізаційного спадку та набуття геополітичних преференцій**, про намагання перейняти собі найвеличніші здобутки минулого. І це на довгі віки стало потужним організатором всього суспільно-політичного життя Русі-України.

¹ Повість минулих літ / Пер. В. Близнеця. К.: Веселка, 1982. С. 69-71.

² Там само. С. 76.

Цікаво, що за одним східним джерелом (ал **Марвазі**, прибіл. 1120 р.) – цілком достовірним, на думку акад. О. Пріцака – **князь Володимир Святославич, перебуваючи на Новгородському столі (до 980 р.), приймає іслам (в його тюркському варіанті)**. «Якби він залишився в Новгороді, – зауважує О. Пріцак, – то, напевне, запровадив би там тюркську версію ісламу і таким чином північна частина східних слов'ян стюкрізувалася б, як це сталося з волзькими булгарами». Однак Володимир перейшов до Києва, змінивши «півмісяць» на «сонце» Константинополя, де згодом «змушений був замінити іслам на грецьке християнство»¹. Таким чином, **князь Володимир переорієнтувався на Константинополь, а Ярослав Мудрий слов'янізував грецький обряд**, заклавши тим самим початок «слов'янізації всієї Східної Європи»². Це однозначно свідчить про те, що нерідко вибір віри був справою політичною, навіть історіософською, а не лише світоглядною. Так само вже у XIII ст. **князь Данило Романович (1202–64 рр.), вишукуючи союзників проти ханської орди, погодився на унію з Римом і прийняв від папи Інокентія IV королівську корону**.

Ця тенденція надовго стала переважати в розвитку княжої держави – і в київські часи, і в литовську добу. Практично всі тогочасні хроніки починаються викладом **нової історіософії, згідно з якою історія Русі-України є частиною всесвітньої історії, а її етнополітичні цінності – суть питомі європейсько-християнські цінності**. Для цього достатньо звернутися як до анонімних, так і ідентифікованих текстів: «Слова про Закон і Благодать» та «Молитви до Бога від усієї землі нашої» **київського митрополита Іларіона**, «Повчання» й «Листів» **князя Володимира Мономаха**, «Слова про князів» анонімного автора, «Послання до князя Володимира» **митрополита київського Никифора**, «Слова про полк Ігорів» анонімного автора, «Слова про побудову стіни у Видубичах» **видубецького ігумена Мойсея**, «Слова» **Данила Заточеника**, «Слова про загибель Руської землі» анонімного автора, «Слова» **архімандрита Києво-Печерської лаври Серапіона** та багатьох інших авторів. Чи не кожен з них міг би слідом за анонімним автором «Слова про загибель Руської землі» з пат-

¹ Пріцак Омелян. Походження Русі: Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг). Т. 1. К.: АТ «Обереги», 1997. С. 30-31.

² Анонім. Слово про загибель Руської землі // Людина і довкілля. Ч. 2. К.: Заповіт, 1995. С. 53.

ріотичним натхненням виголосити: «Усім еси сповнена земля Руська, о правовірна віра християнська!»¹.

У цьому ототожненні – суть нових духовних організаторів життя наших пращурів: питомі етнічні цінності (земля і звичай) ототожнюються із європейськими пріоритетами, насамперед християнством. І якщо в часи Анахарсиса у Скіфії «чужі» духовні пріоритети для автохтонного суспільства були ворожими, небажаними, то у власне руську добу відбувається переорієнтація в суто протилежному напрямі. Всесвітнє постає етнополітичним, а останнє отримує смисл лише як прояв вселюдського поступу.

Вияв дії зовнішніх, тобто екзогенних системних організаторів буває різним. Їхня дія може бути досить ефективною за стабільного розвитку суспільства і вельми негативною за умов збурень та біфуркацій. Коли Київська Русь під численними хвилями кочовиків зі сходу (монголо-татар) і тиску найближчих сусідів із Заходу (германців, поляків, литовців та угорців) втратила централізоване управління, в країні з прискоренням почали наростати відцентрові й дезорганізаційні процеси. **Переважання зовнішніх чинників організації суспільства над внутрішніми механізмами самоорганізації і послаблення й занепад останніх неминуче призвели до руйнації цілісного організму Русі-України.**

Так, справа дійсно полягає в особливостях впливу на суспільство зовнішніх системних організаторів і особливостях відповіді на цей вплив з боку суспільства. Ще раз нагадаємо, що ці впливи охоплювали найважливіші сфери життя суспільства: його політичний устрій, офіційну ідеологію, державну мову.

Політичний устрій Київської Русі визначився переходом від громадянсько-вечевої (тобто наближеної до республіканської) форми правління до олігархічно-князівської (монархічної). Він зумовлювався двома обставинами: з одного боку, посиленням впливу військово-торгівельної імперії (*рах*-держави, за О.Пріцаком), у якій вождь міг бути водночас і першим серед рівних (у часи миру), і необмежним диктатором (під час війни), – цього питомого «дарунку» русам від скіфів та вікінгів; з іншого – візантизмом (особливо після прийняття християнства) з його тяжінням до необмеженої влади в руках однієї особи, пишнотою та шаруватістю двірцевого життя, орієнтацією лише на людей, відданих імперії, а не на її корінних мешканців та інтереси країни, тобто витворенням феномену політичної нації.

¹ Там само. С. 31.

Отже, політична реальність Київської Русі-України визначалася такими основними компонентами: устроєм звичаєвого (традиційного) суспільства, політичною організацією торговельно-кочової імперії вікінгів та візантійськими, переважно монархічно-гедоністичними, нашаруваннями. Як засвідчить подальша історія, цих складових виявилось замало, щоб протистояти як внутрішнім, так і зовнішнім дезінтегративним чинникам, через що вже принаймні із середини XIII ст. Київська Русь-Україна де-факто перестає існувати як єдина держава. Водночас, київське християнство, тобто православ'я, і в княжі, і в подальші часи було и залишається духовним стрижнем та організатором українського суспільного життя, гарантом збереження його духовної самобутності та національної ідентичності, безперечним свідченням приналежності України до європейської цивілізації.

РОЗДІЛ 3. ХРИСТИЯНІЗАЦІЯ ДАВНЬОЇ УКРАЇНИ: СВІДЧЕННЯ ПРАВИТЕЛІВ, ЦЕРКОВНИХ ВЛАДИК І ТЕОЛОГІВ

Достеменно, справжнє **українське християнство – християнство апостольського чину**. Вже на сторінках Святого Письма містяться численні згадки про людину давньої України¹. Існують також безперечні джерельні докази про перебування на її теренах апостола **Андрія Первозванного** та його діяння, а також потужні процеси християнізації України, починаючи вже з I ст. від Р.Хр².

Тим часом, особливо слід звернути увагу на ту обставину, що християнізація України завжди була об'єктом пильної уваги та опіки вищих ієрархів церкви та василевсів - візантійських імператорів, завдяки чому Божа Благодать надходила в наші краї від живильного джерела істинного православ'я. Цей історичний досвід є вельми повчальний насамперед для розуміння канонічності зусиль, які докладав Київський Патріархат по об'єднанню усіх гілок православ'я в Україні, що логічно завершилося наданням Томосу про автокефалію Православній Церкві України у 2019 р.

Раннє християнство початково локалізувалось в межах Римської імперії і зазнавало всіляких гонінь з її боку. Особливо великими були гоніння у періоди правління імператорів Нерона (64–68), Трояна (98–117), Марка Аврелія (161–180), Максиміліана Фракціана (235–238), Деція (249–305), Валеріана (253–259), Діоклетіана (284–305). Коли на десятий день після Вознесіння Ісуса Христа на апостолів та їх учнів зійшов Святий Дух, вони почали розмовляти і проповідувати різними мовами. Наднаціональний характер християнства затвердив Апостольський Єрусалимський Собор (49 р.)³. Це відкрило шлях до Божого Слова всім потребуючим цього народом. **Першими єпископами (від Бога) стали самі апостоли**.

¹ Крисаченко В.С. Україна на сторінках Святого Письма. *Генеа. Філософія. Історія. Політологія*. 1994. № 1. С. 154-157.

² Крисаченко В.С. Християнство на теренах давньої України: від Апостола Андрія до Князя Володимира. Видання 2-е, доповнене і перероблене. К.: «МП Леся», 2012. 660 с.

³ Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева О.О. Географія релігій. К.: «Артек», 1998. С.82.

У перші століття формувалась і **організаційна структура церкви**: «Серед митрополій наприкінці II ст. виділилися три: Римська, Александрійська та Антіохійська. В IV ст. до них приєдналася Константинопольська. Митрополити цих чотирьох кафедр стали в V ст. називатися патріархами»¹.

Згодом, II Вселенський Константинопольський Собор (381 р.) третім каноном ухвалив: Константинопольський єпископ хай має перевагу честі після Римського єпископа, тому що це є Новий Рим, місто Царя і Сенату. Право честі зберігає також єпископ Єрусалимський. Тим часом, на початку IV ст. римський єпископ Марцеллін (296–304) започаткував вживання титулу **папа** (pappas – батько)². В подальшому надання відповідних санів відбувалось і відбувається згідно внутрішніх законів церковного життя.

Одним з перших першоієрархів, чиє життя і діяльність була безпосередньо пов'язана з теренами давньої України, був **св. Климент**. Климент (Клемент) Римський (св. Климент) (Clemens Romanus) – напівлегендарна постать ранньохристиянських часів, апологет і мученик християнства. Вважають, що він був єпископом («патріархом») Риму по св. ап. Петру, від якого і прийшло висвячення, а тому з історичних діячів йому відповідає третій або четвертий єпископ Риму; принаймні, церковний історик Євсевій зазначає час його єпископства у 92–101 рр. н.е. Згідно офіційної хроніки римо-католицької церкви, Климент Римський означений як четвертий єпископ римський (з 88 чи 90 по 97 чи 99 рр., один із семидесяти апостолів)³.

Існує низка творів, пов'язаних з іменем Климента – авторство одних за ним визнається («Перше послання до коринтян» – найдавніша, після творів апостольських, ранньохристиянська пам'ятка), щодо інших – сумнівне: це т.зв. «Климентові» твори, в яких вже сам мученик виступає і головною дійовою особою, і оповідачем. В.В. Латишев вважає, що в цьому випадку ми маємо справу із своєрідним християнським романом, тобто агіографічною літературою,

¹ Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева О.О. Географія релігій. К.: «Артек», 1998. С. 82.

² Балух В.О., Коцур В.П. Історія Стародавнього Риму. Чернівці: Книги ХХІ, 2005. С. 458.

³ Климент Римский. *Христианство. Энциклопедический словарь*. М.: Научн. изд-во «Большая российская энциклопедия», 1993. Т. 1. С. 797-798.

створеною наприкінці II ст. н.е.¹. Однак і в цьому випадку мова йде про одну з найстаріших християнських пам'яток.

З цих творів ми дізнаємося про останні часи життя і мученицької смерті Климента. **Імператор Траян** (98–117 рр. н.е.) висилає його в район Херсона (античний Херсонес, нинішній Севастополь); його (Климента) святість підкріплюється різними дивами та чудесами (з'ява джерела зі скелі, нетлінні останки на дні моря тощо). Для нас цей твір є важливою вказівкою на потужні християнські рухи на землях давньої України.

Дійсно, твори засвідчують, що і до прибуття Климента в Херсон тут вже **існувала поважна колонія християн** як засланих, так і місцевого походження. Попри зрозумілу міфологізацію подій, слід брати до уваги і факт бурхливого росту християнської общини по прибутті Климента, і розбудову нових храмів (числом сімдесят п'яти). Безперечно, що в християнській общині були як елліни і римляни, так і корінні мешканці краю, чого вимагає сам дух християнства.

Агіографія св. Климента є повчальною для всього християнства². Імператор Траян поставив перед ним вибір: або присягнути давнім богам, або піти у вигнання. Климент вибрав останнє. І тут сталося неймовірне диво: «За Климентом рушило багато з благочестивих. Коли прибули на місце заслання [Херсон], вони застали у мармуровій каменярні біля тисячі чи навіть більше християн, яких тривалий час утримують там за благочестя» («Про діяння, подорожі і проповіді святого і верховного з апостолів Петра скорочення, у якому включено і життєпис самого [Климента], до Якова єпископа Єрусалимського», CLXVII). І патріарх подякував вірним, і зробив диво: «І вдарив скелю в пустелі, і потекли води, сам приставляє і їм щедрu воду!» (CLXIX). Аналогії із дивами Мойсея більш, ніж очевидні. А далі промовисті факти: «Ще не минуло й року заслання, як наверненими будуються церкви числом сімдесят п'яти, капища і храми ідолів знищуються, вогонь винищує навколишні гаї, що займали великі простори землі, і все безумство демонів відкидається» (CLXIX).

Св. Климент є дуже пошанованим в українському народі. Існує переказ, що його **мощі перевіз до Києва великий князь**

¹ Латышев В.В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе *Вестник древней истории*. 1948. № 1. С. 293–296.

² Иеромонах Ефремъ. Краткое описание Инкерманской киновии и древнего ея храма. М.: Въ типографіи С. Орлова, 1861. 27 с.

Володимир – після того як сам охрестився в Корсуні (тобто Херсоні-Херсонесі). На сьогоднішній час останки св. мощей св. Климента (голова) знаходяться в Свято-Успенській Києво-Печерській лаврі. **Ця обставина є важливим доказом апостольського чину українського християнства.**

Св. Климент, знакова постать для християнства і як реальний історичний діяч, утвердив – і в діяннях, і в апологетиці – **апостольський чин українського християнства.** Згодом, рівноапостольний **великий князь Володимир** підтвердив це призначення України бути носієм і охоронцем загальнолюдських цінностей: охрестився у Корсуні, візантійській провінції, одружився з візантійською принцесою, і повернувся назад до Києва. Увесь цей час образ св. Климента був своєрідним дороговказом у цивілізаційних орієнтирах України.

Датою блаженної кончини св. Климента називають 101 рік після Різдва Христового.

Одним з перших згадує служіння св. Андрія на давньоукраїнських землях **Іпполит (Hippolytus) Римський.** Грек за походженням, народився в Римі, був одним із учнів Іринія Ліонського. Ще при папі **Зефирині** (199–217) став у Римі пресвітером і єпископом, а у 235 р. н.е. вигнаний на о. Сардинію, де і помер; згодом був перепохований у Римі у 236 (237) р. Пошановується римо-католицькою церквою як святий.

Іпполит – автор апологетичних та історичних творів, в одному з яких – «Про дванадцять апостолів, де кожен з них проповідував і де упокоївся» – чи не вперше згадує майже за тисячу років раніше від Нестора-літописця **апостола Андрія** як проповідника християнства скіфам. Мудрець, зокрема, зазначає: «Андрій, який проповідував скіфам і фракійцям, був розп'ятий у Патрах Ахейських на оливковому дереві і саме там був похований»¹. Отже, вже на початку III ст. н.е. в історичній думці не було сумніву в тому, що **апостол Андрій приніс Слово Боже у давню Україну.** Патри Ахейські – місто на півострові Пелопоннесі, де апостол Андрій, після повернення з України, був розп'ятий. В давній Україні апостол зустрів пошанування, а на батьківщині – смерть від недругів і противників віри.

Гоніння християн в Римі відмінив своїм декретом в 311 р. **імператор Галерій,** за яким **християнство проголошувалося дозволеною релігією.** А двома роками пізніше в лютому 313 р.

¹ Латышев В.В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе *Вестник древней истории.* 1948. № 2. С. 306.

співправителі **Костантин** і **Ліциній** видали **Медіоланський едикт**, який легалізував християнство.

Та все це відбувалося вже в кризові для Римської імперії часи, яка, починаючи з середини III ст., вступила в стан незворотної політико-економічної регресії. Центр світової цивілізації переміщається на береги Босфору. В IV ст. сюди було перенесено столицю Римської імперії, яке спочатку називали Новим Римом, а з 8 листопада 324 р. – Константинополем. 11 травня 330 р. Константинополь було проголошено столицею Римської імперії, з 395 р. – Східної Римської імперії¹.

Таким чином, після занепаду Західної Римської імперії в Ойкумені вивищується Східна Римська імперія. Почалося це від IV ст., коли єдина колись Римська імперія розкололась на Західну та Східну. Остання мала назву Візантія – за давньогрецьким полісом, що був розташований на березі Босфору і називався Візантії. **Імператор Константан I** у 330 р. перетворив це місто на столицю, яка згодом почала носити його ім'я – Константинополь. Так на берегах Босфору виник другий Рим – Візантія.

Остаточний поділ Римської імперії на дві держави стався 395 р., по смерті останнього імператора єдиної доти країни **Феодосія I** (379–395). Відтоді кожна з цих держав мала свого володаря: Східною – Візантійською імперією став правити **Аркадій** (395–423), а Західною – його брат **Гонорій** (395–423).

Візантія пройшла кілька періодів у своєму розвитку: 1) із IV до середини VII ст. – формування централізованої держави; 2) середина VII – початок XIII ст. – усталення геополітичного становища Візантії у світі, інтенсивний розвиток держави; 3) від 1204 до 1453 рр. – роздроблення та занепад імперії, що завершився завоюванням турками-османами 1453 р. Константинополя з подальшим перейменуванням його на Істамбул.

У час розквіту Візантія охоплювала величезні території – понад 1 млн км² і чималу людність – понад 50–60 млн населення. До її складу входили багато країн та народів Європи, Азії й Африки з різними релігійними, етнічними, культурними, расовими та іншими ознаками. Подібна строкатість імперії певним чином сприяла розвитку культури, мистецтва та

¹ Балух В.О. Візантиністика. Чернівці: Книги. XXI, 2006. 606 с.

філософії. Візантія надовго стала законодавцем мод на світовій арені.

Тісні стосунки єднали Візантію зі своїми північними сусідами. У сферу їх впливу потрапляють (у різні часи) Кавказ, Фракія, Іллірія, Далмація, Крим та інші краї і території. Зі свого боку, мешканці цих країв постійно випробовували міць імперії, не раз і не два прибиваючи свого щита на воротах самого Константинополя. Наразі багато вихідців звідтіля стали активними учасниками і внутрішнього життя Візантії – як найманці у війську, урядові чиновники, навіть – наближені особи до імператорів. Постійні контакти, таким чином, сприяли обмінові культурою, знаннями, збагачували взаємне порозуміння.

Саме через це твори вчених та політиків візантійського світу – безцінне джерело для вивчення старожитньої історії України. Вже від часів **Євсевія** та **Прокопія Кесарійських**, які зробили огляд всесвітньої історії включно з реаліями Північного Причорномор'я, терени України (її людність, держава та природа) постійно перебувають в полі зору візантійських авторів. Про це писали такі видатні історики, як Евнапій Сардієць, Йоанн Малала, Феофан Сповідник, Леонтій Діакон та ін.; релігійні діячі – Йоанн Златоуст, Зосима, Созомен, Никифор та ін., політичні діячі – Константин Багрянородний, Анна Комніна, Ніколай Врієній та ін.

До теми перебування апостола Андрія на теренах України, а також до наступної християнізації її народів звертається єпископ Кесарійський **Євсевій**. Євсевій, син Памфіла, родом з Кесарії (Палестина), жив у 260–340 рр. н.е., вважається «батьком церковного літописання». Від 315 р. і до смерті був єпископом в Кесарії, перебував у близьких стосунках з василевсом Константином, якого уславив у своїх творах. Найзначніші його праці – «Євангельське зготування» (15 кн.), «Хроніка», яка збереглася практично лише в компілятивних текстах наступних часів, та ін. Твори Євсевія справили значний вплив на християнську патристику, агіографію та літописання. В них є також важливі судження щодо проникнення християнства на землі старожитньої України¹.

Так, «Церковна історія» засвідчує перебування на землях Скіфії **святого апостола Андрія**, як і прийняття скіфами (тобто, найімовірніше, готами з Нижнього Подніпров'я) християнства;

¹Латышев В.В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе *Вестник древней истории*. 1948. № 2. С. 542-559.

про це мовиться і в окремих фрагментах «Євангельського зготовлення». Надзвичайно важливий факт надibuємо й у «Хроніці» (додаток IV), а саме: серед перерахованих задунайських (від Константинополя) народів, згадуються скіфи, авари й (!) **склави**, тобто **слов'яни**. Становить інтерес і християнська історіософія та етногенетика (додаток VI) – серед нащадків коліна Яфетового бачимо наймення й причорноморських народів – сарматів, скіфів, меотів, таврів (таврів) та відповідні країни; згодом цю тему потужно використовує в «Літописі Руському» Нестор-літописець.

Апологетичний твір Євсевія «Про життя блаженного Константина царя» (йдеться про **Константина I Великого**, що правив у Візантії 306–337 рр.) прикметний вже своєю догматико-християнською спрямованістю; серед єпископів, котрі прибули на вселенський собор, згадує і «**скіфського**» **єпископа** (найімовірніше, з Кримської Готії). Є тут і повчальна інформація про те, що Візантія «підкорила» скіфів силою нового вчення, хоча ще донедавна платила їм данину. Як зазначає історик, «Константин підпорядкував римській владі варварські племена... Адже скіфам колишні зверхники платили навіть данину і римляни служили варварам щорічними внесками данини» (IV, 1). Втім, Євсевій традиційно для тієї пори апологетично вірить у силу Божого слова навіть тоді, коли сама Візантія не могла ефективно протистояти збройній силі наших предків. Пильної уваги потребує і епізод з прийняттям на службу до Константина сарматів з Причорномор'я (книга IV, гл. 6) і надання їм землі – дослідники вважають, що йдеться про розселення на території Візантійської імперії (Македонія, Паннонія, Італія) близько 300 тис. сарматів у 334 р. То чи теперішня людність Македонії не є далекими нащадками тих Константинових «сарматів» і чи не слов'яни це були? Самі теперішні македонці вважають, що так.

Про хрещення «скіфів» у IV ст. н.е. оповідав Єрусалимський єпископ Кирило. **Кирило Єрусалимський** (Kyriillus, лат. Cyrillus Hierosolymitanus) – архієпископ Єрусалимський, народився десь у 313–315 рр.; від 345 р. священник, згодом з 348 р. – єпископ в Єрусалимі. Гонимий аріанами, у 381 р. брав участь у II Вселенському соборі в Константинополі, який остаточно засудив аріанство і сформував богословське положення «одна-єдина божественна субстанція в трьох особах». Помер у березні 386 р.

Автор 24-х повчань, котрі спрямовані на приготування неофітів до хрещення. У деяких з катехиз

мовиться, зокрема, про прилучення до християнських цінностей північнорноморських народів, в тому числі, треба розуміти, і **скіфів**. Зокрема, Кирило Єрусалимський у Повчанні XVI. 40 вказує, що саме «рятівний набуток Ісуса – хрест, приборкав скіфів». У Повчанні XXI.22, серед багатьох християнізованих народів, церковний мислитель називає також ще **готів і савроматів**: «22... Подивись, натхнений ним [тобто Святим Духом. - В. К.] в думках, скільки християн у цьому всьому краї і скільки в усій Палестинській єпархії. Окинь своїм розумом від єпархії всю Римську імперію і від неї подивись на увесь світ: на роди персів і племена індійців, на готів і савроматів, на галлів, іспанців і маврів, на лібійців, ефіопів та інших, безіменних для нас: бо багато християнських народів невідомі нам навіть по імені.»¹. Всі три згаданих етноси – **скіфи, готи і савромати** – **питомі мешканці українських теренів IV ст. н.е.**

Дуже цікаві спостереження про християнізацію давніх слов'ян, готів, таврів та інших етносів України, а також про загадкове місто Скіфополь у Палестині залишив **Амвросій Міланський** (Медіоланський) – латинський церковний письменник та ієрарх. Народився десь у 334 (можливо – 339) р. н.е. в Галлії, помер у 397 р. в Медіолані. Освіту здобув у Римі, в молоді роки перебував на державній службі, з 369 р. був намісником Мілану; від 374 р. і до кінця своїх днів – єпископ міста Медіолана. Відомий як один із засновників християнської лірики, а також тлумачними працями на книги Біблії, екзегетичними та догматичними творами. Активно боровся проти аріанства та імператора Феодосія I (379–395 рр.); один із засновників вчення про християнську етику. Його гімни включили до літургії, започатковуючи церковний спів. Амвросій похований під олтарем Амвросіанської базиліки, а його мощі вважаються дійсними та чудодійними. Амвросій вважається патроном міста Мілан, бібліотека якого названа його ж іменем. Образ святого був викарбуваний на монетах, відбитих у Мілані.

Амвросій згадує у «Поясненні Євангелії від Луки» рухи північнорноморських племен у 60-х рр. IV ст. та їх вторгнення в Іллірик; водночас («Про зруйнування міста Єрусалима...») зауважує про страх автохтонів пра-України перед Римом, позначеного як «прутики шести в'язок».

¹Латышев В.В. Цит. праця. *Вестн. Древней истории*. 1949. № 4. С. 249.

Але хто, за думками Амвросія, схиляється перед «прутиками», тобто Римом: «Азія, Понт, еніохи, скіфи-кочовики, скіфи таврійські й меотійські царства і всі босфоряни» (Кн. X; XXI, 9). Враховуючи концептуальні риси мислення апологетів «всесвітнього Риму», *названі народи згадані скоріше як вільні від Риму, а не підкорені ним*. Тобто, бажане видавалось за дійсне. Історія засвідчує, що жоден із згаданих Амвросієм північночорноморських народів так і не був підкорений Римською імперією.

У цій таки праці (кн. III) є цікава ремінесценція про місто Скіфополь у Палестині – як спогад про події майже тисячолітньої (для Амвросія) давності, коли скіфо-кіммерійські війська у своїх завойовних походах в останні десятиріччя VII ст. до н.е. дійшли аж до Палестини і заснували там своє місто.

21-й Лист Амвросія проливає додаткове світло на поширення християнства серед готів: наголошено, що готи більше схилялись до аріанської гілки християнства; згадується **Авксентій**, учень готського єпископа **Ульфїли** і єпископ **Дуростора** в Силістрії, а також **Меркурин**, який при постригу в ченці прийняв ім'я свого попередника Авксентія; згодом Меркурин був аріанським єпископом у Мілані, куди потрапив разом з готами, що перейшли на військову службу до імператора **Валентиніана II** (375–392 рр.). Обидва єпископи були аріанами, обидва певний час очолювали кафедри у Скіфії, і тому зрозумілий сарказм Амвросія щодо них. Зрозумілим є і його симпатія до імператора Валентиніана (лист 24-й) на противагу цезарю західної Римської імперії **Максиму** (383–388 рр.): перший – противник, а другий – прихильник аріанства.

Аріанство не визнавало центральний догмат християнства про Трійцю, тобто єдність Святого Духа, Бога-отця і Бога-сина – бо ж Христос як Боже творіння не може бути рівним творцеві. Вселенські собори IV ст. н.е. (325 і 381 рр.) засудили аріанство як ересь. Вельми цікавим і повчальним є своєрідний лірико-натуралістичний відступ Амвросія від канонічного богослов'я: «Ніякі народи, ні перси, що мають найсуворіші закони проти підлеглих, ні індійці, ні народи сарматські, не ставляться до своїх царів з такою відданістю і пошаною, як бджоли до матки...» (Шестоднев. День п'ятий. 21, 68)¹. Як тут не згадати, що в Україні з прадавніх часів бджолу називали «божою

¹ Латышев В.В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. *Вестник древней истории*. 1949. № 4. С. 231-236.

комахою». Політично мудро (для імперії) звучить схвалення Амвросієм використання варварів проти варварів, як це зробив Флавій Бавто у 381 р., коли готи («унни») воювали проти ютунгів на теренах Північного Причорномор'я.

Особливу увагу на утвердження християнства в давній Україні звертав **патріарх Іоанн Златоуст**, найвидатніший з Отців Східної церкви, один з трьох її «вселенських учителів» – церковний діяч, теолог, проповідник. Народився в Антіохії близько 347 р.; навчався у риторів Лібанія. Був дияконом, священиком, а з 397 р. – патріарх Константинопольський. Через підступи супротивників, з 401 р. у вигнанні, де й помер 14 вересня 407 р. Літературна спадщина Іоанна величезна: трактати, листи, проповіді. З трактатів відзначають «Про цноту», «Про священство»; бесід збереглося декілька сотень (90 – на Євангеліє від Матвія, 88 – Євангеліє від Іоанна, 55 – книгу Діянь, 44 – Послання до римлян тощо); проповіді та листи є також численними і ситуативними – Іоанн постійно жив і надихався життям Церкви¹.

Іоанн Златоуст активно розбудовував християнську церкву на теренах багатьох країн, включаючи давню Готію. З творів Іоанна можна також дізнатися про християнське місіонерство у Скіфії та поширення тут вчення. Пильної уваги вимагає його свідчення про **переклади Святого Письма на мову савроматів і скіфів**. Яскраве уявлення про це дають фрагменти з двох листів до діячів готської церкви, написаних на початку V ст. н.е.².

Лист до диякона Феодула написано у 404 р., коли сам Іоанн втрапив у немилість. Тут мова йде про те, щоб затримати відправку з Константинополя єпископа до Готії, котрий, на думку автора листа, не є бездоганним християнином. Справа у тому, що **імператриця Євдоксія**, на догоду угрупованню, протилежного Іоанну Златоустому, заслала його у містечко Кукуз, а на патріаршу кафедру в Константинополі настановила **Арсакія**. Останній одразу ж почав реалізовувати свою, ворожу стосовно Іоанна Златоуста, політику. Саме у цьому контексті і слід

¹ Іоанн Златоуст. *Християнство: Энциклопедический словарь*: В 2 т.: Т.1: А-К. Ред.кол.: С.С. Аверинцев (гл. ред.) и др. М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. С. 625–627.

² Васильева А. Готы в Крыму. 1. Ранняя пора христианства. II. Эпоха переселения народов. *Изв. Рос. Академии Истории Материальной Культуры*. Т. 1, 8 февраля 1921 г. С. 38–40.

сприймати настанову його до готських ієреїв не приймати на свою кафедру нового єпископа, ставленика Арсакія.

Другий лист написано до «готських ченців у маєтку Промота» також у 404 р. Мова йде про гурт монахів, котрі жили у Константинополі в садибі Промота, на той час вже покійного, дружина якого Марса також була вельми неприхильна до Іоанна. Природньо, що своє ставлення вона перенесла і на готських ченців, котрі були повністю віддані Іоанну Златоусту. Тому вони пишуть до зісланого патріарха листа, у якому висловлюють свої жалі та страждання, а Іоанн Златоуст у відповіді їм заспокоює та підтримує ображених ченців. Водночас, він не забуває і про всю **Готську Церкву**, зокрема про те, щоб на її кафедру не вступила негідна людина.

В «Розмові супроти Євтропія», оповідаючи про вселенськість християнства, Іоанн нагадує: «І до кого прийшов [апостол Павло]. До скіфів... До диких звірів і все змінив у них» (II, 409). Отже, крім апостола Андрія, на наших землях побував (міг побувати) також і **апостол Павло**. Опосередковано це підтверджує і «Розмова, мовлена у церкві на честь Павла». У ній Іоанн Златоуст, зокрема, стверджує: «І скіфи, і савромати... і людність біля самих околиць всесвіту, перекладаючи Святе Письмо кожен своєю мовою, філософствують про ці слова» (XIII, 501). Принаймні, три висновки витікають із цього свідчення: по-перше, поєднання імені ап. Павла із скіфами і савроматами, що свідчить дотично про знайомство апостола з цими народами; по-друге – існування перекладів Святого Письма місцевими мовами, і, по-третє, про освіченість «аборигенів», що тлумачать релігійні тексти.

Твердження Іоанна Златоуста про вселенське розповсюдження християнства знаходимо в його «Роздумі супроти юдеїв та язичників»: «Короткий вислів: сотворю церкву мою, – але не пробігай його без уваги; заглибся в нього розумом і уяви, яка сила потрібна для того, щоб за такий короткий час у всьому всесвіті насадити церкви, повернути так багато народів, змусити їх відкласти рідні звичаї, затверджені часом і законами, скинути з себе володарювання спокуси, струсити силу гріха яко прах; ідолів, капища, жертвовники, паскудні таїнства, безчинні гульбища та інші ганебства розвіяти, як дим; і спорудити вівтарі

істинному Богу скрізь – в Імперії Римській, у Персії, у Скіфії, у Мавританії, в Індії»¹.

Прикметно, що **Скіфія** та інші країни згадуються нарівно, поряд з Римською імперією, що свідчить про їхню самодостатність. Тим часом, Іоанн продовжує (розмірковуючи про поширення християнства): «Що я кажу? – навіть за межами твердої землі. Тому, що й Британські острови, які лежать поза межами усього світу, на самому Океані, – й вони відчули силу слова Господа, і там воздвигли Церкви і вівтарі». Отже, майбутня Велика Британія в часи Іоанна знаходилась не в самій Ойкумені, а на, навіть – за її межами.

Сам Іоанн висвятив і відправив до таврійських готів у 400 р. єпископа **Унілу**, який помер десь у 404 р. Природньо, що і його наступник також мав отримати благословення Іоанна Златоуста і, таким чином, сприяти збереженню єдності готської єпархії з вселенським християнством. Всі ці обставини засвідчують, що християнство давньої України займало вельми поважне місце у розбудові християнства загалом.

Історична пам'ять про подорож апостола Андрія до київських крутосхилів була живою і в V ст. по Р.Хр. Про це, зокрема, нагадує **Євхерій Ліринський** (Eucherius) (? – бл. 450 р.) – відомий латинський догматичний церковний письменник з давньої Галлії (сучасна Франція), що був водночас і церковним діячем, зокрема ліонським єпископом між 434 і 450 рр. н.е. Народився у сім'ї галльського сенатора-християнина; перебував на імператорській службі. Був одружений, мав двох синів, однак у 410 р. подався в монастир. Згодом став настоятелем Ліринської обителі; в 434 р. став владикою Ліонської кафедри. Обидва його сини з часом стали єпископами і були відомими душпастирями-проповідниками.

Євхерій належить до засновників середньовічної герменевтики – мистецтва розуміння текстів. Згодом, в схоластичній традиції це стало одним із наріжних каменів смислового явлення догматів церкви віруючим. Є автором дидактичної праці «Настанови» та інших творів. Щодо деяких книг авторство Євхерія сумнівне, але вони звично включаються до корпусу його текстів.

¹ Златоуст Іоанн. Святого отця нашого Іоанна Златоустого Рассуждения против Иудеев и Язычников о том, что Иисус Христос есть истинный Бог *Христианское чтение*. 1832. Т. 47. С. 3–88.

До таких належать, зокрема, «Коментарі до Буття, поділені на три книги», у яких міститься і **християнська історіософія**, де поважне місце відведено скіфам: там, вони – нащадки Магога. Одним із перших церковних істориків, Євхерій торкається подорожі **апостола Андрія** на терени давньої України – саме цей апостол «приніс слово Боже скіфам», причому цю думку Євхерій повторює і в «Коментарях», і в «Настановах»¹.

Повчальними в історичному вимірі є настанови і дії щодо збереження єдності Церкви, зокрема і на давньоукраїнських землях, єпископа Кірського Феодорита. **Феодорит** – грецький церковний письменник, представник антіохійської теологічної школи, автор численних праць апологетичного, патристичного, екзегетичного та історичного змісту. Народився десь у 390 р. в Антіохії, навчався у Іоанна Златоуста та Феодора Мопсестійського. Від 423 р. – єпископ міста Кіра, що в Сирії. Доклав чимало зусиль у боротьбі проти монофізитів – однієї з християнських сект, яка вважала, що в Ісуса Христа є лише одна природа (божественна), а не дві (божественна і людська). Помер у 457 р.

Активний учасник христологічних диспутів. На **Ефеському соборі 434 р.** виступив на захист Несторія; полемізував спочатку з Кирилом Александрійським, а потім з Євтихієм та Діоскором. Був засуджений і позбавлений єпископської катедри на **Єфеському соборі 449 р.**, відновлений **Халкідонським собором 451 р.**, на якому змушений був виголосити анафему Несторію. Найзначніші праці Феодорита: «Лікування еллінських хвороб» у 12 книгах – написана близько 427 р., де під «еллінськими» розуміються «поганські», тобто язичницькі, хвороби, а також «Церковна історія» у 5 книгах, написана близько 449 р., яка охоплює події від 323 по 429 рр. В останній книзі автор досить часто торкається подій та реалій з теренів старожитньої України².

Так, Феодорит пише про **Готську Церкву** (IV: 30), зазначаючи її аріанський характер і зусилля Іоанна Златоуста по викоріненню цієї ересі: владики чинить мудро, призначаючи священниками людей, котрі знають мову народу, та й сам

¹ Макарий (Булгаков), митрополит Московский и Коломенский. История русской церкви. М.: Изд-во Спасо-Преображен. Валаам. монастыря, 1994. Кн. 1. С. 265-266.

² Латышев В.В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе *Вестник древней истории*. 1948. № 3. С. 293-301.

відвідував готську людність і вів з ними, нехай і через перекладача, статечні розмови. У фрагменті (IV: 31) – «Про турботливість його про скіфів» – простежується те, що Іоанн Златоуст розрізняє готів (про яких щойно йшлося), і власне скіфів, що мешкають в Придунав'ї. І, можливо, – то не лише **гунни**, оскільки останніх Феодорит іменує «кочовими скіфами», викладаючи опис походу Роїла (він же – Руас, дядько Атілли та Бледи, цар гуннів у 40-х роках IV ст.) під стіни Константинополя, а, ймовірно, **склавіни чи анти**. Про високий статус таврійського християнства у вселенській церкві виразно свідчить фрагмент IV: 34, де серед домінантних церков, до думки яких особливо прислухаються, названа й **Боспорська єпархія**.

Особливої уваги вимагає вказівка Феодорита про те, що Іоанн Златоуст «відділив їм [готам] одну церкву» (IV: 30): найімовірніше тут йдеться про **надання готській церкві статусу автокефальної, тобто помісної та самоврядної**. Ця обставина в котрий раз неспростовно свідчить про апостольський чин та старожитню автокефальність Українського Християнства.

Те, що під етнонімами «скіфи» та «сармати» приховуються саме наші предки слов'яни-праукраїнці переконливо засвідчує **Екдицій Авіт** (Авіт Альцім Екдицій; лат. Avitus Alcimus Ecdicius) – римський літератор та церковний діяч. Народився у шанованій сенаторській родині в Оверні бл. 460 р. н.е., помер у 525 р. Вже в 490 р. дістав єпископську катедру, причому поєднував церковне служіння з літературною діяльністю; відомі його епістоли (листи) та віршовані твори. Екдицій Авіт був знаним елегійним та християнським поетом: він присвячував свої поезії біблійному вітанню людського життя, призначенню людини, пошуку єдиносутності чоловіка і жінки.

В одному з своїх листів до якогось Мартина, Екдицій окреслює коло етносів (чи об'єднань), котрі сприймаються як союзні у Христі, тобто християнські. Важливо й те, що перелік народів практично є оглядовим для всієї Європи з погляду їх ваговитості в тодішньому світі. За Екдицієм Авітом, це: «Аламанн, Саксонець, Торинг, Паннонець, Руг, Склав, Нара, Сармат, Дан, Острог, Франк, Бургундіон, Дак, Алан радіють, що пізнають Бога під твоїм керівництвом»¹. І,

¹ Мишулин А.В. Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VII в. н.э. *Вестник древней истории*. 1941. № 1. С. 231.

нарешті, Авіт одним з перших наводить етнонім «**склав**» («**Sclavus**»), що тим більш цінне, оскільки автор згадує і сарматів та аланів, а також остроготів, закоріненість котрих у праукраїнські землі безперечна. **Це чи не найперша етнічна згадка про українців римлянами.**

Події на давньоукраїнських теренах вельми цікавили навіть найвіддаленіших від них церковних діячів, зокрема **Ісидора Севільського**. Ісидор Севільський (Іспанський) (Isidorus Hispalensis) (бл. 570–636 рр. н.е.) – учитель церкви, енциклопедист, латинський християнський письменник з шляхетної римо-іспанської родини (Карфаген Іспанський), видатний представник «візантійського відродження». По смерті свого брата Леандра, став єпископом Севільським (бл. 600–636 рр.). Сприяв організації шкіл, бібліотек, скрипторіїв, налагоджував сучасну освіту кліру. Найважливішим твором Ісидора була «Етимологія» – енциклопедичний словник-довідник у 20-ти кн.; він також є автором трактатів «Про природу речей», «Хроніки», «Історії готів, а також свебів та вандалів», сентенцій, численних тлумачень та епіграм.

У своїй «Хроніці» простежив важливі події у розвитку Римської імперії (головно, Західної), торкаючись у деяких випадках і Візантії, зокрема, її взаємин із слов'янами. Зокрема, він згадує особливо часи правління **Іраклія** (610–641 рр.), зокрема 615 р. («п'ятий рік правління Іраклія»). Та чи не найприкметнішою для української минувшини є його коротка фраза про те, що «**склавіни**» «**відібрали у римлян Грецію**» – надто вона промовиста щодо суб'єктів тодішніх міжнародних взаємин!

Ісидор оповідає також про діяння готів в Іспанії; сторіччям пізніше, в 711 р., візиготи знову увірвуться в Іспанію і залишаться там панувати. Такими були основні збудовачі тодішньої історії: **склавіни, вандали, готи**. Вельми багатозначним є наступне зауваження Ісидора: «В Іспанії також **Сисебут**, вождь готів, взяв декілька міст, які були під римською владою, а іудеїв, котрі були в його королівстві, навернув у християнську віру»¹. Тобто, самі готи були не тільки завойовниками, але й місіонерами. Як тут не згадати, що їхні предки навернулися до Слова Божого ще в 2-й пол.

¹ Мишулина А. В. Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VII в. н.э. *Вестник древней истории*. 1941. № 1. С. 258-259 (Фр.48).

IV ст., коли ще мешкали обабіч нижнього Дніпра-Славутича, прийшовши сюди з теренів сучасної Данії.

Різнобічні сторони життя давньої України, зокрема християнізацію її народів, у своєму «Бревіарії» осмислював **Никифор** – константинопольський патріарх, богослов та історик, глибоко переконаний іконофіл. Народився близько 758 р. у сім'ї поважного чиновника; згодом сам обіймав посаду імператорського секретаря за імператора **Лева IV**. У 806 р. рукопокладається в патріархи, але через свої переконання зазнає переслідувань і помирає у 829 р. на засланні. Автор низки богословських трактатів та «Бревіарію» – «короткої історії», що викладає події 602–769 рр. В творі містяться важливі матеріали з історії давніх слов'ян.

Багато в чому перегукуючись з «Хронографом» Феофана, «Бревіарій» точніший щодо деяких деталей. Це стосується, наприклад, хрещення гуннів, їх розселення у Європі після Атtili, особливо – стихійної біди восени 763 р. Зокрема, Никифор зазначає: «[619 р.] Минув деякий час, і володар племені гуннів прибув разом зі своїми архонтами і дорифорами у Візантію, прохаючи імператора посвятити його у таїнства християн. Той охоче прийняв його, і архонти ромеїв всиновили у божественній купелі гуннських архонтів, а їх жінок – дружини перших. Посвячених у божественні таїнства пошановували імператорськими дарами та почестями, вождю ж їхньому імператор надав сан патриція і ласкаво відпустив до гуннської країни»¹.

Никифор, мовлячи про землі тодішньої України (VII–VIII ст.), згадує декілька етнонімів: «**гунни**» та споріднені ним «**котраги**», «**авари**», «**хозари**» і, головне, «**скіфські племена**». І якщо гунни, котраги, хозари і авари з контексту «Бревіарію» постають геополітично рухливими, то скіфи (склавіни) безумовно визнаються як одвічний люд Північного Причорномор'я. Патріарх Никифор збагачує розповідь Феофана про Тавриду також описом (чи не єдиним взагалі) своєрідних айсбергів на Чорному морі, які вітром та течією прибивались аж до стін Константинополя.

Безціні свідчення про «перше» хрещення України-Руси залишив патріарх **Фотій** (народився бл. 820 р., помер 891 р.) –

¹ Чичуров И.С. Византийские исторические сочинения: «Хронография» Феофана, «Бревиарий» Никифора. М.: Наука, 1980. 215 с.

Вселенський (Константинопольський) владика і християнський письменник. Був племінником патріарха святого Тарасія, пошанувальника ікон, тобто іконофіла. Отримав блискучу освіту, став наблизеним до імператорського дому і обіймав посаду першого державного секретаря в сенаті. Був наставником юного спадкоємця трону **Михайла** та майбутнього просвітителя слов'ян рівноапостольного **Кирила**. В 857 р. обійняв патріарший престол в Константинополі, хоча потім його двічі (867, 886 рр.) з нього скидали.

Відома подвижницька діяльність патріарха Фотія: у 864 р. Болгарія охрестилася, а болгарський **цар Борис**, як вважають, був хрещений самим патріархом; існують вагомі підстави вважати, що в майбутньому 865 р. саме патріарх Фотій відправив святих **Кирила і Мефодія** для проповіді Христа у слов'янські землі.

Патріарх Фотій – автор численних творів дидактичного змісту, зокрема «Казань», в котрих, крім іншого, торкнувся взаємин Русі і Візантії. Він був свідком походу наших предків на Царгород у 865 р. і говорить про це у своїх двох посланнях до православних, а також посланні до грецьких єпископів від 866 р. Попри свою ідеологічну спрямованість, твори патріарха важливі як свідчення очевидця діянь руського люду у часи княжіння Аскольда та Діра.

Свідчення патріарха Фотія важливі як в плані історичному, так і християнському. Та обставина, що **руси** активно турбували наймогутнішу державу того часу, засвідчує хиткість норманського месіанізму – задовго до варягів русам був відомий шлях «у греки» і вони для перемог над супротивником та утвердження поважного геополітичного статусу в Європі не потребували нічиєї помочі. А їхня військова міць вразила навіть патріарха Фотія, який у своїх проповідях у епічному стилі згадував про напад русів на Константинополь: «Чи пригадуєте той страх, ті сльози і плач, в який ударило місто в останньому одчаю? Чи пригадуєте ту темну і страшну ніч, як життя у всіх нас збиралося зайти з заходом сонця і світ нашого існування мала поглинути глуха темрява смерті? Чи пригадуєте той час гіркий і тяжкий, коли прийшли до нас чужоземні кораблі, і подуло до нас щось суворе, дике, погибельне? Коли море тихо і спокійно розстелювало свій хребет, їм давало миле і легке плавання, а на нас піднімало суворі хвилі війни? Коли вони йшли попри місто зі зброєю і загрожували нам смертю від меча? Коли вся людська надія залишила людей і місто держалося надією на єдину

оборону від Бога? Коли переляк і темрява опанували розум й ухо прислухувалося тільки до однієї вісті: чи вже вороги добули мурини й опанували місто?»¹.

Та взяла місто Константинополь під свою опіку Матір Божа, і напасники відвернули від нього. І хто зна, чи саме не ця подія направила київських князів до християнства, про що патріарх пише у «Посланні», виразно вказуючи на християнізацію Русі в часи Аскольда та Діра: «І не тільки сей нарід [Болгарский] змінив давнійшу безбожність на віру в Христа, але й той нарід, про якого так часто сказано, той, що переважає всіх щодо суворості вдачі й охоти до убивання, себто звана Русь, що опановавши околих і з того загордувавши, підняла була руки на державу Ромейску. Тепер і вони перемінили елиньску [себто – язическу] і безбожну віру, в якій пробували ранійше, на чисте і непокривджене служенє Христу і радо вступили поміж [наших] підвладних і приятелів намість недавнього грабування й великої відваги супроти нас. І так розпалося їх жаданє віри і запал (кличе Павел: Слава Богу во віки!), що прийняли єпископа і пастиря і вдали ся надзвичайно ревно і пильно до служеня Ісусу Христу [переклад М. Грушевського]»². І цьому треба вірити, бо ж не може вселенський патріарх пошановувати високим ім'ям християнина будь-якого поганина.

Християнство з **Аскольдом і Діром** прийшло і в Київ, про що також оповідає Фотій. Н. Полонська-Василенко зазначає: «Похід на Царгород 860 року зв'язаний з дуже важливим питанням про охрищення Руси. Патріарх Фотій в «окружному посланні» до патріархів Сходу року 867 оповідав, що руські князі в Царгороді, повернувшись до Києва, виявили бажання охреститися. Цісар Михайло III вислав єпископа та священників, і на Русі засновано Єпархію»³.

Хрещення **Аскольда і Діра** стало невід'ємною частиною нашої історії та історичної пам'яті киян. М. Грушевський зазначав з цього приводу: «Аскольда поховано на Угорськїм. Очевидно – він жив в тїм княжїм дворї, що стояв там: тут жив і

¹ Велика історія України: У 2-х томах. – Том. І. /Передм. д-ра І.П. Крип'якевича; Зладив М.Голубець. К.: Глобус, 1993. С. 67–68.

² Грушевський М. Виймки з жерел до історії України-Руси. – Львів: Накладом автора в друкарні НТШ, 1895. С. 33–36.

³ Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 Т. т. 1. До середини XVII століття. К.: Либідь, 1992. С. 91.

був похований потім і Володимир Великий... Се промовляє за тим, що Аскольд був дійсно князь Київський. Факт, що на його могилі поставили потім церкву, веде нас до походу 860 р. і епізоду про хрещення частини Руси по тім поході, при умові; дуже ймовірно, що Аскольд був той князь, що ходив 850 р. на Візантію і потім при згоді з Візантією прийняв християнство. Тим зовсім природно пояснюють факти, що Повість [Несторалітописця] зв'язала похід 860 р. з його іменем, і що на могилі Аскольда поставлено церкву»¹.

Практично завжди першоієрархи особливу увагу звертали на давній Херсонес – цю своєрідну опосередковую ланку між Візантією та Україною Руссю. В цьому контексті особливо прикметною є постать **Ніколая Містика** – Константинопольського патріарха у 895–906 та 911–925 рр. Святитель Ніколай народився в 852р. в Італії; як племінник святителя Фотія, отримав освіту в Константинополі. Згодом був ченцем в монастирі св. Трифона, а потім – секретарем («містиком») імператора Льва. Брав активну участь у палацових інтригах, за що був і возвеличений, і уполітований. Помер 17 травня 925 р. і похований в монастирі Галакрени.

Автор послання, написаного після березня 919 р., ймовірно, до херсонеського стратига. У «Посланні» є вказівки на утвердження християнства у Хозар та місіонерської ролі у цьому процесі Херсонесу Таврійського: «Стосовно єпископа Херсону: твоя достойна мудрість пам'ятає, про що ми говорили з тобою особисто і тепер сповіщаємо письмово; що з огляду на прибуття сюди післанців з Хозарії з проханням дати їм єпископа, щоб він рукопокладал священників серед них і прийняв би на себе служіння ортодоксальній християнській вірі, ми відправили архієпископа, призначеного в Херсон, щоб з Божою поміччю він вирушив до Хозарії, аби здійснити там всі необхідні треби і повернувся на кафедру у Херсон. І ти, як син церкви, я певен, виявиш свою відданість, щоб сприяти йому і в його належному служінні в Хозарії, і в ствердженні та усталенні архієпископа на його кафедрі, коли з Божою поміччю він виконає свої обов'язки в

¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. К.: Наук.думка, 1991. Т.1. С. 408.

Хозарії. І нехай явить тебе Христос, Бог наш, уславленим там і дарує тобі спокійне повернення сюди [у Константинополь]»¹.

Особливою ознакою тодішнього Херсону є його посередницька місія щодо поширення християнства навсібіч навколо Понту. Акцент на Хозарії в даному контексті – надзвичайно важливий: Хозарія активно співвідносилась з Іберією (нинішня Іспанія), в якій величезні впливи мали іудейські канони, і хотіла проти Візантії мати впливового союзника з іншого, західного боку. І зворотній хід Візантії щодо Хозарії – прийміть, хозари, християнство, і таким чином станемо союзниками. Отже, мова йде про класичні геополітичні змагання часів Середньовіччя та поширення духовних християнських впливів на нашу землю.

Рим ніколи не ставився байдуже до українського вибору віри. Яскравим прикладом цього можуть бути зусилля **Папи Римського Гонорія III**. Гонорій III (Honorius) (до оцерковлення – Ченгіо Савеллі, Savelli) (помер 18 березня 1227 р., Рим) – римський першоієрарх в 1216–27 рр., представник давнього і могутнього шляхетного роду. Гонорій III знаний своєю активною східною політикою у першій третині XIII ст. і дуже багато сил витрачав на підготовку нового «хрестового походу» на Схід.

Зокрема, він є автором «Послання» до руських князів («королів»), котре виразно засвідчує велике бажання Риму мати Русь за союзника. «Послання» Гонорія III є автентичним свідченням безпосередніх контактів України-Руси та Риму. Папа констатує: «До всіх королів Русі: ми радіємо в Бозі, бо, скільки нам доводилось чути, ваші послы, відправлені до нашого шановного брата... уклінно його просили про те, що щоб він особисто відвідав ваші краї, тому що ви відчуваєте сильну спрагу за здоровим і рятівним вченням і готові до того, щоб повністю відмовитись від усіх оман»².

Тодішніх зверхників давньої України можна було також зрозуміти, оскільки невпинні внутрішні чвари й розбрати вже привели практично до тотального поруйнування колись могутньої і консолідованої Київської Русі. Водночас, на руські

¹ Богданова Н.М. Церковь Херсона в X–XV вв. Византия. Средиземноморье. Славянский мир. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. С. 19–49.

² Макарий (Булгаков), митрополит Московский и Коломенский. История русской церкви. М.: Изд-во Спасо-Преображен. Валаам. монастыря, 1994. С. 310.

землі активно зазіхали як східні (монголо-татари), так і західні (поляки й угорці) сусіди. Зокрема, весь період князювання галицького **князя Мстислава Удатного** (1219–28 рр.) заповнений його змаганнями з Угорщиною. У 1227 р. він мусив замиритися з угорцями і віддати свою доньку Олену-Марію за мадярського королевича Андрія. Саме в цей рік і з'являється «Послання» папи Гонорія III, котрий хотів скористатися важким становищем Русі і повернути її під зверхність апостольського престолу. І хоча трохи згодом **князь Данило Галицький** навіть прийняв був корону короля від папи римського, **українське християнство зберегло свою самобутність**. Це мало місце навіть після Берестейського собору 1596 р., коли єдність із апостольським престолом не відкинула автентичності українського християнства.

Таким чином, існують безперечні докази тієї обставини, що сильні світу цього та церковні першоієрархи постійно тримали в полі свого зору процеси християнізації людності давньої України. Цінність таких свідчень підвищується державним, релігійним, науковим та суспільним статусом їхніх авторів, що безумовно відрізняється у сторону більшої істинності, порівняно з трактатами коментаторів, придворних дієписців, навіть ідеологічно заангажованих обставинами істориків. Із зрозумілих причин, давнє українське християнство було в полі зору насамперед Східних першоієрархів, насамперед Константинопольських патріархів. Але до цієї теми постійно звертались і глави інших патріархатів та єпархій – Риму, Єрусалиму, Александрії, Кесарії, Сирії, Ліона, Мілану, Севільї та ін., що свідчить про загальноєвропейський інтерес до духовних зрушень в давній Україні. **І протягом всього першого тисячоліття православні цінності були духовним дороговказом нашого народу.**

РОЗДІЛ 4. ДЕРЖАВОТВОРЧА ТА ЕТНОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ХРЕСТИТЕЛЯ РУСИ-УКРАЇНИ, СВЯТОГО РІВНОАПОСТОЛЬНОГО КНЯЗЯ КИЇВСЬКОГО ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО

У липні 2015 р. виповнилося 1000-ліття упокоєння святого рівноапостольного великого князя Київського Володимира I Святославича. Цей володар навіки вписав золотими літерами своє ім'я на скрижалі Книги Буття України й українців, Української Православної Церкви та вітчизняного етнодержавонацієтворення. Саме тому 25 лютого 2015 р. тогочасний президент України Петро Порошенко підписав Указ № 107/2015 «Про вшанування пам'яті князя Київського Володимира Великого – творця середньовічної європейської держави Руси-України». Де, зокрема, наголошується: «З метою збереження та утвердження традицій української державності, нагадування про роль історичної спадщини Руси-України у їх становленні, визнання важливості прийняття християнства для розвитку українського суспільства як невід'ємної частини європейської цивілізації, вшанування пам'яті Володимира Великого – видатного державного та політичного діяча, князя Київського, творця середньовічної європейської держави Руси-України, та у зв'язку з 1000-річницею його упокоєння, що виповнюється у 2015 році, постановляю: 1. Кабінету Міністрів України розробити за участю Національної академії наук України, громадських організацій та затвердити план заходів щодо вшанування пам'яті князя Київського Володимира Великого, передбачивши, зокрема: проведення наукових конференцій, симпозіумів, круглих столів, семінарів, інших наукових та просвітницьких заходів, спрямованих на вивчення державотворчої діяльності князя Київського Володимира Великого, впливу його політики на політичний та економічний розвиток Європи, зокрема, країн Балтійсько-Чорноморського регіону, подій української історії відповідного періоду...»¹.

Важливість дослідження заявленої нами проблеми полягає в тому, що вивчаючи державотворчу та етнокультурну діяльність Хрестителя Руси-України, святого рівноапостольного

¹ УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 107/2015 Про вшанування пам'яті князя Київського Володимира Великого – творця середньовічної європейської держави Руси-України. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/19004.html>

великого князя Київського Володимира (980–1015), ми намагаємося досягнути і проаналізувати його вплив на визначальні та доленосні події минувшини України й українського народу в українознавчому вимірі. Новизна праці полягає у зверненні до важливих проблем княжої доби історії України, яка не заважаючи на велику кількість публікацій і надалі потребує прискіпливої уваги й детального неупередженого фахового аналізу. Нами державотворча та етнокультурна діяльність Хрестителя Руси-України, святого рівноапостольного великого князя Київського Володимира розглядається комплексно, у взаємозв'язку з усіма їх складовими частинами й передусім в українознавчому вимірі.

Історіографія питання. Проведений аналіз публікацій, в яких досліджується ця наукова проблема, і на які мав змогу опиратися автор, засвідчив, що заявлена ним тема потребує подальшого вивчення. Ми, в свою чергу, оприлюднюємо найвагоміші на наш погляд праці, які безпосередньо дотичні до цієї українознавчої теми: Томашівський С. Історія Церкви на Україні. Жовква, 1932; Іларіон (Митрополит) Князь Володимир прийняв православ'є. 3-вид. Вінніпег, 1982; Руднев В.А. Слово о князе Владимире. Москва, 1989; Котляр Н.Ф., Смолий В.А. История в жизнеописаниях. Київ, 1990; Босович В.В. Володимир, син Святослава. Київ, 1994; Толочко П.П. Володимир Святий. Ярослав Мудрий. Київ, 1996; Святая Ольга – Владимир Святой. Москва, 1996; Білоусов Є.В. Володимир Святий – князь Київський. Київ, 1997; Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. Київ, 1998; Толочко О.П. Чи була «візантійська реформа» Володимира Святославича. Київ, 2005; Карпов А.Ю. Владимир Святой. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2006; Перхавко В.Б., Сухарев Ю.В. Воители Руси. IX – XIII в. Москва, 2006; Бестужев-Рюмин К.Н. Крещение Руси: о крещении Руси, о Владимире Святом, о сыновьях его и о монастыре Печерском. Москва, 2009; о. Іриней Назарко. Святий Володимир Великий: Володар і хреститель Руси-України. 2-ге вид. Жовква, 2012; Ричка В. Володимир Святий в історичній пам'яті. К., 2012; Жиленко І.В. Пізні українські житія святого князя Володимира: текст і коментарі. Київ, 2013; Владимир Святой и крещение Руси. Международная научная конференция. Киев 26-27 июля 2013. Київ, 2014; Диба Ю. Батьківщина Святого Володимира. Волинська земля у подіях X століття. Львів, 2014; Святий рівноапостольний Володимир – творець Української Держави: Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-літтю упокоєння святого рівноапостольного

великого князя Київського Володимира, Хрестителя Руси-України, мученицької кончини святих страстотерпців благовірних князів Бориса і Гліба та 900-ліття перенесення їхніх святих мощей. Київ, 2015; Клос, В., протоіерей. Автокефалія Української Церкви: огляд від Хрещення до Синодального Томосу. Київ, 2019 тощо.

Наукові методи та вокабулярій. Необхідно наголосити, що в цьому комплексному аналізі нами був задіяний один із головних наукових методів пошуку істини – принцип історизму, себто неупереджене висвітлення державотворчої та етнокультурної діяльності Хрестителя Руси-України, святого рівноапостольного великого князя Київського Володимира в українознавчому вимірі. Також ми активно послуговувалися порівняльно-історичним методом, коли аналізували, як позитивно, чи негативно впливали на вітчизняні державотворчі та етнокультурні процеси зміни геополітичної ситуації в Центрально-Східній Європі, а саме значне посилення Києворуської держави.

Розпочинаючи вивчення цієї важливої наукової теми, ми зразу ж хочемо охарактеризувати базові засадничі поняття, на яких ґрунтується наше дослідження. Так, дефініцію «українське етнодержавонацієтворення», ми трактуємо як неперервний у часі й просторі поступальний розвиток українців від етносу (бездержавного народу) до нації (державницький народ), здобуття ним власної національної держави й послідовної розбудови головних її підвалин (національної релігії, національної економіки, національної еліти, національного війська, національної культури, національної освіти, національної науки, національної ідентичності, національного інформаційного простору, національної безпеки, політичної нації тощо) та перетворення українського народу у світову самодостатню ідентичність і всепланетарно-культурний феномен людської цивілізації. Стосовно її важливих складових, таких як етнічні, націєтворчі і державотворчі процеси в Україні, то це – послідовні зміни, що відбуваються з етносом упродовж його розвитку (етнічні процеси); комплексні трансформації, які відбуваються як закономірним порядком (еволюційним), так і стрибкоподібним (революційним) та сприяють утворенню нації, найвищої форми політичної структуралізації етносу та подальшого її розвитку й самоорганізації, які врешті-решт, мають призвести до появи української політичної нації та створення українського громадянського суспільства (націєтворчі процеси); сукупність

послідовних політичних дій, як насильницьких, так і ненасильницьких, засобів спрямованих українцями на досягнення державного самовизначення й створення власної Української Самостійної Соборної Держави (державотворчі процеси). Під терміном «українознавчий вимір» ми розуміємо визначення й осягнення концептуальної сутності, історичної величини і наукового значення досліджуваної проблеми (у даному випадку – українських етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів другої половини Х – початку ХІ ст.) у цілісному й неперервному взаємозв'язку з Україною, українцями і світовим українством у цивілізаційному часопросторі.

Приватизація кисворуської спадщини російськими реваншистами.

Ще 14 жовтня 2014 р. у засобах масової інформації Російської Федерації була розповсюджена інформація, що 15 липня 2015 р. у Москві на Воробйових горах урочисто відкриється пам'ятник святому рівноапостольному князю Володимирі, до речі, серед ймовірних варіантів місце розташування фігурували також Луб'янка і площа перед Київським вокзалом.¹

Врешті-решт, гігантський монумент (висотою близько 20 м) великому князю Київському Володимирі Святославичу був встановлений на Боровицькій площі у Москві й урочисто відкритий на так зване російське свято «День народного єднання» – 4 листопада 2016 р. Ця церемонія вкотре перетворилася на прославляння імперської величі Росії. Присутність перших осіб держави, а саме: президента Російської Федерації Владіміра Путіна, голови уряду Російської Федерації Дмитрія Медведєва, міністра культури Владіміра Медінського, мера Москви Сергея Собянїна, патріарха Російської Православної Церкви Кіріла та інших представників російського істеблїшменту – наочно продемонстрував яке величезне архіважливе значення має для Російської Федерації минуле, особливо цивілізаційний спадок Русі та вкрадені ними українські історичні діячі тієї доби. Нагадаємо, що це імперське, реваншистське дійство відбувалося під час неоголошеної російсько-української гібридної війни, яка розпочалася в лютому 2014 р.

Здавалося б, на перший погляд це дуже добре, що не забувають у сучасній Росії видатну особистість, яка прямо й

¹ На Воробьевых горах появится памятник князю Владимиру.
URL: <http://www.m24.ru/articles/57755?attempt=2>

опосередковано впливала на російські етнічні, державотворчі та культуротворчі процеси. Але майже для всіх росіян Володимир Святославич не руський, а «древнерусский», чи навіть просто «русский» князь. Так у сучасній Російській Федерації послідовно, цілеспрямовано і неухильно здійснюється процес тотальної приватизації цивілізаційної, історичної, державотворчої, правової та етнокультурної спадщини Київської Русі загалом та найвидатніших її представників як-то Володимир Великий зокрема.

На цю гостру проблему звернув увагу знаний англійський історик Норман Дейвіс: «Володимира, князя Київського, часто порівнюють з Карлом Великим, творцем ще однієї великої, але ефемерної держави. Ця паралель досить влучна, не останньою чергою й тому, що обидва володарі стали героями пізніших національних легенд. Звичайно, Володимир Руський – не більший росіянин, ніж Карл Великий Франкський – француз. За Володимира Росії ще не було, так само як за Карла Великого ще не було Франції. На лихо, Російська православна церква, вийшовши через п'ять сторіч на історичну сцену, висунула монопольні претензії на київську спадщину, і сучасна російська пропаганда пнеться зі шкури, аби придушити конкурентні претензії і традиції, насамперед українські»¹.

Дійшло навіть до того, що на офіційному рівні в Росії заборонили вживати термін «Київська Русь», а тільки «Древняя Русь». Загалом Києворуська держава (Київська Русь, Давня Русь) науково-історичні назви середньовічного українського державного утворення, яке існувало на теренах Східної Європи з кінця IX і до початку 30-х років XII ст. В автентичних тогочасних наративних пам'ятках ця країна називалася «Русь», «Руська земля». На нашу думку, Київська Русь – це перша давньоукраїнська середньовічна держава. За своєю сутністю вона була ранньофеодальною імперією, яка утворилася в кінці IX ст., а саме в 882 р. (за літописом) і фактично розпалася на незалежні князівства в першій чверті XII ст., а точніше у 1132 р.²

¹ Дейвіс Н. Європа: Історія / Переклад з англ. – К., 2008. – С. 343.

² Фігурний Ю. С. Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі. К., ННДІУ. 2010. С. 55.

Приватизація українського цивілізаційного надбання розпочалася не сьогодні. З цього приводу Ярослав Дашкевич писав: «Московські, а пізніше російські царі розуміли, що без великого минулого не можливо створити велику націю, велику імперію. Для цього потрібно було прикрасити своє історичне минуле і навіть привласнити чуже. Тому московські царі, починаючи з Івана IV (Грозного) (1533-1584) поставили завдання привласнити історію Київської Русі, її славне минуле і створити офіційну міфологію Російської імперії»¹.

Зрештою, московські книжники розпочали, а згодом російські вчені успішно завершили це завдання. Ось так охарактеризував цю імперську концепцію Михайло Грушевський у своїй концептуальній статті «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» ще у 1903 р.: «Вона починається з перед-історії Східної Європи, звичайно про неслов'янську колонізацію, потім іде мова про розселення слов'ян, про сформування Київської держави; історія її доводиться до другої половини XII в., потім переходить до великого князівства Володимирського, від нього в XIV віці, до князівства Московського, слідиться історія Московської держави, потім Імперії...»².

Для України, українців і світового українства питання етнічної приналежності Києво-Руської імперії та її геополітичної, культурної, військової, економічної та юридичної спадщини не є формальність, а навпаки – завжди на часі. Тому що, викресливши з нашого минулого Руську землю, тим самим ми не тільки необгрунтовано передаємо її багатющій спадок росіянам, а і справді автоматично перетворюємося на меншовартісних братів-приймаків, які не мають ні гідної історії, ні власних державотворчих традицій, тому і козацька доба з переяславським гаслом «Навіки разом!» дуже добре вписується у цю малоросійську парадигму. І справа тут не в комплексах, уявних чи реальних, а в національній ідентичності українського народу та у фаховій спроможності і компетенції його наукової еліти –

¹ Дашкевич Я. Як Московія привласнила історію Київської Русі // Дашкевич Я. «Учи неложними устами сказати правду»: історична есеїстика. К., 2011. С. 79-80.

² Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Вивід прав України. Львів, 1991. С. 7.

істориків, археологів, етнологів, лінгвістів, етнографів, культурологів, філософів, географів, психологів тощо¹.

Саме тому, об'єктивне і неупереджене українознавче дослідження державотворчої та етнокультурної діяльності Хрестителя Руси-України, святого рівноапостольного великого князя Володимира допоможе українцям не лише повернути власне минуле, привласнене російськими імперіалістами (колишніми і сучасними), а й усвідомити цінність величних державних та етнокультурних здобутків Київської Русі, невідпинності поступального цивілізаційного розвитку від найдавніших часів і до буремного сьогодення українського народу та унікальності України у світовому часопросторовому розвої.

Державотворча діяльність Святослава Хороброго, батька й попередника Володимира Великого.

Розпочинаючи аналіз державотворчої діяльності Володимира Великого ми спочатку лаконічно зупинимося на досягненнях і прорахунках попередників, а саме на звершеннях його батька великого князя Київського Святослава Ігоревича (964-972).

Ось так описав молодого володаря середньовічний український літописець: «Коли князь Святослав виріс і змужнів, став він воїв збирати, багатьох і хоробрих, бо й сам був хоробрий і легкий. Ходячи, яко пардус, багато воєн він чинив. Возів же за собою він не возив, ні котла [не брав], ні м'яса [не], варив, але, потонку нарізавши конину, або звірину, або воловину [і] на вуглях спікши, [це] він їв. Навіть шатра він [не] мав, а пітник слав і сідло [клав] у головах. Такими ж і всі інші вої його були. І посилав він до [інших] земель [послів], кажучи: «Хочу на вас іти»².

У свою чергу М. Грушевський зазначав: «Не вважаючи на недовге своє правління (яких небудь десять літ фактичного правління, або й менше), Святослав належить до найбільш виразних і характеристичних фігур між давніми руськими

¹ Фігурний Ю. С. Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі. К., ННДІУ. 2010. С. 55.

² Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. К., 1989. С. 38.

князями, се щоб так сказати maximum дружинності між київськими князями. Роля князя-правителя, голови держави зовсім сходить на другий плян перед воєвничим ватажком. Се чистий запорожець на київським престолі...»¹.

Сучасні вчені Олексій Толочко і Петро Толочко з цього приводу наголошують «Цей кочовий спосіб життя, опоетизований у літописі, більше личив би степовому номаду, а не володарю європейської держави. Попри своє вже цілком слов'янське ім'я, Святослав, схоже, був більше вікінгом, ніж його справжні предки-нормани. Війна задля війни і задля матеріальної вигоди (нею князь похвалявся перед киянами і її в цілковито «варварській» манері сприймав як матеріалізовану «славу») – здається, єдині мотиви, що їх можна відшукати в його діях. Практично все доросле життя князь провів у ролі кондотьєра, великою мірою маніпульованого візантійською дипломатією, яка з військову підтримку платила золотом. Якщо Святослав і мав якісь добрі наміри, результати його дій щоразу виявлялися цілковитою протилежністю інтенціям»².

Ми з такою оцінкою державотворчої діяльності Святослава Хороброго категорично не погоджуємося. По-перше, майже все своє свідоме життя він провів під жорстким контролем матері-княгині Ольги (945-964), яка і де-юре, і де-факто керувала князівською адміністрацією аж до самої смерті у 969 р., лише поховавши її князь став одноосібним володарем. По-друге, лише по досягненню за тогочасними звичаями повноліття, у 964 р. двадцятидворічний юнак отримав право збирати дружину і здійснювати самостійні військові походи й зрештою добивається визначних перемог на сході, підкорює в'ятичів і завдає потужного удару по Хозарському каганату й захопивши столицю Ітіль (965-966) (за літописом), тим самим суттєво розширивши кордони Русі. По-третє, розпочавши у 967 р. Балканську компанію (967-971) Святослав Ігоревич поступово із сателіта-найманця ромеїв перетворився на потужного євразійського геополітичного володаря, який кинув виклик могутній на той час Візантії, і лише мобілізувавши всі військові, економічні, політичні й дипломатичні ресурси імперія змогла зупинити Русь. По-четверте, смерть від печенізької стріли у 972 р. тридцятирічного Святослава Хороброго була водночас, і

¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. К., 1991. Т. I. С. 458.

² Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. К., 1998. С. 88.

випадковою, і закономірною. Хоча на війні, у військовому поході смерть – це буденне явище, надто багато володарів були зацікавлені у ліквідації київського князя, який у свою чергу не усвідомив на той час всю небезпеку печенігів, як для себе особисто так і для своєї держави, що зрештою його погубило, і призвело до перших кривавих міжусобиць на Русі. По-п'яте, якби не нагла смерть Святослав Ігоровича, хтосьна якби розвивалася геополітична і геостратегічна ситуація у Східній Європі, проте те, що не встиг зробити Святослав Хоробрий втілив у життя його спадкоємець – Володимир Святославич.

Отже, звитязний давньоукраїнський володар Святослав Ігорович (942-972) суттєво розширив кордони Києворуської держави, провівши низку успішних військових кампаній тим самим підняв статус Руси-України до рівня потужних світових гравців з яким мусила рахуватися навіть Візантійська імперія, та провів адміністративну реформу, розсадивши своїх синів у найбільш важливих містах країни (Ярополка у Києві, Олега – в Овручі, Володимира – у Новгороді) і хоча раптова смерть зупинила його державотворчу діяльність – сини-спадкоємці отримали гарний приклад для наслідування.

Державотворча та етнокультурна діяльність Володимира Великого.

Рік народження Володимира Святославича невідомий, ймовірно це могло статися у другій половині 50-х, першій половині 60-х рр. X ст. На нашу думку, він народився у 960 р. Вперше літопис згадує Володимира у 970 р., саме тоді коли його батько проводив адміністративну реформу «Святослав посадив Ярополка в Києві, а Олега в Деревлянах. У цей же час прийшли люди новгородські, просячи князя собі: «Якщо не підете ви до нас, то ми знайдемо князя собі». І сказав їм Святослав: «Аби хто до вас пішов!» І відмовився [йти до них і] Ярополк і Олег. І сказав Добриня: «Просіте Володимира», бо Володимир був од Малуші, улюблениці Ольжиної, [Малуша] ж була сестра Добринина, а отцем їм обом був Малко Любчанин, отож Добриня був вуєм Володимирові. І сказали новгородці Святославу: «Дай нам Володимира». І взяли Новгородці Володимира собі і пішов Володимир з Добринею, вуєм своїм до Новгорода, а Святослав до Переяславця»¹.

¹ Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. К., 1989. С. 40 – 41.

Отже, Володимир був позашлюбним сином Святослава. Російській вчений Олексій Шахматов висунув гіпотезу, що Малуша – донька древлянського князя Мала, який вбив київського князя Ігоря Олеговича (913-945) і за це був покараний на горло княгинією Ольгою (945-964)¹.

На нашу думку, цей здогад не відповідав дійсності. Кровна помста у той жорстокий час була справою святою, і тримати біля себе дітей вбитого тобою ворога – справа невдячна... Якби там не було, доля бастарда (незаконнонародженого) у всі часи нелегка, але якщо він не зламається, чи не загине, то стане справжнім загартованим бійцем і на нього чекає велике майбутнє, що, врешті-решт, і сталося з Володимиром. Ці 7-8 років проведені у далекому Новгороді вельми посприяли у становленні юнака як особистості. Тогочасний Новгород – великий центр міжнародної торгівлі, осередок підприємства, форпост північного слов'янства і заможне полікультурне місто. Ми переконані, що перебування на чолі досить таки розвиненого і політично, і військово і соціально-економічно, і цивілізаційно-культурно Новгорода і навколишніх земель сформувало характер, менталітет, світогляд й особистість молодого князя. Зрештою, коли у 975-977 роках (за літописом) у Русі розпочалася боротьба між Ярополком і Олегом за одноосібне правління, Володимир був морально і фізично готовий заявити про власні претензії на батьківський престол.

Але зробив він це розумно і виважено: «У рік 6485 [977]. Пішов Ярополк на Олега, брата свого, на Древлянську землю. І вийшов супроти нього Олег, і приготувались вони обидва до бою, і коли зіткнулися війська, переміг Ярополк Олега... Коли ж почув це Володимир у Новгороді, що Ярополк убив Олега, то, убоявшись, утік він за море. А Ярополк посадив посадників своїх у Новгороді і володів один у Русі... У рік 6488 [980]. Прийшов Володимир з варягами до Новгорода сказав посадникам Ярополковим: Ідіте до брата могого і скажіте йому: «Володимир іде на тебе, готуйся насупроти, битися». І сів він у Новгороді»².

Таким чином, отримавши звістку про смерть одного брата і наміри іншого, Володимир розуміючи обмеженість свого військового потенціалу, тверезо проаналізував ситуацію і вплив

¹ Шахматов А.А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. СПб., 1908. С. 340 – 378.

² Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. К., 1989. С. 44 – 45.

«за море» до Скандинавії. Знаючи і розуміючи звичаї і мови вікінгів, Володимир зібрав добре вишколену варязьку дружину і вельми вмотивовану та й повернувся з нею додому. Опанувавши Новгород, він у традиціях свого батька повідомляє брата-вбивцю, що «Хочу на вас іти». Проте, спочатку Володимир вирішив захопити Полоцьке князівство, тим самим укріпивши запілля, значно посиливши власний статус і забезпечивши надійну логістику сполучення між Новгородом і стольним Києвом: «І прийшов Володимир на Полоцьк, і вбив Рогволда і синів його двох, а дочку його Рогнідь узяв за жону і пішов на Ярополка. І прийшов Володимир до Києва з воями многими. І не зміг Ярополк стати супроти Володимира, і заперся Ярополк з людьми своїми із воеволою Блудом. І стояв Володимир, окопавшись на Дорогожичі...».¹

Зрештою, Володимир розпочав таємні перемовини з Блудом, переконав цього воеводу стати на свій бік й остаточно переміг Ярополка, знищивши його фізично. Ставши одноосібним володарем Володимир Святославич спочатку вирішив нагальну проблему з вікінгами, які почали вимагати за свої військові звитяги надто велику платню: «Після цього сказали варяги Володимирі: «Се город наш, бо ми здобули його. Тому хочемо ми взяти окуп із них по дві гривні з чоловіка». І мовив їм Володимир: «Пождіте з місяць, поки вам куни зберуть». І ждали вони місяць, і не дав він їм [окупу], і сказали варяги: «Обдурив ти еси нас. Так що покажи нам путь у Греки. І сазав їм: «Діте». І вибрав він з них мужів добрих, і тямущих, і хоробрих, і роздав їм городи. А інші пішли до Цесарограда. І послав він поперед них послів, кажучи так цесареві [грецькому Василю]: «Ідуть осе до тебе варяги. Не держи їх у столиці, бо того вони натворять тобі, в городі, що й тут, але розішли їх нарізно і сюди не пускай ні одного»».²

Відправивши найбільш буйних і неслухняних до Візантії, князь, залишивши у державі лише тих вікінгів, яким довіряв і на яких міг покластися, остаточно стабілізував тим самим політичну ситуацію й цілковито утвердився на великокнязівському троні.

Здобувши цілковиту владу, молодий князь розпочав здійснювати активну державотворчу й етнокультурну діяльність.

¹ Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. К., 1989. С. 46.

² Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. К., 1989. С. 46–47

Першим його заходом стала спроба реформування язичництва. Ось так цей захід описав літописець: «І став княжити Володимир у Києві один. І поставив він кумири на пагорбі, поза двором теремним: Перуна дерев'яного, – а голова його [була] срібна, а вус – золотий, – і Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Сімаргла, і Мокош. І приносили їм [люди] жертви, називаючи їх богами, і приводили синів своїх і жертвували [їх цим] бісам, і оскверняли землю требами своїми. І осквернилася жертвами їхніми земля Руськая і пагорб той... Володимир же посадив Добриню, вую свого, в Новгороді. І Добриня, прийшовши в Новгород, поставив кумир Перуна над рікою Волховом, і приносили йому жертви люди новгородські яко богу»¹.

На думку багатьох дослідників, зокрема й Олексія Толочка та Петра Толочка спочатку Володимир встановлював у Києві ідола одного Перуна та одночасно Добриня теж саме зробив у Новгороді й лише один із пізніших літописців (згодом Никон, що писав у 70-х рр., або редактор Начального зводу 90-х рр. XI ст.) блиснув ерудицією й додав імена решти божеств, створивши, таким чином, пантеон².

Якби там не було, реформа язичництва, як припускають вчені, була покликана зримо об'єднати різноманітні місцеві культури різноманітних частин Русі в єдиний державний культ і в такий спосіб унаочнити й підтвердити ідеологічну та державну єдність³.

Наступним кроком Володимира, після стабілізації внутрішньополітичної та релігійно-ідеологічної ситуації в Русі, стала активізація зовнішнього військового геополітичного вектора: «У рік 6489 [981]. Пішов Володимир до Ляхів і зайняв городи їх – Перемишль, Червен та інші городи, які є й до сьогодні під Руссю. Сього ж року і в'ятичів він переміг, і наклав на них данину од плуга, як і отець його брав. У рік 6499 [982]. Піднялися оружно в'ятичі. І пішов на них Володимир, і переміг їх у друге. У рік 6491 [983]. Пішов Володимир на ятвягів і взяв землю їх... У рік 6492 [984]. Пішов Володимир на радимичів. А був у нього воєвода Вовчий Хвіст і послав перед собою Володимир Вовчого Хвоста. І стрів він радимичів на річці Піщані, [і] побідив Вовчий Хвіст радимичів. Тому й дражнять руси радимичів, кажучи: «Піщанці од вовчого хвоста втікають». Були ж радимичі із роду

¹ Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. К., 1989. С. 47–48.

² Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. К., 1998. С. 107.

³ Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. К., 1998. С. 106.

ляхів і, прийшовши, тут поселилися. І платять вони данину Русі, і возять повіз і до сьогодні. У рік 6493 [985]. Рушив Володимир на Болгар з Добринею, вуєм своїм, у човнах, а торків берегом [Волги] привів на конях, і так переміг болгар... І вернувся Володимир до Києва»¹.

Ось так охарактеризував ці військові походи видатний український дослідник М. Грушевський: «Перші роки князювання Володимира мусіли піти на збирання «розсипаної хранини» Руської держави, що дуже потерпіла за часи десятилітнього (від смерті Ольги) правління боярських регенцій і вимагала радикальної направи»².

У свою чергу, сучасні вчені О. Толочко і П. Толочко переконані, що Володимир не було чого «збирати» і він уперше приєднавав до Києва ці землі. Зокрема, вони наголошують: «Діяльність Володимира у цьому сенсі була настільки успішною, що, власне, й створила територіальні обшири Русі, якими ми їх знаємо (і часом необережно поширюємо на все X ст.). Саме в цих територіальних межах (і з невеликими прирощеннями й незначними втратами) Русь проіснує протягом кількох наступних століть. Для майбутніх поколінь руських князів, нащадків Володимира, цей обшир території, освячений авторитетом хрестителя Русі був ніби канонічним: вони будь-що намагаються утримати його, вважаючи саму ідею можливості панування інших володарів на руських землях абсурдною й протиприродною, але, в свою чергу, не роблять жодних спроб переступити уявні межі Володимирової спадщини. Ймовірно навіть, що частина Володимирових походів узагалі не потрапила на сторінки літопису, оскільки в складі Русі тих часів знаходимо землі, не відзначені окремим походом. Очевидно також, що ставлення Володимира до підкорених земель було кардинально іншим, ніж у його предків. Князь уже не задовольнявся формальною покорою за умови більш-менш регулярної виплати данини. Перекази на зразок того, який розповідає про зайшлого полоцького князя Рогволда, убитого Володимиром, дають змогу відчувати, що Володимир насправді ліквідував на приєднаних землях будь-яку незалежну від Києва владу»³.

¹ Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. К., 1989. С. 46 – 47.

² Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. К., 1991. Т. I. С. 485.

³ Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. К., 1998. С. 104.

Християнізація Руси-України Володимиром Великим.

Активна, наступальна політика Володимира Святославича як внутрішня, так і зовнішня, за дуже короткий час (980 – 986) не тільки суттєво посилсила Києворуську державу, а й перетворила її на могутнього геополітичного гравця, з яким змушені були рахуватися країни-сусіди.

Візантія у цей же час вступила у часи випробувань. У 987 р. магістр Варда Фока повстав супроти імператорів-співправителів Василя II і Константина. Як відзначив візантійський хроніст Лев Діакон, бунтівник підкорив собі військо ромеїв, що розміщувалося в Азії, захопивши майже всі тамтешні морські порти, багато суден використав для блокування Гелеспонтської протоки, поставивши тим самим імперію у скрутне становище¹.

До Києва терміново було послано посольство з проханням про допомогу. Володимир Святославич конче потребував не лише міжнародного визнання, а й отримання доступу до так званого «елітного клубу» світових володарів, якими без сумніву були імператори Візантії. Саме тому князь запропонував військову допомогу в обмін на шлюб з сестрою співправителів Анною, онукою Константина VII Багрянородного й сестрою Теофанії, дружини німецько-римського цісаря Оттона II. Не маючи вибору порфинородні погодилися на цю вимогу князя, але з умовою, що він прийме християнство. Володимир охрестився, одержавши по хрещенню ім'я Василя, до речі його приклад наслідувало багато впливових осіб із його оточення. На думку Степана Томашівського, ця подія сталася у місті Василеві під Києвом².

Виконавши свої зобов'язання (приймавши хрещення і направивши цісарям шеститисячне військо) Володимир сподівався на швидке одруження з Анною, але очільники Візантії знищивши заколотників намагалися позбутися власних обіцянок. Тоді київський князь захопив у 988 р. (за літописом) візантійське місто у Криму Херсонес і тим самим змусив імператорів виконати умови домовленостей.

Побравшись з Анною у Херсонесі Володимир попрямував до Києва. Ось так охарактеризувала цю ситуацію

¹ Діакон Л. История. М., 1988. С. 90.

² Томашівський С. Історія Церкви на Україні. Жовква, 1932. С. 77 – 78.

Наталія Полонська-Василенко: «Вернувся як переможець у двох війнах і як зять візантійських цісарів. Це був апогей його слави. Тріумфатор, єдиновладний володар величезної держави, в авреолі непереможного «воїтеля», під моральним прапором цісарів Другого Риму, він міг наважитися привести свій народ до хреста»¹.

Спочатку хрещення відбулося у Києві, а згодом і в інших поселеннях Русі. Літописець зворушливо писав: «І було видіти радість велику на небі й на землі, що стільки душ спасається, а диявол тужив, говорячи: «Горе мені, бо проганяють мене звідси!...» ... І поставив він [Володимир – Ю.Ф.] церкву Святого Василя [Великого] на пагорбі, де ото стояли кумири Перун та інші і де жертви приносили князь і люди. І почав він ставити по городах церкви, і попів [настановляти], і людей на хрещення приводити по всіх городах ті селах. І, пославши [мужів своїх], став він у знатних людей дітей забирати і оддавати їх на учення книжне»².

Того ж таки 988 р. Володимир провів адміністративну реформу: «Володимир, ото ж, просвітився сам, і сини його, і земля його. А було в нього синів дванадцять: Вишеслав, Ізяслав, Святополк і Ярослав, Всеволод, Святослав, Мстислав, Борис і Гліб, Станіслав, Позвізд, Судислав. І посадив він Вишеслава в Новгороді, а Ізяслава в Полоцьку, а Святополка в Турові, [а] Ярослава в Ростові. І коли помер найстарший, Вишеслав, у Новгороді, то посадив він Ярослава в Новгороді, а Бориса в Ростові, а Гліба в Муромі, Святослава в Деревлянах, Всеволода у Володимирі, Мстислава в Тмуторокані»³.

Цим самим Володимир завершив реформування адміністративно-територіального устрою Русі, розпочатого ще його батьком Святославом, остаточно замінивши місцевих очільників, у середовищі яких побутували сепаратистські настрої, на державних службовців-посадників (власних синів і воєвод) і тим самим забезпечив соборність Києворуської держави.

Зі зміцненням Русі, поліпшенням її політичного і соціально-економічного становища водночас посилилися напади

¹ Полянська-Василенко Н. Історія України: У 2 т., Т. 1. До середини XVII століття. 2-е вид. К., 1993. С. 116.

² Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. К., 1989. С. 66.

³ Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. К., 1989. С. 67.

з Дикого Степу печенігів. Ці кочовики надзвичайно дошкуляли Русі й були для неї немовби карою небесною. Саме тому Володимир Святославич розпочав будівництво довгих ліній валів з частоколами й іншими оборонними засобами, щоби з'єднати прикордонні міста в одну монументальну фортифікаційну систему (т.зв. «Змієві вали»): «І сказав Володимир: «Се недобре є, [що] мало городів довкола Києва». І став він городи зводити по Десні, і по Остру, і по Трубежу, і по Сулі, і по Стугні. І став він набирати мужів ліпших із словен, і з кривичів, і з чуді, і з в'ятичів і ними населив він городи, бо була війна з печенігами. І воював він із ними, і одолював їх»¹. Згодом, справу батька продовжив син – Ярослав Мудрий.

Розбудовуючи Русь-Україну Володимир намагався унормувати тогочасне правове поле. Передусім воно було звичаєве, неписане і це створювало чималі труднощі для його трактування і виконання. На думку Миколи Котляра Володимир Святославич не лише реформував законодавство, доповнивши й розвинувши відповідно до вимог часу старий «Закон Руський», а і впровадив у вжиток (юридичне поле) новий, усний правовий кодекс – так званий «Устав Земляний»².

Велику увагу Володимир Великий приділяв столиці. За його правління територія Києва була розширена й захищена новими земляними валами з кам'яними баштами, зведено Десятинну церкву, кам'яний князівський палац й інші споруди, а у Білгороді і Вишгороді побудовані міцні фортеці. Кость Гуслистый наголошував, що у той же час на Русі почали засновувати школи для підготовки служилої знаті та духовництва і створювати бібліотеки, також Володимир Святославич активно розвивав політичні, економічні і культурні відносини з Візантією, Дунайською Болгарією, Польщею й іншими західноєвропейськими країнами. Всі ці заходи і нововведення, на думку вченого, посприяли тому, що за його володарювання Київська Русь досягла найбільшої політичної могутності.³

¹ Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. К., 1989. С. 67.

² Котляр Н.Ф., Смолий В.А. История в жизнеописаниях. К., 1990. С. 72.

³ Гуслистый К. Володимир Святославич. *Радянська енциклопедія історії України*. К., 1969. Т. 1. С. 352 – 353.

Проте, найбільший поштовх для поступального розвитку Києворуської держави у світовому цивілізаційному парадигмальному дискурсі надало хрещення Русі-України.

З цього приводу Мирослав Семчишин писав: «І так під кінець X ст., з розвитком української державности і в міру зміцнення єдиної великокнязівської влади, приходять до створення єдиної системи офіційної релігії – християнства... Християнство стало спроквола найсильнішою зброєю в зміцненні державного й соціального ладу і у всякому відношенні мало виключно прогресивний характер, і з ним починається нова доба в історії нашого народу. На фундаменті християнства виростає християнська культура в усіх своїх виявах і формах, а Володимирова держава, зі столицею в Києві стає однією з найсильніших у тодішній Європі»¹.

З цією думкою солідаризується й Орест Субтельний: «Найголовнішим досягненням Володимира було, без сумніву, впровадження на його неозорих землях християнства... Тіснішими ставали стосунки Володимира, що тепер належав до християнської «сім'ї правителів», з іншими монархами. Прийняття християнства мало позитивні наслідки й для внутрішнього життя країни. Оскільки вчення візантійської церкви підтримувало монарше право на владу, київські князі знайшли в ній ту ідеологічну опору, якої раніше не мали. До того ж церква з її складною внутрішньою підпорядкованістю знайомила київських правителів з новими моделями управління. А в самому суспільстві Київської Русі з'явилася активніюча установа, що не лише забезпечувала незнане раніше духовне й культурне єднання, а й справляла величезний вплив на культурне і господарське життя. Взагалі кажучи, завдяки епохальному вибору Володимира Русь стала пов'язана з християнським Заходом, а не з ісламським Сходом. Цей зв'язок зумовив її небачений історичний, суспільний і культурний розвиток»².

Підсумовуючи фаховий українознавчий аналіз державотворчої та етнокультурної діяльності Хрестителя Руси-України, святого рівноапостольного великого князя Київського Володимира, ми прийшли до таких висновків: 1) Володимир Святий – видатна особистість не тільки в українській, але й у

¹ Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. 2-е вид. фототипне. К., 1993. С. 41.

² Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. 3-тє вид., перероб. і доп. К., 1993. С. 54 – 55.

світовій історії; 2) Володимир Великий значно розширив територіальні обшири Києворуської держави та добре укріпив її кордони, побудувавши на межі з тогочасним Диким Полем потужну монументальну фортифікаційну споруду (т.зв. «Змієві вали»); 3) Володимир Хреститель запровадив християнство, і тим самим приєднав Русь-Україну до найбільш високорозвинених і цивілізованих країн світу; 4) Володимир Святославич здійснив низку дієвих реформ, в тому числі адміністративну і правову, тим самим значно покращивши функціонування державних органів і соціально-економічний клімат у країні; 5) за володарювання князя Володимира в Русі позначився розвиток містобудування, храмобудування, писемності, освіти і загалом культурного життя суспільства; 6) за правління Володимира Великого (980-1015) Руська земля з конгломерату територій та удільних князівських володінь перетворилася у потужну середньовічну європейську державу Русь-Україну.

РОЗДІЛ 5. КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА В ОБОРОНІ ЄДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ (СЕРЕДИНА XI – ПОЧАТОК XVII СТ.)

Історія Києво-Печерської лаври є важливою і невід’ємною частиною цивілізаційного поступу України загалом. Протягом тисячоліття ця унікальна релігійно-культурна фундація справляла безцінний внесок в розвиток духовності, літератури, мистецтва, освіти та науки України. В усі часи неоціненною була роль Лаври в згуртуванні та консолідації українського суспільства, формуванні національної самосвідомості, боротьбі народу за людську свободу та державну незалежність.

Зasadничою підставою для розуміння феномену Києво-Печерської лаври є, безперечно, «Києво-Печерський патерик», який М.Грушевський вважав, поряд з «Кобзарем» Тараса Шевченка, найбільш популярними українськими книгами. Складений ченцями Печерського монастиря в період його розквіту в княжу добу, напередодні ординської навали, він зібрав оповіді про життя монастирської общини, моральні чесноти та подвиги за віру членів обителі, подав житія святих як приклад і зразок для наслідування.

Минулі часи в житті Лаври ґрунтовно досліджували та висвітлювали такі знавці української культури, як Д.Абрамович, О.Білецький, М.Возняк, С.Голубєв, М.Грушевський, М.Костомаров, І.Крип’якевич, В.Липинський, М.Максимович, М.Маслов, І.Огієнко, В.Перетц, Н.Полонська-Василенко, М.Попов, К.Студинський, Н.Сумцов, Ф.Тітов, І.Франко, Д.Чижевський та ін. Глибокі студії синтетичного характеру та аналізу окремих періодів та сфер діяльності монастиря підготували такі сучасні дослідники, як В.Горський, І.Жиленко, П.Жолтовський, І.Іваньо, Я.Ісаєвич, С.Кагамлик, М.Кашуба, В.Колосова, В.Крекотень, Д.Наливайко, В.Німчук, В.Нічик, І.Паславський, Л.Пилявець, М.Попов, С.Сеник, Д.Степовик, З.Хижняк, В.Шевченко, П.Яременко та ін. Завдяки їхнім зусиллям було розкрито багато славних історичних подій, сторін та здобутків української минувшини, творцями чи безпосередніми учасниками яких була лаврська громада та її окремі видатні представники. Особливо поталанило щодо цього періодом історії Лаври в княжу добу, «золотим» XVII – XVIII ст., вивченню непростих колізій її розвитку в XIX – XX ст.

Водночас, існує ще низка проблем, які вимагають додаткового сучасного наукового аналізу.

Одним із таких проблемних і, водночас, надзвичайно цікавим та перспективним для історичного пошуку є осмислення подій та процесів, що відбувалися в останній третині XVI – першій третині XVII ст. Трансформації політичного (Люблінська унія) та релігійного (Берестейська унія) гатунку, національне піднесення українського народу і зміцнення козацтва, потужні культурні європейські впливи – ці та інші чинники визначають головні орієнтири та пріоритети розвитку тогочасної України і, відповідно, її духовного центру, – Києво-Печерської лаври. Саме в цей час зароджуються і формуються ті духовні та суспільні підстави, які уможливають тріумфуючий успіх українського народу у Визвольній війні 1648 – 1657 рр.

Феномен Києво-Печерської лаври в українському історико-культурному вимірі особливо прикметний в контексті життєдіяльності Лаври в конкретний історичний період – наприкінці XVI – на початку XVII ст., зокрема в основних формах, проявах та тенденціях розвитку. Безумовно, концентрованим виразом культурного значення Лаври є діяння тогочасних очільників – архімандритів Лаври, як певних пасіонаріїв українського Відродження. Вельми важливими, таким чином, є аналіз наступних проблем: Києво-Печерська лавра як релігійний та історико-культурний феномен; церковно-релігійна діяльність за часів архімандрії Мелетія Хребтовича, Никифора Тура і Єлисея Плетенецького; вплив лаврського релігійного центру на духовну єдність України та збереження цілісності Українського Православ'я.

Києво-Печерська Лавра – унікальне духовно-культурну явище в історії українського народу та європейської цивілізації. Початки її сягають середини XI ст., коли на пагорбах Дніпра викопав печеру для усамітнення і молитов священик церкви села Берестова Іларіон, майбутній київський митрополит (1051). Невдовзі по тому, до Києва прийшов преподобний Антоній (в миру – Антип, родом із сіверянського містечка Любеч, що на Десні), який постригся в одному з афонських монастирів і був, як місіонер, відправлений на Русь. Він не побажав жити в існуючих у Києві монастирях, заснованих греками, а поселився в келії-печері Іларіона.

Першим ігуменом монастиря був Варлаам (1061), а після нього – преподобний Феодосій, який завів суворий студитський устав монастиря. Цей устав своїм походженням зобов'язаний

преподобному Феодору Студиту (уп. 826 р.) і був мірилом організації життя монастирів на Афоні. З тих пір на пагорбах Дніпра, як втілення пророцтва апостола Андрія Первозваного, загорівся невмирущий світоч благочестя і духовності. Як зазначав митрополит Іларіон (Іван Огієнко), «Наша Лавра Печерська з давніх-давен стала в Україні великою національною святинєю. Слава про її святощі та про багатства лунала далеко за межами України, і вона завжди вабила до себе і наших друзів, і ворогів»¹.

Часи лихоліття не оминали своїм чорним крилом і монастир, його грабували і плюндрували, чужинці та власні недруги. В 1096 р. наругу над обителлю вчинили половці, в 1169 р. – князь Андрій Боголюбський, в 1203 р. – князь Рюрик Ростиславич з чернігівськими князями. В 1240 р. Київ зазнав навали орд Бату-хана, був розорений і Печерський монастир. Згідно літописних свідчень («Синописис», «Тератургіма»), спочатку була пограбована нижня лавра, яка мала мінімальні оборонні споруди, а потім зруйнована і верхня. В печерах були поховані забиті татарами насельники та городяни.

Проте, вціліла братія і надалі продовжувала жити в печерах та навколишніх лісах. Понад те, «по всіх тих нещастях Печерський монастир також зубожів, але, на відміну від багатьох інших, не припинив свого існування. Більше того, ймовірно, що певний час (можливо, навіть декілька століть) він залишався найголовнішим духовним центром Києва (оскільки київські митрополити жили у Московії чи у Вільні)»². Це припущення є цілком логічним, оскільки в той самий час постійні незгоди переслідували і інший величний київський храм, а саме – митрополичий Софіївський собор. Так, в 1482 р. кримський хан Менглі-Гірей, союзник московського царя Івана III, сплюндрував Київ та послав до Москви золоту чашу і дискос св. Софії. А в 1493 р. той самий Менглі-Гірей знову напав на Київ, і спалив та пограбував Печерську Лавру. А тому, **головні центри українського церковного життя – Софія і Печерськ – повинні були в лиху годину взаємно підтримувати і доповнювати один одного.**

¹ Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: У 2. т.: Т. 1–2. К.: Україна, 1993. С. 225.

² Жиленко І.В. Історія печер Києво-Печерської Лаври. *Дива печер лаврських*. К.: «КМ Academia», 1997. С. 16.

І все ж ніякі незгоди та руїни не могли притлумити подих благочестя на дніпровських схилах. **Саме віра – «права віра» (православ'я) – стала надійним оберегом для її подвижників, а сам український народ – міцним щитом і заборолом від ворожих зазіхань.** Лицарі віри і волі з'явилися на дніпрових порогах, і стали на сторожі рідної землі. А тому цілком справедливим є висновок митрополита Іларіона, що «тільки з XVI віку, коли зорганізувалося в нас козацтво і коли воно міцно стало на оборону старобатьківської віри, тільки з того часу настала золота доба для Лаври, доба її спокою і мирного розвитку. Лавра стає найбагатшим монастирем – у неї була сила землі, їй же належали навіть великі міста, як от Васильків та Радомишль»¹.

Із самого початку свого існування (1051 р.) Печерський монастир налагоджував свій **устрій на основі системи самоуправління**, згідно з традиціями грецьких монастирів, насамперед афонських, запровадженими преподобним Антонієм. Визначальними рисами такого життя стали сувора аскеза, причому як при спільному співжитті, так і при пустинному (одиначному) проживанню. З 1071 р. монастир стає самоуправним із виборним священноначалієм (ігуменом). Життя Лаври регулюється уставом Єрусалимського Студитського монастиря св.Сави і Константинопольського монастиря «Студіон», список якого приніс в монастир близько 1064 р. чернець Єфрем.

В 1159 р. Печерський монастир отримує статус **ставропігійного** монастиря Константинопольських патріархів із виборним священноначалієм (архімандритом). Це означало відносну незалежність від Київських митрополитів, оскільки за останніми залишалося лише право на чин рукоположення в сан. Так тривало аж до 1688 р., коли Києво-Печерська лавра **неканонічним** чином була переведена в підпорядкування Московських (знову таки – нелегітимних) патріархів.

Київський монастирський устрій складався і вдосконалювався, намагаючись відповідати вимогам часу і запитам мирян, і слугував своєрідним орієнтиром та зразком в організації життя інших українських обителей. М.С.Грушевський зазначав, що «в 1522 р. архімандрит з крилошанами й братією Печерського монастиря звернулися до в. князя з прошенням, аби

¹ Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: У 2. т.: Т. 1–2. К.: Україна, 1993. С. 225.

він з огляду на упадок, в який попав монастир по татарських нападах кінця XV в., дав йому уставу й забезпечив від надужить місцевих сьвітських духовних урядників»¹. Великий князь пішов назустріч проханню і дав таку «уставу», тобто **статут**. Згодом, в 1549 та 1551 рр. до нього були додані нові положення, вироблені спільно з київським воєводою, і затверджені великим князем.

Згідно нового статуту, монастир не залежав ні від місцевої влади, ні від митрополита. Архімандрита мали обирати самі ченці монастиря, за участі представників основних станів Київської землі – князя, панства і хліборобів. Затвердити вибір мав великий князь, на що монастир жертвував у княжу скарбницю п'ятдесят золотих. В монастирі виключалась особиста власність (ченці могли мати лише особисте рухоме майно), а всі споруди та землі належали його «общині», тобто були колективною власністю обителі. Церковними справами відав архімандрит, а господарські керівництво монастиря доручало вести вибраним урядникам (економу і скарбнику). За монастирською печаткою існував взаємний контроль усіх трьох очільників – архімандрита і урядників. Втім, не зовсім сумлінні керівники не завжди дотримувалися букви й духу статуту, і нерідко зловживали монастирськими коштами на свій розсуд, не радячись ні з братією, ні з громадою. М.С.Грушевський звертав увагу і на те, що «сам вел. Князь перший не дотримував своїх устав, даючи архимандрію людям стороннім, без вибору монахів і панів київських»².

Наразі, Печерському монастирю не завжди таланило зі своїми духовними лідерами. С.Голубєв з'ясував, що за період від 1494 до 1574 року змінилося 35 печерських архімандритів, що не могло не впливати на саму діяльність обителі, її духовне та культурне призначення, а сама Лавра залишалась без шкіл, друкарень, бібліотек, шпиталів, гостинних покоїв тощо. Докорінні зміни, включаючи і зміни в керівництві, сталися в останній чверті XVI ст., коли постала потреба відповісти на гуманітарні виклики часу, пов'язаних з дедалі міцніючим тиском тодішньої держави (Речі Посполитої) та місцевої влади на батьківську віру українців.

В середині XVI ст. Печерський монастир відчув безцеремонність королівської влади щодо власного

¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. К.: Наукова думка, 1994. Т. 5. С. 479.

² Там само. С. 480.

ставропігійного статусу, зокрема права обирати собі архімандрита. Король Сигізмунд I підтвердив цей стародавній звичай і, водночас, в привілеї князю Юрію Слуцькому надавав йому право самочинно визначати, кому належить обіймати цю посаду. Це спричинило до напруженої боротьби між різними претендентами на посаду та їх покровителями. Зокрема, після упокоїння в 1572 р. архімандрита Іларіона Пісочинського, вперта боротьба між трьома претендентами – Йоною Деспотовичем, Сильвестром Єрусалимцем і Мелетієм Хребтовичем – тривала майже два роки, аж до перемоги останнього¹.

У зв'язку з цим привертає пильну увагу постать **Мелетія Хребтовича Богуринського**, архімандрита в 1573–1593 рр. який був одночасно і єпископом Володимирським і Берестейським, що досить рідко практикувалося в історії церкви. Зокрема, архімандрит ревно обстоював ставропігійність Печерського монастиря, і збирався це доводити і королю, і польському сейму. У 1590 р. він попрямував на засідання останнього, взявши з собою відповідні документи. Але по дорозі до Варшави, під час зупинки у Василькові сталася пожежа, і від грамоти залишилися лише обгорілі шматочки пергаменту. Як зауважує відомий історик православ'я Дмитро Степовик, очевидно, хтось був дуже зацікавлений, щоб архімандрит не довів привілейної грамоти до Польщі і не мав чого показати делегатам сейму².

Втім, ця прикра okazія не могла похитнути навіть у противників православ'я думки про **унікальність Києво-Печерської лаври як духовно-культурного феномену українського народу**, а тому їхнє намагання приборкати обитель, підпорядкувати її своєму впливові, було впертим, постійним, з використанням будь-яких засобів. Сам же архімандрит Мелетій звернувся з проханням до Константинопольського патріарха Єремії (1572–1597 рр.) з тим, щоб той підтвердив старожитні права монастиря, що і було зроблено. Патріарх наполіг також на тому, щоб надати більших прав братствам, духовно-просвітницька діяльність яких істотно впливала на утвердження православ'я у суспільстві. На звернення архімандрита щодо ставропігійності Лаври, патріарх доручив

¹ Голубєв С. Київський митрополит Петро Могила та його сподвижники /Пер. і адаптація О. Кучерука. *ХРОНІКА* – 2000. К., 2004. № 60. С. 98.

² Степовик Дмитро. Історія Києво-Печерської Лаври. К.: Видавничий відділ УПЦ КП, 2001. С. 110.

своєму логофету Єраксу зробити відповідний витяг із патріарших книг і надіслати його Печерському монастирю¹.

Збереглися також два листи польського короля **Стефана Баторія** до аріимандрита Мелетія. Стефан Баторій правив у 1576 – 1586 рр. і відомий, зокрема, своїм універсалом 1578 р. про реорганізацію козацького реєстрового війська та заснуванням козацького шпиталю у Трахтемирові. У першому листі, надісланому 2 червня 1578 р. зі Львова, король Стефан опікується несправедливим ставленням архімандрита Мелетія до «монастира светого Николи Пустинского»². Мова йде, очевидно, про монастир «Никола Пустинний», що знаходився неподалік від Лаври, в районі сучасної Аскольдової могили.

За старовинним планом Києва 1695 р. відстань від монастиря до церкви Спаса на Берестові становить 180 сажень (384,048 м.)³. Очевидно, що саме близькість до Лаври і спокусила архімандрита Мелетія вважати монастир Николи Пустинного частиною Лаври. Король застерігає адресата, що він порушив звичаї стародавніх предків, попередніх архімандритів Печерського монастиря, привілеї та вольності, надані королями і великими князями Николиному монастирю. А тому, він має відступитися і залишити монастир у спокої і при його інтересах, Прикметно, що скарга на адресу короля надійшла від ігумена Никольського монастиря Давида «со всею братею черцями», а настоятеля Печерського монастиря у листі поіменовано «архімандритом». А тому, сам духовний чин настоятелів – ігумен та архімандрит – свідчить про різний статус обох монастирів, зокрема, і про ставропігійність Печерського.

Другий лист короля Стефана на адресу аріимандрита Мелетія був написаний 22 березня 1581 р. у Варшаві, і стосувався тієї ж проблеми з Николо-Пустинним монастирем, що свідчило

¹ Там само. С. 119.

² Архив Юго-Западной России. Т. VI. Ч. I. Акты о церковно-религиозныхъ отношенияхъ въ Юго-Западной Руси (1322–1648 гг.). К.: Типографія Г.Т. Корчакъ-Новицкаго, 1883. С. 63-63.

³ Кабанець Є.П. Історія печерської канонізації та стислі відомості про печерських святих. *Дива печер лаврських*. К.: «КП Academia», 1997. С. 81.

про непослух настоятеля Лаври¹. Скарга надійшла від ченців Іони Золотого та Іони Федоровича, які виступали від імені вже нового ігумена Філатея та всієї братії і жалілися на утиски урядників, слуг і підданих монастиря Печерського, що дуже шкодить благополуччю та здоров'ю позивачів. А тому, тон теперішнього листа вже набагато суворіший – король наказує сваволі не чинити, ні словами «неучтивими а ні рукою на них не сягати», а на додаток пригрозив непослуху фінансовими санкціями – «закладом нашим двома тисячами копами грошей». Судячи з того, що в подальшому Николо-Пустинний монастир зберіг автономію, рішуче втручання короля у міжмонастирські чвари відіграло свою позитивну роль.

У цей час переважна частина українських земель перебувала у складі Польщі. В січні 1569 р. на сеймі в Любліні було поставлено питання про об'єднання Польщі і Литви, а 1 липня цього ж року було підписано акт про унію і створення нової держави під назвою **Річ Посполита**. Державу мав очолювати один монарх з титулом «король польський і великий князь литовський», обраний на спільному сеймі. До «Корони Польської» було прилучено Підляшшя, Волинь, Поділля, Брацлавщину й Київщину, де практично одразу розпочалися масові утиски та обмеження майнових, мовних та релігійних прав українського населення. Це спричинилося до потужного опору, який вилився у низку антипольських повстань і, зрештою, до Визвольної Війни Українського Народу 1648 – 1657 рр.

Досить складними та суперечливими виявилися і тогочасні міжцерковні відносини. Києво-Печерська Лавра опинилася в епіцентрі подій, пов'язаних з проголошенням **Берестейської унії** та подальшими непростими змаганнями, нерідко – із застосуванням сили – між прихильниками традиційного та об'єданого українського християнства. Як відомо, 6 – 10 (16 – 20) жовтня 1596 р. у Бересті відбувся **церковний собор**, на якому було проголошено **об'єднання Київської митрополії візантійського обряду з Вселенським престолом у Римі**. На ньому були присутні представники папи, послы польського короля, митрополит Михайло Рогоза та майже всі єпископи. Так було легітимно засвідчено потужний рух у

¹ Архив Юго-Западной России. Т. VI. Ч. I. Акты о церковно-религиозных отношениях въ Юго-Западной Руси (1322–1648 гг.). К.: Типографія Г.Т. Корчакъ-Новицкаго, 1883. С. 73.

напрямку пошуку точок дотику і зняття суперечностей між двома гілками християнства.

У Римі урочиста акція відбулася 23 грудня 1596 р. в Константиновій залі Ватикану. Українську (в тодішньому написанні – «руську») церкву було прийнято у єдність з Апостольським престолом Католицької Церкви. Того ж дня папа Климент VIII видав **Конституцію про укладання унії з «народом руським»**, яка, зокрема, підтверджувала самобутні права (літургію, обрядовість, догматику тощо) Української Церкви (в означені митрополита Іларіона – в миру вченого Івана Огієнка). То була велика перемога українського духовенства, оскільки давала йому, з одного боку, єдність із світовим християнством, а з іншого – залишала недоторканою власну самобутність, що однозначно слугувало на користь власному народу.

Але, водночас, в тому ж **місті Бересті**, в той самий час, за ініціативи князя К. Острозького, **відбувся ще один собор**. Зібралися: сам князь із сином, єпископи Гедеон Балабан та Михайло Копистенський, протосинкел Константинопольського патріарха архімандрит Печерської лаври Никифор Тур, священники, делегати від шляхти та міщан, всього близько двохсот осіб, які також оголосили себе Собором. Це був **собор антиунійний**, прихильників традиційного візантійського канонічного статусу українського православ'я. Передумови для подальшого багатовікового протистояння між різними гілками Української Церкви було створено, хоча до цього часу серед православної спільноти спостерігалось біль-менш відчутне порозуміння.

Слід зауважити, зокрема, що незадовго перед Берестейськими, 28 січня 1595 р., відбувся **Львівський православний собор**, на якому, іменем його уповноважених представників, було виявлено бажання поєднатися з Римом, тобто укласти **унійну угоду між православною та католицькою гілками християнства в Україні**. Представництво єпархій на соборі було найширшим: Київ, Львів, Холм, Берестя, Перемишль, Кам'янець (Подільський), Слуцьк, Дермань, Супрасль та інші духовні центри українського народу. Києво-Печерську лавру представляв і поставив свій підпис під соборною ухвалою архімандрит Никифор Тур, а найперший автограф належав «смиреному єпископу Львівському, Галицькому та Кам'янець-Подільському Гедеону Болобану».

Ухвала собору завершувалася такими словами: «Верховних же наших пастирів всієї Русі, преосвященного митрополита та висвячених єпископів старанно просимо, щоб ту спасенну справу святої єдності з римським престолом без зволікань закінчили і донесли святішому Римському Папі наше сердечне визнання та союзе рукописання непорушності та твердості руками власними підписуємося»¹. І справу з'єдинення з Римом дійсно невдовзі задокументували, у жовтні 1596 р. в Бересті, але **позиція архімандрита та митрополита була вже зовсім протилежною – антиунійною**. Що сталося за цей короткий період від собору у Львові до собору у Бересті – до сих пір достеменно не відомо. Але у Бересті і митрополит Гедеон Балабан, і архімандрит Никифор Тур були одними із провідних очільників супротивників союзу з Римом, тобто антиуніатів. Цілком слушним в цьому контексті є припущення, що свою роллю відіграв традиційний фактор впливу з Москви, а саме – підкуп та шантаж, що змусили учасників Львівського собору кардинально змінити свою точку зору².

Таким чином, архімандрит Никифор Тур брав найактивнішу участь у Берестейському соборі антиунійників. На другий день його роботи, 9 жовтня у своїй промові він звернув увагу владик-унійників на порушення ними, начебто, архієрейської присяги і канонів, і, відповідно, на кару за це. І коли собор зажадав проголошення на відступників канонічного рішення, «Никифор, ставши на підвищенню з хрестом в одній руці й євангелиєм в другій, проголосив, як патріарший екзарх, свій декрет на митрополита і п'ятьох владиків: володимирського, луцького, полоцького, холмського і пинського; за їх непослушність соборові, відступлення від церкви й самовільне піддання церкви римській, він позбавляє їх єпископства й духовної гідності»³. Митрополиту Рогозі була надіслана відповідна грамота, в якій наголошувалось, що анафема не торкається

¹ Шевченко В.В. Православно-католицька полеміка та проблеми унійності в житті Русі-України доберестейського періоду. К.: Преса України, 2001. С. 313-314.

² Там само. С.308-322.

³ Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. К.: Наукова думка, 1994. Т. 5. С. 611.

духовенства, яке у своїх відправах тепер має поминати не своїх колишніх владик, а патріарха (до обрання нових ієрархів).

Зрозуміло, що Никифор Тур перевищив свої повноваження, належні йому як протосинкелу і архімандриту. виправданням може слугувати лише та обставина, що анафема на один собор проголошувалася від імені іншого собору, а Никифор Тур, як підлеглий Константинопольського патріархату, лише озвучив її. Собор також делегував послів до короля з вимогою покарання владик-відступників, а також вирішив звернутися до сейму, сподіваючись на підтримку сейму.

Все це не мало особливого сенсу та надії на успіх, оскільки **владні структури виразно підтримували об'єднавчий собор**. До речі, на ньому також було виголошено покарання на владик (Балабана і Копистенського) та священників, учасників православного собору, оголошено їх невірними з відстороненням від служби. Про самого Никифора Тура у проклинальній грамоті говорилось наступне: «Скидаємо тебе зі столиці архімандритства твого, аби не посмів епитрахилі на шию одягати і відправ правити, вічно і назавжди від Бога, а хто тебе за архімандрита чи пресвітера буде мати, то як нами ви клятого сам проклятий буде і дім його Отцем і Сином, і Святим Духом»¹.

Повернувшись до Києва, **Никифор Тур виявив непохитну волю в обороні Лаври від унії**. Печерський монастир вабив митрополита Михайла Рогозу як осердбовий духовний центр всієї України, і «король вистарався у папи розпорядження про прилучення Печерського монастиря до митрополії, під умовою, що митрополит буде триматися унії»². 18 листопада 1597 р. польський король видав декрет про її підпорядкування митрополиту Михайлі Рогозі. На що архімандрит заявив польському послу: «Королю нема нічого до нас, і ми не маємо його слухати, якщо він порушує наші права і вольності»³. Понад те, Никифор Тур разом з братією подали скаргу до Київського міського суду на Михайла Рогозу з вимогою повернути 8 тисяч

¹ Голубев С. Київський митрополит Петро Могила та його сподвижники /Пер. і адаптація О. Кучерука. *ХРОНИКА* – 2000. К., 2004. – № 60. С. 101-102.

² Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. К.: Наукова думка, 1994. Т. 5. С. 580.704 с.

³ Голубев С. Київський митрополит Петро Могила та його сподвижники /Пер. і адаптація О. Кучерука. *ХРОНИКА* – 2000. К., 2004. № 60. С. 103.

кіп грошей, взятих тим із лаврських підданих у Могилеві. Суддя вдовольнив позов Лаври, проте стягнути ці гроші з митрополита так і не вдалося. Проте суб'єктність Лаври та її активна громадська позиція була виявлена беззастережно.

Ченці Лаври відмовились виконувати рішення Берестейського собору і вчинили опір при спробі ввести у володіння цієї обителі представників митрополита Михайла Рогози замість «відлученого» архімандрита Никифора Тура, про що збереглися свідчення київського возного, який особисто спостерігав успішний спротив насельників обителі¹.

Уніатам довелося знову залучати «важку артилерію» – авторитет і волю королівської влади. Згідно листа польського короля Сигізмунда III Вази (1587 – 1632) від 2 грудня 1597 р., архімандрит Никифор Тур усувався від керівництва Києво-Печерською лаврою, яка передається під управління уніатському митрополиту Михайлу Рогозі². Никифор Тур характеризується як «непослушний в чині архімандричому», «непосвященний», тобто не уніат. А тому, силою своєї влади і «декретом нашим» король передає «монастир Печерський отцю митрополиту Київському в держанє і в вільний шафунок».

Для виконання цього декрету, король посилає свого шляхтича, зрозуміло, з вартою, якого братія знову не пустила на поріг обителі своєї. Про обставину король мусив повідомити папу Климента VIII у своєму листі від 13 квітня 1603 р.³. І Папа Римський мусив оприлюднити **бреве**, тобто розпорядчу грамоту щодо поточних церковних питань, про відміну **булли** (послання папи) про передачу Києво-Печерської лаври під безпосереднє управління київськими митрополитами, тобто ліквідації ставропігійного статусу монастиря⁴. На цей крок Риму змушена була реагувати і офіційна польська влада, зокрема, сейм ухвалив рішення про передачу Києво-Печерської архімандрії православним віруючим. Про що і сповістив у своєму листі до папи Климента уніатський митрополит Іпатій Потій у своєму листі від 7 березня 1605 р.⁵.

¹ Пам'ятки: археографічний щорічник. Т. 3. Вип. 1. Документи по історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. К.: УДНДІАСД, 2001. – С. 326.

² Там само.

³ Там само. С. 335.

⁴ Там само.

⁵ Там само. С. 336.

Позиція Никифора Тура надихала і ченців, і киян на оборону монастиря та його маєностей в їхньому бажанні **зберегти його православну ідентичність та вагу у суспільстві**. Як зазначає Дмитро Степовик, «його приклад багато в чому зумовив стиль керівництва Лаврою наступними архімандритами в сімнадцятому столітті – Єлисеєм Плетенецьким, Захарією Копистенським, Петром Могилою. Так що напружена боротьба на переломі двох століть стала сильною спонукою для духовного пробудження і піднесення Лаври у золотий вік її історії»¹.

В часи служіння Никифора Тура сталася подія, яка засвідчила як **чудодійність її святинь, так і відкритість обителі для людей з чистими намірами**. Петро Могила занотував у своєму щоденнику оповідь Луцького єпископа Ісакія Боришкевича, який в ті часи був ще паламарем Печерського монастиря. Всю ніч року 1597 під свято Феодосія Печерського він молився в церкві на «когось по-чернечому вбраному» на архієрейському місці, вважаючи його за настоятеля. Тим часом сам «архімандрит не прийшов до церкви на початок – забарився в келії з князями і панами»². А як почали співати благословіє, до церкви увійшов сам архімандрит з гостями, і тоді всі зрозуміли, що молилися вони самому засновнику чернечого життя на печерських пагорбах, святому Феодосію. Так в лаврському житті поєднувалося чудесне і земне, дива і людська гостинність.

Про наступного, після Никифора Тура, архімандрита Михайло Грушевський писав: «Плетенецький, до постригу Олександр Михайлович, в ченцях Єлисей (в схимі Фимій), ще як «землянин», світська людина, за невідомі заслуги одержав від короля [в управління] Пінський Ліщинський монастир в 1595 р і за чотири роки [потому] вибраний православними на печерську архимандрію – очевидно завдяки своїм виступам на Берестейському соборі, де ми вперше зустрічаємо його як церковного діяча»³. **Є. Плетенецький** походив з родини львівського дяка Хоми, навчався в Братській школі Львова та Острозі, в 1594 р. прийняв постриг під іменем Єлисей. Стати ігуменом Ліщинського монастиря йому посприяв князь В.К.

¹ Степовик Дмитро. Історія Києво-Печерської Лаври. К.: Видавничий відділ УПЦ КП, 2001. С. 123.

² Грушевський М.С. Історія української літератури. Т. VI. К.: АТ «Обереги», 1995. С. 583.

³ Там само. С. 26-27.

Острозький, вочевидь, за особисті якості ченця. Упокоївся 29 жовтня 1624 р. і був похований в Успенському соборі Києво-Печерської лаври.

Його наступник на посаді **Захарія Копистенський** у своїй похоронній промові «Казаніє на честном погребі... Єллісея в ієросхимонасех Євфимія Плетенецького» відзначав його видатний внесок в організацію духовного і культурного життя Лаври: «Хто після нього не трудився б, з Божою помічню, в монастирі Пречистої Богородиці, той буде все починати, будувати і закінчувати на його основі, на його фундаменти, на його творінні». А в річницю смерті у творі «Омлія албо казаніє на роковую пам'ять Єллісея Плетенецького» Захарія Копистенський особливо наголошував на заслугах покійного перед батьківською вірою: «В тие лютиє времена православной церкви зберіг віру й послушенство канонічне константинопольському патріарху, був візерунком іночества, побожності зерцалом, утіхою знедолених, рятівником убогих, сиріт і вдів»¹.

Діяльність нового архімандрита була напрочуд ґрунтовною та всебічною. З іменем Єлисея Плетенецького справедливо пов'язують **фундаментальні зрушення як в церковному житті, тау в духовно-культурному розвитку України**. Найпершою із заслуг Єлисея Плетенецького є **відновлення кіновії по чину св. Василя і покращення чернечого життя загалом**, як у його внутрішньому вимірі, так і в співпраці із населенням. Це означало дотримання канонічних норм і правил внутрішнього розпорядку, вивільнення від мирських спокус – пияцтва, нецтва, ледарства та розпусти, що раніше досить часто побутувало в громаді ченців. В цьому архімандрит керувався зразками подвижницького життя ченців на Афоні та Воздвиженського монастиря в Галичині, праведного життя засновників і перших насельників Лаври.

Виключного значення Єлисей Плетенецький надавав розвитку **освітньої справи**. Його справедливо вважають ідейним натхненником і організатором церковного братства і лаврської школи. Для цього було використано досвід Львова та Острога, і запрошено знаних тогочасних вчених – Памву Беринду, Лаврентія Зизанія, Тараса Земку, Захарія Копистенського, Йова

¹ Кагамлик С.Р. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури: Монографія. К.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2005. С. 273

Борецького, Касіяна Саковича, Афанасія Кальнофойського та ін. Була закуплена і привезена в 1615 р. до Києва Стратинська друкарня Балабанів, як одна з найкращих на той час, що дозволило надрукувати до 1624 р. 11 об'ємних видань, а до 1630 р. – ще 19 творів, богослужбового, догматичного, освітнього та полемічного змісту. Одна з перших книг нової друкарні – «Часословець», лягла в підвалини тодішньої шкільної освіти, де Єлисей Плетенецький радив «вивчати різні мови і розуміти Святе Письмо». Так **українські школярі долучалися і до скарбів європейської культури, і до сокровенного змісту Біблії, і до духовної спадщини українського народу.**

Оцінка **Берестейської унії**, як відомо, різна, оскільки з'єдинення церков, з одного боку, зробило українство рівноправним складником вселенської церкви, а з іншого – стимулювала розкол Київської митрополії. Тривалий час переважав другий контекст, а самі уніати зазнавали тотального переслідування та покарання, аж до фізичного знищення. Нині є можливість відновити історичну справедливість та віддати належне ініціаторам та прихильникам пошуку єдності різних гілок християнства в Україні. Києво-Печерська лавра і в часи служіння Єлисея Плетенецького займала виразну антиунійну позицію. Пр це свідчить, бодай, лист митрополита Йосифа Рутського до канцлера Великого князівства Литовського Лева Сапегі¹. І це при тому, що тодішня київська міська влада в особі підвоєводи заявляла про свою готовність на поширення унії в Києві.

До речі, в цьому ж листі митрополит сповіщає канцлера про те, що квартяне військо рушило на бунтівливих низових козаків. Ця активність польської армії була пов'язана, очевидно, з невдоволенням укладеною 30 вересня 1614 р. **Угодою між козацькою старшиною і польськими комісарами**, за якою обмежувались козацькі права, а реєстрове козацтво мало нести лише сторожову службу і жити лише на Запоріжжі. Нагадаємо, що в тому ж 1614 р відбувся похід запорожців під проводом Сагайдачного на турецьку фортецю Синоп. Так що у Варшаві було над чим занепокоїтись: непокірна Лавра, горді козаки,

¹ Пам'ятки: археографічний щорічник. Т. 3. Вип. 1. Документи по історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. К.: УДНДІАСД, 2001. С. 354-355.

звитяжні мореплавці. **Український дух всюди і завжди був незламним.**

Архімандрит Єлисей Плетенецький доклав чималих особистих зусиль в справі **відновлення повноцінної Київської православної митрополії**. Як відомо, вирішальна роль в цьому належала гетьману **Петру Конашевичу Сагайдачному**. Саме за його ініціативи, до **Київського братства** було вписано самого гетьмана разом з усім Військом Запорізьким, Це – безпрецедентний акт у всій європейській історії, коли освітньо-культурне об'єднання громадян, тобто братство, отримувало таку соціально-політичну та військову підтримку. Саме стараннями гетьмана взимку 1620/21 рр. відбулося і **відновлення православної ієрархії Київської митрополії**. Лавра активно співпрацювала і з гетьманом, і з митрополитом **Йовом Борецьким** в реалізації цих знакових для Української Церкви і суспільства позитивних зрушень. Міцна спілка духовенства – світоглядного натхненника суспільства, і українського козацтва – оборонця Вітчизни, і стала, зрештою, тим підмурівком, на якому і постала **Незалежна Українська Держава часів Богдана Хмельницького**.

Таким чином, Києво-Печерська лавра від самого початку свого існування переживала у своєму розвитку і злеті, і негаразди, пов'язані із лихоліттями та навалами чужоземців. Однак, внутрішня духовна синергетика монастиря, з одного боку, і постійна живильна сила и насага творчих потенцій українського народу, – з іншого, виступали головними запоруками незнищенності та пасіонарності цього духовно-культурного центру України.

До середини XVI ст. відчувались згубні наслідки важких попередніх часів, пов'язані з руйнуванням та спустошенням Києва і його околиць монголо-татарами, складними часами внутрішнього політичного розбрату, постійними зазіханнями на українську землю ненаситними та зажерливими сусідніми державами-агресорами. Монастирські споруди знаходилися у напівзруйнованому стані, відчувався брак постійного з'єдинення із вселенським православ'ям, чернеча братія не завжди дотримувалася належного послуху, існувала нестача богослужбових книг та не завжди досконала їхня якість. Спокій і злагода в монастирському житті не завжди знаходили надійне опертя в тодішньому мінливому соціально-політичному устрої країни.

Наприкінці XVI ст. розпочинається духовне, культурне і матеріальне **відродженні Лаври**, її значення в житті суспільства, спостерігається позитивна національна векторизація розвитку монастиря. Цьому сприяла невтомна подвижницька діяльність всіх без винятку архимандритів обителі: Мелетія Хребтовича (1573–1593), Никифора Тура (1593–1599) та Єлисея Плетенецького (1599–1624). Кожен з них ревно і з честю виконував свої пастирські обов'язки, ініціював і впроваджував важливі проекти розбудови як лаврського життя, так і духовного розвитку України загалом.

Особливе місце посідають невинні старання і боротьба за збереження **релігійної ідентичності Лаври**. Перебуваючи після Берестейської унії в епіцентрі міжконфесійних змагань між православними та уніатами, відчуваючи на собі неприхований потужний тиск з боку органів центральної і місцевої влади, **Лавра не тільки підтвердила і зберегла свій православний статус і устрій, але і відіграла консолідуючу роль у всьому процесі відновлення Київської православної митрополії**. Це досягалося шляхом поєднання духовних зусиль самої лаврської обителі з суспільно-патріотичним піднесенням українського суспільства, особливо підняттям значення Запорозького Козацтва в житті країни.

Постійна увага і старання були звернені на **богослужбові справи**. Велась постійна робота по граматичній перевірці текстів, з їхнім впорядкуванням, доповненням, коментуванням, з наступним виданням для практичного користування. Для ефективного виконання задуму в різні часи до співпраці було залучено високоосвічених професійних теологів, мовознавців, літераторів, митців та друкарів, які забезпечували європейський рівень лаврських реформ. В налагодженій друкарні побачили світ фундаментальні видання з літургії, церковного права, агіографії, гімноспіву тощо, переклади класичної богословської літератури, полемічні трактати. Розпочалась практика проголошення перед паствою проповідей, подібно до західних церков, причому здійснювалося це на народній мові.

Науково-літературна і мистецька творчість членів «**лаврського гуртка**» поклала початок новому напрямку в розвитку культури, відомого як **українське бароко**. Його принципи були розвинені і втілені в поезії, іконописі, графіці, живописі, художньому оформленні видань. Викристалізуються і пропагуються ідеї людиновимірності світу, її краси і досконалості, здатності відчувати свою відповідальність за

вчинене і перед Богом, і перед іншими людьми. Формується образ ідеального героя, здатного на самопожертву заради торжества справедливості. Засобами мистецтва відновлюється історична пам'ять народу, яка покликана стати поштовхом і рушієм в його пошуках кращої долі.

Посилюється значення Лаври як **суб'єкта господарської та торгівельно-економічної діяльності**, яка зуміла не лише зберегти, але й примножити свої володіння. Насамперед, здійснювалося продукуюче господарювання в підлеглих містах, містечках і селах, що створювало засоби для існування та розвитку тамтешніх мешканців. Важливою статтею майнових та грошових надходжень були дарунки та пожертви як від заможних, так і простих людей, що забезпечувало фінансово-матеріальну незалежність монастиря. Отриманий прибуток використовувався для утримання в належному стані нерухомого майна (церков, каплиць, цвинтарів, притулків) та забезпечення проживання і потреб насельників (ченців, посполитих та ін.) Лаври. Чималі кошти витрачалися на підтримання і розбудову власного виробництва та майстерень для друкарських потреб, пошиття одягу і виготовлення церковного начиння, іконопису та малярства тощо. Постійною статтею витрат була допомога нужденним та скривдженим, а також усім тим, хто звертався з подібним проханням. Особливих капіталовкладень потребувало також організація та забезпечення навчання в лаврських школах, включаючи утримання учнів і вчителів, забезпечення їх необхідним приладдям, приміщенням та літературою.

РОЗДІЛ 6. РЕЛІГІЯ ТА УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА В ЕТНОДЕРЖАВОНАЦІЄТВОРЕННІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII СТ.)

Людиноподібна істота стала Homo Sapiens завдяки багатьом важливим чинникам й одні з найвагоміших – релігія і релігійність. Існує велика кількість тлумачень цих сакральних дефініцій, але переважна їх більшість пов'язана з вірою людини у Бога та у надприродні сили, все те, що вона не могла досягнути, пояснити і зрозуміти. Віра гуртувала людей, об'єднувала їх та вела до перемог і поразок. Зрештою, релігія і релігійність були, є і будуть вагомими факторами поступального розвитку загальнолюдської цивілізації загалом й України й українців зокрема.

Важливість дослідження заявленої нами проблематики полягає в тому, що вивчаючи релігію, релігійність, Українську Церкву в контексті вітчизняного етнодержавонацієтворення другої половини XVIII ст., ми намагаємося досягнути і проаналізувати їх вплив на визначальні, доленосні й контраверсійні події минувшини України й українського народу в українознавчому вимірі. Загалом вибір теми наукового дослідження пояснюється, передусім необхідністю осмислення й переосмислення загальновідомих фактів і створення цілісної картина, яка допоможе дослідити минуле нашої Батьківщини. Об'єктивний і всебічний аналіз історії в контексті тогочасних геополітичних і геостратегічних реалій, враховуючи при цьому суто українознавчий вимір, дає нам можливість дещо по-новому інтерпретувати загальновідомі факти, піддавати їх виваженому науковому осягненню на нових методологічних засадах, вільних від ідеологічних догм. Наукова новизна дослідження полягає у зверненні до важливих проблем козацької доби історії України, яка не заважаючи на велику кількість публікацій і надалі потребує прискіпливої уваги й детального неупередженого фахового аналізу. Релігія, релігійність, Українська Церква в контексті вітчизняного етнодержавонацієтворення другої половини XVIII ст. розглядаються комплексно, у взаємозв'язку з усіма їх складовими частинами й передусім в українознавчому вимірі.

Проведений аналіз публікацій, в яких досліджується ця наукова проблема, і на які мав змогу опиратися автор, засвідчив, що заявлена ним тема потребує подальшого вивчення. Ми, в

свою чергу, оприлюднюємо найвагоміші на наш погляд праці, які безпосередньо дотичні до цієї українознавчої теми: Томашівський С. Церковний бік української справи. Відень, 1916; Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. Львів, 1925; Липинський В. Релігія і церква в історії України. Філадельфія, 1925; Томашівський С. Історія Церкви на Україні. Жовква, 1932; Дорошенко Д. Православна церква в минулому й сучасному житті українського народу. Берлін, 1940; Митрополит Іларіон. Приєднання Церкви Української до Московської в 1686 році. Вінніпег, 1948; Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. Філадельфія, 1954; Мірчук І. Історико-ідеологічні основи Теорії III Риму. Мюнхен, 1954; Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Рим-Нью-Йорк, 1965; Релігія в житті українського народу. Мюнхен, Рим, Париж, 1966; Федорів Ю. Історія церкви в Україні. Торонто, 1967; Великий А.Г. З Літопису Християнської України. Церковно-історичні радіолекції з Ватикану. В 10-ти книгах. 1968–1988. Рим, 1975. Т. VII, XVIII–XIX ст.; Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т., 2-ге видання. Нью-Йорк, Київ, 1990. Т. 1–4; Великий А.Г. Українське християнство. 1990; Грушевський М., Левицький О. Розвідки про церковні відносини на Україні-Русі. XVI–XVIII в. Львів, 1991; Історія християнської церкви на Україні. Київ, 1991; Панас К. Історія Української Церкви. Львів, 1992; Огієнко І.І. Українська церква. Нариси з історії Української Православної Церкви: У 2-х т. Київ, 1993; Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія Церкви та релігійної думки в Україні: У 3 кн. Київ, 1994. Кн. 3. Кінець XVI – середина XIX ст.; Релігія в духовному житті українського народу. Київ, 1994; Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. Рим, Львів, 1995; Колодний А.М., Филипович Л.О. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стани. Львів, 1996; Українська Церква між Сходом і Заходом. Київ, 1996; Історія Православної Церкви в Україні. Київ, 1997; Християнство в контексті історії і культури України. Київ, 1997; Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева О.О. Географія релігій. Київ, 1998; Історія релігії в Україні. Київ, 1999; Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. Тернопіль, 2002; Лубський В., Козленко В. Лубська М. Севрюков Г. Історія релігій. Київ, 2002; Ярмусь С. Досвід віри українця. Київ, 2002; Шевців І. Християнська Україна. Київ, Дрогобич, 2003; Історія релігії в Україні: У 10-ти т. Київ, 1996–2004. Том 10. Релігія і Церква років незалежності України. Київ, 2003 тощо.

Необхідно наголосити, що в цьому комплексному українознавчому аналізі нами був задіяний один із головних наукових методів пошуку істини – принцип історизму, себто неупереджене висвітлення релігії, релігійності, розвитку Української Церкви в контексті вітчизняного етнодержавонацієтворення другої половини XVIII ст. в українознавчому вимірі. Також ми активно послуговувалися порівняльно-історичним методом, коли аналізували, як позитивно, чи негативно впливала на вітчизняне державотворення зміна геополітичної ситуації в Центрально-Східній Європі., а саме значне посилення Російської імперії та послаблення, а згодом й остаточна ліквідація Гетьманщини.

Важливим чинником етнодержавонацієтворення є релігія (латиною *religio* – благочестя, благословення, богослужіння, побожність, пов'язання, предмет культу, святиня) – система особливих поглядів, світосприймання, світосприйняття світогляду і світовідчуття, а також відповідна поведінка і культові дії, які впливають з віри у той чи інший різновид понадприродного і сакрального та передають віру людей в реальне існування Бога (надприродної сили) і мають зовнішні прояви у поведінці, побуті й спеціальних атрибутах.

Ось так характеризує цю фундаментальну дефініцію християнства о. Іван Шевців: «Релігія – це латинське слово. Дослівно – це свого роду духовне в'язило, ланцюг, зв'язківець між людиною і Богом. Походить це слово або від слова *Religando* (Лактанцій), бо ж воно пов'язує людину з Богом (божеством); або від слова *Religendo* (Ціцерон), що означає розважання божественних речей (*Re-legere*); або від слова (св. Августин), що означає вибрати знову, тобто навернутися до Бога, втраченого через гріх. Релігія – це засіб єднання між Богом і людиною, дорога і провідник до Бога. Вона є тим ґрунтом, на якому виростає наше і земне і вічне щастя. Релігія – це всі ті правди, приписи й практики, що поєднують нас тісно з Богом; це всі ті наші думки, почуття, слова й справи, всі акти справедливості, якими ми, приватно і прилюдно, як одиниці й члени суспільності, заявляємо Богові означеним ним способом належну йому честь, подяку й послух. Звідси випливає подвійна дефініція релігії що часто вживається в історії релігій. Релігія суб'єктивна – це усвідомлення людиною своєї залежності від буття трансцендентного і бажання-обов'язок, прямо необхідність віддавати йому пошесті, вшанування, здійснювати культ і т.п. Релігія об'єктивна – це комплекс, поєднання правд віри, законів,

приписів та обрядів, якими людина підпорядковується буттю трансцендентного. До релігії належать три речі: 1) догми – це є правди віри, в які треба вірити; 2) мораль – це є заповіді, які треба сповняти і жити згідно з ними; 3) засоби спасіння або практики, якими треба користуватися з тим, щоб ми могли мати добру віру й побожне життя»¹.

Роль релігії у цивілізаційному розвитку людства.

Вчений Михайло Тиводар зазначає: «Релігії як особливе явище культури залишили глибокий слід і мають великий вплив на окремі елементи матеріальної культури, громадський і сімейний побут етносів, їх традиційні свята і обряди та духовне життя. Саме тому при етнографічних описах і характеристиках обов'язково вказується релігійна належність етносів чи окремих їх частин. Крім того, ще й нині проявляється політичне протистояння чи солідарність країн за їх належність до однієї з світових релігій чи їх течій, мають місце навіть збройні конфлікти на релігійному ґрунті»².

Однією із вагомих етновизначальних рис українського народу є релігійність. Протягом багатьох тисячоліть українці та їх пращури народжувалися, жили і, врешті-решт, помирали з вірою у надприродні сили. В етногенезі українців значну роль відігравала їх релігійність. Вчений Б. Савчук з цього приводу стверджує: «Релігійність наскрізь пронизує весь духовний світ українця, але її прояви та глибинні змістовні характеристики доволі специфічні, самотутні. Визначний український філософ П. Юркевич указував, що релігійну свідомість українського народу визначають не стільки розумово-раціональні мотиви, скільки емоції та почуття, тобто образно кажучи «серце людини». Релігійність завжди реально визначала характер життєдіяльності українців, хоча по-різному впливала на збереження їхньої етнічної єдності, ідентичності та самотутності»³.

У домодерну добу дуже важливим чинником етнотривожнацієтворення була релігія, особливо це стосується часів середньовіччя, де питання віри, віротерпимості, віросприйняття панували в свідомості та визначали цивілізаційну, етнокультурну ідентифікацію як пересічного індивідуума, так і тогочасних етнічних спільнот. Релігія в ті часи,

¹ Шевців І. Християнська Україна. Київ-Дрогобич, 2003. С. 17.

² Тиводар М. Етнологія. Ужгород, 1998. С. 137.

³ Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. С. 490

це не тільки віра, ідеологія, культура, а і спосіб життя цілих народів¹.

У зв'язку з цим дослідник Борис Савчук наголошує: «...Будучи важливим чинником етнотворення, релігія здатна прискорювати або ж гальмувати цей процес, сприяти збереженню єдності й цілісності етнічної спільноти або ж, навпаки, посилювати внутрішню дезінтеграцію. Як реальна, а в деяких випадках і визначальна ознака ідентифікації особи релігія може сприяти посиленню чи послабленню її етнічності, виступаючи, таким чином, реальним значущим фактором впливу на всі сфери етнічного буття. Все це необхідно враховувати при вивченні етнічних явищ і міжетнічних стосунків, а також моделюванні їх подальшого розвитку»².

Із завершенням епохи середньовіччя, поступальним розвитком цивілізації Homo Sapiens, кількісному та якісному розширенню у тогочасному соціумі прогресивних уявлень, новітніх технічних, наукових, освітніх і гуманітарних знань вплив релігії поступово обмежується. Разом з тим, навіть втративши своє панівне становище вона продовжувала залишатися і залишається наразі вагомим і дієвим фактором у цивілізаційному етнодержавонацієтворенні загалом, й в українському зокрема. Особливе місце в релігії займає церква – специфічний соціальний інститут, тип релігійної організації зі складною чітко централізованою та ієрархізованою системою стосунків між священнослужителями та віруючими, що продукують, зберігають і передають релігійну інформацію, координують релігійну діяльність і здійснюють контроль за поведінкою людей. Зрештою, у православ'ї та католицизмі церква – не людська спільнота, а надприродний утвір, що має риси божественної вічності, непорушності, нетлінності, святості, «містичне тіло Ісуса Христа», посередниця між Богом і людьми, охоронниця скарбниці дарів благодаті, поза якою неможливе спасіння³.

¹ Фігурний Ю.С. Українське етнодержавонацієтворення (XV-XVIII ст.) в українознавчому вимірі. Монографія та вибрані українознавчі праці. 2-ге вид., доп. і доопр. К., 2014. С. 29.

² Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. С. 464.

³ Мордвінцев В. Церква // Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. К.: Вища школа, 2002. С. 405.

Роль християнської релігії у поступальному розвитку України й українців.

Християнська релігія й відповідна церковна організація була, є і буде визначним концептом (конструктивним елементом) світобачення і світосприйняття України, українців і світового українства. О. Субтельний з цього приводу зазначав: «Православна церква століттями виступала центром і рушієм культурного життя на Україні. В боротьбі з польським католицизмом вона стала втіленням української самобутності. Але самобутність ця побилякла із вступом на арену Російської імперії як оборонця всього православ'я, включаючи українське. Позбавлена сенсу існування, українська церква втратила свою рушійну силу. Приблизно в цей час вона перестала існувати як окреме ціле. Поглинання української церкви імперським духовним «істеблішментом» перебігало паралельно з ліквідацією автономії Гетьманщини... Сповнене ксенофобії російське духовенство, яке довгий час підозрювало українців у тому, що вони «заразилися» латинськими впливами, стало переробляти їх на власний штиб. Під приводом викорінення «єретичних відхилень» Священний Синод змушував українців друкувати книги, писати ікони, зводити церкви за російськими взірцями. У 1786 р. державі були передані всі церковні землі, й церква у фінансовому відношенні стала цілком залежною від уряду. Наприкінці століття більшість церковних ієрархів України були росіянами або зрусифікованими українцями. Колись особна й зорієнтована на Захід українська православна церква тепер стала всього-на-всього готовим засобом поширення російської імперської культури»¹.

З цими аргументованими твердженнями солідаризується й Б. Савчук. Під впливом Російської православної церкви, на його думку, офіційне українське православ'я почало втрачати свої самобутні риси, перетворюючись на засіб денаціоналізації народу. Розпочата у 70-х роках XVII ст. політика уніфікації українського та російського православ'я незабаром стає радикальнішою, набирає незворотного характеру. Ліквідація протягом XVIII ст. української культурно-духовної самобутності супроводжувалася заборонаю видання україномовних церковних книг, запровадженням єдиного для української та російської церков списку святих, припиненням будівництва та розпису

¹ Субтельний О. Україна: Історія / Пер. з англ. 3-тє вид., перероб. і доп. К.: Либідь, 1993. С. 246-247.

храмів в українському національному стилі тощо. Він також вважає: «Важливою передумовою для цього стало «кадрове перемішування» духівництва, коли, з одного боку, українських священників направляли на службу в Росію, де їх денаціоналізували, а з другого – в Україну спрямовували російських духовних отців із завданням русифікувати місцеву паству. Тому, в українському церковно-релігійному житті утверджується білінгвізм (двомовність), московський дух опановує духовні семінарії, Києво-Могилянська академія занепадає. Ще трагічніше розгорталися події на Правобережній Україні, яка після поділів Польщі у кінці XVIII ст., також перейшла під владу Російської імперії. У XVII ст. понад 70% населення цього регіону становили українці-уніати (греко-католики) та поляки римо-католики. Московський уряд повітів проти них брутальний наступ: відбиралися і нищилися храми, замість їхньої церковно-адміністративної структури створювалися православні єпархії, округи, парафії, монастирі, братства тощо. Всі опозиційні виступи придушувалися силою»¹.

Незважаючи на активний наступ великоросійських і малоросійських церковників-русифікаторів протягом всього XVIII ст. і навіть на початку XIX ст. українське православ'я продовжувало ще зберігати свою українськість і самобутність. Так, розповідаючи про свої українські враження, російський князь-подорожувальник І. Долгорукий, відзначав особливу архітектуру місцевих церков (в Україні переважно трьохбання, вкриті білою бляхою) й разючу відмінність українського церковного обряду від російського: «Переїхавши з Москви до Києва, помітиш велику різницю... в обрядах і співах»².

Дуже мандрівника вразила одна промовиста особливість: «Уважайте, що у тутешній країні по селах і містах багато церков побудовано Мазепою. З одних уст і моляться про спасіння його душі і проголошують його анатему»³.

Ця вражаюча деталь не свідчить, що всі ці священники захворіли й у їхніх мізках запанував когнітивний дисонанс (роздвоєння особистості), ні навпаки, це недолуга спроба поєднати непокднувальне – шанобливе ставлення до

¹ Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. С. 482-483.

² Цитується за Січинським В.Ю. Чужинці про Україну... К.: Фірма «Довіра», 1992. С. 181.

³ Там само. С.182.

благодійника-мецената й рабська ниця покірність щодо цькування й проклинання гетьмана-зрадника... Саме з таких «широ-неширих» по дякувань і проклинань, спочатку на Лівобережжі, а й згодом по всій підросійській Україні, на нашу думку, поступово зароджується і розвивається малоросійство як у духовенства так й пересічних віруючих.

Також, ми хочемо надати слово Д. Дорошенку стосовно релігійного життя українців в Австрійській імперії: «Прилучення Галичини до Австрії принесло великі полегші для українського населення: було введено більш модерну адміністрацію, зменшено кріпацьку неволю, піднесено матеріальний добробут уніатського духовенства – одинокої інтелігентної верстви серед галицьких Українців, положено початки українського шкільництва, нижчого та середнього, а р. 1786 введено українські виклади в новозаснованому Львівському університеті. Все це підняло дух галицьких Українців і прочистило дух для національного відродження, котре почалося тут під тими самими впливами і в таких же формах, як і в інших слов'янських народів. Зразу ж була відчута і зазначена національна спільність з цілою масою українського народу, що була під Росією. В громадському і культурному житті галицьких Українців довго грало першу роль духовенство; та й самий греко-католицький обряд відігравав певну роль в національному житті, врятувавши протягом XVIII століття галицьких Українців од остаточної латинізації і спольщення. Але провідна роль духовенства в громадському житті наклала свій одпечаток на його, надавши йому певний характер консерватизму, лояльності й поміркованости»¹.

У свою чергу, історик Ярослав Грицак мав усі підстави стверджувати про тісне переплетіння релігійності й українськості (етнічної ідентичності) та визначну роль греко-католицького духовенства Західної України у збереженні української самобутності: «Порівняння національних рухів так званих неісторичних народів Європи показує, що провідну роль на різних станах завжди відіграють ті класи, які, зберігши свою етнічну ідентичність, мали найвищий статус у соціальній ієрархії даної етнічної групи і найкращі можливості для впливу на найбільшу кількість місцевого населення даної етнічної групи. Греко-католицьке духовенство ідеально підходило до цих критеріїв. З одного боку, воно не засимілювалося і зберегло свою

¹ Дорошенко Д. Слов'янський світ у його минулому й сучасному. К.: Темпора, 2010. С. 456.

етнічну окремішність, з другого, являло собою єдину еліту руського суспільства. Його патріотизм мав релігійний характер. Віросповідання слугувало надійним і простим способом само ідентичності руського населення, оскільки інші етнічні групи – поляки, мадяри, німці – належали переважно (у польському випадку включно) до римо-католицької церкви... Приналежність до східного обряду успадковувалась – греко-католики не могли хрестити свою дитину у латинському обряді. Тому релігійна ідентичність зберігалася навіть при мовній і культурній асиміляції»¹.

Таким чином, нами було стисло проаналізовано рівень наукової розробки теми та визначено теоретико-методологічну основу дослідження; здійснено неупереджений аналіз концептуальних понять дотичних до проблем українського етнодержавонацієтворення; з'ясовано сутність понять релігія і релігійність та їхній взаємозв'язок з українськими етнічними, етнокультурними, державотворчими і націєтворчими процесами; простежено й охарактеризовано основні тенденції розвитку Української Церкви в контексті вітчизняного етнодержавонацієтворення другої половини XVIII ст. Автор переконаний, що християнська релігія, релігійність, Українська Церква були, є і будуть важливими чинниками, які допомагали українцям зберегти свою етнічну самобутність у бездержавний період свого існування, а дещо згодом, відновити державність та творити сучасну націю.

¹ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної Української нації XIX–XX століття. К.: Генеза, 1996. С. 45.

РОЗДІЛ 7. ГЕОПОЛІТИЧНЕ РЕЙДЕРСТВО РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ: ЗАГАРБАННЯ, ТЕРОР, УНІФІКАЦІЯ

Загарбання чужих територій тривалий час виступало в політиці своєрідним мірилом успішності держави, її претензій на світове чи регіональне лідерство. Проте створені подібним чином безкрайні колоніальні імперії (в Британській, наприклад, ніколи не згасало сонце) майже всі не витримали випробування часом, через усвідомлення марності подібного способу демонструвати свою першість. Майже всі, крім однієї – Російської, котра і донині залишається класичною тоталітарною імперією з постійними зазіханнями на всіх і вся шляхом «утвердження» цінностей «руського мира» у всьому світі. Подібна експансія здійснюється за допомогою найрізноманітніших методів, базовим з яких був і залишається насильницький, шляхом силового втручання у внутрішні справи інших країн та народів, з наступним підкоренням їх своїй владі. Власне кажучи, й інші засоби втягування об'єктів інтересу до сфери свого впливу – терор, шантаж, підкуп, знеособлення тощо, – постають інструментальними варіантами загарбницької політики Росії.

Одна з головних причин подібної живучості цього режиму – його орієнтація на *кардинальне переформатування окупованих територій, перезавантаження соціально-політичного ладу та духовно-світоглядних цінностей підлеглого населення у власних інтересах*. Визначальне місце в подібному перезавантаженні онтологій відіграють не лише репресивні органи, але й провідники відповідних міфологем та догматів імперського центру. Чільне місце серед таких провідників завжди посідала і посідає Російська православна церква як безвідмовний виконавець будь-яких настанов влади, в упряжці якої вона вірно гарцює вже з того часу, як почала нехтувати канонами і приписами Вселенського християнства. Як підкреслював митрополит Іларіон (професор Іван Огієнко), цій організації властива безумовна покора державі, котра стала практично абсолютною з часів її відокремлення від Київської митрополії: «Підлеглість була повна, з усіма її руйнуючими наслідками: цілковитою неволею духовенства перед світською владою та

перед старшим від себе»¹. Повною мірою ця спаяність з владою проявлялась і в діяльності РПЦ як політичної організації, зокрема, в її активній участі в реалізації загарбницької політики Москви стосовно інших країн та народів, і пов'язаних з такою діяльністю актах насильства, репресій, терору, примусу, русифікації тощо.

Захоплення та незаконне використання неприналежного суб'єкту дії якогось іншого об'єкта його інтересів віддавна є поширеною практикою розв'язання ресурсних/майнових/ціннісних відносин. Одним із його найпоширеніших різновидів є **рейдерство** (від англ. *raider* – нападати). Саме від цього кореня походять позначення потужних морських кораблів типу есмінця чи крейсера - рейдерів, котрі практикували самостійне полювання на ворожі об'єкти. Це явище, втім, є досить звичним в різноманітних сферах суспільно-економічного життя як *недружнє поглинання об'єкту інтересу супроти волі його самого чи волі його керівників/власників*. Особлива увага при цьому здавна віддавалась своєрідному *духовному рейдерству* – утвердженню власних ідеологічних пріоритетів буття замість знеславлених чи упосліджених цінностей автохтонних народів імперії чи інших етносів і країн – потенційної здобичі Москви.

Для російської держави в усіх її історичних політичних формовтіленнях (ханство-царство-імперія-союз-федерація) *ідеологічний інструментарій впливу завжди увівходив до стратегічного арсеналу її експансіоністських просувань*. При цьому, сам зміст відповідних ідеологем міг бути варіативним, залежно від ситуативних обставин. За часів Чингіз-хана цю функцію виконували приписи «Яси», в християнізованих улусах Золотої Орди (на Московщині) – ортодоксальне православ'я, в СРСР – марксизм-ленінізм, в сучасній РФ – еkleктична суміш того й іншого, з додатком великодержавного націєкратизму. Відповідні функціональні структури влади вживлювали такі матриці в реальне буття суспільства, користуючись своїми специфічними засобами і підходами, втілюючи таким чином в життя стратегії і стратегіями політики режиму. В цьому відношенні Російська православна церква Московського патріархату являє собою яскравий приклад використання належного їй адміністративного та ціннісно-сміслового потенціалу для утвердження пріоритетів тоталітаризму, зокрема і

¹ Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: У 2-х т.: Т. 1–2. К.: Україна, 1993. С. 195.

шляхом захоплення та незаконного використання належних їй духовно-культурних та матеріальних реальностей. На жаль, подібна практика діяльності РПЦ триває і в нинішній час, що безумовно вимагає не лише належних політико-правових дій суб'єктів міжнародних відносин, але й чіткого уясування власне тих вихідних підстав, котрі уможливають/призводять до подібного переазавантаження сутнісних ознак тих соціумів, котрі стають об'єктами меркантильним інтересів Кремля.

Аналіз діяльності РПЦ як суб'єкта рейдерських дій в контексті її участі при реалізації геополітичних доктрин російської держави відкриває можливість зрозуміти *механізми імплементації цінностей т.зв. «руського мира» в живе тло культур інших народів шляхом цинічного заміщення автохтонної реальності привнесеними звідкілясь принципами та нормами завойовника*. В цьому випадку мова йде насамперед про її безпосередню участь в здійсненні політики держави як її виконавчого органу, своєрідного актора геополітичних взаємин. Досягнення результату здійснюється завдяки опертю на **методи** політичного аналізу, міжнародного та канонічного права, компаративістики та феноменології. Нагромаджений досвід експлікації ноуменів з феноменів, тобто засадничих смислів з явлених втілень, дозволяє верифікувати висновки на підставі конкретно-історичного контексту вчинених актів геополітичного рейдерства.

Феномен суспільно-політичної діяльності РПЦ поставав предметом пильної уваги М. Брайчевського, І. Власовського, Є. Голубинського, М. Грушевського, О. Лотоцького, Ю. Мулик-Луцика, І. Огієнка, Д. Степовика. Ґрунтовні узагальнення в царині обґрунтування самодостатності Української Церкви здійснили церковні ієрархи митрополит Андрей Шептицький, митрополит Іларіон, патріарх Йосип Сліпий, кардинал Любомир Гузар, патріарх Філарет, митрополит Епіфаній, Різноманітні аспекти розвою та сутності українського християнства проаналізували С. Бондар, С. Колот, М. Микуш, Л. Никитенко, Л. Пилявець, О. Онищенко, В. Шевченко, П. Яроцький та інші вчені.

РПЦ не заперечує своєї участі у сучасній світовій політиці, але робить це на кшталт іншим офіційним кремлівським заявам та деклараціям, тобто демагогічно. Мовляв, головні механізми її участі – морально-етичний вплив, співпраця з міжнародними організаціями та іншими державами, соціальні

пріоритети, підтримка православ'я тощо¹. Дійсно, релігійний чинник має виняткове значення в суспільно-політичному житті. Але його вплив залежить від гуманітарного виміру, спрямованості його дії. Одухотворення власного народу чи примусове нав'язування тих чи інших догм та стереотипів іншим – основні вектори подібного впливу. І для України, наголошує митрополит Епіфаній, «справа автокефалії – незалежності Української Церкви – має важне значення поруч зі справою незалежності державної»². А РПЦ практикує цілком протилежне: починаючи від *зневажання як українського суверенітету і самодостатності духовного вибору українського народу, і закінчуючи агресивним запереченням самого факту існування українства у будь-якому його вигляді*. Через це її діяльність опиняється поза межами гуманітарного контенту місії духовних організацій, а переміщується в арсенал геополітичної великодержавної політики Росії як її невід'ємна складова частина.

Зародження канонічної парадигми РПЦ: золотоординське служіння

На час військової навали татаро-монгол на Європу, володіння Києва включали також і північно-східні землі з їх суцільним угро-фінським населенням та надісланою з метрополії адміністрацією. Місцеві князі північно-східних уділів Київської Русі для власного самоутвердження *політику грабунку* зробили своєю звичною справою. До всієї злиденності життя серед безкрайнього моря фіно-угорської тамтешньої людності додавалася також туга за батьківською домівкою, за рідним краєм. Це породжувало бажання не тільки возвеличити власну персону і утвердитися не лише як регіональний лідер, але й помістити себе у звичне коло матеріальних та духовних цінностей.

Вельми показовою в цьому плані була діяльність князя Володимиро-Суздальського Андрія Боголюбського (1155-1174). Як і його батько князь Юрій Долгорукий, він жадав укріпитися на

¹ Касаткин П.И. Русская православная церковь как актор современной мировой политики. *Вестник МГИМО-Университет*. 2010. № 6 (15). С. 141–151.

² Епіфаній (Думенко), митрополит. Право на автокефалію Української православної Церкви. *Труди Київської Духовної Академії*. 2018. № 18 (190). С. 12.

великокняжому київському столі, але законних підстав для цього виявилось замало. Тоді він пішов іншим шляхом: 8-12 березня 1169 р. його військова рать підступно захопила, і нещадно паплюжила та грабувала Київ. Навіть класик імперської історії Н. Карамзін наголошував щодо Золотих воріт Києва, які спалював Андрій Боголюбський: «Никто не входил в них *силою* [виділено Н. Карамзіним]. Победители, к стыду своему, забыли, что они Россияне: в течение трех дней грабили, не только жителей и дома, но и монастыри, церкви, богатый храм Софийский и Десятинный; похитили иконы драгоценные, ризы, книги, самые колокола...»¹. Викрадена була зокрема й ікона Вишгородської Божої Матері, яку Москва всьому світові презентує як Володимирська – «исконная» російська святиня.

Для досягнення своєї мети Андрій Боголюбський вирішив використати і **релігійний чинник**. За тодішніми звичаями, столичне місто - осідок великого князя, було одночасно і місцем перебування глави церкви. З цією метою князь звертається до Константинопольського патріарха з проханням виокремити для Володимиро-Суздальського князівства окрему канонічну територію з власним владикою. На засіданні Синоду Вселенського патріархату, за участю митрополита Київського, цим безпідставним домаганням була дана рішуча відсіч. Зберігся лист-відповідь патріарха Луки Хризоверга: «Сказывает же нам писание твое, и иже град Володимер из основания воздвиглес и велик со многим челоуьк, в ней же церкви многи создалеси; не хочещи же его быти под правдами епископы ростовския и суждальския, но обновити е митрополоею... а еже отъяти таковой град [Владимир] от правды епископы ростовския и суждальския и быти ему митрополиею, не мощно есть... – едина епископыа были издавна и един епископ во всей земле той, ставим же по временом священным митрополитом всеа Руси»². Тобто, в особній митрополії для Володимира було відмовлено категорично. А потенційний претендент на нову митрополичу кафедру згодом був підданий церковному суду в Києві і страчений як самозванець. Саме після

¹ Карамзин Н.М. История государства Российского в 12-ти томах. Т. II-III/ Под ред. А.Н. Сахарова. М.: Наука, 1991. С. 192.

² Памятники древнерусского канонического права XI-XV вв. Ч. 1: Русская историческая библиотека. 2-е изд. СПб, 1908. Т. 6. № 3. Столб. 63-66. С. 22.

цієї відмови князь Андрій Боголюбський зважується на свтотатство: військовий напад на Подніпров'я, захоплення і руйнування Києва, грабунки і вбивства, і, наостанку, вивезення на північ православних святинь і реліквій, які вже з цього часу проголошувались «исконно» їхніми. Саме подібні методологія «обміну» культурними цінностями, «взаємозбагачення» різних цивілізацій шляхом грабунку, викрадення і привласнення була цілковито сприйнята від прийшлих азійських орд і стала улюбленим підходом ставлення московських режимів до чужого надбання, як людського, так і матеріального та духовного.

Російський різновид православ'я своїми політико-державницькими орієнтаціями закорінений безпосередньо в золотоординській реальності. В імперії послідовників Чингіз-хана ідейно-світоглядним каноном залишалася **Яса** – зведений звід правил земного і небесного буття, своєрідна священна книга завойовників. І головним постулатом цього вчення було твердження про *божественну сутність самого володаря*, за невиконання чи порушення якого невідплатною стала смертна кара. Саме **Небо** (Тенгрі) було найвищим божеством, джерелом всього сущого, самого життя, воно визначало вічний порядок і лад, звершувало правосуддя, йому підкорялись будь-які інші боги і божества. А тому всі інші конфесійні вподобання підкорених народів, зокрема буддизм, іслам, племінні культи тощо, сприймалися толерантно, за умови незаперечного прийняття ними цієї абсолютної істини. Понад те, новою владою вони підтримувались та заохочувались, оскільки сприяли збереженню контролю над уярмленим людом, вибудовуючи своєрідну ієрархію цінностей: на вершині – власне монгольські, що мають абсолютне значення, а далі – що завгодно, але вже як похідне від первинного начала зверхників. Їхня, місцевих жреців (як і вождів), діяльність повинна була сприяти утвердженню фундаментальних принципів побудови імперії: політичній безпеці, економічному зростанню та втіленню в життя панівної суспільної ідеї (волі верховного хана)¹. В цьому контексті самі золотоординські правителі ситуативно визначались зі своєю особистою прихильністю до того чи іншого конфесійного земного різновиду Небесної істини. Як зазначав Г. Вернадський, «Бату, перший хан Кипчакії [Золотої Орди], був шанувальником

¹ Лушников О.В. Конфессиональная политика Монгольской империи и Улуса Джучи в период расцвета. Золотоординская цивилизация. 2014. № 7, С. 12.

Неба. Його син Сартак прийняв християнство. Брат Бату Берке був повернутий до ісламу. Його спадкоємці знову повернулись до Неба, і лише в XIVст. Узбек увів іслам як офіційну релігію ханства»¹. В усіх випадках незмінним залишався головний постулат – божественність володаря і корисність тих чи інших конфесійних впадоби його підданих для їхнього служіння повелителю і державі.

А тому, після загарбницьких походів на Русь цілком очевидним виявилось використання завойовниками місцевої панівної релігії у власних інтересах. Офіційний російський наратив протягом останніх століть вперто пропагує тезу про якесь *запустеніння і знелюднення* Наддніпрянщини в часи монгольського нашествия і вимушене, у зв'язку з цим, переселення в північно-східному напрямку населення. Духовні провідники народу, тобто митрополити з єпископами, згідно цієї доктрини, також перемістилися разом зі своєю паствою. Імперському теоретику цієї ідеології М. Погодіну ще в 1857 р. аргументовану наукову відповідь дав Михайло Максимович, видатний український історик та мислитель. *Народ український обабіч Дніпра, як на Волині, Галичині та в Карпатах, наголошує мислитель, залишався на своїх споконвічних землях, працюючи і примножуючись*. «Я не вижу, и ты [Погодин] не указал мне, даже следа того посполитого переселения Полянской, Киево-Переяславской Руси на *русский север* [виділення М. Максимовича], в 80-летие татарщины, о котором толкуешь ты в своей Новороссийской системе»². Ретроспективний аналіз тактичних стратегії та тактики завойовників засвідчує, що руйнуванню піддавалися лише ті міста, котрі чинили шалений опір³. А тому, після походів монголо-татарського війська у 1237-

¹ Вернадский Г.В. Монголы и Русь. Тверь: ЛЕАН, Москва: АГРАФ, 1997. С. 143.

² Максимович М.О. Киевъ явился градомъ великимъ...: Вибрані українознавчі твори / Упор. В.О. Замлинський; Приміт. І.Л. Бутича. Переднє слово В.В. Скопенка. К.: Либідь, 1994. С. 183.

³ Див.: Мірчук І. Українська культура. Частина II. / Редактор – проф. д-р. Є. Федоренко. Нью Йорк: Вид-во Шкільної Ради, 2007. 239; Ричка В.М. Київська Русь: проблеми етнокультурного розвитку (конфесійний аспект). К.: Ін-т історії України АН України, 1994. 34 с.; Черкас Б.В. Город Золотой Орды (Улусы западнее Дона). К вопросу о появлении и локализации. Золотоордынское обозрение. 2016. Т. 4. № 2. С. 256-271;

1240 рр. на території середнього Подніпров'я, за оцінками сучасників, залишались вцілілими та функціональними Вишгород, Переяслав, Канів, Зв'ягель, Глухів, навіть Київ. Понад те, завойовники пам'ятали заповіт Чингіз-хана: «Можна верхи завоювати імперію, але не можна керувати нею сидячи на коні». А тому, оцінивши переваги міської субкультури, самі почали активно її використовувати та зводити нові міста навіть у відкритому степі¹.

Але залежне становище цих земель від нового монгольського сюзерена створювало проблемні ситуації з політичним вибором місцевого населення, особливо князівської знаті та церковних владик. І не завжди той вибір мав патріотичну орієнтацію. Прискіпливий аналіз літописних джерел («Повість про битву на Калці», «Слово про загибель Руської землі», «Повість про розорення Рязані Батиєм» та ін.) засвідчує, що церковні ієрархи особливими звитягами при обороні міст від загарбника не відзначались, так само як і нечисленними були згадки про їхню мученицьку смерть. А тому висловлюється твердження, «що церква сприйняла панування Орди..., ніяк не коментуючи свої зв'язки з татаро-монгольськими політичними центрами, або замовчуючи щодо своєї позиції стосовно ординського панування, надаючи йому смисл «кари Божої»»². Слід зауважити, що за умови виявлення лояльності до нової влади, зберігалось не лише усталене світське (князівське) управління, але й церковно-єпархіальна структура. Стосовно останньої, втім, були зроблені суттєві уточнення: *клір (духовенство) та церковна власність виводилось з підпорядкування місцевої (князівської) влади і керувались безпосередньо ханським оточенням*. Це сприяло подоланню деякої роздрібненості церковної структури в напрямку її централізації та впорядкованості. Внаслідок цього, до 60-80 рр. XIII ст. «відновлюється регулярне церковне життя, як і його

Шевченко В.В. Православно-католицька полеміка та проблеми унії в житті Руси-України доберестейського періоду. К.: Преса України, 2002. 416 с. та ін.

¹ Черкас Б.В. Город Золотой Орды (Цит. Праця). С. 261-264.

² Галимов Т.Р. Церковная иерархия и церковно-ординские отношения в период татаро-монгольского вторжения 1237-1240 гг. в оценках современников. Золотоордынское обозрение. 2017. Т. 5. № 1. С. 45.

матеріальний достаток, а єпархіальна структура прямувала до впорядкованості»¹.

Шлях *найтіснішої співпраці* з новими господарями обрав митрополит Київський Кирил II (1243-1281). Обраний на цю посаду за протекцією князя Данила Галицького, цей владика досить швидко налагодив близькі взаємини з князем **Александром Невським**, вірним підданим монголо-татар. Слід пам'ятати, що змалку майбутній князь виховувався при дворі Бату-хана і був ханським улюбленцем: Батий оголосив його своїм **прийомним сином** і на підтвердження цього було здійснено обряд побратання (клятвою на крові) з його старшим сином Сартаком². Зрозуміло, що русич за походженням, цей князь був повністю монголом за вихованням та світоглядом, а згодом – і політичними інтересами. Саме на його бік вирішив схилитися і пристати митрополит Кирил, відвідавши князя в Новгороді в 1251 р. А в 1252 р., коли Александр Невський отримав від свого монгольського названого батька Бату-хана ханський ярлик на Володимирське князіння, митрополит також подався в це місто, де й благословив нового управителя-баскака на княжий стіл. До речі, з мовленого витікає, що «уславлена» битва під назвиськом «Льодове побоїще», велась під проводом монгольського хана, названого сина Бату-хана, що перебував на посаді руського князя, Александра Невського. Він зубами увіп'явся в загарбані новгородські землі і не бажав їх повернення до Європи.

Тому існують всі необхідні й достатні підстави вважати, що переміщення митрополита з Києва до Володимира не було примусовим чи стихійним. Навпаки, це був *свідомий, виражений вибір найвищого церковного ієрарха на служіння Бату-хану*³. Слід мати на увазі, що митрополит Кирил своїм становищем багато в чому був зобов'язаний князю Данилу Галицькому, але своїм рішенням служити Орді продемонстрував відверту

¹ Фолина Т.Ю. Епископальная структура Руси в период монголо-татарского вторжения 1237-1240 годов (по летописным источникам). *Золотоордынское обозрение*. 2014. № 7 (2). С. 259.

² Білінський В.Б. Москва Ординська (XIII–XVI століття): Історичне дослідження. К.: Вид-во Олени Теліги, 2011. С. 11.

³ Петрушко В.И. Митрополит Киевский и всея Руси Кирилл II и его деятельность по возрождению церковной жизни Руси после монгольского нашествия. *Вестник ПСТГУ. II: История. История Русской Православной Церкви*. 2013. Вып. 5 (54). С. 28-29.

опозицію зусиллям провідників Галицько-Волинського князівства на збереження незалежності, як політичної, так і церковної. Повноваження самого митрополита та очолюваної ним церковної спільноти постійно підтверджувалися ярликами верховних ханів: Бату (1252), Берке (1267), Менгу-Тимура (1277) та ін. Протягом свого служіння митрополит активно пристосовував церковні норми до нових соціально-політичних умов, розбудовував мережу храмів та монастирів, засновував нові єпархії, включаючи і в самій столиці Золотої Орди – місті Сараї. Втім, пам'ятаючи про місце свого законного осідку, митрополит заповів поховати себе у Софійському соборі в Києві.

В системі ханських регулятивних норм і правил ярлики виступали засобом легітимації офіційною владою повноважень тієї чи іншої особи в системі владних відносин в Орді¹. А тому, вони не мали універсального характеру, а завжди були персоналізованими, тобто ярлики носили іменну ідентифікацію, а зміст їх визначався ситуативно, на кожен конкретний випадок. Наприклад, визначалися повноваження не посади взагалі, а конкретного претендента на це місце. Але вже через цю особу, уповноважену ярликом, підтверджувались і всі ті повноваження, які зазвичай відносились до компетенції цього керівника на відповідному посадовому місці. Зокрема, через уповноваженого ярликом митрополита церкві надавались наступні **привілеї**: захист віри, церковних законів і богослужіння; недоторканність всіх осіб духовного стану та церковного майна; звільнення від усіх видів податків, мита і повинності; непідсудність духовенства і церковних людей будь-якому суду (крім церковного) по всім провадженням, включаючи розбій та вбивства². Згодом, у Московському царстві продовжили подібну практику ідентифікації прав посадовців наданням *жалуваних грамот*, тобто фактично тими ж ярликами на служіння повелителю.

¹ Див.: Белозёров И. Русские митрополиты и ханы Золотой Орды: система отношений. *Вестник МГУ. Серия 8. История*. 2003. URL: ricolor.org/history/ka/period/1/orda; Бремер Т. Церква та імперія. Нариси історії російського православ'я / Пер. з нім.: В. Швед. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 264 с.; Григорьев А.П. Сборник Ханских ярлыков русских митрополитов: источниковедческий анализ золотоордынских документов. СПб: Изд-во СПбГУ, 2004. 276 с.

² Устинова И. Государство и церковь в России в X– начале XX веков. 2-е изд., пер. М.: Изд-во Юрайт, 2019. С. 74-76.

Зворотній зв'язок між донором і реципієнтами грамот полягав у беззастережній покорі та відданому служінні: будь-які порушення службових зобов'язань карались смертною карою.

Схожа доля судилася і наступному митрополиту Київському Максиму. За літописними свідченнями (Симеонів літопис), сталося це, начебто, зовсім не за його хотінням: «Того ж літа [1300] митрополит Максим, не зносячи татарського насилля, полишив митрополію, що в Києві». Подальший його шлях пролягав через Рязань, Суздаль, і знову – Володимир. І причини цих мандрів знову були політичними, зокрема - протистояння між двома золотоординськими лідерами, ханами Ногаєм і Тохтою. Взимку 1300 р. Ногай зазнав поразки і, внаслідок цього, втратив контроль над Києвом. Цим скористався князь Володимира Андрей Городецький, васал хана Тохти, і знову перейняв-переселив до свого міста київського митрополита. Тобто, митрополит змінив місце свого осідку з волі нового зверхника, і зробив це добровільно. На думку фахівців, зміна осідку перебування митрополита, та ще й без узгодження з вселенським патріархом, за церковними канонами є справою незаконною. А тому митрополит Максим згодом вигадав чудесну історію про явлення йому, вже у Володимирі, Богородиці, яка вручила йому омофор, тобто благословила на служіння на новому місці¹. Подібне зневаження київської митрополичої кафедри і корисливе її використання ординцями у власних інтересах (з прислужництвом самого митрополита) викликало справедливе обурення владик і кліру, всіх віруючих корінної Руси-України, і в 1303 р., за активної підтримки князя Юрія Галицького (1301-1316), був висвячений новий законний предстоятель Київської митрополії. Це обрання без зволікань було затверджено в Константинополі – візантійським імператором Андроніком Палеологом Старшим і патріархом Афанасієм. А дозвіл Візантії на тимчасове перенесення митрополичої кафедри з Києва до Володимира з'явився лише 1354 р., та й то на незаконних підставах².

З монгольським нашествям, з котрим з'явилося суто *прагматичне використання віри (вір) у власних інтересах*, на

¹ Борисов Н.С. К вопросу о переносе митрополичьей кафедры из Киева во Владимир. *Труды исторического факультета МГУ: Вып. 104. Сер. II. Исторические исследования: 57.* М.: 2017. С. 49.

² Моця О.П., Ричка В.М. Київська Русь: від язичництва до християнства: Навчальний посібник. К.: «Глобус», 1996. С. 159.

давньоруських землях з'явився ще один, доти незвичний для місцевого населення, комунікативний (ширше – світоглядний) дискурс, а саме: **брехня** заради досягнення корисливої мети. Як зазначав І. Огієнко, «монголи поводитися з кожною вірою так, ніби самі цю віру ісповідували, а обман завжди вважали за лицарський вчинок. Потроху й наші князі, особливо північні, а за ними й дехто з ієрархів, навчилися цієї «татарської політики» й проводили її в життя. Ця політика надовго залишилася в Російській Церкві»¹. Понад те, принцип брехні, обману є взагалі однією з визначальних рис московської державної політики загалом, причому на будь-якому етапі її існування. Кремлівська влада у власних корисливих інтересах спроможна утверджувати неправду на всіх рівнях і перед ким завгодно: перед своїми супротивниками у світі, міжнародними партнерами та організаціями і, що найголовніше – перед власними громадянами. Параметр брехливих обіцянок і тверджень не знає меж, починаючи від обіцянки побудувати «царство боже» на Землі у вигляді комунізму, і закінчуючи відмовками про свою непричетність до геноциду і терору, військових злочинів і злочинів проти людяності, включно з сучасною мантрою «настамнет» про окуповані частини України.

Таким чином, політичний лад, привнесений татаро-монгольськими загарбниками на північно-східні давньоруські володіння, місцевим населенням був сприйнятий практично без будь-якого спротиву і взятий до виконання. Низка церковних ієрархів при цьому стала на шлях відвертої колаборації із загарбником, і сумлінно виконувала функцію впровадження вірнопідданства серед населення. Саме їхніми зусиллями утверджувався своєрідний постулат послуху місцевого люду ханським посіпакам, який напрочуд виразно був зафіксований в пам'ятках тодішньої писемності: «Не подобает вам жити на земле канове Батыеве, не поклонившиися има»². Інакше кажучи, як мовиться у давньому прислів'ї – «з вовком жити, по вовчому вжити»: ніякого спротиву завойовнику, з повною покорою новій владі. І це той імператив, котру російська влада закарбувала собі

¹ Огієнко І. Церква під монголами в XIII-XIV ст. *Збірник тисячоліття християнства в Україні 988-1988*. Вінніпег: Видання О. Баран, О. Герус, 1991. С. 66.

² Серебрянский Н. Древнерусские княжеские жития. М., 1915. С. 83.

в пам'яті намертво, на всі подальші часи, жадаючи від підкорених народів такої ж поведінки щодо себе.

Крадіжка Переяславської єпархії

Центральна влада Орди також розуміла необхідність здійснювати контроль за християнським населенням не лише на «місцях» – в нових улусах, але й із самої столиці всього ханства, в зв'язку з чим поставала потреба в заснуванні тут церковного центру. Внаслідок реалізації такого задуму і з'явилась Сарайська (за назвою столярного міста) єпархія. Саме заснування *Сарайської єпархії* – яскравий приклад церковно-політичного рейдерства з боку зверхників Золотої Орди та їхнього вірного слуги митрополита Кирила II. *Вона виникла як наслідок вольового рішення ханської влади про перенесення до столиці Орди єпархії з давньоруського Переяславля Руського* (теперішнього Переяслава). Інші варіанти пояснення цієї події, як то прихильність татар до християнства, наполегливість руських васалів, візантійський вплив тощо, виглядають малоімовірними та непереконливими¹.

Переяславська єпархія – одна з найстаріших в Україні – вона постала практично одночасно з хрещенням Руси-України; понад те, з 990-х рр. в цьому місті знаходився осідок Київських митрополитів. У зв'язку з цим М. Грушевський зазначав, що «окрім Києва ... була з початку митрополія ще в Переяславі»². За свідченням Никоновського літопису, «живяху тамо множіє митрополити Київські і всієї Русі, і єпископи поставях утамо». Із введенням в дію Софійського собору в Києві (1037) митрополіча катедра повернулася до столиці, але в масовій свідомості Переяслав ще надовго залишався митрополією. Тому для загарбника було принципово важливим, поставити собі на службу не лише київського митрополита Кирила II, але й здійснити символічний акт деномінації канонічного права Русі на національну Церкву і перебрання такого права на себе самих.

Історія *Сарайської єпархії* є надзвичайно показовою в контексті насильницького захоплення і використання владою православних структур та цінностей іншого народу у власних інтересах. Лаврентіївський літопис зазначає, що 3 березня 1239 р. «татарове взяша Переяславль Руський и єпископа убиша и люди

¹ Шелиха В. фон. Основание православного епископства в Сарае в 1261 году. *Золотоордынская цивилизация*. 2012. № 5. С. 83-90.

² Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. Т. 3. К.: Наукова думка, 1993. С. 268.

избиша а град пожгоша огнем и полона много взявши уидоша»¹. Все захоплене вирішили використати на свою користь, включаючи і церковників. А тому, *в Переяславі церковне життя обірвали, а в Сарай – розпочали*. Фактично, Переяславську єпархію викрадають і як бранку переміщують у потрібне місце: так у 1261 р. в столиці Орди Сарай-Бату з'являється власна єпархія – Сарайська. Відповідно, в самому Переяславлі Руському власної митрополії вже немає. Завойовнику дуже кортіло, щоб подніпровські поляни тепер свої молитви виголошували, дивлячись на схід, прив'язуючи себе до нав'язаної їм нової столиці.

Очільник нової єпархії єпископ Митрофан отримує від хана Менгу-Тимура ярлик з привілеями. У 1269 р., коли висвячували другого Сарайського єпископа Феогноста, до «столичного» титулу Сарайська додали ще й найменування «Переяславська», даючи тим самим знати про свої зазіхання і на цю придніпровську землю. Згодом назву єпархії декілька разів доповнюють та видозмінюють: зокрема, у 1291 р. на Сарайську і Подонську, а з 1450 р. – на Сарську та Подонську. В контексті тодішнього простору навколо столичного осердя Орди це означало духовне «окормлення» підданих не лише басейну річки Ітиль (Волги), але також і Танаїсу (Дону). Так постала і почала зростати столична єпархія, і вона посідала особнє місце в всій системі церковно-адміністративного поділу загарбаних давньоруських князівств другої половини XIII ст.: «До її складу увійшла практична вся територія, що була у віданні золотоординської адміністрації»². Тобто, за своїми повноваженнями і впливом місцевий владики набагато перевершував можливості самого київського митрополита. І сарайські предстоятелі старанно віддячували господарям за висока довіру; згаданий Феогност, наприклад, відлучив від церкви православних Пскова за їхню непокірність хану Узбеку, причому саме тому хану, який згодом зробив офіційною релігією Орди – ні, не православ'я – а іслам.

А тим часом, політичні реалії істотно змінюються, військо Тамерлана щент руйнує столицю Золотої Орди Сарай-Берке і центр влади поступово переміщується до Москви. Цілком закономірною стала і доля колишньої воєнної здобичі, тобто Переяславської єпархії: її перетягують до нової столиці. Тут вже

¹ Фолина Т. Цит. праця. С. 259.

² Моця О., Ричка В. Цит. праця. С. 158.

створюється резиденція тодішнього митрополита Іони (1448-1461), а в 1454 р. Сарський і Подонський єпископ Вассиан переїжджає на проживання в місцину Крутиці, що знаходилася за ледве в трьох кілометрах від Кремля, де зростає справжнісіньке церковне містечко, майже конкурент осідку хана-царя. Таким чином, в Москві з'явилося два конкуруючих за першість центрів релігійного впливу, один з нової, а другий – зі старої злотоординської столиці. Цю суперечку спробував розв'язати Стоглавий собор в 1551 р., який ухвалив рішення щодо взаємовідносин між ними: першість залишилася за митрополитом Московським, а Сарський митрополит/єпископ мав виконувати деякі його обов'язки під час хвороби першоієрарха, а у випадку відходу з життя – бути місцеблюстителем престолу. З проголошенням в 1589 р. патріархату, Сарський владика був підтверджений у митрополичому статусі, з визначенням правом бути місцеблюстителем престолу і керувати справами патріаршого подвір'я. В наступному столітті спостерігається розквіт впливу цього осередку: саме тут працювала залучена митрополитом Сарським і Подонським Павлом II (1664-1676) вчена спільнота з Києва на чолі з Єпифанієм Славинецьким над виправленням та перекладом церковних книг¹. Як свідчать матеріали Собору 1666-1667 р., митрополит Сарський і Подонський займав вже четверте місце в ієрархії владик (вслід за митрополитами Новгородським, Казанським і Ростовським)². Згодом місцева топонімія починає переважати в титулуванні: на перше місце стає означення «Крутицький». В наш час митрополит Крутицький і Коломенський все ще зберігає за собою виключне право в період міжпатріаршества «вступати в самостійне управління Московською єпархією».

¹ Див: Иларион (Троицкий), архимандрит. [1913]. Исторический очерк существования Православной Церкви в России за время с 1613 года по настоящий момент. *Вестник ПСТГУ II: История. История Русской Православной Церкви*. 2020. Вып. II: 1 (34). С. 93-121; Скрынников Л.Г. Россия накануне «смутного времени». М.: Мысль, 1981. 205 с.; Торбина О. Крутицкое подворье: островок старины в современной столице. URL: torbina.livejournal.com/41784.html (26.02.2002).

² Деяния Собора 1666-1667 года. *Братское слово. Журнал посвященный изучению раскола*. М.: Тип. Т. Рись, 1876. Год второй. Книга Первая. С. 67-68.

В самому Переяславі єпархію відновили лише після третього поділу Речі Посполитої, вже як складову Московського патріархату, але зовсім з іншою, цілком конкретною метою: для «обмосковлення» нових місцевих віроповіданих – правобічних українців.

Московська геополітична доктрина.

Операція «патріархізація».

Зміцнення політичного статусу Московського улусу посеред золотоординських регіонів традиційно пов'язують з битвою 8 вересня 1380 р на Куликовому полі і перемогою в ній війська під проводом князя Дмитрія Донського над ординцями. Щоправда, зaledве через два роки Москва була захоплена і спалена вщент темником Мамаєм, а тому повноцінна самодостатність цієї частини Орди була засвідчена під час т. зв. «стояння на Угрі». В 1480 р. протягом цілого літа на берегах цієї річки, навпроти одне одного, розташувалися війська московські царя Івана III і верховного хана Золотої Орди Ахмата, який хотів відновити свою владу над північними територіями. Емігрантський історик С. Пушкар'єв зазначав: «Війська супротивників стояли на берегах Угри до осені, коли розпочалися морози; татари були «голі, босі, обдерлися», і на початку листопада Ахмат спішно відступив від російських кордонів, а в наступному році він був убитий»¹. Так остаточно стало зрозумілим, що в величезній імперії з'явився ще один регіональний претендент на політичне лідерство.

Саме з цього часу Москва починає утверджуватися як новий «збирач земель», тобто своєрідний державно-політичний центр на всьому безкрайньому, але вкрай розбалансованому, просторі Золотої Орди. Попереду чекала важка, виснажлива боротьба за першість, адже поруч неї на аналогічні права претендують потужні улуси-конкуренти, і, насамперед, Казанське, Астраханське та Кримське ханства. Їхнє ослаблення та впокорення знаходиться серед першочергових завдань кремлівської влади. Десь у 1480-х рр. московські очільники набувають реальної паритетності за статусом з верховним правителем Орди. Як стверджує А. Горський «наслідком цього стало непоодинокі застосування до Івана III титулу *царя* (в дипломатичному документі вперше в 1474 р., незабаром після відбиття першого походу Ахмата), рівнозначного титулу

¹Пушкар'єв С.Г. [1953]. Обзор русской истории. М.: Наука, 1991. С. 105.

правителів Орди і «постординських» ханств»¹. Але, зауважує далі історик, навіть на початку наступного століття цей титул вживався з обережністю, напівофіційно, з пересторогою: на той час мав місце більш високий статус Кримського хана як носія «царського титулу»².

Не меншою спокусою, аніж завоювання верховенства в самій Орді, постає також і *західний вектор потенційної територіальної експансії*. І тут на поміч військовим можливостям постає необхідність **обґрунтування свого майорату на ці землі, спадкового права на володіння ними**. Саме в цьому контексті і з'являється доктрина про Москву як «третій Рим» з усіма постаючими звідси логістичними задумами та діями. І тут дуже вчасно стає в нагоді відібрана у свій час у Києва та Переяслава як військовий трофей давньоруська церковна організація. Для задоволення політичних амбіцій північних ординських царів виявляється надзвичайно потрібним і корисним саме її походження, своєрідні предківські корені православ'я, котрі уможливають ставити принципове питання про його права власності на всю родову спадщину, тобто разом з територією та її людністю. А ця спадщина проглядається через златоверхий Київ, «матері городів руських», аж до візантійського Константинополя, осердя Вселенської церкви та імперії.

Канонічна та організаційна залежність російських єпархій від Константинополя відверто дисонувала з політичними амбіціями московських можновладців. *Московський собор 1448 р. самочинно, без благословення Константинополя, висвячує на посаду «митрополита Київського» Рязанського єпископа Іону* (пом. 1461 р.). І цей митрополит був останнім, хто вінчався титулом «Київський і всія Русі», а всі наступні вже іменувались «Московськими і всія Русі». Подібним діям необхідна була відповідна концептуальна підтримка, і вона з'являється. В публічному просторі заявляє про себе і свої одкровення ігумен псковського Елеазарівського монастиря Філофей (бл. 1465-1542). Він звертається з посланням до царя Василя III (1505-1533) з листом, в якому міститься пропозиція, від якої той не в змозі відмовитися. Це послання написано не пізніше 1521 р., і саме в ньому викладається ідея, котра «просвітлює» правителя. Церква старого Рима осквернилась язичниками і скніла, церковні врата

¹Горский А.А. Русь и Орда в XV столетии. *Золотоордынское обозрение*. 2013. № 1. С. 69.

²Там само. С. 70.

другого Рима, Константинополя, ворогами нечестивими порубані й посічені. Отже, висновує чернець, «тепер третього, нового Риму, державного твого царства свята соборна апостольська церква у всіх кінцях всесвіту в православній християнській вірі по всій піднебесній понад сонця сяє»¹. Він же викладає і прийнятну для кремлівського узурпатора генеалогію, в якій серед «прадідів» царя присутні «великий Констянтин, і блаженний святий Володимир, і великий богообраний Ярослав, та інші блаженні святі, того ж кореня, що й ти»². Концептуальна канва – **доктрина третього Риму** – для *номінативного (генеалогічного) рейдерства* була сформульована чітко і напрочуд амбіційно, і в подальшому стала для правителів своєрідним керівництвом до дії.

Наступного листа старець Філофей пише взимку 1528 р. і адресує його відповідальному придворному В.Г. Мисюрі-Мінехіну. В ньому він доводить свою ідею до логічного завершення у вигляді не релігійної, а саме великодержавницької доктрини, тобто надає їй геополітичного масштабу. Цьому слугує, насамперед, запропонована нова історіософія: «два Рима впали, а третій стоїть, а четвертому не бувати». Історія стає, таким чином, жорстко каналізованою і фіналістичною. А смислу цій історії надає «богообрана» держава – Московське царство: «Всі християнські царства добігли кінця і зійшлись в єдиному царстві нашого государя, згідно пророчим книгам, і це – російське царство»³. На додаток до цього, псковський мудрець позначає верховенство московського правителями над усіма іншими великими володарями шляхом *привласнення (узурпації) їхніх титулів*. Він вживає повний формуляр титулювання Василя III у якому є все, що викликало поклоніння і повагу в різних частинах тодішньої Ойкумени: великий князь – взятий від Русі, цар – титул із Золотої Орди, самодержець – калька з

¹Філофей, игумен. Послание великому князю Василию об исправлении крестного литературы знамения и о содомском грехе. *Памятники Древней Руси. Конец XV – первая половина XVI века* / Вступ. ст. Д.С. Лихачева; Сост. и общая ред. Л. Дмитриева и Д.С. Лихачева. М.: Худож. лит., 1984, С. 437.

²Там само. С. 439.

³Філофей, игумен. Послание о неблагоприятных днях и часах. *Памятники литературы Древней Руси. Конец XV – первая половина XVI века*. / Вступ. ст. Д.С. Лихачева; Сост. и общая ред. Л. Дмитриева и Д.С. Лихачева. М.: Худож. лит., 1984. С. 453.

грецького *autokrator*, титулу візантійських імператорів-базилевсів. Отже, світу «явився» новий володар Орди-Русі-Візантії.

Заявка на всесвітнє панування обґрунтовується, таким чином, всім попереднім політико-духовним надбанням людства, володарем якого одноосібно оголошувався кремлівський вождь. Поняття-топонім **Рим** при цьому позбавляється власної просторово-континуальної визначеності, оскільки пріоритетною його характеристикою, домінантою самого існування, є визначена йому вищими силами *всесвітня місія*. І місія ця полягає в перериванні минулості попередньої історії шляхом імплементації в неї нового організатора земного життя всього сущого – московського помазанника божого. З цього часу, скрізь і повсякчас, третій Рим постає гарантом вічності, вмістилищем сокровенних знань про абсолютне, непорушним владним началом.

Позиція Константинополя щодо «нового Риму» була чіткою і однозначною: Рим вже є, він існує і нікуди не зник; і це – Константинополь. А тому, ніякого «третього» бути не може, сама думка щодо цього є блюзнірством. Це простежено, зокрема, і в титулуванні сторін листування в часи Івана Грозного¹. Так, в січні 1557 р. цар надсилає патріарху Константинопольському Іосаафу листа, в якому іменує його «архієпископом Константинопольським і вселенським патріархом», не згадуючи при цьому про «римську» складову; у листі-відповіді в грудні того ж року патріарх акцентує увагу, що він – «архієпископ Константинограда нового Рима і вселенський патріарх». І Москва мусила з цим погодитися, про що свідчить зворотна подячна грамота царя Івана IV, надіслана в 1564 р. в якій патріарх іменується належним чином, тобто із згадуванням «нового Риму».

Це концептуальне розмежування продовжилось і при «оформленні» чинності *Московського патріархату*: в «Уложений грамоті» 1589 р. простежується наполегливе бажання текстуально зафіксувати положення про Москву як третій Рим, причому відповідні слова самочинно вкладають в уста Константинопольського патріарха Ієремії. Натомість, в грецьких актах 1593 р. про підтримання цієї події, про новий третій Рим

¹Синицына Н.В. Русские тексты о судьбе «греческих книг» после падения Константинополя. *Византия и Русь* / Отв. ред. Г.К. Вагнер. М.: Наука, 1989. С. 237-238.

немає жодного слова. Але Москва доклала максимум зусиль для того, щоб узаконити свої претензії на «римський» статус шляхом урівняння статусу московського предстоятеля церкви зі вселенським патріархом, тобто **легітимізувати свої неправочинні дії**, починаючи від 1448 р. – проголошення митрополії з подальшим підняттям статусу власної митрополії до рівня патріархату.

В 1589 р. патріарх Константинопольський Ієремія II знаходився в Москві для збору пожертвувань, і цим скористався діяльний боярин Борис Годунов щоб легітимізувати *самопроголошеного* місцевого патріарха Іова. Для офіційного вжитку була підготовлена «Уложенная грамота», яку мали завізувати і високі гості. Згодом один з них, митрополит Моне́мвасійський Ієрофей зізнавався, «що зрештою він підписав грамоту лише зі страху, щоб його не втопили у Москві-ріці»¹. Та й сам вселенський патріарх, за його власними спогадами, першим поставив свій підпис лишень з доконечної потреби його Церкви в матеріальній допомозі. А стосовно цього, як гордовито викладав у своїй «Історії» Карамзін (т. 10, глава 2), заможна Москва не відмовляла гостям практично ні в чому: їх обдаровували златом і сріблом, намистом і перлами, шовковими тканинами, хутром та грішми, а на додаток цар вручив гостям тисячу рублів на побудову нової патріаршої церкви і надіслав до Стамбула протекційного листа султану.

В даному документі Ієремія титулується «архієпископом Константинополя, Нового Рима, вселенським патріархом», а його російський колега – як «патриарх царствующего града Москвы и всеа Руси»². Цей документ містить і перелік єпархій нового патріархату, з якого стає цілком очевидним, що **Київська митрополія в ньому відсутня**. В підтверджувальних актах від 1589 і 1593 рр. на цій обставині наголошено в самому титулуванні предстоятеля: «*Патріарх Московський і Росії і вище північних земель*», тобто без української митрополії. Таким чином, високі договірні сторони при розв'язанні питання статусу РПЦ керувалися діаметрально протилежними підставами: московська позиція концентрувалась навколо політичного смислу

¹Цыпин В., протоиерей. Уложенная грамота 1589 г. URL: dirittoestoria.it/15/memorie/Zypin-Carta-costitutiva-Patriarcato-Mosca-1589-ru.htm (21.04.2017).

²Уложенная грамота об учреждении в России патриаршего престола: Май 1589 года. URL: sedmiza.ru/text/443574.html.

узаконолення патріархату, а константинопольська – керувалась інтересами збереження власного канонічного простору (Київська митрополія входила до складу Вселенської церкви), поширенням православних християнських цінностей на сході, зважаючи при цьому і на солідну матеріальну підтримку з боку Москви власної церкви, котра вже знаходилась під турецькою владою.

Органічне зрощення російської церкви з державою напрочуд виразно виявилось в Смутні часи. Московський митрополит (з 1587 р.), а з 1589 р. – і патріарх Іов, брав найактивнішу участь в утвердженні правління Бориса Годунова, фактично виконуючи при ньому обов'язки глави уряду¹. Його активний спротив т. зв. самозванцю Лжедмитрію I супроводжувався низкою рішень, які виходили далеко за межі його пастирських обов'язків. Зрештою, прихильники Лжедмитрія добилися переобрання патріарха, а самого Іова запроторили до монастиря. На чолі РПЦ став патріарх Ігнатій (1605-1606), який рішуче кинувся в оборону діючого царя, нехай і самовисуванця.

Захоплення Київської митрополії

Сам процес легітимізації рейдерського захоплення Київської митрополії супроводжувався наполегливими спробами московського двору закріпити цю подію на канонічному рівні. Та цього не сталося, про що переконливо свідчать грамоти православних ієрархів Східних церков, наданих на царську адресу. Мова йде, зокрема, про *послання патріархів Діонісія (Константинопольського) та Досифея (Єрусалимського), надісланих на адресу правлячих російських монархів Іоана і Петра протягом першої половини 1686 р.* Зазіхання Москви аргументувались необхідністю висвячення в Москві митрополита на київську катедру у зв'язку зі складною військово-політичною ситуацією в Україні і порушенням нормальних зв'язків з Константинополем. Патріархи пристають на цю необхідність, але лише за однієї умови: щоб царі «не попросили передати усю Київську єпархію під владу святішого престолу патріарха Московського»². А під час літургії в диптиху слід, як і раніше,

¹Сидор І., священник. Державно-церковні відносини в Московії після утворення Московського патріархату у 1589 року. *Труди Київської Духовної Академії*. 2017. № 17 (189). С. 308.

²Звонська Л.В. Неправомірність передачі Київської митрополії Московському патріархату в 1686 році: Зіставний аналіз першоджерел та перекладів патріарших грамот. *Труди Київської Духовної Академії*. 2019. № 19 (191). С. 37.

першим величати ім'я Вселенського патріарха, а далі – за каноном, тобто, згідно церковно-історичних правил.

Сам процес т. зв. «перепідпорядкування» Київської митрополії відбувався не без участі місцевих колаборантів. У квітні 1685 р. у Києві відбувся собор, на якому митрополитом обрали єпископа Луцького Гедеона Четвертинського. Нового владику за ініціативи гетьмана Івана Самойловича (1672-1687) відправляють до Москви на затвердження, причому з проханням залишити його екзархом Константинопольського патріархату для православних Лівобережної України. Попри царську відмову в цьому проханні, Гедеон в листопаді 1685 р. посвячується в сан і присягається Московському патріарху, проігнорувавши те, що своє єпископство він отримував (отже – і присягав) від Константинополя¹. Подібна зміна підпорядкування наприкінці ХХ ст. призвела до оголошення Московським патріархатом патріарху УПЦ Київського патріархату Філарету анафеми. Але тоді московські можновладці крізь пальці дивилися на неканонічну зміну церковного підпорядкування, бо ж мета – захопити Київську митрополію – виправдовувала засоби.

Отже, досягнута домовленість з Вселенським патріархом про умови висвячення владики на Київську катедру московською владою була цинічно проігнорована, відповідно все подальше перебування Київської митрополії у складі РПЦ було незаконним. А тому рішення Вселенського патріарха 2018 р. про її повернення до материнського Константинопольського патріархату з подальшим наданням статусу автокефалії було лише відновленням історичної справедливості, розтягнутої щоправда аж на 333 роки.

Церква набувала дедалі важливішого значення не лише у внутрішній, але й у зовнішній політиці московської держави, стаючи досить ефективним інструментом закріплення її колоніальних надбань. Рішучі кроки по *повній імплементації РПЦ в структуру імперської виконавчої влади* як її невід'ємного офіційного складника було здійснено при Петрі I та Єкатерині II. Петро I в 1701 р. скасував патріарше правління, а для керування церковними справами відновив Монастирський приказ; з 1721 р. цю функцію почав виконувати Святіший Синод. Сам імператор виступав при цьому як «крайней Судия сей Коллегии», а Синод

¹Історія християнської церкви на Україні (Релігієзнавчий довідковий нарис) /Відп. ред. О.С. Онищенко. К.: Наукова думка, 1991. С. 14-15.

набував статусу «правительствующего», тобто урядової структури. Так законодавчо було визначено і законодавчо закріплено місце РПЦ в системі управління імперією як одного з виконавчих відомств. Виробленням підготовчих документів керував глава «вченої дружини» імператора киянин Феофан Прокопович, який намагався пом'якшити внутрішню ортодоксальність РПЦ. Церковне керівництво загалом сприйняло нововведення патріотично, знаходячись під впливом деякої ейфорії від внутрішніх реформ та територіальних надбань Петра I, особливо в тому, що торкалося розширення «канонічної» території РПЦ¹.

8 березня 1764 р. імператриця оприлюднює указ «Про розподіл духовних садиб», наслідком якого стало закриття понад половини монастирів і взяття під контроль держави близько 9 млн. га церковних земель та понад 2 млн. кріпосних, що стало потужним струсом для фінансово-економічної самостійності церкви. Цим актом центральна влада різко скорочувала економічну незалежність церкви і робила її заручником власної волі. Подібно до інших відомств, Синод фактично ставав «бюджетною» структурою, а його утримання визначалось доброю волею правителя. Таким чином, не лише за своїм хотінням, але і за імператорською волею, РПЦ ставала невід'ємним коліщатком всієї імперської системи.

Рейдерство в сфері культури:

«перезавантаження» духовних цінностей

Митрополит Іларіон (в миру вчений Іван Огієнко) зазначав: «Українська церква, що віки була вільною і незалежною, набула собі своїх притаманних звичаїв»². І, навзаєм, служіння Орді накладало незворотний вплив не тільки на адміністративно-територіальний устрій московського православ'я, але й на її духовну та богослужбову складову. Претендуючи на лідерство у православному світі, зокрема поглинаючи канонічні структури Київської митрополії, РПЦ намагалась утвердити свої норми та звичаї, закорінених не лише

¹ Нетужилов К.Е. Оценка личности Петра Великого и преобразований петровской эпохи в церковной историографии синодального периода. *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*. 2019. Т. 20. Вып. 3. С. 277-284.

²Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. К.: Вид-во Книгарні Є. Череповського, 1918. С. 139.

у східному авторитаризмі, але й цивілізаційній відрубності золотоординського простору. А тому, незаконне загарбання чужої церкви – це лише половина справи у презавантаженні онтологій в системі «загарбник-жертва». Наступним кроком, стає *сутнісна окупація, знищення національної ідентичності та накладання на підданих нової, привнесеної разом із собою, матриці думання, поведінки та дії.*

Концептуальне несприйняття Кремлем київського християнства виявилось ще задовго до його силового захоплення. Ще в 1620 р. Московський собор наклав анафему на старі (тобто, київські) обряди, і узаконив вимогу перехрещувати «белорусцев», тобто православних вихідців з Великого Князівства Литовського, вважаючи їх схизматиками стосовно власної «істинної» віри.

В умовах насильницької окупації України, на глибоке переконання відомого українського мислителя В. Антоновича, *«церква стала знаряддям омосковлення українського народу»*¹. Була скасована виборність священиків всіх рівнів, включно з протоієреями та благочинними, російська мова запанувала у книговидаванні, богослужінні та освіті, ревізії піддавалася особність українських церковних таїнств тощо. Кінцевою метою було руйнування національної ідентичності українців, перетворення їх на безсловесну отару віропідданих.

Практично одразу після захоплення Київської митрополії (в 1689 р.) була оголошена заборона на видрук Києво-Печерською лаврою будь-яких книг без спеціального дозволу Московського патріарха. А в наступному 1690 р. Московський собор наклав анафему на твори українських вчених К. Транквіліона-Ставровецького, П. Могили, І. Галятовського та ін., видрукованих українською книжною мовою. В 1720 р. заборона на національне книговидавання була поширена на всі українські друкарні, а в 1729 р. з'явилося імператорське веління щодо перепису документів та історичних актів з української на російську мову, із ліквідацією оригіналів. Саме на основі подібних «адаптацій» і створювались нові історичні наративи придворними літописцями на кшталт Татіщева та Карамзіна. У 1781 р. з'явилася заборона проголошення церковної служби українською мовою, а також викладання нею навчальних дисциплін в Київській духовній академії та інших навчальних

¹Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С.В. Ульяновська; Вст. ст. І.М. Дзюби; Перед. слово. М. Антоновича. К.: Либідь, 1993. С. 210.

зкладах України. Зрештою, імператор Павло I у 1800 р. заборонив «український дух» і в архітектурі: українське бароко оголошувалось поза законом, а церкви повинні були зводитись в московському синодальному стилі. З приєднанням нових українських земель, на яких було поширене греко-католицьке віровизнання, конвеєр заборон відносно них почав діяти з тією ж послідовністю і жорстокістю, як і щодо православних українців. В 1826 р. імператор Ніколай I заборонив використання та друкування молитовників та інших духовних книг греко-католиків. Українську мову намагалися повністю витіснити з ужитку за допомогою такі злочинних актів як Емський указ та Валуєвський циркуляр. Зрештою, в 1888 р. імператор Александр III оприлюднив указ, за яким заборонялось вживати українську мову в офіційних установах, а в церкві – нарікати при хрещенні дітей українськими іменами. Et cetera. Зайве наголошувати, що всі українські табуйовані напрямки духовної та соціальної сфери повністю заповнювались російськими ерзац-замінниками, з відповідними мовою, змістом, вказівками, призначенням, вимогами та настановами до покорі тощо.

Для РПЦ звичним стало також застосування щодо українців і найвищої міри церковного покарання – *проголошення анафема*. Бажаючи продемонструвати свою велич і непогрішимість, РПЦ насправді являла світові свою безсилість зупинити спротив українського народу проти московського безчинства. В 1416 р. анафему було накладено на митрополита Київського Григорія Цамблака за відстоювання канонічної приналежності українських єпархій до Константинопольського патріархату. Такої ж кари і за таку ж позицію адресували в 1458 р. митрополиту Київському Григорію Болгарину. Московський собор 1620 р. наклав анафему на низку таїнств української церкви, зокрема хрещення. В 1693 р. московський патріарх Андріан прокляв українські книги Києво-Печерської лаври. А в 1708 р. анафема дісталася світській людині – гетьману Івану Мазепі «за зраду великому государю». Так було продемонстровано великодержавну відданість церкви. І злісне анафемствування очільників РПЦ проти українських церковних діячів продовжується і донині.

Приватизація греко-католицького культурного простору

За сепаратним миром 1667 р. між Московським царством та Річчю Посполитою Україна виявилась зрадженою своїм північним союзником, з яким у 1654 р. уклала Переяславські

угоди, котрі містили й положення про військову взаємодопомогу та певні гарантії територіальної цілісності. Внаслідок цього Україна виявилася поділеною навпіл: лівобережна частина (включно з Києвом) відходила під російський протекторат, а правобережна залишалась у польській державі. Релігійні процеси на Правобережжі відбувались в умовах глибокого розчарування українців у зраді «православного царя», що сприяло їх масовій **переорієнтації на греко-католицьку віру**. Але царський уряд знову згадав про їхню «батьківську віру», плануючи чергову війну проти Речі Посполитої. І тут *Москві знову знадобилася Переяславська єпархія*. РПЦ відновлює цю структуру на придніпровських землях в 1770 р. і активізує її діяльність як відносно незалежної від Київської митрополії; цей «експеримент» був припинений в 1785 р.¹ Втім, для полегшення своєї інвазії на Правобережну Україну в 1785 р. Варшаві було нав'язано реформовану Переяславську єпархію з московським підпорядкуванням. На цього «троянського коня» українська православна спільнота відгукнулася проведенням в 1788-1789 рр. Конгрегації (собору) вірних Переяславсько-Бориспільської єпархії, за участю греко-католиків та представників адміністрації, яка ухвалила рішення про свою підпорядкованість Константинопольському патріарху². А вже після остаточного розподілу Польщі союзниками, імператриця Єкатерина II, на звичний манер, звернулась 27 березня 1793 р. до нових підданих як до своєї власності, як до людності «визволених» від польського панства «русских земель». Її ж **указом 1795 р. скасовувались всі унійні парафії**. Наступ на греко-католицькі парафії був тотальним: в 1794-1796 рр. було захоплено понад 2300 церков. Дещо інша доля судилася уніатам Білорусі та Литви, зокрема Полоцькій єпархії, яка в 1828 р. була розділена на дві – Білоруську та Литовську. Але вже 12-13 лютого 1839 р. Полоцький собор Унійної церкви, нелегітимний за своїм складом,

¹Лоха В., Лоха А. Переяславські єпископи: їх функції та роль у становленні і генезі єпархії та ієрархії церковного управління. *Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей*. Вип. 34. Переяслав-Хмельницький. 2014. С. 20-30.

²Філінюк А.Г. Православна церква в Правобережній Україні як інструмент експансіоністської політики російського самодержавства у Речі Посполитій наприкінці XVIII ст. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2015. Вип. 8. С. 251.

затвердив Синодальний акт про «повернення до православ'я». Тобто, подібному відвертому рейдерству влада намагалась надати видимості законності. Але підсумок дій окупантів був злочинним: *на всіх українських землях, «прилучених» до Росії, , греко-католицька церква опинилася поза законом.* Для втілення в життя церковної імперської політики знову було відновлено в 1799 р. Переяславську єпархію, яка і почала активно діяти як інструмент русифікації місцевого українського населення.

Народи Речі Посполитої не змирилися з втратою незалежності. Практично одразу після її поділу, в 1794 р., вибухнуло повстання під проводом Т. Костюшко. Перше (Листопадове) Польське повстання російською владою придушувалось з використанням «малоросійських» козачих полків, спеціально для цього створених з козаків Чернігівської і Полтавської губерній, і розпущених одразу після його поразки. Таким чином, страждали між собою два народи, а принагідно повстання стало зручним приводом для оголошення «остаточного возз'єднання» «західно-руських уніатів» з «материнською» (тобто російською) православною церквою. А на Лівобережній Україні до цього додалося ще й скасування Магдебурзького права, котре дозволяло місцевому міському населенню хоч якоюсь мірою відстоювати свої громадянські права.

Сам «механізм» *прилучення вірних унійних церков до російського православ'я* виразно простежується з історії, яку виразно і документально описав у львівському часописі «Діло» в 1934 р. один з вірних прихожан церкви села Притулин, що на Підляшші, «що до 1874 р. була греко-католицька і, як така, стягнула на себе всю увагу церковних русифікаторів»¹. Починаючи з 1867 р. на впертих селян постійно накладали контрибуцію та провадили арешти непокірних. Вистояли. На початку 1874 р. замінили пароха на православного батюшку і відібрали ключі від церкви: молилися на подвір'ї храму. 22-23 січня в село увірвалися три сотні піхотинців та сотня козаків. Наступного дня розпочалися погроми: розстріли громади (вбито 13 чоловік), зруйновано цвинтар, масові арешти. Після похорону вбитих їхні могили солдати зрівняли із землею, а на село наклали важку контрибуцію: «три сотні солдатів zostалися в селі на

¹Ярослав Л. Коли царат зміняв релігію. *Український архів*. Т. XII. *Надбужанина. Історико-меморіальний збірник*. Т. 1. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Об'єднання надбужанців, 1986. С. 671.

удержанні притулинських уніятів, для забезпечення батюшки, його псаломщика та дядя»¹. А далі – нескінченна карусель злочинів від російської влади: нові батюшки, карателі, арешти, вбивства, контрибуції тощо – і все це для того, щоб «навернути» людей до «істинної» віри.

Зрештою, в 1875 р. було ліквідовану останню з існуючих в Україні Холмську греко-католицьку єпархію, яка на той час перебувала на території підконтрольного Москві т. зв. Варшавського князівства. Підставою для цього став **Соборний акт холмського духовенства**, ухвалений адміністративними засобами без ваговитої участі духовенства. 7 травня Синод у С.-Петербурзі ухвалив постанову про возз'єднання з православ'ям греко-католицької Холмської єпархії, і створення нової Холмсько-Варшавської єпархії РПЦ. Офіційно «возз'єднаними» стали 236 парафій із населенням бл. 234 тис. осіб, а в експропрійованих храмах одразу розпочалася ротація священників, і за декілька років дві третини з них вже були приїжджими з російських губерній. Про штучність цього акту свідчить і та обставина, що після оголошення в 1905 р. російським імператором указу про віротерпимість, приблизно 200 тис. лемків та русинів перейшли в римо-католицьке віровизнання, оскільки їхнє рідне все ще було під заборону².

Дещо забігаючи наперед зазначимо, що багатостраждальна Лемківщина і донині відчуває на собі цинічний інформаційно-пропагандистський тиск з боку Росії. Утверджуючи тезу про русинів як окремий етнос, «гілку» великоросів, засновано в 2005 р. міжнародний історичний часопис «Русин». В цій події – все нахабно і цинічно, що аж ніяк не вкладається в межі здорового глузду. Засновник – громадська організація «Русь» у Кишиневі, співзасновник (з 2015 р.) – Томський державний університет, головний редактор – Сергій Суляк із С.-Петербурзького університету, грантова підтримка – від фонду «Русский мир», виходить за сприяння першоієрарха РПЦ за кордоном митрополита Лавра³. Одним словом, зібралася

¹ Там само. С. 674.

² Стоколос Н.Г., Шеретюк Р.М. Обставини завершення інкорпорації Російською Православною Церквою уніатської Холмської єпархії (1875). *Наукові записки ВДПУ ім. М.М. Коцюбинського. Серія: Історія*. 2017. Вип. 25. С. 43-45.

³ Любчик І.Д. Лемківщина й лемки в російському дискурсі новітньої доби: суспільно-політичний і науковий аспекти

вся королівська (тобто, імперська) рать, із єдиною старою/новою метою: викоринити українство, та ще й так, щоб від нього і духу ніякого не залишилося.

В складних умовах Першої світової війни РПЦ виношує стратегічні плани по духовному «окормленню» заблукалих душ на нових (за її сподіваннями – навічно) територіях. В окупованій Галичині *масових репресій зазнають греко-католики*; у вересні 1914 р. захоплюється Почаївська лавра, а до кінця року православні штандарти вже майоріли над 50 уніатськими храмами. Владика греко-католиків митрополит Андрей Шептицький примусово етапується в глибини Росії, і такої ж долі зазнали ще сотні місцевих парохів. Перед віруючими було явлено нові окупаційні «істини-накази»: добровільно-примусовий перехід у православ'я і, водночас, кваліфікація уніатства як незаконної конфесії. На Закарпатті, де переважну більшість віруючих складали римо- та греко-католики, активно інспірується *створення таємних православних громад*, котрі почали діяти практично в усіх комітатах, створюючи таки чином додаткову напругу в краї¹.

У 1939 р, перед початком Другої світової війни, на території Західної України до Греко-Католицької Церкви входило 4400 храмів, 2950 священиків, 195 монастирів, 1610 ченців і черниць, 520 богословів і майже 4,3 млн. вірних². Діяла Духовна академія, п'ять духовних семінарій, в яких навчалось 540 семінаристів, видавалися часописи – три тижневих і шість місячних; церкву очолював митрополит, якому підлягали 10 єпископів³. Репресії проти греко-католиків розпочалися одразу після захоплення Радянським Союзом Західної України у вересні 1939 р. Були *закриті семінарії та інші духовні навчальні заклади, припинено видання 20 часописів, масово вилучалась із бібліотек*

проблеми. *Український історичний журнал*. 2017. № 2. С. 117-125.

¹Данилець Ю.В. Релігійне життя православних на Закарпатті в 1914-1916 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Історія». 2018. Вип. 2 (94). С. 25-26.

²Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. К.: Генеза, 2000. С. 309.

³Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 рр.

Кн. 1. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. К.:

Либідь-Військо України, 1994. С. 308.

та книгарень відповідна література, храми зачинялись та передавались на потреби РПЦ, постійними стали арешти та ув'язнення священників та вірних УГКЦ. Ця лихоліть була дещо сповільнена з приходом іншого окупаційного режиму, в умовах якого вірні докладали максимальних зусиль по збереженню власної віри, чинячи опір нацистам. По завершенні військового протистояння церква зуміла майже повністю зберегти свій потенціал: УГКЦ мала до 4 млн. вірних, 4000 храмів, майже 500 монастирів, 4 академії та 4 духовні семінарії. А на кінець 1945 – початок 1946 р. на обліку перебувало 1294 представників духовенства та 2290 греко-католицьких храмів¹.

Руйнування та знищення УГКЦ планувалось у Москві. В грудні 1944 р. туди було доставлено делегацію на чолі з архімандритом Климентієм Шептицьким, якій було запропоновано своєрідну угоду: визнання легітимності греко-католиків в обмін на їхнє сприяння в ліквідації опору ОУН та УПА при повній і безумовній підтримці радянської влади. У Львові предстоятель церкви Йосип Сліпий висловив рішуче несприйняття цієї ганебної пропозиції. І тоді настала черга операції ліквідації шляхом приєднання до РПЦ. Головний наглядач за релігійними справами полковник МДБ Г. Карпов доповідав Й. Сталіну: «Відповідно з Вашими вказівками від 2 березня 1945 р....», з докладним викладом механізму знищення УГКЦ; і 16 березня генсек накладає резолюцію: «Зі всіма заходами згідний. Й. Сталін»².

Духовенство і вірні УГКЦ стали об'єктом систематичних репресій, а серед них майже 400 священників на чолі з митрополитом Йосипом Сліпим. Метою влади було юридичне і фізичне знищення УГКЦ, заволодіння і використання вцілілим людським та майновим ресурсом церкви. Практично весь єпископат та понад 350 священників було репресовано, було захоплено близько 3 тисяч храмів, знищена система богословської та народної освіти, причому на всіх рівнях, включаючи нижні та середні католицькі школи, занепащено практично всі монастирі, книгарні, бібліотеки та музеї тощо.

Прикриттям для тотального нищення і захоплення всього надбання і статку греко-католиків став нікчемний **Собор 8-10**

¹Бондарчук П.М. Греко-католики в Україні (середина 1940-х – середина 1960-х років). *Історико-політичні студії*. 2016. № 1. С. 17.

²Білас І. Цит. праця. С. 309-310.

березня 1946 р. у Львові. Нелегітимний і неканонічний, він створював «правову» підставу для руйнації греко-католицької, тобто української, культурної та духовної ойкумени, здійснення нещадного терору проти непокірних. *Це була фактично нарада партактиву із долученням закамфльованих під греко-католиків представників РПЦ.* Спочатку за участю групи лояльних представників греко-католицького духовенства в Києві 22 лютого 1946 р. було вчинено «акт приєднання до православної церкви всієї делегації, що відбувся під час літургії, яку відкривав митрополит Київський і Галицький Іоан, Екзарх всієї України»¹. А через два дні у кафедральному Володимирському соборі відбулося висвячення єпископів для Станіславської та Перемишльської єпархій; Львівська єпархія вже мала свого нового православного єпископа, зрозуміло – з лав РПЦ. Так формувався «кворум» для ліквідаторського собору, на якому було присутніх 216 делегатів-священиків та 19 делегатів з мирян. Рішення цього зібрання відзначались «фундаментальністю»: «Відкинути постанови Берестейського собору з 1596 року, зліквідувати унію, відірватись від Ватикану і повернутися до нашої батьківської православної віри»². Але навіть в категорії «повернення» були закладені обман та неправда, адже в *угодах Берестейського Собору 1596 р. ніяка РПЦ взагалі участі не брала*, а тому «батьківською вірою» для уніатів вона аж ніяк не могла бути.

Масові репресії проти непокірних (та й покірних також) були нормою для тоталітарної системи. До цього стратегічного імперського постулату додавалися ситуативні тактичні директиви на «потребу дня», тобто упокорення власних громадян у бажаному для влади напрямку. Так, після експропріації в 1949 р. *Мукачівської греко-католицької єпархії*, партійне керівництво під проводом секретаря ЦК КП(б)У М.С. Хрущова затвердило своєрідну **інструкцію** щодо подальших дій влади. В ній передбачалось: 1) конфіскація і націоналізація всього церковного майна; 2) розпорошення старших монахів по притулках та буцегарнях; 3) переміщення працездатних по місцю проживання для працевлаштування та контролю; 4) відправка молодих в рекрути; 5) заохочення колабораціоністів, крім допуску до

¹Історія християнської церкви. Цит. праця. С. 49.

²Діяння Собору Греко -Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946. Львів: Вид-во Президії Собору, 1946. С. 128.

системи культури та освіти¹. Таким чином було одразу припинена офіційна церковна діяльність, а за якихось два роки, коли в 1951 р. було припинено функціонування останнього греко-католицького монастиря в Гошеві, легітимне чернече життя було повністю упосліджене.

Та УГКЦ не змиралась із всесиллям влади і пішла у підпілля, стала «катакомбною» церквою. Вже в серпні 1946 р. провід УПА видав ультиматум до «возз'єднаного» духовенства з вимогою каяття і зречення свого відступництва². І розпочалося важке, але нескорене життя вірних греко-католицької церкви у підпіллі. За даними КДБ за офіційним свідченням її куратора в Україні, станом на 28 листопада 1963 р. в УРСР проживало 374 греко-католицьких священики і 449 монахів, діяли численні нелегальні домашні каплиці³. Зрозуміло, що влада відстежувала будь-які прояви активності її членів, і жорстоко карала.

Чергова хвиля захоплення греко-католицької інфраструктури припадає на горбачовські часи. Показна лібералізація та гарантування релігійних свобод здійснювалась на користь РПЦ. Помпезно, з претензіями на широкий міжнародний резонанс, демонструючи своє багатство та вплив, ця конфесія – РПЦ відзначала 1000-ліття хрещення Русі, до якого вона не мала ніякого відношення, жодних історичних чи канонічних прав. А 6-9 серпня того ж 1988 р. на Помісному соборі в Троїце-Сергіївській лаврі була вироблена нова **доктрина поширення впливу та територіального зростання РПЦ**. Офіційні органи влади, тобто партійні структури, санкціонували дозвіл на відкриття/реєстрацію нових парафій з передачею їм вцілілих храмів. Слід мати на увазі, що на червень 1988 р. в СРСР нараховувалось 6893 парафій, з них: в РСФСР – бл. 2 тис., в УРСР – бл. 4000 тис., з них приблизно половина знаходилась в Західній Україні. А далі сталося велике радянське «диво» – за дев'ять місяців 1989 р. було зареєстровано ще 2185 православних

¹Марцелюк П., отець. Репресії тоталітарного режиму та опір василіян Провінції Найсвятішого Спасителя у XX ст. *Карпати: людина, етнос, цивілізація. Науковий збірник*. 2017-2018. Вип. 7-8. С. 68-88.

²Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950) / Пер. з англ. Н. Кочан. Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. С. 5-6.

³Бондарчук П. Цит. праця. С.24.

громад: на 1 січня 1988 р. в Україні було 3971 парафія РПЦ, а на 1 вересня 1990 р. їх стало 6505¹. І цим неофітам одразу передавали в безоплатне користування храми та інші споруди Українських Церков – Греко-Католицької та Автокефальної Православної. Так, *на сконі радянської держави РПЦ зуміла захопити у свою власність ще чималий шмат чужого – українського – добра.*

Радянський тоталітаризм і голгофа українського православ'я

По закінченню Першої світової війни і виникненні нової політичної мапи світу РПЦ, навіть в умовах більшовицького тиску, намагалася *всіляко перешикувати створенню в нових незалежних державах колишньої імперії помісних православних церков.* Увага була звернена на процеси, котрі відбуваються в Фінляндії, Латвії, Естонії, Литві, Білорусі, на Кавказі, Далекому Сході тощо, але найпильніша увага була звернена до подій в Україні. Аргументи висувалися традиційні: піклування про єдиновірців, турбота за ближнього, стурбованість загрозами розколу тощо, але коріння таїлися в шовіністичній затятій догмі про канонічність території РПЦ та її права не тільки на душі, але й на тіло, майно та землю підданих нової більшовицької імперії.

Саме тому новообраний глава відновленого Московського патріархату Тихон (Белавін) вже в грудні 1917 р. відряджає до Києва повноважну делегацію під керівництвом митрополита Платона із завданням **недопущення проголошення автокефалії Української Церкви.** Протягом наступного 1918 р. працював Всеукраїнський Православний Церковний Собор, який, зрештою, так і не наважився ухвалити рішення про повну автокефальність. Ця позиція була схвалено (з непідробною радістю) підтримана і самою РПЦ: 20 вересня 1918 р. на Всеросійському православному соборі православним єпархіям в Україні було *надано самоврядну автономію*, але з тотальним контролем у всіх сферах церковного життя з боку патріархату. Фактично, мова йшла про створення чогось подібного до екзархату, тобто самоврядної частини РПЦ на певній території. Цю позицію було підтримано законодавчо також і в самій Україні: 1 січня 1919 р. було ухвалено закон УНР *«Про верховне управління Української православної автономної синодальної*

¹Стоцький Я. Релігійна ситуація в Україні: проблеми і тенденції розвитку (1988-1998 рр.). Тернопіль: Астон, 1999. С. 50.

Церкви». Справу з набуттям автокефалії було, таким чином, відверто загальмовано.

Що ж стосується московського варіанту розв'язання релігійних справ, то, як докладно аргументує І. Преловська, «Українського Екзархату насправді не існувало як реального канонічного церковно-адміністративного територіального утворення»¹. Першим екзархом на згаданому соборі було призначено Михайла, який після поневірянь у в'язницях НКВД помер у 1929 р. Згодом, вже без будь-яких декоративних соборів, екзархи призначались московським митрополитом Сергієм: Костянтин (Дяков) (1929-1937), Ніколай (Ярушевич) (1941-1944); а далі, або патріархом або синодом: Іоан (Соколов) (1944-1964), Іосаф (Лемошин) (1964-1966), Філарет (Денисенко) (з 1966 р.)². Залишались вцілілими від радянського терору лише окремі монастирі, священники та єпископи, котрі мусили піти на співробітництво з новою владою. Безумовно, що якісь шанси вціліти можна було отримати лише знаходячись у безпосередній підпорядкованості Московському керівництву, тобто в складі РПЦ. Існування ж подібного фасадного керівництва (екзархату) православними парафіями на території УРСР, формально незалежній союзній республіці, повинно було створювати для міжнародної спільноти видимість дотримання кремлівською владою норм і приписів церковного і громадянського права.

З таким рішенням була незгодна переважаюча більшість українських православних мирян і священників, і свою позицію вони утвердили **14-30 жовтня 1921 р. на Першому Всеукраїнському Церковному Соборі, на якому і було утворено Українську Автокефальну Православну Церкву.** Реакція ж Кремля на створення автокефальної української церкви була вкрай жорсткою: 28-29 січня 1930 р. був скликаний «фасадний» (тобто, без належного представництва і легітимності) Надзвичайний Церковний Собор у Києві, який прийняв постанову про ліквідацію УАПЦ та Всеукраїнської Православної Церковної Ради. Митрополит УАПЦ М. Борецький, як і тисячі ієреїв та вірних церкви були репресовані. Згодом, в 1946 р.

¹ Преловська І. Чи існував український екзархат Московського патріархату у 1920-1930-ті роки. *Труди Київської Духовної Академії*. 2018. № 18 (190). С. 239.

² Історія християнської церкви на Україні (Релігієзнавчий довідковий нарис) /В ідп. ред. О.С. Онищенко. К.: Наукова думка, 1991. С. 18.

подібне «прикриття» у вигляді Львівського собору влада використала для ліквідації Української греко-католицької церкви.

Управління українськими єпархіями повністю підпорядковувалось Москві і здійснювалось без будь-якого натяку на позірну автономію. В обнадійливі часи перебудови, РПЦ знову повторив цей трюк з надання своїм єпархіям в Україні самоврядності у вигляді окремого екзархату. Згодом цей екзархат навіть був перейменований на Українську Православну Церкву Московського патріархату, але його сутність від цього ніяким чином не змінилася. Сама ж РПЦ, після жорстокого терору проти священників і руйнування храмів, прийняла рішення – як і в часи татаро-монгольського нашествя, **піти на співпрацю з новою владою**. 27 травня 1927 р. митрополит Сергій оприлюднив Декларацію, яка стала підставою для легітимації РПЦ, смисл якої зводився до визнання верховенства радянської влади в церковних питаннях Це, однак, не стало перепоною для режиму щодо продовження репресивних заходів проти будь-яких неугодних священників, ченців та церковних ієрархів. За даними Комісії по реабілітації самої Московської патріархії всього за віру до 1941 р. було репресовано 350 тис. чол. (з них понад 140 тис. священників), головно із західних територій СРСР. А в 1995 р. голова комісії при президенті РФА. Яковлев навів дані про жертви серед духовенства: за роки радянської влади було знищено понад 200 тис. священників¹.

Під час Другої світової війни релігійний чинник активно використовувався супротивними сторонами для реалізації власних інтересів. Німецька влада на окупованих територіях демонстративно заохочувала *відродження культурного та конфесійного життя місцевого населення*, спонукаючи його подібним чином до лояльності та співпраці. Сталінський режим, прагнучи перехопити ініціативу, відреагував на подібні стратегіями противника досить кардинальним чином. З самого початку війни *припиняється атеїстична пропаганда, не працюють антирелігійні установи, розпускається Союз воєнничих безбожників, згортається друкована атеїстична пропаганда тощо*. 4 вересня 1943 р. Й. Сталін і митрополит Сергій під час особистої зустрічі визначають подальші орієнтири діяльності РПЦ. Найважливішими з них для самої церкви була

¹Шмелёв Г.И. Церковь, общество, государство и экономика. Россия и современный мир. 2003. № 2(39). С. 40.

легітимація патріархату, але влада при цьому запроваджувала жорсткий контроль над ним, причому як зовнішній, так і внутрішній. Виконавчою структурою зовнішнього нагляду стала створена Рада у справах РПЦ (постанова РНК № 993 від 14.09.1943), на яку покладали забезпечення зв'язку між урядом (насамперед, НКВД) і патріархатом з тих питань, котрі потребують дозволу офіційної влади СРСР. Внутрішній контроль за церковною діяльністю забезпечувався *тотальною співпрацею ієреїв усіх рівнів з органами держбезпеки*, тобто реалізовувався своєрідний сценарій самоконтролю священників, стеження один за одним, а також за самими собою.

Відновлюючи статус церкви до рівня патріархату, їй надавали статус юридичної особи; позитивні зрушення спостерігались в налагодженні духовної освіти, поверненні храмів, відкритті монастирів тощо. Ці та інші акції по зміцненню РПЦ слугували реалізації стратегії Кремля по післявоєнному облаштуванню світу, зокрема по забезпеченні власної гегемонії на певному геополітичному просторі. В цих планах «церковного сталінізму» «Російській Церкві відводиться ключова роль в створенні системи православної єдності, яка повинна була стати провідником впливу Москви як у Східній Європі, так і на Близькому Сході»¹. Зрозуміло, що центр не обмежувався лише релігійними каналами впливу, і для повномасштабного ідейно-інформаційного тиску в 1947 р. була створена ще одна організація – **Комінформбюро**, організація для трансляції директив щодо розбудови «народної демократії» в підконтрольних країнах світу, а також для розпалювання внутрішнього неспокою як в розвинених країнах Заходу, так і в усьому «третьому світу», котрий активно деколонізувався і мав можливість обирати ту чи іншу модель власного подальшого розвитку.

Формування нової ієрархії РПЦ як патріархату здійснювалось під контролем і безпосереднім наглядом органів держбезпеки. 28 вересня 1944 р. з центрального апарату надійшла директива для всіх регіональних структур МГБ СРСР щодо підготовки до обрання в січні 1945 р. Московського патріарха. Було вказано: *виборів делегатів не проводити, а визначати з кола*

¹Васильева О.Ю. «Церковный сталинизм»: легенды и факты. *Альфа и Омега*. 2003. № 38. URL: pravmir.ru/therkovnyiy-stalinizm-legendyi-i-faktyi/.

осіб, котрі мають певний авторитет серед духовенства і «перевіраних на агентурній чи патріотичній роботі». І – додаткова інструкція для агентів-єпископів: по прибутті до Москви засвідчитись в такому-то Управлінні НКДБ¹. Сміслові навантаження виразу «патріотична робота» означало «виявлення і розробка антирадянського елементу з числа православного духовенства» (з характеристики агента «Дроздова», майбутнього патріарха Алексія II, від 28 лютого 1958 р.). Інакше кажучи, **увесь склад православного собору стовідсотково складався з працівників спецслужб, офіційних та діючих «під прикриттям»**. І дійсно, з 31 січня по 4 лютого 1945 р. в Москві відбувся помісний собор РПЦ, на якому патріархом був обраний митрополит Ленінградський Алексій II, здавна відомий своїми послугами НКВД. З боку самої РПЦ ніякого офіційного спротиву виявлено не було. Понад те, як засвідчують архіви, подібний стан речей – органічної єдності РПЦ та НКВД-КГБ – залишався нормою і в її подальшій роботі. Так, наприклад, попередній патріарх Алексій II мав агентурну кличку «Дроздов», нинішній Кіріл (Гундяєв) – «Михайлов», митрополит Воронежський Мефодій – «Павел», митрополит Київський Філарет – «Антонов», митрополит Мінський Філарет – «Островський», митрополит Волоколамський Питьрим – «Аббат» тощо².

Вже в наш час митрополит Одеський та Ізмаїльський УПЦ МП Агафангел, зятятий апологет «руського мира», чомусь вирішив оприлюднити напрямки співпраці в часи СРСР духовенства з органами держбезпеки, причому працівників культу практично всіх конфесій – від православ'я і до плеємінних релігій. Основні завдання зосереджувались на чотирьох напрямках: 1) всебічна підтримка політики КППС на внутрішній та міжнародній аренах; 2) розвідувальна робота, включно з вербування агентів за кордоном; 3) відтворення відданих кадрів своєї конфесії; 4) виявлення та знеособлення неугодих³. Слід

¹ Народный комиссариат государственной безопасности СССР: Директива от 28 сентября 1944 года № 122. URL: ru.wikisource.org/wiki/Директива_НКГБ_СССР_ОТ_28_сентября_1944_года_№_122.

² Панчул Ю. Список Иерархов РПЦ МП по их агентурным кличкам в КГБ. URL: panchul.livejournal.com/13942.html (28.01.13).

³ Агафангел, митрополит. Агенты КГБ в рясах. Как священники РПЦ работали на тоталитарный режим СССР. URL: internetsobor.com.

зауважити, що характер і напрямки теперішньої діяльності митрополита та його сподвижників по духовно-організаційній орієнтації дають підстави вважати, що названі форми співпраці РПЦ із органами держбезпеки РФ не залишились лише надбанням історії.

Як відомо, «доля» українців цікавила Москву не лише в межах СРСР, достатньо нагадати лише злочинні вбивства таких провідників нації як С. Петлюра, Є. Коновалець та С. Бандера. РПЦ за допомогою своїх «агентів впливу» доклала максимум зусиль по нищенню в міжвоєнний період християнської автентичності українського населення Холмщини та Підляшшя; ця авантюра, завдяки рішучій позиції польської влади не вдалася. На території радянського сателіта – Польської Народної Республіки, після Другої Світової війни, після масових депортацій українців з її території, все-таки залишалась ще певна частина етнічних українців. Для того, щоб протидіяти, наприклад, автокефалізації польських православних, в абсолютній більшості українського та білоруського походження, на території формально незалежної Польщі РПЦ намагалася створити свій т. зв. Польський екзархат, з метою використання його для задоволення власних інтересів по контролю над православними єпархіями.

Загалом, у післявоєнний час у радянській зоні відповідальності Європи *РПЦ розпочала активну діяльність по встановленню контролю та інкорпорації до своєї структури національних автокефальних православних церков*. Московський патріархат 6 березня 1945 р. «возз'єднав» із собою Естонську Православну Церкву; поширив (з 1946 р.) свою юрисдикцію на Чехословацьку Православну Церкву, трансформувавши її у власний екзархат на чолі з колишнім єпископом Ростовським Єлевферієм (Воронцовим); Польську Православну Церкву, яка чинила посильний духовний спротив, вдалося захопити в 1951 р., коли її очолив колишній архієпископ Львівський і Тернопільський РПЦ Макарій¹. Понад те, в Москві виношували план, ініційований особисто Сталіним, **перетворення Московського патріархату на Центр Вселенського**

org/index.php/novosti/mirovov-pravoslavie/patriarchiya/agenty-v-ryasakh (15.01.2019).

moskovskaya-

¹ Бистрицька Е. Концепція «Третього Риму» в політичній стратегії Російської імперії та СРСР XX століття: історичний аспект. *Українське релігієзнавство*. 2009. № 52. С. 121-122.

православ'я з делегуванням йому в межах радянської зони впливу контрольно-координаційних функцій і щодо представників інших, навіть нехристиянських, конфесій. Подібні абсолютистські зазіхання зустріли справедливу відсіч з боку західних країн та їхньої релігійної спільноти, зокрема Ватикану. Цілком у своєму стилі, не досягнувши успіху від такого прямолінійного плану, Кремль обрав традиційну форму реакції у відповідь – звинуваченні Заходу у «порушенні» прав людини і, як наслідок, конфронтації з ним. 8-18 липня 1948 р. в Москві відбулася Нарада представників автокефальних Православних Церков, переважно залежних від РПЦ, яка засвідчила *відмову від єкуменічного спілкування та посилення різнопланової боротьби проти Ватикану*. Слід зазначити при цьому, що у відповідь на провокативні задуми Кремля та тиск РПЦ досить гідну позицію зайняли Східні (малоазійські) патріархати – Єрусалимський, Александрійський, Антіохійський та ін., що дозволило бодай на цьому геополітичному просторі частково уберегтись від російського рейдерства¹.

Під завісою «місіонерства»

Однією з легальних форм прикриття своїх справжніх намірів для РПЦ є її т. зв. **місіонерська діяльність**. Власне кажучи, за цим означенням завжди приховувалася справжня її мета, а саме реалізація геополітичних інтересів Росії в належний час і в потрібному місці. Петро I, трансформуючи патріархат в державну структуру, послідовно використовував його потенціал для просування інтересів держави в міжнародних стосунках. Указом імператора від 18 червня 1700 р. була створена Російська духовна місія, яка аж до 1914 р. знаходилась в структурі Синоду. Слід зазначити, що власне Міністерство закордонних справ в Росії було створено лише в 1832 р., а до тих пір його функцію виконували віддані служителі культу. Про характер діяльності подібних духовних місій свідчить, наприклад, функціонування одного з її підрозділів в Китаї. За імператора Ніколая I штат цієї Російської духовної місії складав десять працівників на чолі з архімандритом, з яких половина не мали духовного звання. Посольства Росії в традиційному розумінні не було, а тому за місією «навіть китайська влада визнавала право дипломатичного

¹ Там само. С. 127-128.

представництва Росії»¹. До кола їхніх повноважень увіходив весь спектр взаємних відносин між країнами, а тому це є прямим підтвердження постійної участі РПЦ в реалізації політичних проєктів влади.

В подальшому цей напрямок безпосередньої часті церкви в політичному житті держави поглиблювався та розширювався. В 1865 р. в С.-Петербурзі було створено «Місіонерське Товариство для сприяння поширення християнства серед язичників», а з 1913 р. запрацювала Місіонерська Рада при Св. Синоді. Це було своєрідною участю РПЦ в потужній територіальній експансії Росії в другій пол. XIX ст. на Кавказі, в Середній Азії та на Далекому Сході. Втім, в імперській Росії, за часів СРСР, та й в нинішній час «місіонерство» мало на собі виразний присмак великодержавної (імперської-більшовицької-рускомирної) ідеології, яку просували серед підданих інших країн спецслужби, місіонери, військові радники та «обмежені» армійські контингенти. А в 1995 р. РПЦ на Синоді ухвалила «Концепцію відродження місіонерської діяльності РПЦ», в якій *своїм місіонерським «полем» оголосила увесь «світоустрій»*. Як це жорстко і однозначно корелюється з путінською агіткою про те, що «в Росії немає кордонів». Але, як люди корисливі та зажерливі, котрі жадають мати зиск тут і тепер, левову пайку свого потенціалу вони вирішили спрямовувати на свою «канонічну територію» та на увесь «русский мир»². І ці об'єкти потенційного рейдерства дивним чином співпадають не лише з кордонами колишнього СРСР, але з територією країн-сателітів з «червоного» поясу планети, включно з африканськими та латиноамериканськими авторитарними режимами.

Східний напрямок територіальної експансії Російської імперії розкидався „мов віяло, від північних до субтропічних районів. Не вдовольнившись загарбаними Камчаткою та Чукоткою, завойовники подолали протоку між двома океанами і розпочали «освоєння» Аляски. Подальша доля цієї авантюри завершилася торгівельною угодою між двома державами (Росією і США), і цей півострів став одним із процвітаючих штатів США.

¹ Кудрявцев Е.П. Российские посольские церкви и священнослужители при Николае I. *Вестник МГИМО-Университета*. 2017. № 6 (57). С. 14.

² Об организации миссионерской работы в РПЦ: Утверждено на заседании Священного Синода РПЦ. URL: patriarchia.ru/db/text/1909481.html (28.12.2011).

Однак, те що не вдалося здійснити військовим шляхом, влада сподівалася отримати шляхом просування на цю територію своєї релігійної дружини. Ще в 1840 р. Синод засновує Камчатську, Курильську і Алеутську єпархію. А з 1907 р. веде свій початок *Російська Православна Греко-Кафолічна Церква в Північній Америці*, яка діяла під юрисдикцією РПЦ. З середини 20-х років вона трансформувалась в *Північно-Американську митрополію (ПАМ)*, для укріплення керівництва якої в 1933 р. сталінський режим надсилає до США заступника митрополита Сергія (глави РПЦ) архієпископа Венеаміна. Безпосередньою метою було схилення митрополита ПАМ до співпраці з радянськими органами. На відмову останнього, 16 серпня 1933 р. Синод РПЦ заочно передає його до суду архієреїв із заборобою священодіяти. Очевидно, саме з тих пір органи НКВД намагались всілякими засобами взяти під контроль духовенство і паству Американської митрополії. І об'єктом їхніх зусиль були не тільки російські/радянські емігранти, але й православні віруючі іншого етнічного походження.

Широкомасштабну акцію по наверненню православних об'єднань Північної Америки під свій контроль РПЦ намагалася здійснити на початку 70-х років ХХ ст. Як зазначав протоієрей О. Шмеман «в 1970 році православ'я в Америці представляли: одна грецька юрисдикція, три руські, дві сербські, дві антиохійські, дві румунські, дві болгарські, дві албанські, три українські, одна карпаторуська і декілька груп меншого розміру»¹. Московські геополітики вирішили створити підконтрольну собі «автокефальну» російську церкву з тим, щоб на цій підставі оголосити обшири США і Канади своєю «канонічною територією». 10 квітня 1970 р. патріарх Московський Алексій І оголосив томос про дарування автокефалії Православній Церкві в Америці (ПЦА). На цю акцію різко негативно відреагував Вселенський патріарх Афіноген, вбачаючи в цьому пряме порушення канонічної традиції надання помісним церквам незалежного статусу виключно Вселенською Церквою (Константинопольським патріархатом). Московський патріарх свою відповідь Афіногену надіслав 16 листопада того ж року, в якій зазначав зокрема: «Згідно канонічного і церковного права, законна автокефалія може бути отримана тільки від

¹Шмеман О., протоієрей [1971]. Плідна буря (До проблеми «автокефалії» Православної Церкви в Америці / пер. з англ. М. Серчук. *Дух і Літера*, 1997. № 1-2. С. 153.

законної влади. Для Російської Греко-Кафолічної Церкви Америки, як іменується Американська Російська Митрополія, та і для Православ'я в Америці загалом, такою є Російська Православна Церква. Ніким не може оскаржуватися той факт, що всяка автокефальна Церква повноважна надати автокефалію своїй Церкві»¹. Російський предстоятель, таким чином, сам оголосив про **стратегічну мету цього дійства: взяти під московський контроль всю православну людність Північної Америки.**

На практиці це мало означати повний контроль над усіма іншими православними течіями, зокрема, монопольне представництво їх інтересів перед владою, і внаслідок цього створення потужного осередку впливу на громадську та політичну думку в країнах Північної Америки. Ця рейдерська авантюра завершилася повним фіаско, оскільки в даному конкретному випадку «церковні сталіністи» не мали, і не могли мати, *ніякої автократичної підтримки від державних органів, в даному випадку демократій Північної Америки.* О. Шмеман наголосив, що ця ситуація в православних церкв на північноамериканському континенті «не викликала скільки-небудь помітної тривоги в Церкві, яка живе в умовах свободи»². Це зайвий раз підтвердило ту істину, що геополітичне рейдерство РПЦ можливе лише як невід'ємна складова частина політики тоталітарної держави, в даному випадку – РФ.

Слід зауважити, що сучасні російські богослови твердо переконані в тому, що їхня церква є безпосереднім і безумовним учасником реалізації політичних амбіцій Росії. Ігумен Серапіон у зв'язку з цим зазначає: «Місіонерське служіння Російської Православної Церкви і вектори російської геополітики не тільки співпадають, як в своєму історичному розвитку, так і на сучасному етапі. Місія є важливою умовою формування геополітичного простору, і актуальність цього висновку на сучасному етапі лише зростає»³. Метафізична онтологія настоятеля монастиря полягає в тому, щоб *продовжувати сприймати не освоєну його церквою частину світу як поле для*

¹Васильєва О.Ю. Православная Церковь в Америке: к вопросу об автокефалии. *Альфа и Омега*. 2006. № 46. URL: pravmir.ru/pravoslavnyaya-therkov-v-amerike-k-voprosu-ob-avtokefalii/.

²Шмеман О. Цит. праця. С. 184.

³Серапион (Митько А.Е.), игумен. Миссия и геополитика. *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*. 2019. Т. 20. Вып. 2. С. 189.

втілення в життя власних забаганок та прожектів. При цьому повністю ігнорується та обставина, та очевидна істина, що той світ, котрий постає для російського рейдера о «цілліним» світом, для когось – його автохтонів – є власною батьківщиною зі своїм неповторним ціннісним універсумом. Подібна парадигма ставлення до «варварської» частини ойкумени тривалий час була нормативною для багатьох розвинених європейських держав, спонукаючи їх до розбудови своїх колоніальних імперій. У ХХ ст. абсолютна більшість з них змушена була переглянути подібне ставлення до світу, і унормувати відносини між країнами на паритетних началах. На жаль, і з цього правила залишилось виключення у вигляді СРСР та його спадкоємиці – Російської Федерації, яка і донині розглядає світ як дарований їй якоюсь вищою силою простір для докладання власних зусиль з метою використання для власної користі, з правом докорінно змінювати його на власний розсуд, не рахуючись при цьому ні з чийми інтересами.

РПЦ зваблення душ язичників до свого лона вважає справою богоугодною та милосердною, їхнім порятунком від гесни огненної. Але вона, церква, стає безжалісною у випадку, коли її «законні» душі, на думку владик РПЦ, відвертаються від неї самої. Середньовічними жахами супроводжуються прокляття, якими нагороджує церковний собор відступників. У новій політичній реальності 90-х рр. ХХ ст. до їхнього кола потрапив **владика Філарет** – засновник і будівничий Української Православної Церкви Київського патріархату. Спочатку Архієрейський Собор РПЦ рішенням від 11 липня 1992 р. позбавив патріарха всіх ступенів священства, потім аналогічний собор 1994 р. оголосив йому застереження, а в 1997 р. оголосив найвищу церковну кара – *анафему*. У відповідному Акті, звинувачення на адресу патріарха ґрунтувались на наступних неправочинних «аргументах»: спілкуванні з розкольниками інших православних церков; здійснення богослужінь; наречення себе Київським патріархом; звинувачення української філії РПЦ (УПЦ МП) в неканонічності тощо¹. Справжня ж причина збудження цієї московської зграї, котра у свій час наклала свою хижацьку лапу на українську церкву, таїться в іншому, а саме – у спротиві українства проти окупантів, його бажанні подолати системну русифікацію та геноцид українського народу, зрештою,

¹Акт об отлучении от Церкви монаха Филарета (Денисенко). URL: patriarchia.ru/db/text/417804.html (6.06.2008).

страху втратити монопольне становище РПЦ на території незалежної України.

Полювання за людськими душами

Своє нинішнє найменування РПЦ використовує з осені 1943 р., але *офіційної статусу юридичної особи набула 30 травня 1991 р. шляхом реєстрації в Міністерстві юстиції РСФСР.*

В сучасних умовах РПЦ постає потужною **фінансово-економічною корпорацією**, котра свою діяльність ґрунтує на двох взаємопов'язаних чинниках: з одного боку – всебічній державній преференції у вигляді податкових пільг у сфері землекористування, будівництва, виробництва, торгівлі тощо, з іншого, – практично дармовому людському ресурсі для реалізації своїх амбітно-корисливих, прибуткових проєктів. Для відстоювання своїх інтересів вона продукує високоосвічену церковну аристократію, створює ситуативні та тривалі союзи з різноманітними соціальними елітами, постає активним гравцем при формуванні та перерозподілі фінансових бюджетних потоків, розробці сприятливого для себе законодавчого поля держави. При цьому **внутрішня корпоративна організованість та синергетична злитність патріархату з владою робить неминучою його симетричну реакцію на ті чи інші стратегічні рішення режиму.**

Патріарх Кіріл чітко окреслив *архетип базової структурної одиниці «русского мира»: це індивід, для якого смисловими концентрами буття є «отечество, вера, служение».* В якості показових прикладів цей діяч бере козаків, які «не тільки стояли на сторожі російської держави, але й освоювали нові території»¹. Але те, що в лексиці владики іменується освоєнням, насправді є захопленням, насильством над справжніми господарями цієї землі. Патріарх також визнає, що козак – то «вільна людина», але яка – і для рейдерства це найголовніше – «свою свободу і волю підпорядкувала Божому закону»². Ну а далі все зрозуміло: і щодо призначення цих бійців за віру, так і напрямку їхньої активності, оскільки ці закони насправді пишуться кремлівською рукою, яка в цій державі належить – за їхньою догмою – боголюдині (ханові-царю-імператору-генсеку-президенту).

¹Кирилл, патриарх. Казачество: Отечество, вера, служение. М.: Изд-во МП РПЦ, 2019. С. 9.

²Там само. С. 14.

Тому зовсім не випадковим є досить **позитивне ставлення російської церкви до РОА** (Російська Визвольна Армія – регулярні підрозділи в складі військ гітлерівської Німеччини) та її зверхника генерала Власова. Як відомо, з'єднання цієї російської армії в Другій світовій війні воювали на боці гітлерівської Німеччини, і їх чисельність коливалась (в різні часи) від 120-130 тис. – до 1 млн. військовиків. Та це не стало перепорою для Архієрейського Собору РПЦ за кордоном публічно оголосити їх героями і борцями за «Историческую Россию»¹. Учасники РОА разом зі своїм командувачем, зазначалось на соборі, були і залишаються символами боротьби проти безбожного більшовизму². При цьому повністю ігнорується колабораціоністська діяльність комбатантів РОА, численні каральні акції цього воїнства проти населення Східної і Центральної Європи та Балкан. Слід пам'ятати, що 17 травня 2007 р. патріарх Алексій II і першоієрарх РПЦ за кордоном митрополит Лавр підписали **Акт про канонічне спілкування**, яким ліквідовувався розкол між цими конфесіями. РПЦЗ набула таким чином статусу самокерованої частини РПЦ (подібно до «самостійної» УПЦ МП в Україні), що автоматично поширює відповідальність за рішення її собору на все керівництво Московського патріархату. Але для РПЦ – свої критерії героїв за віру, що для козаків, що для власовців: освоєння чужих територій та просвітлення «замутнених» якимись «нерасейськими» ересями людських душ.

Ця гірка істина була повністю підтверджена під час підступної **військової агресії РФ** проти України в 2014 р. «Народний губернатор» П. Губарєв в Донецьку роздавав т. зв. ополченням календарики, надіслані із Троїце-Сергієвої лаври, і натхненно промовляв: «Російська церква благословила нас на ту війну, котру ми ведемо. Це війна за російський світ, війна за Новоросію, це війна за свободу від фашизму... від українського, і ми в цій війні переможемо»³. І цілі легіони професійних

¹Православная церковь за рубежом реабилитировала генерала Власова. URL: lepta.ru/news/2009/09/09/patriot (9.09.2009).

²Отзыв Архиерейского Синода на книгу протоиерея Георгия Митрофанова «Трагедия России. Запретные темы истории XX века». URL: russianorthodoxchurch.ws/synod/2009/9_mitrofanov_statement.html(8.09.2009).

³Солодовник С.А. Христианство «русского мира». *Отечественные записки*. 2014. № 4 (61). С. 191-192.

російських військових, найманців та мародерів, задратованих в зелені строї або козачі обладунки, з благословенням від своїх церковних комісарів, знову, як і в страшні часи більшовицького терору, кинулись грабувати і розпинати Україну.

Свою модель організації релігійного життя в умовах державного/тоталітарного контролю «своїх» канонічної території РПЦ демонструє на окупованих районах Східної України та в Криму. Згідно аналітичного дослідження Інституту релігійних свобод, тут панує жах і насилля, заборонена діяльність УПЦ КП та УГКЦ, захоплюються приміщення та грабується майно представників інших християнських конфесій – Української Християнської Євангельської Церкви, Церкви Адвентистів Сьомого Дня, Свідків Єгови та ін., релігійні громади значно зменшились кількісно, багато священослужителів втратили можливість спілкуватися зі своїми вірними. І загальний висновок: «Ідеологічною основою окупаційної влади слугує московська концепція «Руського мира» – побудова «православної держави», де чільне місце займає Російська Православна Церква Московського Патріархату»¹.

Сам патріарх глибоко занепокоївся через те, коли на його ж «історичній» та «канонічній» території, «на» Україні, народ рішуче взявся за відстоювання своїх прав від московських зверхників та їхніх місцевих колаборантів. І реагував миттєво, згідно великодержавним політичним орієнтирам та вказівкам. Заледве 22 лютого 2014 р. президент В. Янукович подався геть з Кисва, як через день в Москві збирається Синод РПЦ, на якому ухвалюється рішення про *призначення Онуфрія місцеблюстителем своєї філії у вигляді УПЦ МП*. На той час провідні християнські об'єднання України (УПЦ Київського Патріархату, УАПЦ, УГКЦ, ЕХБУ та ін.) визначились з позитивним ставленням до Майдану, зокрема його вимог щодо подальшого демократичного розвитку суспільства і держави. На запит митрополита УПЦ МП Онуфрія до предстоятеля РПЦ «Що робити?», патріарх Кіріл 3 березня робить гучну заяву із заявленими великодержавними тезами про віковичне братство трьох слов'янських народів, і це, на його думку, та реальність, яка «повинна визначати наше майбутнє, і її не можна приносити

¹Свобода віросповідання під прицілом: російський терор на окупованих районах Східної України: Аналітична доповідь Інституту релігійної свободи. К., 2018. С. 6.

в жертву щохвилинним інтересам»¹. Інакше кажучи, Майдан для нього – метушня черні, на яку не слід зважати заради великого покликання «єднання» «русского мира», під омофором, звісно ж, двоголового кремлівського птаха. А тому, митрополит Онуфрій в подальшому зайняв позицію виразного відсторонення від демократичного поступу суспільства, а в його храмах щоранку і щовечора виспівують осанну московським зверхникам.

На одному з пропагандистських зібрань adeptів «русского мира» патріарх відверто сформулював **сутність самого рейдерського методу**, за допомогою якого необхідно досягати своєї мети: «Православ'я сформулювало етику російського народу, тобто етику більшості, зокрема ставлення більшості до меншин, до людей інших релігій та культур»². Подібна настанова нічим не відрізняється від лєнінського більшовизму чи будь-якого іншого ідейного фанатизму, з його неминучими наслідками у вигляді масового терору та знищення інакодумних (в даному випадку – іновірних чи просто «невірних»). Цю догматику патріарх іменує ще й іншими термінами – «східноєвропейська цивілізація», «російська земля», «канонічна територія» і т. д., визначаючи історичну долю цих конструктів як **сферу необмеженого застосування своїх людиноненавистницьких експериментів**. Стосовно ж самого партійного більшовизму, то їхня агресивна ідеологія залишається все на тому ж прокрустовому одрі з його шариківським гаслом «отобрать и поделить». Як пророкує сучасний ідеолог російської компартії Г. Зюганов, головне – *належний контроль над підконтрольною територією*. І в цьому річизі, визначальним для сучасного вірного лєнінця – опора на духовні «скрепи»: «Найміцнішою формою контролю і головною умовою його успішності є культурно-цивілізаційний **контроль** [виділено Г. Зюгановим] території»³. Отже, знову – територія, а не чиясь рідна земля, і кровна супліка двох ідейних програм її великодержавного «освоєння» – релігійного ортодоксу і марксистсько-лєнінського

¹Макаркин А. Патриарх Кирилл и «постмайданная» Украина. 2014. *Pro et Contra*. Май-Август. С. 44.

²Кирилл, патриарх. Доклад на X Ассамблее Фонда «Русский мир». URL: patriarchia.ru/db/text/465869.html (3.10.2016).

³Зюганов Г.А. География победы. Основы российской геополитики. *Геополитика: Антология*. М.: Академический проект: Культура. 2006. С. 978.

інтернаціоналізму. А від об'єктів свого впливу вони вимагають лише одного – безумовної покори і служіння.

Керівництво РПЦ виступає також активним провідником путінських ініціатив у внутрішній політиці. Суспільний настрій в Росії істотним чином визначається мірою імплементації в масову свідомість офіційних ідеологем та ситуативних вчинків Кремля, що вимагає від офіційної церкви постійно винаходити потрібні «докази» їхньої доцільності та життєвої необхідності. Причому, зважаючи на інструментарій її впливу, бажаним результатом має бути формування переконань та стереотипів поведінки на особистісному рівні індивідів, щоб нав'язана з вищих щаблів влади думка приймалась як особистий вибір. Відповідно, **будь-які ухили від «генеральної лінії» вже сприймаються як потенційний кримінальний злочин, з належною за це мірою покарання.** А тому не дивно, що патріархія активно втручається навіть у законотворчу діяльність парламенту з тим, щоб узаконити межі сучасного «свободомислія» в Росії. Як зазначає відомий політолог С. Солодовник, «під тиском РПЦ Дума ухвалює дискримінаційні, неопрацьовані закони, які відкривають широкий простір для зловживань: про захист дітей від шкідливої інформації, про протидію пропаганді гомосексуалізму, про захист почуттів віруючих. Патріарх всіляко намагається обмежити свободу висловлювань в суспільстві на псевдорелігійних підставах»¹.

Відчуваючи себе невід'ємною складовою російської політичної доктрини, РПЦ намагається довести свою виключність за допомогою традиційних засобів: з одного боку - залякування своїх вірних (якими вони вважають всіх прихильників «русского мира»), з іншого – цілеспрямованого тиску на світову православну спільноту. На початку 1996 р. Естонська Православна Церква переходить під юрисдикцію Вселенського патріарха, і вже за декілька днів потому РПЦ розриває євхаристичне спілкування з Константинополем. Реагуючи ще лише на намір Вселенського патріарха надати Українській Церкві статус помісної, РПЦ терміново 15 жовтня 2018 р. проводить у Мінську Синод, на якому оголошується про переривання євхаристичного спілкування з Вселенським престолом. Для православної людності це означає неможливість проведення спільних богослужінь, церковних таїнств (наприклад,

¹Солодовник С.А. Россия: официальная церковь выбирает власть. *Pro et Contra*. 2013. Май-Август. С. 23.

причащання), незгадування первосвященика в літургії, заборони відвідувати ті чи інші храми та ін. РПЦ в котрий раз демонструє своє **монопольне право на Бога**, демонструючи себе єдино вірним його посланником і повноважним представником у земному світі.

Звичайно, отримання Православною Церквою України автокефалії для РПЦ означає не лише втрату практично половини від усієї кількості своїх приходів у світі, що безумовно вплине не лише на її чисельність та авторитет, але й на наповнення фінансово-економічних потоків цієї церковної корпорації. Під загрозою опиняється дієвість самої геополітичної доктрини РПЦ, осердям якої завжди було і є невідворотне використання загарбаного і привласненого неналежного їй територіального, матеріального і людського ресурсу. А тому реакція з боку Московського патріархату на рішення церковних владик в Києві та Стамбулі була миттєвою і цілком звичною для поведінки кремлівських верхників: розірвання єхаристичного спілкування з Вселенським престолом. Для потреби ж обґрунтування нечинності надання ПЦУ автокефалії з позицій церковного права нашвидкоруч почали зволити словесні облудні конструкції щодо канонічної нечинності рішення Константинопольського патріарха¹.

РПЦ функціонує як інструмент влади, використовуючи при цьому свої адміністративні, матеріальні, людські та догматичні ресурси для підтримки та реалізації політики російської держави. **В системі російської влади РПЦ є «органічним» доповненням горезвісної НКВД-КГБ-ФСБ:** якщо остання зобов'язана відстежувати будь-які (реальні чи надумані) загрози та виклики режиму і відповідно реагувати на їх носіїв шляхом репресій, то православний синдикат взяв на себе відповідальність за духовне здоров'я «русского мира». І, слід визнати, фізичне та духовне гвалтування народів, здійснюване цими структурами, чинить безжалісну селекцію щодо всього того «іншого», що не підпадає під офіційну догматику Кремля. Наслідки подібного відбору є жахливими, причому і як до нескорених, так і до тих хто впав в оману чи спокусився на московські цяцянки-обіцянки. У першому випадку мова йде про

¹Лapidус И., протоиерей. Некоторые канонические аспекты действий патриарха Константинопольского Варфоломея (Архондониса) на Украине на рубеже 2018-2019 годов. *Богословский вестник*. 2019. Т. 35. № 3. С. 221-249.

найрізноманітніші форми насильства над людиною, наслідком якої є неміряні жертви, включно зі зникненням цілих народів чи соціальних та професійних страт населення. У другому – формується специфічна соціально-політична спільнота, яку влада намагається презентувати як «російський народ», але яка насправді є закомплексованим псевдоідеалами та заангажованим примарною виключністю зібранням «вірнопідданих», ладних віддано служити кремлівським володарям. І ця мара облутує свідомість величезної кількості росіян, включно з найінтелектуальнішими їхніми представниками. Вельми показовим є приклад навіть з відомим російським філософом-емігрантом Георгієм Федотовим, який безжалісно анатомував безглуздість та злочинність атеїстичної державної політики СРСР. Але, як тільки справа доходила до «українського питання», в ньому одразу просинався рейдер-окупант, нічим не гірший від патріарха Кіріла. Наведемо його думку мовою оригіналу: «От правильного решения ее [проблемы Украины] зависит самое бытие России. Задача эта для нас формулируется так: не только удержать Украину в теле России, но вместиť и украинскую культуру в культуру русскую... Мы должны признать и непрестанно ощущать своими не только киевские летописи и мозаики киевских церквей, но и украинское барокко, столь привившееся в Москве, и киевскую Академию, воспитавшую русскую церковь, и Шевченко за то, что у него много общего с Гоголем, и украинскую песню, младшую сестру песни великорусской. Эта задача – приютить малоросские традиции в обще-русскую культуру...»¹. І подібні «благодійники» від культури, включно з теперішніми «істориками» на кшталт Медведєва та Путіна, нічого не забувають і не полишають із свого загарбницького арсеналу, мріючи таки повністю відтяти Україну від українців. Тож завжди слід мати на увазі, що за облудними та брехливими словесами від ідейників північного царства завжди приховується корислива жага затягти ще більше Україну у свої тенета, ще сильніше задурманити розум українській людині, ще безжалісніше топтатися своїми лаптями та чобітьми по українській землі.

Концептуалізація рейдерських дій виокремлює їхні наступні різновиди: *біле*, при якому використовують законодавчо

¹Федотов Г.П. Будет ли существовать Россия? О России и русской философской культуре. Философы русского послеоктябрьского зарубежья. М.: Наука, 1990. С. 459.

не заборонені форми тиску; *сіре*, з порушенням цивільного кодексу; *чорне*, з оперттям на кримінально недопустимі дії. РПЦ використовує всі названі форми рейдерства, віддаючи беззастережну перевагу останнім двом з них. Класичний приклад **білого рейдерства** – схиляння патріарха Константинопольського Ієремії II в 1589 р. до надання Москві патріархії, коли були використані найрізноманітніші засоби «переконання»: погрози, підкупи, лестоші, обіцянки та спокуси. **Сіре рейдерство** практикується, головню, щодо інших конфесій в державних межах (СРСР-РФ), користуючись своїми монополійними правами і перевагами як державної релігії. **Чорне рейдерство** – кримінальне – своїм головним об’єктом має Українську Церкву, агресивне заперечення якої постає як смислове начало власного самоутвердження.

РПЦ практикує **духовне рейдерство**, тобто насильницьке вторгнення в духовно-ціннісний світ особистості. Контроль над людською свідомістю своїм наслідком має формування певного духовно-практичного ставлення до світу, що проявляється не тільки у світоглядних переконаннях, але й у внутрішній потребі їх опредметнення, втілення в життя. На цій підставі виникають певні стереотипи та норми життя, правила соціальної поведінки та дії, здатність діяти згідно закладених імперативів. І вони поширюються не лише на повсякдення, але й і в політичну площину, закладаючи архетипи сприйняття влади: в одному випадку – як божественної, вищої, небесної, в іншому – богопротивної, схизматичної, єретичної тощо. Внаслідок цього відбувається відчуження людини від свого автентичного соціуму, з трансформацією її в нейтральну, а в ідеалі – у ворожу до неї істоту.

Невід’ємною складовою **геополітичного рейдерства РПЦ**, а на практиці – його кінцевою метою, є встановлення повного і беззастережного контролю над захопленою територією. В реальному житті це означає взяття у власне повне користування матеріальних (природних та виробничих), людських та культурних ресурсів. При цьому загарбаний ресурс трансформується у бажаному для РПЦ напрямку: матеріальний – для особистого та імперського збагачення, людський – перетворення автохтонного люду у безвідмовну та слухняну юрбу виконавців та послухів, уніфікованих за своєю поведінкою, діями та мисленням, культурний – для підкріплення та нарощування власних ідеологем та наративів щодо виключності, месійного призначення богообраності «руського мира». Загалом,

функціонування РПЦ як невід'ємної складової частини імперського державного механізму позбавляє її права відносити себе до християнської віри в цілому, оскільки заповіді і приписи останньої використовуються нею всупереч самим церковним канонам.

РОЗДІЛ 8. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я НА РУБЕЖІ ХХ – ХХІ СТ. ТА В УМОВАХ НЕОГОЛОШЕНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

24.08.2021 р. виповнилося 30 років незалежній Українській державі. Українцям у своїй модерній історії так довго втримати державність ще ніколи не вдавалося. Проте, це свято вони зустрічали не лише з радістю, а й з великим смутком. Оскільки починаючи з лютого 2014 р. вже дев'ятий рік поспіль триває неоголошена російсько-українська гібридна війна. Україна тимчасово втратила Крим і частини Донецької й Луганської областей. Загинуло, поранено і пропало безвісти тисячі українських громадян. Майже кожен день на Сході зазнавали поранень та гинули як захисники Вітчизни так і місцеві жителі.

Проте після 24.02. 2022 р., коли розпочалося повномасштабне вторгнення Збройних Сил Російської Федерації з півночі, сходу і півдня на українські землі, на порядок денний постало питання стосовно самого існування Української державності та виживання українців як неповторної етнічної спільноти та політичної нації. Якщо у 2014 р. і на початку 2015 р. активні бойові дії відбувалися лише на Сході України (Донецька й Луганська області) то з кінця лютого 2022 р. війна стала реальністю для всіх громадян України незалежно від їх конфесійної приналежності, оскільки окупанти, знищуючи українців та їх духовні й матеріальні цінності, не цікавилися хто до якої церкви ходить.

Також, це не звичайне, класичне мілітарне протистояння, це війна гібридна, коли не має офіційного оголошення воєнних дій та не впроваджено військовий стан у Росії. Очільник Російської Федерації (далі – РФ) В. Путін спочатку одягав на себе шати миротворця, розповідав усім, що «на Україне идет гражданская война», направляв до України т.зв. «гумконвої», найманців, радників і військовослужбовців РФ то тепер він вирішив провести в Україні «спеціальну військову операцію».

Разом з тим, це цивілізаційне протистояння євразійської автократичної деспотії з європейською демократичною країною відбувається не лише у військовому, політичному, дипломатичному, економічному, фінансовому та інших вимірах, але й передусім у світоглядно-цивілізаційному, в якому релігійний чинник має дуже велике значення. Саме релігійне

протистояння інспіроване й підтримане російською владою та її посіпаками впродовж вже 30 років знесилює і руйнує демократичні засади Української держави та євроатлантичні прагнення переважної частини громадян України.

Християнська релігія наповнена українським змістом і духом є важливою складовою українського етнокультурного простору, разом з такими вагомими чинниками як: спільне походження, рідна мова, матеріальна і духовна традиційна культура, самосвідомість, етнічна пам'ять, ментальність тощо. Завдяки впровадженню християнства українці не лише долучилися до величних надбань однієї зі світових регалій, а й отримали реальну можливість стати суб'єктом історичних цивілізаційних змін у Центральній-Східній Європі. Зрештою, новостворена Київська митрополія активно сприяла українським етнічним, державотворчим й націєтворчим, етнокультурним процесам впродовж багатьох століть. Проте, у 1686 році внаслідок таємних домовленостей ослаблене Українське Православ'я остаточно перейшло під зверхність Московської Патріархії. З того часу впродовж трьох віків на українських етнічних землях, що знаходилися під владою Російської імперії, а дещо згодом комуно-більшовицької, панувала Російська Православна Церква (далі – РПЦ), яка цілеспрямовано намагалася остаточно асимілювати і знищити Українське Православ'я та ліквідувати українську ідентичність.

Вагомий внесок Патріарха Філарета у розбудову Українського Православ'я.

Попри всі негаразди і жорстокий асиміляційний тиск митрополії, серед українського кліру залишалося багато проукраїнські налаштованих священиків, які своїм життям і діяльністю не лише проповідували Слово Боже, а її зберігали Віру, Надію і Любов серед українців та їх сподівання на кращі часи. Одним з таких подвижників став архієпископ Філарет (в миру Михайло Антонович Денисенко). Продовж 1966-1990 рр. він був митрополитом Київським і Галицьким й Екзархом України РПЦ.

У 80-х роках XX ст. радянський тоталітарний режим почав стрімко слабнути. Внаслідок його провальних геополітичних прорахунків (т. зв. «афганська війна»), геоекономічних чинників (падіння світових цін на нафту та інші енергоносії), Союз Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) став втрачати свою колишню міць і потугу. До цих зовнішніх проблем додалися ще й внутрішні, оскільки внаслідок

багаторічної гонки озброєнь величезні матеріальні і фінансові ресурси наддержави спрямовувалися на розбудову Збройних Сил та військово-промислового комплексу СРСР, тим самим значно погіршуючи соціально-економічний розвиток тоталітарного утворення. Саме тому, новообраний партійний лідер М. Горбачов спробував перезапустити командно-адміністративну систему, оголосивши так звані «прискорення, гласність, перебудову» тощо. Ослаблення комуністичного контролю над «клаптиковою імперією», якою на нашу думку був СРСР, посприяло національному, етнокультурному і релігійному відродженню на всіх його теренах, особливо у радянських республіках загалом й Україні зокрема. Так у ній починається відновлення автокефальної руху та творення Української Автокефальної Православної Церкви (далі – УАПЦ), й повернення з підпілля Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ) тощо.

Враховуючи ці тенденції й намагаючись не залишитися осторонь від тих тектонічних зрушень, що відбувалися в Україні, митрополит Філарет почав тривалі перемовини з керівництвом РПЦ, внаслідок яких 25-27 жовтня 1990 р. Архієрейський Собор РПЦ прийняв рішення про надання Українській Православній Церкві (далі – УПЦ) самостійності в управлінні в юрисдикції РПЦ. Майже через місяць, 22-23 листопада 1990 р. був проведений I Помісний Православний Церковний Собор УПЦ, прийнято статут, вирішено нагальні поточні питання, та обрано Предстоятеля УПЦ –митрополита Київського і Всієї України Філарета¹.

З одного боку – це був позитивний крок для розвитку Українського Православ'я і згуртування українців, з іншого – у тих умовах коли відбувався злам тоталітарного режиму, а радянська імперія розпадалась у режимі реального часу, цього вже було недостатньо і митрополит Філарет це чудово розумів. З прийняттям 24 серпня 1991 р. Верховною Радою Акту проголошення незалежності України, ситуація в країні змінюється кардинально. На політичній мапі світу знову з'являється Українська держава, яка окрім обов'язкових атрибутів як-то: герб, гімн, прапор, територія, виконавча, законодавча, судова влада, армія, правоохоронні органи тощо,

¹Преловська І. Помісний Собор Української Православної Церкви 1-3 листопада 1991 року: передумови і наслідки. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції*. К., 2016. С. 432–433.

має в ідеалі мати свою церкву, українську за змістом і формою. На жаль, тогочасна УПЦ була лише складовою частиною РПЦ і не могла виконувати тих завдань і відігравати позитивну роль у згуртуванні українців в умовах розбудови власної державності.

Розуміючи це, митрополит Філарет активно сприяв проведенню у Києво-Печерській Лаврі 1–3 листопада 1991 р. Помісного Собору, на який прибуло 95 делегатів від 22 єпархій УПЦ, у тому числі й представники 32 монастирів. Після напруженої роботи була прийнята низка важливих документів серед яких ми хочемо виокремити окреме звернення до Святішого Патріарха Московського і всієї Русі Алексія II та єпископату РПЦ з проханням дарувати самостійність і незалежність УПЦ та визначення Собору УПЦ з питання повної самостійності УПЦ¹.

Після завершення Помісного Собору його учасники роз'їхалися і почали активно працювати, хто в ім'я ім'я консолідації українства, а хто з метою його дезінтеграції. У тому, що 1 грудня 1991 р. на Всеукраїнському референдумі понад 90 % учасників проголосували за відновлення незалежності України була, на нашу думку, велика заслуга кліру та вірян УПЦ загалом, і митрополита Філарета зокрема. Ця переможна консолідація українства дуже не сподобалася колишній метрополії, спадкоємцю СРСР далі РФ та її консервативно-ідеологічному, імперсько-шовіністичному угрупованню РПЦ. Оскільки з остаточною втратою України Росія позбувалася статусу наддержави, а РПЦ у найближчій перспективі – провідної та найбільшої православної церкви у світі.

З цього приводу І. Преловська наводить дуже важливу статистичну інформацію: «Україна, яка складала 1/30 на території Росії, у 1988 році мала в складі Українського Екзархату 3971 парафію, в той час як в Росії нараховувалося 2062 парафії. Згодом, коли швидкими темпами розгорнулося відродження УГКЦ і УАПЦ станом на 1990 р. тільки в УПЦ (без УГКЦ і УАПЦ) нараховувалося 6505 парафій, а в Росії – 2,5 тис. парафій.

¹Преловська І. Помісний Собор Української Православної Церкви 1-3 листопада 1991 року: передумови і наслідки. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції*. К., 2016. С. 434–436.

Влітку 1991 р. УГКЦ нарахувала 1,8 тис. парафій, УАПЦ – 1,1 тис.»¹.

Усвідомлюючи яким потужним локомотивом українського державотворення, націєтворення та етнокультуротворення може стати Єдина Помісна Українська Православна Церква (далі – ЄП УПЦ), очільники РПЦ, використовуючи своїх прихильників в Україні як відкритих так і таємних, розпочали активні дії щодо затягування процесу надання автокефалії УПЦ, дискредитації митрополита Філарета, знешкодження проукраїнського кліру УПЦ та повернення до влади проросійсько-налаштованого духовенства.

При злочинному недбалстві тогочасної влади, в особі президента Л. Кравчука і правоохоронних органів, у тому числі Служби безпеки України, 26-27 травня 1992 р. у Харкові відбулося антизаконне зібрання ієрархів УПЦ у складі 18 єпископів, які зрадили митрополита Філарета. Показово, що скликанням цього антиукраїнського зборища займався митрополит Харківський і Богодухівський Никодим (Руснак) за дорученням Синоду РПЦ від 21 травня 1992 р. Зрештою, РПЦ свого добилася, замість митрополита Філарета 16 голосами з 18 очільником УПЦ було обрано громадянина РФ митрополита Ростовського і Новочеркаського Володимира (Сабодана) і змінено статут УПЦ².

З цього приводу, І. Преловська зазначає: «Таким чином, третя за XX століття спроба проголошення автокефалії Української Православної Церкви на канонічних засадах, з дотриманням усіх вимог соборного рішення та звернення Предстоятеля УПЦ митрополита Київського і всієї України Філарета закінчилася цілою низкою церковних заборон і погроз, і врешті-решт виголошенням анафема у 1997 р. тому хто зважився смиренно просити в Московського патріархату незалежності»³.

¹Преловська І. Помісний Собор Української Православної Церкви 1-3 листопада 1991 року: передумови і наслідки. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції*. К., 2016. С. 434.

²Преловська І. Помісний Собор Української Православної Церкви 1-3 листопада 1991 року: передумови і наслідки. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції*. К., 2016. С. 437.

³Преловська І. Помісний Собор Української Православної Церкви 1-3 листопада 1991 року: передумови і наслідки. *Православ'я в*

Усунення митрополита Філарета з посади Предстоятеля УПЦ (у червні 1992 р. РПЦ позбавила його ще й священницького стану), перетворила останню з української церковної організації в антиукраїнську. Хоча, згідно Конституції, церква в Україні відділена від держави, але реальна Українська держава без ЄП УПЦ перетворилася на квазідержавнеутворення. Оскільки УПЦ МП цілеспрямовано і послідовно проводила політику русифікації, деєтнізації, денаціоналізації українства.

Бог – це Любов і він хоче почути кожного, але коли до Бога звертаються чужою для віруючих мовою, то виникають проблеми, спочатку для вірян, а потім для кліру. Майже 500 років тому, проблема звертання до Бога рідною мовою стала одним з чинників Реформації, яка зрештою призвела до появи протестантизму. Використання у богослужінні так званої церковнослов'янської (староболгарської чи давньомакедонської), а у проповідях і діловодстві, переважно російської, перетворила українську на парію і якийсь непотріб. Проповідування з амвонів священиками УПЦ МП імперських тез, що «русские и украинцы единый народ» призводило не лише до віртуального когнітивного дисонансу у головах віруючих, але і до реального нищення української самобутності. Те що сталося згодом у 2014 році у Криму і на Сході України, зрештою, мало відбутися по всій Україні як наслідок щоденної антиукраїнської діяльності УПЦ МП. Навіть у Західній Україні завдяки українофобським діям священиків і монахів Почаївської Лаври, активно проповідувалася та розповсюджувалася зневага до України, Української держави і «братня» любов до Росії та її лідерів. УПЦ МП як злоякісна пухлина щоденно вбивала в українців українськість, перетворюючи їх на «русских» і манкуртів.

Саме завдяки проукраїнській консолідаційній діяльності митрополита Філарета ці метастази не змогли опанувати весь етнокультурний простір України. Філарет не схилив голову перед ворогом. Він не здався і не продався РПЦ як деякі колишні його однодумці. 25 червня 1992 р. за сприяння митрополита Філарета відбувся Всеукраїнський Православний Собор на якому проукраїнські громади УПЦ разом з вірними УАПЦ створили УПЦ КП. Її очільником – обрано Патріарха Мстислава (Скрипника) (1992-1993), а його заступником – митрополита Філарета. Після смерті наступного Предстоятеля УПЦ КП

Патріарха Володимира (Романюка) (1993-1995), 22 жовтня 1995 р. Філарета обрано Патріархом Київським і всієї Руси-України.

Розуміючи всю архіважливість для Української держави існування власної української за духом і змістом, а не за назвою церкви, Патріарх системно і цілеспрямовано працював над розбудовою національно консолідованого Українського Православ'я і створенням ЄП УПЦ. Справжньою, реальною оцінкою його державницько-патріотичної діяльності стало накладення на нього анафема Архієрейським Собором РПЦ у 1997 р. Важливо, що її ініціювали зверхники УПЦ МП.

На протигагу цій проросійській та антидержавній позиції УПЦ МП, УПЦ КП під орудою Патріарха Філарета почала активно впроваджувати серед кліру і своїх вірян українську мову, національно-патріотичне виховання і державницький світогляд, тим самим формуючи з пострадянського населення свідомих громадян Української держави.

Таке патріотично-державницьке кредо УПЦ КП налякало керівництво РПЦ і вони через своїх маріонеток (УПЦ МП) почали всіляко дискредитувати і паплюжити опонентів. Одного разу автор (Ю. Фігурний) особисто став свідком такого обріхування, коли після Помаранчевої революції відвідав один з кримських печерних монастирів поблизу Бахчисарая і змушений був вислухати майже півгодинну лекцію щодо «філаретівських розкольників», і це ще був самий толерантний вислів з вуст «московського попа», на адресу братів по вірі. Такі так звані «двадцяти-тридцяти хвилинок ненависті» стали нормою релігійного життя для священників і вірян УПЦ МП.

Незважаючи на таку ненависть і зневагу керівництво УПЦ КП намагалося всіляко порозумітися зі своїми візаві щодо покращення взаємин і можливостей об'єднання Православної Церкви в Україні. З цього приводу хочемо зацитувати відповідь Митрополита УПЦ КП Євстратія від 20.06.2013 р. на запитання «... що вас поєднує з російською церквою і що роз'єднує? Чому російська церква в Україні називає себе українською?». Ось так відповів Митрополит: «З російською церквою нас єднає православна віра і богослужіння, а також те, що церква московська історично походить від церкви київської. Розділяє ж нас погляд на те, залежною чи незалежною повинна бути адміністративна структура церкви в Україні. Ми, слідуючи 34-му апостольському правилу, вважаємо, що раз існує окремий український народ і незалежна Українська держава, то і

адміністративна структура церкви в Україні повинна бути незалежною, як це є у інших православних народів. Російська церква, по суті, відмовляє українській церкві у праві на адміністративну незалежність, бо вважає Україну частиною Росії чи «русского мира», а український народ – частиною великого російського народу. Російська церква в Україні називає себе українською для того, щоб не афішувати свою російську сутність, бо якби вона прямо називалася «російська православна церква в Україні», вона би мала значно менше прихильників, ніж це є зараз, коли багато хто думає, що раз у назві церкви вжито слово «українська», то це є дійсно українська церква, а не частина російської церкви»¹.

Злочинна роль «русского мира» в асиміляції українства і нищення Українського Православ'я.

Впродовж багатьох століть, з середини XVII – початок ХХІ ст. спочатку Московське царство, потім Російська імперія, згодом СРСР, і нарешті путінська РФ цілеспрямовано намагалася знищити Українську державу, Українську Церкву, а українців поголовно зросійщити і перетворити на росіян. Це багатовікове поневолення і нищення здійснювалося різними засобами (військовими, політичними, економічними, культурними, релігійними тощо).

Дієвим чинником у нищенні України й українців була великодержавна імперська російська ідеологія. Спочатку це був сакральний концепт «Москва – Третій Рим», потім монархічна концепція «Самодержавие, православие, народность», згодом більшовицьке гасло «Пролетарии всех стран соединяйтесь!» і нарешті – неоімперський конструкт «русский мир». Незважаючи на дещо різне ідеологічне наповнення, трактування і втілення в життя всі ці ідеологеми об'єднувало повне не сприйняття України й українців та намагання їх остаточно позбутися. Зважаючи на формат дослідження, ми будемо аналізувати лише концепт «русский мир», оскільки саме його наразі активно використовує РФ у гібридній війні з Україною.

Так що це таке – «русский мир»? Ось так пояснюють значення цього терміна українські вікіпедисти на електронному ресурсі Вікіпедії. На їх думку – «російський світ» (російською –

¹Чим російська Церква в Україні відрізняється від української? // Українська Православна Церква Київського патріархату. Харківська Єпархія. – 25 червня 2013. URL: <http://cerkva.kharkov.ua/novini/upckp/862.html>

«русский мир») – російська неоімперська геополітична доктрина епохи панування В. Путіна й путінізму. Вона слугує ідейним підґрунтям для історичного реваншу РФ – воєної агресії з метою реставрації неоімперії у кордонах СРСР до 1991 року та повернення її «зони впливу» на колишні колонії (до поразки Росії в Першій світовій війні), а тепер де-факто країни-сателіти у Східній Європі, Закавказзі та Середній Азії. Деякі аналітики вважають проект «російського світу» повним аналогом, рімейком або компіляцією нацистського «Третього Райху», оскільки «російський світ» є також одною зі спроб створення утопічного російськоцентричного, східнослов'янського, альтернативного Європі цивілізаційного «полюса». Загалом, «російський світ» – це неоколоніальний шовіністичний проект або концепція, що визначається як спільний «цивілізаційний простір», зведений на трьох стовпах: православ'я, російська культура і особливо мова, погано закамфльоване самодержавство (диктатура), подаване як «спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток». На своєму початку, «російський світ» був ідеологічним підґрунтям до геополітичного утворення «Євразійський Союз», тобто реставрації колишнього СРСР у нових умовах, найважливішою складовою якого мала бути лояльна проросійська Україна, та згодом перетворився у виправдання прямої військової агресії проти України «для захисту російського і російськомовного населення» від «нациків і фашистів». Щорічно з бюджету РФ на підтримку «соотечественників» та на пропаганду шовіністичних, неоімперських і україноненавистницьких ідей «російського світу» виділяються величезні кошти¹.

Митрополит Євстратій у 2013 р. дає таку характеристику «русского мира»: «Концепція «русского мира», є насправді осучасненим варіантом традиційної російської імперської ідеї. А ця ідея, в свою чергу, не може бути реалізована без України. Тому «русский мир», у будь-якому з його варіантів явно або приховано є ворожим до української національної ідеї, до української державності. Останнім часом активність у впровадженні цієї ідеї змістилася з релігійної і культурної складової у складову політико-економічну. Саме тому ми менше чуємо про «русский мир», з вуст патріарха Кирила, ніж про Митний союз з вуст російських речників. Тобто активність у

¹Російський світ (геополітика) Вікіпедія: вільна енциклопедія
URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Російський_світ

впровадженні російської імперської ідеї в Україні не зменшилася – змінилися лише інструменти її впровадження, бо Московська патріархія за останні роки показала неефективність своїх зусиль в цьому напрямку. Доказом цього є дані одного з останніх соціологічних опитувань, згідно з якими понад 80% громадян взагалі не чули про концепцію «русского мира», від патріарха Кирила, а з тих, хто про неї щось чули, 3/4 вважають її лише модернізацією імперської ідеї і ставляться до неї негативно»¹.

На нашу думку, за своєю сутністю «русский мир» як політико-ідеологічний концепт – це не звичайний культурницький проєкт, а неоімперська геополітична ідеологічна доктрина, яка має на меті обґрунтувати теоретично та допомогти практично реінкарнувати РФ як наддержаву².

Після приходу до влади В. Путіна у 2000 р. у РФ активізувалися інтеграційні процеси. Україна займала у геополітичних планах Кремля одне з ключових місць, оскільки її повернення у міцні обійми «старшого брата» надавало РФ можливість відновити колишній статус наддержави. Поглинання України РФ мало багато складових – політична, економічна, освітня, культурна, ідеологічна тощо. Одним з дієвих чинників цього задуму мав стати і став «русский мир», а одним з його активних провайдерів – РПЦ. У лютому 2004 р., міністр закордонних справ І. Иванов, виступаючи на VIII Всесвітньому Російському Народному Соборі, так окреслив головне завдання РФ і РПЦ: «... собрание «русского мира» является общим делом Российского государства и Русской Православной Церкви»³.

У геополітичних планах Кремля по відновленню наддержави важливе місце посідала ідеологія «русского мира» та інструмент його впровадження – РПЦ зі своєю філією УПЦ МП.

¹Чим російська Церква в Україні відрізняється від української? // Українська Православна Церква Київського патріархату. Харківська Єпархія. – 25 червня 2013. URL: <http://cerkva.kharkov.ua/novini/upckp/862.html>

²Фігурний Ю. «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців. *Українознавство*. 2016. № 3 (60). С. 41.

³Выступление Министра иностранных дел России И.С. Иванова на VIII Всемирном Русском Народном Соборе, Сергиев Посад, 3 февраля 2004 года (отдельный оттиск) // Сообщение Министерства иностранных дел Российской Федерации. – 04 февраля 2004 г. С. 6.

З цього приводу Я. Потапенко писав: «В контексті цієї великої геополітичної стратегії, однією із важливих складових якої постає концепція «руського міра» як «православної цивілізації» (що її, насправді, ніколи не існувало!), діяльність УПЦ (МП) як локальної філії РПЦ почасти зводиться до ролі інструментально-функціональної – як засобу пропаганди антидержавницьких і антиукраїнських ідей, потужного ресурсу кремлівського неоімперіалізму та маргіналізації всього українського. Втілення в життя гасел «руського міра» посилювало практику русифікації України в період президентства Януковича, а сьогодні всіляко гальмує процеси формування української модерної ідентичності, підриває довіру до ліберальної демократії та західних цивілізаційних цінностей»¹.

На думку С. Кагамлик, сучасна російська інформаційна агресія виявила різні форми зомбування українського суспільства, однією з яких став проєкт «руського міра», що трактувався російськими неоімперськими ідеологами як особлива форма церковної єдності Росії з Україною².

В Українському експертному середовищі вважають, що РПЦ використовує кілька тактичних прийомів насадження ідей «руського міра» в Україні. По-перше, це регулярні (починаючи з 2009 р.) т.зв. пастирські візити до України очільника РПЦ Патріарха Кирила. У його розмірковуваннях на богословські теми, коментарях і роздумах щодо головних проблем сучасності, – зазначають аналітики, – у спілкуванні з віруючими обов'язково присутні політико-пропагандистські пасажі про те, що Україна є невід'ємною частиною східно-православної цивілізації, яка сформувалася на історичному просторі Святої Русі. По-друге, це активна протидія РПЦ повному усамостійненню УПЦ МП та конституюванню у будь-якому форматі ЄП УПЦ. Оскільки вона цілковито позбавить РФ одного з дієвих інструментів впливу на Україну й українців; сприятиме поступовому дистанціюванню Української держави від участі в імперських проєктах Кремля в Євразійському регіоні; неминуче приведе статусних втрат РПЦ

¹Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації). Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. С. 294.

²Кагамлик С. Divide et impera. Російський централізм як конфліктизаційний чинник для українського православ'я в ретроспективі та сучасних реаліях. *Українознавчий альманах*. Випуск 25. К.: «Міленіум», 2019. С. 81.

(матеріальних, фінансових, кадрових і практично вдвічі зменшить кількість послідовників), все це кардинально послабить позиції РПЦ і в самій РФ і у світовому релігійному середовищі, особливо у Вселенському Православ'ї; остаточно дискредитує усе ідеологічне підґрунтя «русского мира» з її базовим постулатом про непорушну духовну єдність двох братніх народів. По-третє, це опертя на агресивний клерикалізм навколоцерковних громадських рухів й організацій (Союз православних громадян України, Всеукраїнське православне братство Олександра Невського, Всеукраїнське громадське об'єднання «Православний вибір» та ін.). Специфічними рисами цих квазіцерковних об'єднань є сповідування русофільської ідеології; протидія автокефалії УПЦ МП; нівелювання євроінтеграційного курсу України; зв'язок з російськими православними об'єднаннями, що обстоюють ідею неподільності «Святої Русі»; заполітизованість; українофобія; нетерпимість до українства та інакомислення; регулярні реваншистські виступи та скасування самостійності УПЦ МП та відновлення Українського Екзархату РПЦ, який діяв в Україні за часів СРСР. По-четверте, це ініціювання проектів і заходів, покликаних продемонструвати широкому суспільному загалові наявність в Україні та Росії спільної історії, генеалогії, спільного духовного спадку та майбутнього. РПЦ безпосередньо причетна до створення Міжнародної громадської організації «День Хрещення Русі». З 2007 р. це об'єднання проводить щорічні урочисті заходи з нагоди свята у містах Москві, Києві та Мінську, а у 2013 р. ним реалізовано масштабний формат святкування християнізації Русі – від Камчатки до Ужгороду¹.

Загалом святкування у 2013 р. 1025-ліття Хрещення Русі мало перетворитися і перетворилося на бенефіс «русского мира». За комплексним планом, розробленим у Москві, – зазначав Я. Потапенко, – по-суті, планувалося уславлення «величі» РПЦ і його монопольного «духовного» протекторату над Україною².

¹Яблонський В. М.; Здіорук С. І.; Токман В. В.; Астаф'єф В. В.; Валецький О. Л.; Зубченко С. О.; Іщенко А. Ю.; Литвиненко О. М. Україна та проект «Русского Мира». Аналітична доповідь. К., 2014. С. 32-41.

²Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації). Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. С. 293.

У свою чергу, І. Гирич, оцінюючи наслідки святкування наголошує: «Мусування ідей «русского міра» – це заперечення українського християнського світу, врешті, заперечення українців як нації. І це – модернізована версія давньої імперської ідеології. Утім подається вона під церковним «соусом»¹.

Якби не національно-подвижницька діяльність УПЦ КП то РПЦ зі своїм ідеологічним концептом «русского мира» досягла б значно більших і вагомих результатів на шляху денационалізації, деєтнізації та деукраїнізації України й українців.

Науковий співробітник Мюнхенського Університету Рікарда Вульпіус вважає, що з відокремленням УПЦ КП від УПЦ МП виникла реальна конкуренція між Українськими Православними Церквами².

На нашу думку, це не звичайна конкуренція, а світоглядне протистояння, оскільки за УПЦ МП стоїть РПЦ, яка всіяко намагається ліквідувати Українську державність й українську політичну націю.

З цього приводу Патріарх Філарет ще у 2010 р. наголосив: «Всі державні діячі ще Російської імперії, а потім СРСР вважали, що «великая» Росія без України існувати не може. Тому нинішнє російське керівництво намагається повернути нашу країну, зробити її однією зі своїх провінцій»³.

Щоби пояснити чому Україна й українці такі важливі для РПЦ Його Святість навів такі вражаючі цифри: «Московська церква взяла курс на створення єпархій та екзархатів і в США, і в Латинській Америці, Європі, Африці, Австралії, Китаї. Японії. Це робиться для того, щоб стати всесвітньою церквою й посісти перше місце у світовому православ'ї, посунувши Константинопольського Патріарха. Тому й точиться така жорстока боротьба за Україну. Бо якщо наша церква буде визнана автокефальною, то Російська вже не буде найбільшою. За кількістю парафій на сьогодні українське православ'я більше за російське. Якщо в Росії 12 тис.парафій, то в Україні – 15 тис. Якщо в Росії менше ніж 100 архієреїв, то в Україні – понад 100. У

¹Музиченко Я. Хрещення Києва по-московськи? // Україна молода. 17-18 травня 2013 р. С 5.

²Вульпіус Р. Релігія та нація: унійна церква, православ'я та «державо-протектор Росія // Україна. Процеси націотворення / Упор. АндреасКаппелер; пер. з нім. К: К.І.С., 2011. С. 108.

³Відстоюючи українське православ'я // Тиждень.ua.– 16 липня 2010. URL: <http://tyzhden.ua/Publication/1339>

Росії 67 єпархій, в Україні – 85. Тобто статистика не на користь Росії, тому вони ніколи не погодяться на нашу автокефалію. А ось такий приклад: за даними МВС, на Пасху в Україні до церков прийшли 11 млн вірян за 47-мільйонного населення, а в Росії при 142 млн до храмів прийшли 8 млн вірян. Тобто в Україні Пасху святкувало майже 25% населення, а в Росії – 5%. Ось тому незалежність Української церкви і стоїть на перешкоді Російській бути головною у світовому православ'ї»¹.

**Розвиток Українського Православ'я під час
Національної революції початку ХХІ ст. та в умовах
неоголошеної російсько-української гібридної війни.**

Боротьба Росії за Україну триває вже понад 360 р. Здавалося ще трохи й Україна залишиться лише в підручниках з історії, а українці стануть справжніми стовідсотковими «руськими». Але попри всі біди і негаразди українство вистояли і розпочало восени 2013 р. Національну українську революцію початку ХХІ ст., а у 2014 р.– збройну боротьбу з новітньою путінською неоімперією, очільник якої В. Путін, вирішив навіки закрити так зване «українське питання», анексувавши Крим та розпочавши військові дії на Сході України, щоби остаточно знищити Українську державність й українську політичну націю.

Восени 2013 р. українці сподівалися, що з підписанням Угоди про Асоціацію України з Європейським Союзом, держава нарешті стовідсотково обере європейський шлях розвитку, а з проросійсько-євразійським буде назавжди покинчено. Коли ж цього не сталося, свідомі українські громадяни розпочали акції спротиву, що, зрештою, переросли в Революцію Гідності (перший етап Національної української революції початку ХХІ ст.) й усуненню з Печерських пагорбів злочинної влади. Дуже показово як до цих знакових подій поставилися УПЦ КП і УПЦ МП.

Вже 25.11.2013 р. Патріарх Філарет на урочистому відкритті III Всеукраїнської конференції «Православ'я в Україні» наголосив: «Чому ми зараз так наполегливо вимагаємо від уряду вступити до Європейського Союзу? Що це нам дасть? Це нам гарантує незалежність держави. Я не говоритиму про фінанси,

¹Відстоюючи українське православ'я. Тиждень.ua.16 липня 2010.
URL: <http://tyzhden.ua/Publication/1339>

економіку, технічний прогрес тощо. Нам потрібна свобода, щоб у таких умовах ми мали незалежну Церкву...»¹.

Того ж дня була оприлюднена заява Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета «З приводу громадських виступів на підтримку Європейської Інтеграції України», у якій Його Святість підтримав протестувальників².

Символічно, що саме Михайлівський Золотоверхий монастир УПЦ КП став одним із сакральних і дієвих центрів Революції Гідності. Саме його святі приміщення і келії захистили перших побитих Євромайданівців 30.11.2013 р. від озвірілих «беркутівців». Саме його дзвони у ніч з 10 на 11.12.2013 збудили небайдужих киян і допомогли протестувальникам відбити ворожий напад і відстояти Майдан. Протягом всіх тих буремних днів і ночей Михайлівський Золотоверхий став революційною Неопалимою Купиною, яка своєю силою Духу і Віри посприяла перемозі першого етапу Національної української революції початку XXI ст. Це твердження повною мірою стосується очільників, духовенства і вірян УПЦ КП. Автор дослідження як самовидець має право стверджувати, що саме УПЦ КП була одним з головних рушіїв і чинників перемоги протестувальників.

Деякі дослідники, зокрема А. Киридон, вивчаючи позиції Церкви у подіях осені 2013-2014 рр. наголошують що під цим терміном розуміють узагальнений образ інституалізованих релігійних організацій³, а у висновках зазначають: «Активна

¹Патріарх Філарет (Денисенко) «Слово до учасників III Всеукраїнської конференції «Православ'я в Україні» 25 листопада 2013 року» // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2014. С. 14.

²«З приводу громадських виступів на підтримку Європейської Інтеграції України». Заява Київського і всієї Руси-України Філарета // Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». 25 листопада 2013. URL: <http://www.cerkva.info/uk/publications/articles/4184-zajava-euro.html>

³Киридон А. М. «На Майдані коло Церкви...» (Місія Церкви в Революції Гідності) // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія

позиція Церкви в Революції гідності окреслила її місце у сучасному бутті України. Церква продемонструвала відданість служіння Богові, Україні як незалежній державі та її народу. Місія Церкви в суспільстві, репрезентованому Майданом, увиразнена в єднанні народу заради загальнолюдських цінностей: правди, справедливості та любові, тобто тих цінностей, які насправді є християнськими. Майдан став маркером способу суспільного мислення. Церква була одним з голосів, а для багатьох людей – найважливішим голосом, що линув з «трибуни Майдану»¹.

Вживання поняття «Церква» є дуже вдалим винаходом і дає змогу А. Киридон жодного разу не згадати УПЦ МП, та її деструктивну роль у тих подіях. Якщо пересічні віряни і деякі священники підтримували Майдан, то переважна більшість кліру УПЦ МП була по той бік барикад і благословляла «беркутівців» й «антимайданівців» на злодіяння, а отже штовхали українців до братовбивства і громадянської війни.

О. Єремєєв відзначає: «... 22.01.2014 р., коли на Майдані вже пролилася кров з вини тодішньої влади, намісник Києво-Печерської Лаври, постійний член Синоду УПЦ-МП митрополит Павло (Лебідь) висловив колишньому Президенту В. Януковичу беззастережну підтримку, заявивши, що «Церква з вами сьогодні до кінця, подібно до того, як Симон Киринейський допомагав нести Хрест Христу на Голгофу»»².

З втечею В. Януковича до РФ і перемогою першого етапу Національної української революції початку ХХІ ст., В. Путін,

(Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2014. С. 180

¹Киридон А. М. «На Майдані коло Церкви...» (Місія Церкви в Революції Гідності) // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2014. С. 188.

²Єремєєв О.С. Проблеми та перспективи становлення Української Помісної Православної Церкви на сучасному етапі розвитку українського суспільства // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2015. Ч. 1. С. 217-218.

зрозумівши, що Україна остаточно покидає сфери його впливу розпочинає супроти неї неоголошену війну. Проте це не пересічний збройний конфлікт між сусідніми державами за володіння спірними територіями, якими було більшість війн в історії людства, це, за влучним висловом Л. Залізняка, – цивілізаційна війна¹.

На думку П. Павленка, анексія Криму, утворення так званих «ДНР» і «ЛНР» є не лише продуктами кремлівської пропаганди 2014 року. До їх реалізації Росія готувалася щонайменше 10 років і доволі ґрунтовно. Принаймні, ще з 2004-2005 рр. відстежується пожвавлена увага російських ЗМІ, періодичних видань РПЦ і УПЦ МП до України, зокрема стають мусуватися думки про утворення якоїсь «Новоросії» і навіть «Донецької Народної Республіки», обговорюються теми, з одного боку, про можливу громадянську війну в Україні, а з іншого – про війну між Росією та Україною².

У свою чергу М. Пірен наголошує: «Історичний досвід багатьох країн підтверджує незаперечний факт про те, що внутрішня руйнація держав завжди починається з деформації національної самосвідомості їх громадян, поширення індиферентності, байдужості як антиподи патріотизму, громадянськості її людей. Ці явища, нажаль, постійно декларувала Московська Церква в Україні, насаджуючи ідеї «руського міра», що й привело на даний час у Донецькому регіоні до появи «нових республік», сепаратизму, тероризму та страждань «простих смертних» громадян. Ідеї розбрату насаджувалися московськими засобами масової інформації, як складові імперської ідеології «руського міра»»³.

¹Залізняк Л. Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витoki і суть російсько-української війни 2014 р. К.: Шлях, 2014. С. 4.

²Павленко П. Ю. «Українська Православна Церква Московського Патріархату – епіцентр російського неоімперіалізму в Україні (погляд через призму війни на Донбасі) // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2015. Ч. 1. С. 163.

³Пірен М. І. Роль духовних цінностей у формуванні громадянської позиції особистості в сучасному проблемному українському суспільстві // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред.

Зрештою, ці імперські плани втілювалися в життя починаючи з 2014 р. у часи російсько-української війни, зауважує О. Єремєєв, УПЦ МП як структура жодного разу не визнала російську агресію як збройний напад іноземної держави, непоодинокими є випадки визнання або підтримки окремими священослужителями російської анексії Криму та агресії на Донбасі, як на окупованих територіях так і на решті теренів України, її представники відмовилися вшановувати пам'ять про загиблих українських воїнів на Сході у Верховній Раді у травні 2015 р., а єпископ Банченський Лонгін (Жар) вікарій Черновицької єпархії (до 2014 р. нею керував митрополит Онуфрій), відверто закликав вірних саботувати мобілізацію в умовах російської агресії, проголошуючи нинішнє керівництво України ворогами Православ'я та звинувачував західні країни у воєнних діях в Україні¹.

Керує і координує всю цю антиукраїнську політику очільник УПЦ МП Митрополит Онуфрій. Так, влітку 2015 р. в одному з своїх інтерв'ю він наголошує, що вважає конфлікт на Донбасі «громадянською війною», події після Революції Гідності нагадують йому громадянську війну, яка сталася після повалення монархії в Росії в 1917 р. Разом з тим, очільник УПЦ МП жодного разу не згадує про російську агресію проти України, про окупацію військами РФ Криму та частини Донбасу, як причину конфлікту. Як зазначає Митрополит УПЦ КП Євстратій (Зоря) інших його інтерв'ю та заяв відомо, що Митрополит Онуфрій вважає, що українці та росіяни «по суті один народ», а Україна – частина «руського мира». З цієї тези логічно випливає його думка, що незалежна Україна є не державою українського народу, а плодом діяльності «сепаратистів», які відірвали від велико-російської цілісності «Юго-Западный край». Тому агресія Росії проти України, на думку керівника УПЦ МП, – не агресія, а

митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2015. Ч. 1. С. 177–178.

¹Єремєєв О.С. Проблеми та перспективи становлення Української Помісної Православної Церкви на сучасному етапі розвитку українського суспільства // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2015. Ч. 1. С. 218–220.

«боротьба із сепаратистами». А якщо глянути глобальніше – то це взагалі «захист «руського мира» від агресії Заходу» (США та Європи). Тобто, в тій світоглядній картині, яка, здається, є в думках Митрополита Онуфрія, Україна, як цілком незалежна держава, є продукт «австрійського генштабу», «вашингтонського обкому» та «безбожного Заходу», створений для боротьби з «руським миром» і «поневолення Росії». А, відповідно, єдність з Росією – його омріяний ідеал. Проаналізувавши ці вислови очільника УПЦ МП Митрополит Євстратій робить такі висновки: «... митрополит ще раз засвідчив правдивість сказаної патріархом Філаретом про нього рік тому характеристики: «Він – не патріот України». Нині можна ще додати: він – колаборант «руського мира»¹.

Очільники УПЦ МП фарисействують про власний патріотизм, боротьбу за мир в Україні, закликають до припинення війни, а насправді своїми реальними вчинками сприяють поразці і дезінтеграції Української держави та перетворенню її у недалекому майбутньому у пересічну Малоросійську губернію РФ.

Саме тому П. Павленко справедливо наголошує: «УПЦ МП в особі митрополита Онуфрія, за кремлівськими зразками, по-перше, засуджує лише ту війну, яку веде Україна, боронячи свою територію від російської агресії, а по-друге, виступає за такий «мир», який би був вигідний саме Путінській Росії. Іншими словами, для цієї Церкви «справедливою», «священною» війною є винятково та війна, яку розв'язав проти України Путін разом зі своїм ідейним поплічником Патріархом Кирилом. То ж про яку українськість УПЦ МП може йти мова, коли остання у своїй сукупності власною позицією активно грала (і продовжує грати) на користь проросійським силам в Україні, допомагаючи в такий спосіб просувати і реалізовувати в Україні політичні інтереси Російської Федерації»².

¹Архієпископ Євстратій (Зоря) Колаборант "русского мира" *Українська правда*. 17.07.2015. URL: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/yevstratij/55a8de30a8c6d>

²Павленко П. Ю. «Українська Православна Церква Московського Патріархату – епіцентр російського неоімперіалізму в Україні (погляд через призму війни на Донбасі) // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського

На противагу зрадницькій політиці вищого кліру УПЦ МП керівництво УПЦ КП зразу ж зайняло виважену державницьку позицію і почало докладати усіх зусиль, щоби зупинити розповсюдження ракової пухлини тероризму та допомогти громадянам України згуртувати свої зусилля й перемогти російських нападників.

30 вересня 2014 р. Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет підготував й оприлюднив три звернення-послання. У зверненні до глави Римсько-Католицької Церкви Папи Римського Франциска відзначалося: «Росія окупувала Крим, захопила контроль над частиною Донецької та Луганської областей, використовує на українській території свої війська та найманців, поширює через медіа та офіційних осіб відверту брехню про події в Україні. Все це несе загрозу не лише нашій державі, але миру в усьому світі. Бо якщо кремлівський агресор не буде зупинений зараз – наслідком буде III Світова війна, в якій може бути застосована і ядерна зброя»¹.

У зверненні до глав держав, парламентів та народів Європи наголошувалося: «Історично Україна є невід'ємною частиною Європи, і за своє європейське майбутнє, за право бути європейцями український народ повстав проти тиранії восени минулого року. Події в Україні не є далекими, бо вони безпосередньо стосуються Європи і всього світу. Анексія Пугіним Криму і спроби захопити Донбас є тим самим, що і аншлюс гітлерівським Рейхом Австрії, окупація Судетської області та знищення Чехословаччини – прелюдією до III Світової війни. Знаючи урок «мюнхенського умиротворення агресора» зараз демократичні країни та всі люди доброї волі ще мають можливість зупинити скочування світу в прірву катастрофи. Треба зупинити зло, доки не стало занадто пізно»².

Еліфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2015. Ч. 1. С. 171.

¹«Зупиніть розпалення III Світової Війни!» Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета до глави Римсько-Католицької Церкви Папи Римського Франциска // Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». 30 вересня 2014. URL:<http://www.cerkva.info/uk/patrposlannia/5602-stop-wwiii.html>

²«Зупиніть розпалення III Світової Війни!» Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета до глав держав, парламентів та народів Європи // Українська Православна Церква

У зверненні до Президента Сполучених Штатів Америки пана Барака Обами, Конгресу США та американського народу зазначалося: «Від імені мільйонів вірних Української Православної Церкви Київського Патріархату хочу висловити подяку за моральну, дипломатичну, фінансову та іншу підтримку, яку Сполучені Штати Америки надають Україні та українському народу, що бореться за свою свободу, незалежність, цілісність держави та демократичний лад. В час цинічної збройної агресії, яку розпочала і досі продовжує Росія проти України, американська підтримка для українського народу є надзвичайно важливою»¹.

Ці звернення-послання допомогли консолідувати проукраїнські сили в Європі та США у боротьбі зі збройною агресією РФ супроти України й українців у самий важкий перший рік протистояння.

Надзвичайно відомою як в Україні, особливо в РФ, стала промова Патріарха Філарета щодо війни на Сході. Зокрема, Його Святість заявив, що Україні треба закрити кордон і ліквідувати всіх терористів, оскільки загарбник вдерся у наш дім і ми повинні його вигнати. Якщо серед мешканців Донбасу є ревні віруючі, наголосив Патріарх, вони не повинні вбивати співгромадян, ті ж, хто прийшов з-за кордону вбивати за гроші українців, мають бути ліквідовані.

Ця позиція державника і патріота обурили насамперед імперських шовіністів і місцевих колаборантів, хоча під цими словами може підписатися кожен свідомий громадянин Української держави.

Незважаючи на цькування у путінських ЗМІ та безпринципну критику у проросійських інформаційних ресурсах, у тому числі й УПЦ МП Його Святість продовжував служіння на благо України й українців. Так, патріарх УПЦ КП Філарет, у

Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». – 30 вересня 2014. URL: <http://www.cerkva.info/uk/patrposlannia/5600-stop-wwiii.html>

¹«Зупиніть розпалення III Світової Війни!» Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета до Президента Сполучених Штатів Америки пана Барака Обами, Конгресу США та американського народу // Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». – 30 вересня 2014. URL: <http://www.cerkva.info/uk/patrposlannia/5601-stop-wwiii.html>

четвер 24.03.2016 р. освятив бойовий прапор 93-ї окремої гвардійської механізованої Харківської бригади та нагородив її особовий склад Орденом святого Юрія Переможця. У своєму виступі Предстоятель УПЦ КП зокрема зазначив, що Церква не тільки молиться за перемогу України у неоголошеній війні загалом, а молиться за всіх воїнів, які не шкодуючи життя стоять на обороні української землі. Також Першоієрарх сказав: «Ми віримо, що оскільки правда з нами, а з правдою Бог, то й Бог з нами. А там де Бог, там завжди перемога. Тому ніхто з вас не повинен мати сумніву в нашій перемозі»¹.

Духовенство УПЦ КП активно допомагає створювати і впроваджувати у Збройних Силах України, Національній Гвардії, добровольчих батальйонах капеланської служби. Капелани на фронті це передусім, священнослужителі, які підтримують українських бійців словом Божим, піднімають бойовий дух та дбають про їхні духовні потреби. Одним з таких подвижників є священних УПЦ КП, протоієрей Лівобережного округу Дніпропетровська отець Василій Максимович. У розмові з журналістом він наголосив: «Правильно кажучи, що в окопах невіруючих нема. Є й такі бійці, які просять похрестити. Церква вимагає підготовки до святого причастя. Але для бійців, які кожен день під страхом смерті, робимо виняток. Хоча ми намагаємося забезпечувати їх молитовниками. Патріархія видала спеціальні військові молитовники. Духовну літературу завозимо»².

На запитання кореспондента про що він розмовляє з бійцями, і що у них на душі, священник відповідає: «Одні хлопці кажуть: я погано до родини ставився, не був хорошим батьком для дітей, не був хорошим чоловіком для дружини. Той – не мав патріотизму, той – не був віруючим. Звичайно, кажуть і про те, що доводиться вбивати, це не секрет, адже це – війна. І від цього

¹Патріарх Філарет освятив бойове знамено 93-ї окремої гвардійської механізованої Харківської бригади // Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». 24 березня 2016. URL: <http://www.cerkva.info/uk/news/patriarkh/8223-patriarxfilaretosvyatyvbojoveznameno93-yiokremoyigvardiyskoyimexanizovanoyixarkivskoyibrygady.html>

²Рижков В. Служба не передовій // Катастрофа і тріумф. Історії українських Героїв. К.: Видавництво Тов. «Українська прес-група», 2015. С. 177–178.

важко на душі хлопцю. Він розуміє, що це – гріх, і церква теж каже, що це – гріх. Але ж це – ворог, агресор. Якби це не був агресор – церква наша не підтримували би бійців»¹.

Інший духовний наставник наших вояків, заступник голови Синодального відділу Соціального служіння та благодійності УПЦ КП отець Сергій Дмитрієв розповідає: «Присутність священика – це присутність родини, домівки, затишку й заспокоєння. Поживеш три дні з ними і починаєш відчувати: напруга витає в повітрі. Я був вражений стійкістю наших хлопців, здоровим глуздом, мудрістю... Ми просто про світ спілкуємося. Жодного разу не було запитань, наприклад, чи потрібно застосовувати зброю і як це Господь благословляє. У них є впевненість, що вони захисники. Адже українці – не агресори. Ми не йдемо до Ростовської області і не влаштовуємо провокації. Ми захищаємо свій народ. Вони це розуміють. І свої питання з Богом вони вирішують. Запитують, чи можна молитися про себе, або молитися своїми словами. Тобто те, що запитують звичайні люди»².

Ще один важливий аспект присутності священників УПЦ КП на фронті – це волонтерський рух. У 2014 р., коли на Сході вирішувалася доля Української держави, саме добровольчі батальйони і волонтери взяли на себе основний тягар боротьби з нападниками й, зрештою, допомогли зупинити його наступ.

Один з перших волонтерів, засновник однієї з найбільших в Україні волонтерських організацій «Батальйон небайдужих» при Свято-Успенському соборі (м. Полтава), на той час 38-річний архієпископ Полтавський і Кременчуцький Федір (Валентин Бубнюк) в інтерв'ю Gazeta.ua у 2016 р. розповів про волонтерський рух в Україні. Свою волонтерську діяльність архієпископ розпочав ще у березні 2014 р., коли зі священиками завантажили продукти та завезли їх у Крим, українським воякам. Найгарячішим для нього було літо 2014 р., до і після Іловайська, тоді він зі своїми побратимами їздили на Схід по кілька разів на тиждень. Священик згадує, що собор був завалений продуктами, речами, а скринька для пожертв на війну в кілька разів перевищувала для потреб самої церкви. Найстрашніше було в

¹Рижков В. Служба не передовій. *Катастрофа і тріумф*. Історії українських Героїв. К.: Видавництво Тов. «Українська прес-група», 2015. С. 178.

²Катастрофа і тріумф. Історії українських Героїв. К.: Видавництво Тов. «Українська прес-група», 2015. С. 172-173.

Дебальцевому, у кінці січня 2015 р., коли місто вже було оточене. Попри небезпеку, волонтери доставили вантаж бійцям 128 гірсько-піхотної бригади, і потрапили під ворожій обстріл. Щодо долі волонтерського руху, архієпископ Федір відзначив, що після війни частина волонтерів відсіється, але багато піде шляхом розвитку, оскільки волонтерство переросте у створення великих громадських організацій, це, зрештою, допоможе більше впливати на владу й контролювати фінанси. Свої спогади і роздуми архієпископ УПЦ КП завершив такими словами: «Війна очищає народ. Багатьох при владі і решту людей засмоктала корупція, зневага до України і своєї свободи. Війна попущена Богом не просто так. Це випробування – чи гідні ми мати цю державу. Довели, що так. Завдяки героїзму хлопців і нашої згуртованості. Мінімум на 100 років відрізали від себе «брата». Це дуже важливо. Росія століттями гнобила нас і приписувала наші здобутки собі. Створили міф і змонтували на ньому свою історію. Росіяни не встигли сформуватися в національну державу, але визріли в імперію. По іншому не вміють мислити»¹.

Саме так УПЦ КП служить Богові та допомагає Україні й українцям вистояти, зупинити і знищити агресора як на вищому геополітичному рівні (звернення-послання Патріарха Філарета) та і на передовій й запіллі (капеланська і волонтерська діяльність). Священники і віряни УПЦ КП не побоюлися вийти на Майдан та посприяли перемозі першого етапу Національної української революції початку XXI ст, підставили своє плече і допомогли вистояти Українській державі у самі скрутні часи неоголошеної російсько-української гібридної війни, а саме у 2014 р. Вони і надалі допомагають гуртувати і зміцнювати дух і звитягу українському народу. Боже слово, україноцентричність, державницька дія і національно-патріотична ідеологія – це фундаментальні засади духовного служіння і громадянської діяльності УПЦ КП.

Кредо УПЦ КП – служіння Богові, Україні, українцям, Українській державі й українській політичній нації. Завдання УПЦ МП – поклоніння Кірілу, Путіну, «руському миру» та сприяння відродженню Російської неоімперії. Згадаємо події

¹«Ми відрізали від себе Росію найменше на 100 років» – архієпископ Федір. // Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». – 09 вересня 2016. URL: <http://www.cerkva.info/uk/publications/intervju/8876-qmyvidri-zalyvidseberosiyunajmenshena100rokivq-arxiyepyskop.html>

спекотливого липня 2016 р. Хресний хід, який організувала УПЦ МП збурих усю країну і мав на меті дестабілізувати політичну ситуацію в Україні та підштовхнути суспільство у вир братовбивства. Лише виважена позиція громадянського суспільства і фахові дії силових органів зупинили і знешкодили системну антиукраїнську провокацію пропутінських колаборантів.

На противагу цим злочинним діям, Хресний хід, який підготувала і провела УПЦ КП 28.07.2016 р. показав дієву підтримку Церкви Української держави й української політичної нації. Духовенство і віряни УПЦ КП вкотре продемонстрували, що готові до взаєморозуміння і злагоди на шляху творення ЄП УПЦ.

Таке дієве україноцентричне, державницьке, національно-патріотичне служіння УПЦ КП, дало змогу М. Слабошпицькому стверджувати: «Очевидно, що саме з переддення Революції Гідності й до сьогодні одним із найбільших моральних авторитетів у нашому суспільстві є патріарх Київський Філарет. Його позиція незмінно чітка й неохитна: режим Януковича стояв на неправді й тому мав загинути; в цій війні ми обороняємо від російського агресора свою землю, рідні могили – і це богоугодна справа. Цілком закономірно, що останнім часом до Київського патріархату активно переходять церковні громади від патріархату Московського. Війна не могла не подіяти на паству. Багатьом відкрилися очі на те, що є правда і що неправда. Війна йде і через людські душі»¹.

У свою чергу, проросійська, пропутінська, колаборантська і зрадницька діяльність УПЦ МП дає усі підстави М. Слабошпицькому наголошувати: «Російська православна церква в Україні, яка чомусь називається Українському, але є приналежною до Московського патріархату, – це погано замаскований елемент чужої (абсолютно зловорожої нам сьогодні) держави на території України. Це – не просто потужне російське лобі. Це – не надто замасковане джерело російської пропаганди. Вотчина патріарха Кірілла Гундяєва – анклав «Русского міра» в наших кордонах... Революція Гідності, яку, м'яко кажучи, так вельми не прихильно зустріла Українська православна церква Московського патріархату, все ж змусила її

¹Слабошпицький М. Велика війна 2014...: Україна: виклики, події, матеріали. К.: Ярославів Вал, 2015. С. 139.

очільників бути трохи обачнішими у своїх заявах і не так відкрито, як було досі, демонструвати свої проросійські настрої. Однак священниче воїнство конфесії дише тим самим московським духом. То там, то там в наших ЗМІ з'являється інформація, що попи московського розливу відмовляються відспівувати загиблих на війні українських героїв. Не один із церковників Московського патріархату «засвітився» в таборі сепаратистів; бували й випадки, коли дехто з них брався за зброю. Українські ЗМІ докладно писали й про те, що священники Московського патріархату закликають своїх прихожан саботувати мобілізацію, залякують тяжким гріхом убивства, закликають чоловіків утікати зі своїх сіл, коли там з'являються представники військоматів. Після нового року така діяльність цих представників «п'ятої колонії» стала ще наполегливішою. Вони, сказати б, із ряс пнуться, аби зірвати в Україні мобілізацію»¹.

Треба наголосити, що протистояння Росії та України відбувається не лише на лінії зіткнення, на тимчасово окупованих ворогом територіях, в інформаційному просторі, на міжнародному і дипломатичному рівні тощо. Насамперед, це цивілізаційне протистояння, яке щоденно триває за мізки і серця всіх громадян України. У цій боротьбі церква і релігія займають одне з найважливіших місць. Загалом, конфронтація Росії з Україною розпочалася не у 2014 р., і навіть не у 1991 р., вже не кажучи про 1917 р. і далекий 1657 р. Вона почалася, на нашу думку, ще у 1169 р., коли князь Андрій Боголюбський захопивши Златоверхий Київ, жорстоко його сплюндрував. Заздрість до величі Києва дзвеніла крицею у головах майже всіх князів північно-східних окраїн Київської Русі. Окрім політичних і військових чинників ці володарі у боротьбі з Києвом, вміло маніпулювали релігійним фактором, переманюючи до своїх столиць українських церковних ієрархів. Минали роки, десятиліття і століття, цю дієву політику по відношенню до України і українства успішно втілювали в життя почергово очільники Московського царства, Російської імперії і СРСР. Загалом, Російська держава вже три століття існує у форматі імперії. Спочатку, це була кріпосницько-капіталістична, потім тоталітарно-радянська, а тепер автократична імперія. Протягом цього часу Україна й українці були важливою складовою цих імперських державних утворень. Навіть більше, саме завдяки

¹ Слабошпицький М. Велика війна 2014...: Україна: виклики, події, матеріали. К.: Ярославів Вал, 2015. С. 138, 139.

військовій спільці Української Козацько-Гетьманської Держави під керівництвом Б. Хмельницького з Московським царством, Московія під орудою царя Олексія Михайловича суттєво послабила Річ Посполиту і дещо згодом за імператора Петра Олексійовича стала імперією. У 1917 р. вона трансформувалася в СРСР.

Здавалося, що з руйнацією СРСР, єльцинська Росія остаточно позбавиться свого імперського минулого та почне розвиватися як демократична і правова держава. Але оскільки РФ де-юре і де-факто є багатонаціональним утворенням у складі якого перебуває дуже багато великих і малих етносів, які хотіли би з часом позбутися влади метрополії як, наприклад, чеченці, то РФ спроможна існувати лише як імперія. Мало того, Кремль не лише прагне зберегти свій імперський статус (дві чеченські війни це підтверджують), але й розширити свою територію, прагнучи з усіх сил повернення до кордонів СРСР 1991 р. Ці агресивні наміри Москва реалізує як за допомогою військової потуги (російсько-грузинська війна 2008 р., неоголошена російсько-українська гібридна війна, що розпочалася у 2014р. й триває досі), так і за допомогою так званої «м'якої сили» – реваншистсько-імперської геополітичної доктрини «русский мир».

Отже, неоголошена російсько-українська гібридна війна вкотре продемонструвала українцям важливість релігійного чинника загалом і гостру необхідність існування в Україні власної автокефальної Православної Церкви зокрема, яка буде українською не на словах, не на табличках і в офіційних документах, а насамперед у власних діях, матиме україноцентричну сутність і діятиме в інтересах українського народу. Для Українського Православ'я ця війна стала великим випробуванням, але громадяни України усвідомили, хто є хто. Очільники УПЦ КП всіляко уникали згадки про Росію як агресора, а навпаки, постійно наголошували у своїх промовах перед вірянами і у виступах в засобах масової інформації, що це не міждержавний конфлікт, а громадянське протистояння, де «брат іде на брата», переконували українців, що «Донбас треба почути» тощо.

На противагу цьому керівництво, клір і віряни УПЦ КП з перших днів збройного протистояння проявили свою громадянську позицію й стали на захист Української держави. Найбільш активні взяли за зброю, а багато священників УПЦ КП підтримали волонтерський рух та пішли на фронт капеланами.

Зрештою, ворог був зупинений і активна фаза російсько-українського протистояння в 2015 р. перейшла у пасивну.

Якщо УПЦ МП підтримало російську військову та інформаційну агресію супроти України, то УПЦ КП, мобілізавши всі свої сили у протистоянні російському загарбнику та їх маріонеткам, посприяли зупиненню ворожого наступу, завершенню так званої «русской весны» та згортанню проєкту «Новоросси́я».

Широко відомий такий вираз: будь-яка війна рано чи пізно завершиться миром. Але ці слова аж ніяк не торкають перебігу сучасної російсько-української війни, оскільки, як нами зазначалося вище, це не звичайний військовий конфлікт за землі, енергоносії тощо, а цивілізаційне протистояння. Воно закінчиться лише зі зникненням з геополітичної арени РФ і утворенням на її теренах понад 20 різноманітних державних утворень. Допоки це не стало доконаним фактом, війна буде тривати. Отже, Україні й українцям треба готуватися до тривалого протистояння на усіх рівнях – військовому, політичному, економічному, дипломатичному, інформаційному, ідеологічному, релігійному, культурному тощо.

Ось як міркував з цього приводу Я. Потапенко: «Після Іловайського котла і тих звірств, що їх там чинили російські військові та натхненні ідеалами «русского міра» сепаратисти, я вважаю, очільники УПЦ Московського патріархату в нашій державі мають або публічно відхреститися від Гундяєва і його антиукраїнської інституції, переорієнтувати паству на повагу до власне української держави і культури – або прибратися з нашої землі за маршрутом «чемодан – вокзал – Рассея». Трагічно-величні наслідки Революції Гідності та російсько-української війни 2014 – ? років у близькій перспективі призведуть або до стрімкого розриву верхівки УПЦ (МП) з московським центром – або до масової втрати пастви цією інституцією. Якщо цього не відбудеться – державність України під дуже великою загрозою!»¹.

Допоки проблема УПЦ МП не буде вирішена, Україна і українці не зможуть перемогти ані внутрішніх ворогів (кланово-олігархічну систему, корупцію, бідність, люмпенізацію тощо), ані зовнішніх (імперсько-шовіністичну й реваншистську РФ,

¹Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації). Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. С. 302.

найманців та місцевих терористів) й остаточно завершити Національну українську революцію початку ХХІ ст.

Патріарх УПЦ КП Філарет у четвер 28 липня 2016 р. під час урочистостей на Володимирській гірці, з нагоди Дня Хрещення Русі наголосив: «Нам потрібна одна Православна Церква. Одна помісна, незалежна від інших центрів. Перш за все незалежна від Москви. Тому що якщо Церква буде залежати від Москви, Української Держави не буде. І Путін це чудово знає. Тому він свої надії покладає насамперед на свою церкву, російську церкву в Україні, на те що вона повинна допомогти його підпорядкувати Україну Росії нас знову намагаються загнати в тоже рабство, а ми не хочемо»¹.

Оскільки проблеми функціонування в Україні УПЦ МП та створення ЄП УПЦ є надзвичайно важливими то спочатку наведемо думки фахових експертів з цієї тематики, а потім запропонуємо своє бачення реалізації цього актуального завдання.

Так Я. Потапенко писав: «Я не схильний приєднуватися до думки про заборону на території України діяльності УПЦ (МП), – проте на антидержавницькі випадки очільників цієї інституції все-ж слід жорстко й рішуче реагувати на державному, офіційно-дипломатичному рівні... Лояльність значної кількості громадян з південно-східних регіонів до ідей «пруського міра» засвідчує, що частина України досі не спроможна ментально, ідеологічно і політично відірватися від ворожої цивілізації, країни-агресора, досі перебуває в залежності від її культурних матриць та ментальних стереотипів»².

На думку Л. Филипович, зараз українське суспільство лише почало усвідомлювати необхідність помісності, оскільки не можна указом загнати усіх в одну інституцію і змусити молитися одними словами, однією мовою, читати одні тексти, тому важливо, щоб це було ініціативою як з гори, так і з низу – від рядових вірян. Також дослідниця вважає, що сьогодні важливо українцям пояснювати необхідність такої Церкви, послідовно і

¹Філарет: Якщо церква залежить від Москви, держави не буде // Ліга. Новости. – 28.07.2016. URL: http://news.liga.net/ua/news/politics/11890425f_laret_yakshcho_tserkva_zalezhit_v_d_moskvi_derzhavi_ne_bude.htm

²Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації). Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. С. 298.

регулярно нагадувати про духовну єдність, про спільну християнську традицію. При цьому нам варто розуміти, що єдність – це не однаковість та не конче всі громадяни мають бути членами одної православної чи якоїсь іншої християнської церкви. Л. Филипович бачить Помісну церкву «як спільноту, що акумулює всіх православних християн України, які пов’язують своє духовне і земне життя з Ісусом Христом по-українськи. Що це значить – «по-українськи»? З усвідомленням своєї самодостатності: що ми не маргінальний уламок якоїсь високої цивілізації, що ми без історичних коренів, не відомо який етнічний мікс і прийшли на цій землі, що ми не окраїна чиєсь імперії, що наша мова – не «наречіє», а одна з індоєвропейських мов, що наша культура – це не недокультура, слаба і непродуктивна, а щось далеко вище, що ми – не невдалий експеримент Бога, який щодо нас немає жодних планів і ми вторинні, третинні щодо будь-якого іншого...»¹.

О. Саган зазначає: «... У нинішніх очікуваннях якісного іншого розвитку країни та з огляду на факт військової агресії Росії й анексії Криму, проблема конституювання Української Помісної ПЦ переслала бути проблемою теоретичною чи бажаним / очікуваним шляхом еволюції православ’я в Україні. Йдеться про життєво необхідну умову виживання країни. ... Тільки військове визволення території України від військ агресора нині недостатнє. Гарантом не повторення цієї окупації буде духовне визволення наших віруючих із тенет «руського міра». Найважливішою складовою такого визволення є саме конституювання Української Помісної православної Церкви»².

У свою чергу О. Єремєєв відзначає, що проблема постановня в Україні єдиної Помісної Православної Церкви, її необхідність для держави та українського суспільства актуалізувалася в умовах Революції Гідності та українсько-

¹Лавриш Ю. Про правильні пріоритети. Людмила Филипович: «В Україні релігійне багатоманіття сформувало культуру поваги до іншого». День № 161-162, п’ятниця-субота 9-10 вересня 2016 р. С. 21.

²Саган О. Н. Суспільний запит на Помісну Церкву: проблеми, перспективи реалізації // Православ’я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2015. Ч. 1. С. 188, 189.

російської війни, коли частина священнослужителів та парафіян УПЦ МП відверто підтримала агресора. В умовах складнощів у веденні діалогу між провідниками церков, на думку вченого, «єднання може поступово відбуватися через перехід окремих громад УПЦ-МП та УАПЦ до УПЦ-КП. Проведення діалогу при цьому необхідне із тими окремими представниками гілок Українського Православ'я, які дійсно прагнуть до порозуміння. При цьому необхідно уникати ескалації конфліктних ситуацій, не форсувати штучно цей процес та діяти лиш в межах закону. Водночас менш болісним, однак менш реальним на даний момент є об'єднання прихильників Помісної Православної церкви через Об'єднавчий собор з благословення Вселенського Патріархату»¹.

Щодо участі Української держави у цьому важливому процесі, то вчений наголошує: «Держава не має стояти цілковито осторонь процесу конституювання Помісної Православної Церкви в Україні, адже в даному випадку йдеться і про її майбутнє. Унезалежнення Українського Православ'я від Московського Патріархату означатиме послаблення ідеологічного впливу Росії, а отже сприятиме збереженню української незалежності, полегшуватиме процеси реформування та модернізації в Україні. Однак держава мусить сприяти становленню Помісної Православної Церкви в Україні лиш в межах закону, або дипломатичними шляхами на зовнішньополітичній арені, не втручаючись у суто внутрішньоцерковні справи та не прагнучи перетворити церкву на свій ідеологічний додаток»².

¹Єрємєєв О.С. Проблеми та перспективи становлення Української Помісної Православної Церкви на сучасному етапі розвитку українського суспільства // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2015. Ч. 1. С. 225.

²Єрємєєв О.С. Проблеми та перспективи становлення Української Помісної Православної Церкви на сучасному етапі розвитку українського суспільства // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2015. Ч. 1. С. 225.

На нашу думку, створення та подальший успішний розвиток ЄП УПЦ й остаточного вирішення нагальної проблеми Українського Православ'я можливе двома шляхами: еволюційним і революційним. Але в обох випадках ядром і рушійною силою цих релігійних процесів має стати УПЦ КП – як потужна державницька і національно-патріотична українська релігійна організація.

Еволюційний шлях передбачає проведення УПЦ КП разом з державними органами і структурами цілеспрямованої інформаційно-організаційної роботи щодо роз'яснення для широкого загалу українського громадянського суспільства необхідності і важливості створення ЄП УПЦ. Незважаючи на те, що в Україні Церква відділена від держави, всім державним структурам, враховуючи надзвичайну вагомість цієї проблеми, треба буде активно сприяти єднанню і порозумінню православних релігійних громад, у тому числі й вірян УПЦ МП на україноцентричних засадах і за головуванням УПЦ КП. У ЗМІ (особливо на телебаченні, Інтернет-ресурсах і в регіональній пресі) треба широко і всебічно висвітлювати і роз'яснювати важливість для Української держави створення ЄП УПЦ.

Революційний шлях можливий лише у тому випадку, коли українська влада кардинально змінить свою політики щодо агресора та його наймитів, сформує власну дієву стратегію стосовно повернення втрачених територій та активно почне її реалізовувати. У цьому випадку (впровадження у країні військового стану, перехід до наступальних військових дій, зачищення й інтернування прихильників і прибічників «руського мира», покарання всіх винних у розв'язанні війни та підтримці російської агресії) УПЦ МП як філія РПЦ буде поставлена перед дилемою: чи увійти у реальний переговорний процес та об'єднатися з УПЦ КП і створити ЄП УПЦ; чи остаточно зникнути з релігійної мапи України.

На нашу думку, другий варіант є найбільш дієвим, а перший – враховуючи реалії сучасного українського істеблішменту, є наразі найбільш реальним, тому очільникам і вірянам УПЦ КП треба налаштовуватися на важку і самовіддану працю. Оскільки лише УПЦ КП є самодостатньою, україноцентричною, державницькою, національно-патріотичною релігійною організацією. Лише вона має найбільший вплив в Україні і спроможна допомогти свідомим українцям створити українську політичну націю, розбудувати правову, демократичну, духовну, заможну, інноваційну Українську Самостійну Соборну

Державу і зрештою повернути Українське Православ'я на провідні позиції у Вселенському Православ'ї.

Таким чином, проаналізувавши вплив реваншистської політики Кремля на релігійні конфлікти в сучасній Україні, ми прийшли до таких підсумків. По-перше, впродовж багатьох століть (с кінця XVII до кінця XX ст.) Україна була позбавлена власної незалежної Православної Церкви і лише з відновленням Української державності у 1991 р., вона отримала можливість її створити. По-друге, створення і діяльність УПЦ КП допомогло українцям усвідомити важливість і необхідність національної Церкви, оскільки УПЦ МП завжди проводила проросійську діяльність й втілювало в Україні завдання РПЦ та ідеї «руського мира». По-третє, Російська держава вже три століття існує у форматі імперії (кріпосницько-капіталістичної, тоталітарно-радянської, й автократичної), протягом цього часу Україна й українці були важливою складовою цих хижацьких державних утворень. По-четверте, майже чверть століття бездіяльність вітчизняної влади й активні антиукраїнські й антидержавницькі дії РПЦ та її малоросійської філії УПЦ МП посприяли впровадженню ними в український гуманітарний простір засадничих ідей, догматів і постулатів геополітичної доктрини «руського мира», які згодом призвели до так званої «руської весни» 2014 р. По-п'яте, збройна й інформаційна агресія РФ на початку 2014 р. підсилена антиукраїнською діяльністю УПЦ МП, поставила під питання саме існування Української держави та української нації, але завдяки всеукраїнському патріотичному здвигу, у тому числі й державницькій політиці та позиції УПЦ КП ворог був зупинений. По-шосте, неоголошена російсько-українська гібридна війна призвела не лише до тимчасових територіальних втрат, величезних людських жертв, трагедій тощо, а й посприяла згуртуванню українства, творенню української політичної нації, суттєвому посиленню УПЦ КП і відповідно значному послабленню – УПЦ МП. По-сьоме, російська збройна й інформаційна агресія стала каталізатором єднання проукраїнських сил у протидії реваншистській політиці Кремля щодо України та посприяла активізації процесу творення ЄП УПЦ;. По-восьме, об'єднання Українського Православ'я допоможе послабленню геополітичних амбіцій РПЦ та поставить край його домінуванню у східному християнському світі та значно посилить позиції Вселенського Патріархату. По-дев'яте, для розбудови ЄП УПЦ; надзвичайно важливим є поєднання зусиль української влади, громадянського суспільства та вірян.

По-десяте, для остаточної перемоги над російським агресором та остаточного завершення Національної української революції початку ХХІ ст., окрім військових, геополітичних, дипломатичних, політичних, економічних, етнокультурних чинників треба буде обов'язково задіяти також сакральнo-духовний фактор – об'єднання Українського Православ'я в ЄП УПЦ; та її національно-патріотична державницька діяльність для подолання реваншистської політики Кремля щодо української нації й усунення релігійних конфліктів в сучасній Україні та в ім'я розбудови демократичної, духовної, правової, інноваційної, заможної і потужної Української Самостійної Соборної Держави.

РОЗДІЛ 9. ГОЛОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЕТНОРЕЛІГІЙНОЇ СИТУАЦІЇ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНЦІВ (1985–2022)

У середині й другій половині 1980-х років в СРСР відбувалися докорінні політичні перетворення, що призвели до його розпаду, суверенізації та політичного унезалежнення Української РСР, послаблення позицій Московського патріархату у нових, етнічно не російських державах, що були так званими «союзними республіками». До періоду Перестройки політика державної влади щодо етнічних груп, у сфері культури, мови, релігії в умовах СРСР визначала головні зміни, контролювала основні тенденції розвитку суспільства. Але робити це за умов демократизації та кризи комунізму ставало складніше. Комуністична партія в умовах демократизації швидко втрачала відведену собі роль провідної та спрямовуючої сили советського суспільства, зафіксовану конституційно. Вона не витримувала конкуренції з новими політичними силами. Після розпаду Союзу етнічні процеси та релігійне життя в Україні не позбулися впливу інерції та нової посткомуністичної Москви.

Агресія Російської Федерації проти України 2014–2019 рр. стала потужним чинником зміни державної політики у сфері зовнішніх зв'язків, релігії, мови, культури, економіки тощо; призвела до суттєвих змін у ставленні українського суспільства до Росії, зокрема українських православних до Московського патріархату. Загальноісторичний розвиток України упродовж 1985–2019 рр., а також зміни релігійної ситуації в суспільстві відображені у великій кількості наукових та популярних публікацій, у новинних повідомленнях ЗМІ. Цінними джерелами про напрямок та інтенсивність цих змін є результати соціологічних опитувань про релігійну, конфесійну, мовну, етнічну самоідентифікацію громадян, статистичні дані про кількість релігійних громад, закони України (що регулюють релігійну сферу суспільства), численні повідомлення у ЗМІ про важливі події, що відбувалися у релігійному житті. Багато різноманітної інформації про релігійне життя міститься в інформаційних звітах Державного комітету України у справах

національностей та релігій¹, інформаційних матеріалах Центру Разумкова², на веб-сторінці Релігійно-інформаційної служби України³. Сучасні зміни релігійної ситуації швидко відображаються у статтях Вікіпедії⁴. Багато цінної інформації міститься у праці О. Вишняка «Етнорелігійна ситуація в Україні: соціологічний аналіз (1994–2010 рр.)»⁵.

Сучасна релігійна ситуація та її зміни у досліджуваний період відображена у численних статтях, доповідях, монографіях та інших працях істориків, релігієзнавців, соціологів, філософів, українознавців та інших фахівців. Серед авторів цих праць такі: І. Андрухів, О. Бажан, В. Бондаренко, П. Бондарчук, О. Висовень, Д. Горевой, Ю. Данилюк, Є. Дулуман, В. Єленський, О. Шуба, М. Закович, С. Кагамлик, А. Карась, О. Кисельов, А. Колодний, В. Крисаченко, В. Лубський, Ф. Медвідь, Б. Новіков, В. Пашенко, В. Піхорович, О. Саган, В. Сергійчук, Ю. Фігурний, Л. Філіпович, С. Яремчук.

Певні аспекти етнокультурного розвитку країни ми висвітлювали у багатьох публікаціях (наприклад у таких⁶). Зміни

¹ Інформаційний звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні» (Короткий виклад). URL: https://www.irs.in.ua/index.php?view=article&catid=51%3Astats&id=172%3A1&format=pdf&option=com_content&Itemid=79&lang=uk

² Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018рр. (інформаційні матеріали). URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf

³ Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua/>

⁴ Перехід церковних громад до ПЦУ. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Російсько-українська_церковна_війна. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Перехід_церковних_громад_до_ПЦУ

⁵ Вишняк О. Етнорелігійна ситуація в Україні: соціологічний аналіз (1994–2010 рр.). URL: www.memory.gov.ua/publication/content/1647html

⁶ Чирков О. А. Вплив російської агресії 2014–2017 рр. на етнічну структуру населення окупованих територій та всієї України. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Українознавство*. 2016. Вип. 19. С. 27–30; Чирков О. Розвиток етнічної структури населення України впродовж останнього десятиріччя (1989–1998 рр.). *Історія України*. 1999. №42 (154). С. 6–8.; Чирков О. Сучасні

релігійної ситуації у світлі тенденцій етнокультурного розвитку України 1985–2019 рр. ми висвітлювали у доповідях¹ та статтях² які стали основою для підготовки цього розділу.

Ми спробували розглянути етнополітичні та етнокультурні наслідки змін релігійної ситуації, що відбувалися упродовж 1985–2019 рр. на теренах України у контексті національної консолідації українців. Актуальність такої оцінки зумовлена тим, що етнічне та релігійне є потужними чинниками політичного життя і національної безпеки України, які, на жаль, використовуються РФ на шкоду українським національним інтересам. З усього видно, що серед провідних політичних сил України не всі усвідомлюють та приділяють належну увагу практичній діяльності з метою нейтралізації згубних зовнішніх впливів у релігійному середовищі. Оскільки упродовж усього досліджуваного періоду ми перебуваємо всередині соціальних процесів України, беремо участь в етнокультурному поступі та релігійному житті, активно застосовуємо включене спостереження. Наше дослідне завдання: оцінити головні тенденції розвитку сучасної етнорелігійної ситуації (1985–2019 рр.) у контексті національної консолідації українців. Природно, що у центрі нашої уваги перебувають головні зміни ситуації у православному середовищі України.

тенденції розвитку етнічної структури населення України та її регіонів. *Українознавство: Календар-щорічник*. Інститут українознавства Київського університету. Київ, 1998. С. 45–52.; Чирков О. Центр ваги поросійщених українських мас пересувається на Донбас (російщення українців Донецької і Луганської областей за 13 років – від початку 1989 р. до кінця 2001 р. за стат. даними). *Українознавство*. 2005. №1. С. 225–228.

¹ Чирков О. Зміни релігійної ситуації у світлі тенденцій етнокультурного розвитку України (1985–2019). *Православ'я в Україні: збірник за матеріалами IX Міжнародної наукової конференції*. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Руси-України та 30-річчя з часу відродження Київської православної богословської академії. 20 листопада 2019 р. Київ: [Київська православна богословська академія], 2019. С. 574–583.

² Чирков О. Етнокультурні наслідки зміни релігійної ситуації в Україні (1985–2019). *Українознавство*. 2019. Вип. 4 (73). С.97–113.

Етнополітичні та етнокультурні аспекти передісторії сучасного виборювання самостійності українського православ'я.

Для розуміння етнополітичної та етнокультурної сутності сучасного суспільно-історичного розвитку українства, насамперед значення докорінних змін у православному середовищі України, маємо пригадати певні історичні факти.

Урозділі «Геополітичне рейдерство Російської православної церкви: загарбання, терор, уніфікація» добре показано, що Московське православ'я вже від початку його формування було інструментом руйнування Київської держави. Проте, маємо зробити наголос на певних фактах далекої та сучасної історії. На початку I тисячоліття н.е. з'явилося християнство, яке згодом поширилося на всю Європу і зробилося релігією світового значення. У III–IV ст. на теренах причорноморської частини сучасної України існували 3 єпархії, «вже у такий ранній період (IV ст.) існувало повноцінне єпархіальне життя»¹. Його учасниками були греки, готи, іраномовне населення та, можливо, слов'яномовне. На землях, що стали згодом Московією, християнство у ті часи не було відоме. Наприкінці X ст. християнізовано Руську землю. Землі майбутньої Московії були у процесі колонізації та асиміляції місцевого фіно-угорського населення слов'яномовним. Київ став головним християнським центром для великої частини середньовічної Європи.

У середині XI ст. відбувся поділ християнства на два напрямки. У XVI ст. внаслідок Реформації від католициста відокремилися протестантські течії, що стали домінувати на півночі Європи. В українських землях протестантські течії були слабкі, але пізніше, після посилення міграції на українську етнічну територію німецькомовного населення вони зміцнилися. Берестейська церковна унія (1596 р.) стала початком українських греко-католиків. До того часу католиками на теренах України

¹ Протоієрей Віталій Клос. Автокефалія, як вияв соборності церкви: спроба осмислення в контексті українського православ'я. *Православ'я в Україні: збірник за матеріалами IX Міжнародної наукової конференції*. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Руси-України та 30-річчя з часу відродження Київської православної богословської академії. 20 листопада 2019 р. Київ: [Київська православна богословська академія], 2019, С. 91–101.

були переважно етнічні поляки.

Усі три напрямки християнства традиційно представлені в Україні, та в усіх трьох гілках християнства більшість вірних становлять етнічні українці. Етнічні поляки України ширше представлені серед римо-католиків. Звісно, росіяни та представники поросійщених груп українців, білорусів, грузин, євреїв, молдован, румунів та інших етнічних груп, ширше представлені серед вірних Московського патріархату, що має в Україні свою територіальну структурну частину, зареєстровану офіційно «УПЦ», і назва якої має бути змінена відповідно до чинного законодавства. Зазначимо, що серед юдеїв та мусульман України частка етнічних українців маленька.

Ортодоксальний напрямок християнства виявився домінуючим у середньовічній Україні та лишається таким досьгодні. Лише у чотирьох областях православні за кількістю конкурують з католиками – греко-католиками та римо-католиками (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська). У XVII ст., порушуючи традиції та домовленості, Москва привласнила, анексувала Київську митрополію.

Православне християнство у минулому мало надто міцний зв'язок з державою, який значною мірою зберігається і досі. Московський патріархат був підпорядкований державі (1721–1917 рр), став частиною її апарату. «Внаслідок політики Синоду щодо призначення кандидатур на київську кафедру і українські єпархії РПЦ виникла ситуація, коли практично весь єпископат в Україні складався з етнічних росіян»¹.

У процесі розпаду Російської та Австро-Угорської імперій на політичній мапі Європи з'явилися нові країни, де православні громадяни становили більшість, або суттєву частку людності. Серед них була й Україна. Уряд Директорії УНР 1 січня 1919 р. ухвалив Закон про автокефалію Української Церкви, де зазначалося, що УАПЦ не залежить від РПЦ та Всеросійського Патріарха². Перший Собор УАПЦ затвердив власні церковні канони, серед яких був такий: «всі Православні Церкви Всесвіту повинні зібратись і утворити принципово новий устрій Єдиної

¹ Історія української православної церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мицик, І. Преловська; худож.-оформлювач М. Мендор. Харків: Фоліо. 2018. С. 107.

² Історія української православної церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мицик, І. Преловська; худож.-оформлювач М. Мендор. Харків: Фоліо. 2018. С. 109.

Апостольської Церкви, який би ґрунтувався на заповідях Ісуса Христа, а не на російських державницьких засадах поневолення та пригноблення однієї Церкви іншою»¹. УАПЦ не змогла набути канонічного єпископату та згодом була ліквідована. Майже всі її єпископи у 1937–1939 рр. були фізично знищені. Сформована внаслідок Української революції 1917–1920 рр., вона перебувала у несприятливих суспільно-політичних умовах, її існування суперечило інтересам Москви.

Співпрацю тогочасної й сучасної російської церкви з владою священник Російської Православної Церкви Закордоном (РПЦЗ) О. Ліпін (з міста Вологди) характеризує таким чином: «Взагалі нерозривність офіційної церкви з владою усім видима, це все очевидно. І ще раз кажу, що свободи, на жаль, у цій організації церковній немає. Колись вона втратила свободу з 27 року [1927], підписавши, можна сказати, договір з советською владою про зраду Христа, так досі вона цю свободу собі й не повернула»². Значна частина православних росіян, що мешкають за межами Російської Федерації і сьогодні вважають Московський патріархат безблагодатним.

Важливою подією в процесі звільнення українського православ'я від московського налігача було те, що у міжвоєнний період православні західних частин України та Білорусі стали вірними Православної Церкви в Польщі. Ця церква у 1924 р. спромоглася одержати Томос Вселенської Константинопольської Патріархії, в якому акт приєднання Київської митрополії до Московського Патріархату у 1686 р. визнано неканонічним. Прикро, але сьогодні нечисленне польське православ'я, на жаль, прямує у фарватері Московського патріархату і виконує роль його сателіта. Історичні та інші причини такого становища висвітлено у публікаціях. Зауважимо, що у часи існування так званої «світової соціалістичної системи» Москва міцно прив'язала до РПЦ православне духовенство країн «соціалістичного табору» та деяких інших. І ті не християнські зв'язки великою мірою зберігаються та відтворюються у нових поколіннях кліру.

Неканонічним та насильницьким було «приєднання» до

¹ Історія української православної церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мицик, І. Преловська; худож.-оформлювач М. Мендор. Харків: Фоліо. 2018. С.112.

² О власти, Зарубежной Церкви, дружбе МП с советской властью... URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RdaM8R2XJbM>

Московського патріархату православних парафій Закарпаття, які до 1946 р. були підпорядковані Вселенському патріархату. Широко висвітлена також примусова ліквідація УГКЦ та боротьба греко-католиків проти духовного покріпачення «сексотами у рясах» («сексот» популярне у сталінські часи слово, утворене від російських слів «секретный сотрудник»). Загалом експансія Московського патріархату на українські терени не була місіонерською, в душі божих заповідей, з дотриманням канонів. Безліч документів, спогадів очевидців засвідчують протилежне. Ініціатори та вигодоотримувачі церковного «приєднання» чи «воз'єднання», чи «самоліквідації» завжди сидять у Москві.

Митрополит Київський і всієї України Епіфаній (Думенко) стисло описав минуле українського православ'я кількома фразами: «Хоч українське православ'я має понад тисячолітню історію, але внаслідок поневолення українського народу впродовж багатьох століть тривала запекла боротьба за знищення його Церкви, культури та мови – чи то в період Речі Посполитої, коли було поширено католицизм та впроваджено уніатство (1596), чи то в час Московського панування та неканонічного підпорядкування Української Церкви-Матері своїй дочці (1686), коли було забрано не тільки матеріальні засоби існування (1786 р.), але й нівельовано всі права та привілеї Київської Митрополії. Тільки на початку ХХ століття разом із утворенням Української держави з'явилися всі передумови для того, щоб порушити питання про автокефальний статус нашої Церкви»¹.

Згубні наслідки для українського етносу мав запроваджений державою атеїзм. У середині 1980-х рр. усі церковні організації, які могли скласти РПЦ конкуренцію або існування яких становило небезпеку чи суттєву незручність для Москви, були вже «зачищені». На всій території УРСР панувала утворена І. Сталіним під час Другої світової війни РПЦ (або «Московський патріархат»). Рештки УГКЦ були у підпіллі. Слабкі протестантські церкви жорстко контролювалися.

¹ Митрополит Епіфаній (Думенко). Церква і Майдан в контексті єдності та отримання автокефалії. Православ'я в Україні: збірник за матеріалами VIII Міжнародної наукової конференції «Українська Церква в історії українського державотворення». До століття Української революції, державного органу в справах релігій та боротьби за автокефалію. 20 листопада 2018 р. Київ: [Київська православна богословська академія], 2018. С. 13–23.

Історики відзначають, що після усунення від влади М. Хрущова втручання держави в релігійне життя зменшилося, антирелігійні тенденції кінця 1950-х – першої половини 1960-х рр. пом'якшилися. Кількість релігійних громад та питома вага віруючих громадян продовжували зменшуватися. Щодо кількості та частки усіх віруючих (а серед них і православних) існують різні оцінки. Великими були регіональні відмінності рівня релігійності населення та етнокультурні. В західній частині України та в аграрних районах правобережних областей цей рівень був вищий. На територіях, захоплених СРСР у 1939–1945 рр., він досягав 40% від населення областей)¹. У східній та південній частинах України рівень релігійності населення був значно нижчий. Етнічна група росіян зосереджувалась переважно у містах сходу та півдня України і мала значно нижчий рівень релігійності, ніж етнічні українці (у вимірі всієї УРСР).

Щорічний всесвітній звіт Об'єднаних біблійних товариств за 1984 р. навів частку прихильників російського православ'я в СРСР – 19,5%². Проте в західних областях України питома вага віруючих була більшою, ніж пересічно в УРСР та СРСР. Помітну частку становили громадяни, що перебували на межі між вірою та невір'ям.

Бачимо, що конфлікт між українським та російським православ'ям має політичну природу, його не можна називати «релігійним конфліктом». Москва прагне мати у підпорядкуванні українське православ'я та домінувати у світовому православ'ї. Українці прагнуть мати власну православну церкву, яку мали в минулому, та спадщину якої Москва привласнила собі.

Етнорелігійне поживлення у часи демократизації СРСР та суверенізації й унезалежнення УРСР.

У часи розпаду СРСР почав зростати рівень релігійності населення, у церковному житті почалися великі зміни, які після проголошення незалежності України поглибилися і тривають сьогодні. Ми звертаємо увагу насамперед на ті зміни, що справляють вплив на етнополітичні й етнокультурні процеси.

З початком повернення репресованого кримсько-

¹ Бондарчук П. Особливості релігійної ситуації в Україні (друга половина 1960-х – середина 1980-х років) Український історичний збірник. Вип. 11. 2008. С. 294–316. URL: <http://history.org.ua/JournALL/green/11/30.pdf>

² Бондаренко В.Д. Современное православие: тенденции эволюции. Симферополь: Таврия, 1989. 176 с.

татарського народу на Батьківщину, відновлюється релігійне життя мусульман у Криму. Стимульована втрата віруючих у західних областях України, з метою гальмування відцентрових процесів Українському Екзархату Російської православної церкви Москва надала певну самостійність в управлінні, щодо означення якої немає однозначної думки. 1990 р. цю частину російської церкви назвали українською – Українська православна церква (УПЦ). Саме з такою назвою Український екзархат РПЦ за кількістю вірних був найбільшою структурною частиною Московського патріархату, фактично його основною соціальною базою в період релігійного пожвавлення напередодні розпаду Союзу. Для звичайної людини становище УПЦ у світовому православ'ї з погляду канонічного права до осені 2018 р. можна пояснити таким констатуючим твердженням: «УПЦ є складовою автономною частиною РПЦ (чи МП)».

Додатково, крім цієї структурної частини Російської православної церкви, в Україні з'явилися релігійні організації, діяльність яких до періоду «Перестройки» та «Гласності» була неможливою. Найпотужнішими серед них стали такі: УГКЦ, УАПЦ, УПЦ (КП). Відродилася ліквідована І. Сталіним у 1946 р. Українська греко-католицька церква та сформувалися ще дві великі православні організації: Українська автокефальна православна церква (1990–2018) та Українська православна церква Київського патріархату (1992–2018).

Усі три релігійні організації ні духовно, ні політично, ні культурно не орієнтувалися на Москву, прихильно ставилися до української держави, української культури, української мови у богослужінні. В УПЦ (КП) мовою літургії в єпархіях на території України була українська мова¹. УАПЦ, як і кожна з православних церков, виробила власний різновид візантійського обряду – візантійсько-український. Зберігався юліанський календар, традиційний грецький покрій священних риз. Мови богослужіння – сучасна українська та церковнослов'янська².

Оскільки УПЦ (КП) та УАПЦ не мали євхаристійного спілкування з помісними православними церквами, вони не були

¹ Мала енциклопедія канонічного права / за заг. ред. проф. Ю.Л. Бошицького та канд. юрид. наук О.М. Волощенко-Віслобокової. Київ: Талком, 2017. 358 с.– С. 292.

² Мала енциклопедія канонічного права / за заг. ред. проф. Ю.Л. Бошицького та канд. юрид. наук О.М. Волощенко-Віслобокової. Київ: Талком, 2017. С. 286.

визнані як частини світового православ'я. Московський патріархат вважав ці релігійні організації розкольникими. Собор УПЦ (МП), що відбувся у Києві 22–23 листопада 1990 р., «засудив дії уніатів та УАПЦ на Західній Україні» і обрав предстоятелем митрополита Київського і всієї України Філарета (Денисенка)¹.

Собор УПЦ (МП) 1–3 листопада 1991 р. показав налаштованість організації на здобуття автокефалії. Митрополит Київський і всієї України Філарет наголосив на тому, що Собор відкидає самочинну автокефалію, «яка завела православних людей в розкол», і тому треба так розбудовувати церкву, щоб вона продовжувала перебувати в канонічному єднанні не тільки з РПЦ, але й з іншими помісними православними церквами². Філарет виклав умови, за яких українське православ'я одержить автокефальний статус, «автокефалія відповідає бажанням православного духовенства і мирян України, а також в незалежній державі повинна бути незалежна церква, і тому автокефалія УПЦ є канонічно виправданою й історично невідворотною»³.

Ідея створення помісної православної церкви в Україні підтримувалася значною частиною суспільства, але практична її реалізація наштовхувалася на великі складнощі. «Усвідомлюючи, яким драйвером українського державотворення, націєтворення та етнокультуротворення може стати Єдина Помісна Українська Православна Церква [...], очільники РПЦ розпочали активні дії щодо затягування процесу надання автокефалії УПЦ, дискредитації митрополита Філарета, знешкодження проукраїнського кліру УПЦ та повернення до влади проросійськи налаштованого духовенства»⁴.

¹ Історія української православної церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мицик, І. Преловська; худож.-оформлювач М. Мендор. Харків: Фоліо. 2018. С. 132.

² Історія української православної церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мицик, І. Преловська; худож.-оформлювач М. Мендор. Харків: Фоліо. 2018. С. 133.

³ Історія української православної церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мицик, І. Преловська; худож.-оформлювач М. Мендор. Харків: Фоліо. 2018. С. 133.

⁴ Фігурний Ю. Роль української православної церкви Київського патріархату у консолідації українства. Українознавчий альманах. Вип. 23.–Київ: Міленіум, 2018. С. 77.

Через непримиренну позицію Москви дві українські православні релігійні організації не мали євхаристійного спілкування з жодною помісною православною церквою, а обговорення перспективи об'єднання їх з УПЦ (МП) було заблоковано МП. Спроби діалогу були, але Кремль був зацікавлений в ізоляції та дискредитації УПЦ (КП) та УАПЦ. За кількістю релігійних громад УПЦ (МП) упродовж усіх років незалежності домінувала серед трьох зазначених православних організацій в усіх областях, окрім Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської. У часи президентства В. Ющенка справа створення помісної православної церкви одержала новий поштовх, але не мала завершення.

Етнополітична диференціація українського православ'я в умовах воєнної агресії РФ проти України.

УПЦ (МП) була задіяна Януковичем В. у виборчому процесі 2004 і мала репутаційні втрати серед частини православних, які після перемоги В.Януковича вже на наступних президентських виборах були компенсовані підтримкою влади. Після Помаранчевої революції православні церкви продовжували конкурувати на території України між собою за віруючих, прихильність влади, кількість парафій, споруди тощо. Російська агентура працювала в Україні в багатьох організаціях, але події показали, що релігійна організація, що називається українською, стала потужним важелем боротьби проти України в руках Москви. Вона сприяла агресору та відіграє сьогодні деструктивну суспільно-історичну роль.

У середовищі РПЦ на території РФ було чимало «православних», які агресивно налаштовані щодо України, українців, української мови й культури. Подібні настрої проявлялися і в українських громадян, кількість яких стрімко зросла в умовах, коли влада в Україні була надзвичайно слабкою, а Росія стимулювала певний напрямок думок. Однією з пропагованих думок було твердження, що українців немає.

К. Фролов – один із російських організаторів «російської весни», 2014 р. «попрацював» і в Одесі. Через кілька років після подій він стверджував: «[...] на Куликовому полі було понад 50 тисяч осіб. Тобто православне російське повстання було реальністю». Представник воєнничого крила російського православія є «головою Асоціації православних експертів» і симптоматично не визнає українського народу, видає бажане для

нього за дійсне: «Історична наука свідчить про те, що росіяни, українці та білоруси – це один народ [...]»¹.

УПЦ (МП) допомагала співробітнику ФСБ на пенсії І. Гіркін (Стрелкову) готувати анексію Криму, про це повідомляла СБУ². Сам керівник терористів у Донецькій області І. Гіркін розповідав, що на боці російського агресора брали участь «монахи» Свято-Успенської Святогорської Лаври УПЦ (МП). Руйнування України він обґрунтовував боргом, обов'язком перед православною вірою: «Православні люди Новоросії, російського Донбасу, стаючи під наші знамена, були стовідсотково впевнені, що вони виконують свій обов'язок перед вірою. І ми виступали «За віру й Вітчизну» – це було гасло ополчення»³.

Одна з «православних» шанувальниць російського світу не раз з'являлася в об'єктиві відеокамер з різним макіяжем та кольором волосся. У Криму в часи його захоплення Росією вона назвалася Єленою Данільченко та нахабно погрожувала Європі (переклад з російської): «Я вже казала, губа трісне у них! У тих 28 країн і в тієї сраної Америки. Ми поперек горла станемо, ми не дамо, ми всі русичі, у нас одні корені, у нас одна історія, у нас одні біди, одні перемоги, ми всі, у нас генетично ми росіяни всі. Ми ру-си-чі! Ми свята православна Русь! Що ще їм розповісти? Більше нічого? Ну і нехай сидять там. А то навчимо локшиною лаптями наминати. Вони давно не нюхали чобіт російського солдата? Забули?»⁴.

Чого хочуть «православні» «брати», зрозуміло з їхніх відвертих висловлювань: «Для Росії і в стратегічному, і в економічному, і в політичному плані, і в плані цивілізаційному повернення на свої споконвічні російські території південно-

¹ Фролов К.А. Русская православная церковь – последняя крепость исторической России: к столетию возрождения Русского патриаршества. Санкт-Петербург: Алетей, 2018. 503 с. URL: <http://lib.biblioclub.ru/index.php?page=book&id=488484>

² УПЦ (МП) допомагала Гіркін готувати анексію Криму – СБУ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-mp-dopomohala-hirkinu-v-aneksii-kymu-sbu/29648587.html>

³ «Вся моя охрана состояла из монахов Святогорской Лавры» – террорист Гиркин. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Wp89-VtEUUE>

⁴ Документальный фильм Русский мир – 2 часть, Спецтуристы. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cuKm1DSV21E>

західні, так, це доцільно, на мій погляд, це доцільно та необхідно. Зверніть увагу на те, як президент Росії досить часто, так, послідовно повторює одну думку про те, що росіяни й українці один і той же народ. Я думаю, що він не випадково періодично одну й ту ж думку повторює. Не випадково»¹. Чого прагнуть у Москві: «[...] входження, повернення до складу Росії» України².

У жовтні 2018 р. РПЦ заявила про можливий розрив євхаристійного спілкування з Константинополем за зняття анафем з Філарета і Макарія. Офіційний представник МЗС РФ Марія Захарова заявила, що рішення Константинополя спровокує релігійний конфлікт в Україні, висловила впевненість, що ситуація «закінчиться глобальною катастрофою»³.

Після цих заяв 12 жовтня 2018 р. президент В. Путін головував на позаплановому засіданні Ради Безпеки (рос.: «Совета Безопасности») РФ, де розглянуто питання: «Становище Російської православної церкви в Україні після рішення Константинопольського патріарха»⁴. Інформації про ухвалені рішення немає. Д. Песков повідомив: «Відбувся також обмін думками про становище Російської православної церкви в Україні після відомого рішення»⁵. Бачимо, що московські керманичі УПЦ не приховують того, УПЦ є частиною РПЦ. Добре, що московські керманичі УПЦ (МП) не приховують того, що УПЦ є частиною РПЦ, говорять у даному разі так, як воно є насправді.

Українська влада діяла в умовах російської агресії щодо УПЦ (МП) суперечливо, непослідовно. Ми бачили і загравання, передачу церковних споруд, і спроби порозумітися, і тиск. Позицію місцевої влади критикував митрополит Луцький і Волинський Михайл: «Є різниця, кому ви виділяєте земельну

¹ Андрей Ваджра: Без России мы никто и ничто. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6GB0HpfXTzA>

² Андрей Ваджра: Без России мы никто и ничто. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6GB0HpfXTzA>

³ У Москві очікувано вороже відреагували на рішення Фанару щодо України. URL: https://zn.ua/ukr/POLITICS/u-moskvi-ochikuvano-vorozhe-vidreaguvali-na-rishennya-fanaru-po-ukrayini-290794_.html

⁴ URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/58813>

⁵ Путін обговорив автокефалію України на засіданні Ради Безпеки РФ. URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/putin-obgovoriv-avtokefaliyu-ukrayini-na-zasidanni-radi-bezpeki-rf-290964_.html

ділянку під будівництво храму, – підкреслив керуючий єпархією. – Є різниця, кому виділяєте те чи інше приміщення. Хочете, щоб ваші діти розбудовували Соловки, – продовжуйте роздавати. Спробуйте бігати на Пасху: на 11-ту годину – в Московський Патріархат, на 12-ту – в Київський. Догодити всім... Досить цілувати всі портрети. Ти або Христів, або антихристів. Або з Україною, або проти неї. Визначайся»¹.

Митрополит Епіфаній про сучасний підсумок конфесійної самоідентифікації громадян в умовах російської агресії сказав таке: «Війна показала насправді, хто є хто в Україні: яка церква є справді українською, а яка церква є тільки за назвою українською православною церквою. І тому дуже багато (протягом останніх п'яти років) віруючих людей-парафіян приєдналося саме до української православної церкви, зараз визнаної помісної православної церкви»².

Радник президента Російської Федерації Глазьев, говорячи про П. Порошенка, відзначив, що п'ятий президент України зробив значний внесок у знищення Російського світу в Україні – «розрубав серце Російського світу, розірвав гуманітарні, господарські, релігійні зв'язки, що з'єднували Росію з Малоросією, Новоросією та Карпаторосією»³.

Собор. У гібридній війні Російської Федерації проти України більшість єпископату та всього кліру УПЦ (МП) послідовно, невідступно відстоює інтереси агресора, на відміну від більшості мирян. На багаторазові прохання української влади та православних громадян материнська для українського православ'я церква – Константинопольський патріархат – визнала у 2018 р. нечинним надання права хіротонії митрополита

¹ Михайл розкритикував місцеву владу за лояльність до УПЦ МП. URL: <https://www.volynnews.com/news/policy/mykhayil-rozkrytykuvav-mistsevu-vladu-za-loialnist-do-upts-mp/>

² Митрополит Епіфаній (Думенко). Церква і Майдан в контексті єдності та отримання автокефалії. Православ'я в Україні: збірник за матеріалами VIII Міжнародної наукової конференції «Українська Церква в історії українського державотворення». До століття Української революції, державного органу в справах релігій та боротьби за автокефалію. 20 листопада 2018 р. Київ: [Київська православна богословська академія], 2018. С. 13–23.

³ Глазьев заявил о разгроме Русского мира на Украине. URL: https://news.rambler.ru/politics/42145612/?utm_content=rnews&utm_medium=read_more&utm_source=copylink

Київського Московському патріархові, постановив поновити «у своєму єпископському або священницькому сані» Філарета (Денисенка), Макарія (Малетича) та «їхніх послідовників, які опинилися у схизмі не з догматичних причин», а також організував помісний об'єднавчий собор. У Софійському соборі Києва 15 грудня 2018 р. відбувся об'єднавчий собор, на якому представники трьох православних церковних організацій створили єдину канонічну помісну православну церкву в Україні. УПЦ (МП) відкинула запрошення до діалогу, демонстративно проігнорувала собор. Від вірних УПЦ (МП) було лише 6 делегатів.

На соборі, який очолив уповноважений представник Вселенського патріархату митрополит Галльський Еммануїл, дві гілки українського православ'я та частина третьої гілки об'єдналися в єдину помісну православну церкву, ухвалили статут та обрали предстоятеля. Першим предстоятелем Православної церкви України став митрополит Київський і всієї України Епіфаній (Думенко). Після собору він звернувся на Софійській площі до православних громадян із закликом: «Я б хотів закликати всіх наших побратимів, архієреїв, всіх вірних в єдину Українську православну церкву. Двері нашої церкви відкриті для всіх».

Митрополит Вінницький та Барський Симеон за кілька днів після об'єднавчого Собору висловив здивування ставленням кліру УПЦ (МП) до цієї події, ставленням багатьох православних українців до утворення української автокефальної церкви. У кафедральному соборі він сказав вінничанам, що дивний наш український народ: коли Москва підпорядковувала нашу церкву, тоді не хотіли цього, опиралися, страждали за це, а тепер ми не можемо відірватися звідти. «І от сьогодні (я знову ж кажу дивний наш народ) [...] зараз, як то кажуть, на тарілочки нам підносять, або піднесли, незалежну помісну автокефальну церкву, і ми відмовляємось від того: «Нам не треба! Нам добре з Москвою». Говорять ієрархи наші, говорять священники, говорять і люди»¹.

Томос. 6 січня Вселенський патріарх Варфоломій урочисто вручив предстоятелю новоствореної помісної Святої Церкви України митрополитові Епіфанію томос (декрет) про визнання її канонічної автокефалії. 31 січня 2019 р. зареєстровано

¹ «Ми багато років зомбували людей»: митрополит Симеон про враження від служби в УПЦ МП. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IJk6c5zZ620>

Київську митрополію Української православної церкви (Православної церкви України). Інтронізація Епіфанія відбулася 3 лютого. Кафедральним собором Православної церкви України (Української православної церкви) став Михайлівський Золотоверхий собор у Києві. У Диптиху українська помісна церква записана на 15 позиції, а УПЦ (МП) там не було, немає і не буде, бо вона є частиною РПЦ.

Після Томосу. Бачимо, що Московський патріархат та його складник – УПЦ не пішли на примирення, подолання розділення українських православних, відмовилися від діалогу з Вселенським патріархом Варфоломієм. Клір УПЦ (МП) у своїй більшості продовжив служити Москві, став інструментом конфронтації Московського патріархату з Вселенським (Константинопольським), залишився знаряддя боротьби проти України в руках російських імперців.

Москва всіляко гальмує й ускладнює процес об'єднання та усамотійнення українських православних, дискредитує українське православ'я, українську державу та Вселенського патріарха Варфоломія. Російська православна церква заперечує право на існування канонічної помісної української православної церкви. Право Вселенського патріарха самостійно видавати томос про автокефалію помісної церкви ставиться під сумнів.

Дії Вселенського Константинопольського патріархату сприяють викриттю у середовищі світового православ'я історичних фальсифікацій, тенденційних перекручень змісту документів Московською церквою та владою упродовж кількох останніх століть, усвідомленню невинуватості байдужості православного світу до проблеми усамотійнення українських православних, звільнення від накинutoго силою та обманом церковно-великодержавного ярма. У відповідь на відкликання Константинопольським патріархатом Синодального листа 1686 р., який тимчасово передавав право хіротонії Київського митрополита патріарху Московському, та через надання автокефалії Українській православній церкві Московський патріархат пішов на схизму (кліру РПЦ заборонено співслужіння з кліриками Константинопольської Церкви).

Така позиція Московського патріархату зумовлена політичними прагненнями керівництва Російської Федерації відродити імперію, не випустити українських православних з підлеглого Москві стану, не втратити статусу найвпливовішої на міжнародній арені православної країни. Через духовенство УПЦ (МП) та шанувальників російського патріарха й російського

президента українців прагнуть залучити до неоімперських проєктів «Русский мир» чи «Историческая Россия», в яких немає місця суверенній Україні, помісній православній автокефальній церкві в Україні, модерній українській культурі, повнокровно функціонуючій українській мові, українській національній історичній пам'яті, україноцентричному світогляду, українським національним інтересам тощо. Усього цього немає, бо президент РФ навіть думає: «ми один народ». Тобто українці – це етнографічна група росіян. А українська церква є частиною російської.

Прихильників російського православ'я ухвалений Верховною Радою України закон зобов'язує не маскуватися за назвою «Українська...», що вводить частину українського суспільства в оману, а відобразити у назві належність до Московського патріархату. Понад 500 релігійних громад УПЦ (МП) долучилися до об'єднавчого процесу українських православних (за станом на середину квітня), що становить близько 4,5% від усіх зареєстрованих на вільній від агресора території України. За соціологічними дослідженнями релігійної та конфесійної структури українського суспільства, що здійснюються упродовж тривалого часу, частка православних громадян України, що вважають себе належними до церкви Московського патріархату, вже удвічі менша за частку тих громадян, що вважають себе належними до помісної автокефальної Української православної церкви.

Невдовзі після вручення томосу про автокефалію почесний патріарх Філарет почав його критику. Згодом додалися звинувачення на адресу П. Порошенка та Епіфанія у недотриманні обіцянок, зроблених Філарету у процесі ліквідації УПЦ (КП). Ці дії переросли у спробу продовжити діяльність УПЦ (КП). Незважаючи на нечисленність прихильників такої позиції, цей конфлікт активно інтерпретується та роздухується певними ЗМІ як «розкол ПЦУ», «розкол розкольників». Несподіваний демарш Філарета завдає шкоди усім українцям, що прагнуть позбутися релігійного, політичного, економічного, культурного впливу Російської Федерації на Україну. Ця конфронтація негативно впливає на імідж української церкви та гальмує її визнання православними іншими країнами, підважує об'єднавчий процес українських православних та рішення Константинопольського Синоду і патріарха.

Відзначимо важливі зміни статусу певних православних об'єктів, зокрема Михайлівського Золотоверхого монастиря –

діючого православного монастиря на честь архангела Михаїла в Києві. Віднедавна Михайлівський Золотоверхий собор став кафедральним собором Православної церкви України. Андріївська церква, збудована на честь Св. Андрія у стилі українського бароко (у XVIII ст. за проектом Бартоломео Растреллі), входить до складу Національного заповідника «Софія Київська». У 2000–2015 рр. настоятелем Кафедрального собору святого апостола Андрія Первозваного Української автокефальної православної церкви був Блаженніший Мефодій, митрополит Київський і всієї України, предстоятель УАПЦ (до об'єднаного собору). Верховна Рада України передала церкву у безоплатне користування Вселенському патріархату, який відновив Ставропігію (постійне представництво) Вселенського патріарха в Києві, виходячи зі скасування у жовтні 2018 р. акта від 1686 р. на право висвячувати Київського митрополита Московським патріархом. 2 лютого 2019 р. в Андріївській церкві відбулася хіротесія архімандрита Михаїла в екзарха Вселенського патріархату у Києві, яку очолив митрополит Галльський Еммануїл (Адамакіс) у співслужінні грецьких ієрархів.

У травні 2019 р. Патріарх Варфоломій в інтерв'ю болгарському інформаційному агентству БГНЕС (яке поширив «Главком») відзначив дві історичні обставини, що, природно, зумовили зміни релігійної ситуації в православному середовищі України: «[...] не забувайте про останні соціально-політичні зміни, які створили нові умови. Окрім незалежності країни та створення нової держави України у 1991 р., після анексії Криму в 2014 р., умови для російської присутності в Україні стали ще складнішими. Шокуючі політичні події, через які були сформовані нові, зовсім інші геополітичні умови, зробили присутність Московського Патріархату небажаною і такою, що завдає шкоди інтересам української нації і єдності українського народу. З цієї причини цілком зрозуміло, чому велика частина українського народу бажає церковного звільнення від Церкви, яка допомагає або навіть служить інтересам держави, яка перебуває в конфлікті з Україною»¹.

На жаль, тривале підневільне існування українського народу в політичній, культурній, економічній, духовно-церковній

¹ Патріарх Варфоломій: створення помісної церкви є важливим аспектом процесу творення нової української держави. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/constantinople_patriarch/75988/

сферах має глибокі наслідки у суспільній свідомості, світогляді українських громадян. Українська держава реалізує недостатньо ефективну інформаційну, освітню, культурну політику на подолання історично безпідставного, невиправданого, інерційного москвофільства, яке становить загрозу національній безпеці, територіальній цілісності та державному суверенітету України, гальмує суспільно-історичний поступ українського суспільства. Після розпаду СРСР почуття меншовартості українського та почуття престижності російського продовжує формуватися у значної частини молодого покоління.

Щодо канонічності української та російської на теренах України православних церков митрополит Симеон висловився так: «Ми чекали, що Москва дасть канонічну автокефалію. Ну, Москва сказала, що ні. Значить Константинополь взявся до того, щоб вилікувати оцю нашу довгу, таку багаторічну хворобу розколу. На сьогоднішній день ми, слава Богу, маємо єдину церкву, церкву Христову. Хоча дві гілки: московську в Україні та українську православну автокефальну церкву. Але обидві церкви є канонічними»¹.

«Перезавантаження» української влади весною–літом 2019 р. породжує непевність щодо розуміння владою небезпеки, яку створює небажання великої кількості мирян УПЦ (МП) позбутися підпорядкування Москві. Відчувати себе духовно вільними та рівними з іншими православними націями, які мають помісні автокефальні церкви (наприклад: греками, болгарами, румунами, сербами, грузинами, росіянами), українці зможуть тоді, на нашу думку, коли сучасна російська церква (що з часів правління І. Сталіна підконтрольна спецслужбам) не матиме серед українського суспільства суттєвої підтримки, не домінуватиме за кількістю зареєстрованих громад у жодній з областей України.

Маємо зазначити дивну позицію Папи Римського Франциска, який за час російської агресії проти України кілька разів зустрічався з активними будівничими «Російського світу» та «Історичної Росії» за межами Російської Федерації (патріархом Кирилом та президентом В. Путіним), фактично підігруючи їм у протистоянні з патріархом Варфоломієм.

Релігійний експерт О. Єфременко розглянув позицію

¹Я не жалкую, що залишив Московський Патріархат – митрополит Симеон. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=o8CaMWcePcA>

Московського патріархату у процесі усамостійнення українського православ'я та зробив обґрунтовані висновки, з якими не можна не погодитись. По-перше, причиною церковного розділення була деструктивна позиція керівництва РПЦ. По-друге, РПЦ апіорі не могла вирішити це питання, адже не була у цьому зацікавлена. По-третє, Константинополь давав усі можливості і докладав чимало зусиль для подолання розділення, що він і зробив, дарувавши Томос про автокефалію. Тому усілякі звинувачення з боку РПЦ є безпідставними та безглуздими. На сьогодні ніякого розділення вже немає, а є лише незмінна деструктивна позиція РПЦ, яка не бажає приймати реалії сьогодення, жити по канонах, а прагне лише власної гегемонії над Україною¹.

Підтримка українськими громадянами УПЦ–ПЦУ зростає. Про це свідчать результати соціологічних опитувань. На початку лютого 2022 р. канал «Перший Козацький» у «youtube», сумновідомий відвертою пропагандою імперської ідеології Кремля, виклав авторську програму «православного публіциста» Яна Таксюра «Право на Веру». На питання ведучого відповідав митрополит РПЦ (УПЦ) Лука із Запоріжжя й Мелітополя.

Я. Токсюр: «Центр Разумкова опублікував результати якогось невідомого мені опитування, за яким з'ясовується, що на землях України мешкає значно більша кількість вірян прибічників ПЦУ, ніж кананічної Української православної церкви на чолі з блаженнішим Онуфрієм. Наводяться цифри, я не буду їх зараз озвучувати, там 39,8, там виведено якісь цифри у нас усього лише 13. Загалом якийсь маніпулятивний «беспредел», як мені здається. Це моя оцінка. В результаті аналізу цих даних виходить, що майже удвічі більше прибічників ПЦУ, ніж кананічної церкви української. Прокоментуйте цей соціологічний, не знаю який казус». Митрополит Лука відповідає: «Я би не хотів коментувати та згадувати ці цифри [...]». Я. Токсюр наполягає на оцінці результатів опитування: «[...] Це маніпуляція політична, ідеологічна». Митрополит Лука: «Це політичне замовлення однозначно»².

¹ В Україні зараз – не розділення церков, а лише незмінна деструктивна позиція РПЦ; заява експерта. URL: <https://sprotyv.info/news/v-ukraini-zaraz-ne-rozdilennya-cerkov-a-lishe-nezminna-destruktivna-poziciya-rpc-zayava-eksperta>

² ПЦУ оседлало «войну с Россией». Суррогатное материнство в Украине, РПЦ в Африке. митрополит Лука. URL: <https://>

Жодного обґрунтування відкидання результатів соціологічних опитувань у цьому діалозі немає. Лише звинувачення.

Отже, за складних політичних обставин російської агресії в Україні відбулася чергова хвиля процесу поділу вірних та релігійних організацій Московського патріархату (офіційна назва в Україні: УПЦ) на українських і російських. Частина православних України Московського патріархату долучилася до об'єднаного процесу з православними двох інших конфесій (УПЦ КП та УАПЦ) у єдину канонічну українську помісну православну церкву. Але лишається багато таких, що однозначно не визначилися. Під час виборів Президента України та Верховної Ради України 2019 р. об'єднання парафій УПЦ (МП) з помісною церквою загальмувалося.

Ескалація російсько-української війни – прискорювач консолідації православних українців у Православній церкві України.

Після уповільнення процесу перепідпорядкування релігійних громад УПЦ (МП) до УПЦ–ПЦУ, що відбулося навесні 2019 р., майже через 3 роки сталися події, які активізували цей процес – це ескалація російсько-української війни. Напад РФ на Україну з трьох сторін, обстріли ракетами багатьох віддалених від Росії територій, звірства російських військових вплинуло на інфантильних щодо Російського світу громадян України, яких чимало було серед вірян УПЦ (МП).

У Додатках ми навели декілька прикладів пошкодження й руйнування православних храмів. Зрозуміло, що «православні» воїни РФ, яких окормляє РПЦ (Московський патріархат) вчиняють злочини, порушують божі заповіді, мають проблеми з усвідомленням основ християнської моралі. Але багатьом нашим «найканонічнішим» любителям «єдності з Московським патріархатом» (а насправді підлеглості йому) байдуже до цього. Головне для них, мабуть, залишатися у конфронтації з тими, з ким воює «православне» воїнство РФ. На жаль чимало священників УПЦ (МП) не можуть, чи не хочуть оприлюднити свою позицію щодо російської агресії, щодо дій патріарха їхньої церкви, або не мають певної позиції. Іншу модель поведінки обрав парох бориславської парафії церкви УПЦ МП, отець Діонісій Буренко. Він написав повідомлення у соцмережах, де

чітко виклав ставлення до Кіріла: «Доеднуючись до тисяч священнослужителів по всій Україні, підтримую й заявляю: Путін – це звичайнісінький Гітлер, вбивця і кат українського (і не тільки) народу!!! Патріарх Кирил, на жаль, посібник убивці і розділяє його гріх! За що буде перед Богом відповідь! Не треба в Україні нікого рятувати!!! Ми самі дамо собі раду, ми разом зі своїм народом і зі смиренням приймаємо свій Хрест. Ідіть геть з Української землі!»¹. Добре було б аби священники, що визначилися подібним чином, не зупинялися на цьому, а шукали можливість об'єднання в українській помісній автокефальній православній церкві.

Активність вірян та частини священників УПЦ (МП) проявилася не лише у наданні допомоги потерпілим співгромадянам, але й у об'єднанні з УПЦ–ПЦУ. Далі у Табл. 1, 2, 3 показано статистику, що характеризує процес перепідпорядкування громад УПЦ (МП) та об'єднання у єдину помісну православну церкву України. Статистичні дані зібрали вікіпедисти за повідомленнями у ЗМІ.

Табл. 1. Загальна кількість парафій УПЦ (МП), що об'єдналися з УПЦ (ПЦУ), під час першої хвилі об'єднання (15 грудня 2018 р. – травень 2019 р.) та після неї (червень 2019 р. – 23 лютого 2022 р.) Табл. укладено за таблицею Вікіпедичної статті «Перехід церковних громад до ПЦУ»²

Період часу	Кількість парафій УПЦ (МП), що об'єдналися з УПЦ (ПЦУ) за цей період часу	Загальна кількість парафій УПЦ (МП), що об'єдналися з УПЦ (ПЦУ) на кінець періоду
Грудень 2018	35	35
Січень 2019	153	188

¹ Олексій Дорофтей. У Бориславі «прорвало» отця однієї з парафій УПЦ МП: «Путін – кат. Патріарх Кирил – його посібник!». URL: <https://wz.lviv.ua/ukraine/454036-u-boryslavi-prorvalo-ottsia-odniiei-z-parafii-upts-mp-putin-kat-patriarkh-kyryl-ioho-posibnyk>

² Перехід церковних громад до ПЦУ. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

Лютий 2019	237	425
Березень 2019	94	519
Квітень 2019	14	533
Травень 2019	1	534
Червень 2019 – 23 лютого 2022	34	568

Під час першої хвилі об'єднання парафій УПЦ Московського патріархату з УПЦ (Православною церквою України) були події, які робили таке об'єднання можливим та природним. Серед них, на нашу думку, насамперед треба назвати такі:

1) запрошення до участі в соборі від Вселенського патріарха Варфоломія адресоване православним усіх трьох конфесій;

2) об'єднавчий собор православних церков України (15 грудня 2018 р.);

3) надання Томосу про автокефалію;

4) законодавче врегулювання зміни підпорядкування релігійних громад у канонічних та організаційних питаннях (Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» набув чинності 31 січня 2019 р.).

Але крім цих історичних подій, що зумовлювали об'єднавчий процес, були такі, що перешкоджали йому, працювали на послаблення й переривання першої об'єднавчої хвилі. Серед таких подій, що зіграли супроти об'єднавчого процесу назовемо три:

1) потужна російська пропаганда та пропаганда проросійських організацій в Україні проти об'єднавчого процесу та проти УАПЦ, УПЦ (КП), органів державної влади (насамперед президента П. Порошенка), що створювали умови для об'єднання українських православних та виходу частини їх з під омофору патріарха московського;

2) виборчі президентські перегони припали на весну 2019 р., через що значна частина виборців серед вірян та кліру УПЦ (МП), які розглядали можливість об'єднання з УПЦ-ПЦУ, зайняла позицію вичікування. Щоб діяти у цьому питанні з урахуванням державної політики щодо УПЦ (МП);

3) демарш почесного патріарха Філарета, який заходився реанімувати УПЦ (КП).

Отже, сукупність сприятливих та несприятливих для об'єднавчого процесу чинників дала у підсумку потужну, але коротку в часі хвилю перепідпорядкування парафій Московського патріархату (див. Табл.1).

Вона тривала близько 4 місяців. Почалася на другий день після собору, а саме 17 грудня 2018 р. заявами про об'єднання перших парафій у Вінниці та Києві. Та зійшла нанівець між першим (31 березня) та другим (21 квітня) турами президентських виборів 2019 р. 7 квітня ЦВК повідомила результати голосування на першому турі виборів: за В. Зеленського було віддано 30,24% голосів, за П. Порошенка – 15,95%¹. Кількісно завершення першої хвилі об'єднання громад УПЦ (МП) з УПЦ-ПЦУ відбувалося наступним чином. 5 квітня заявили про об'єднання 3 парафії УПЦ (МП), 6 квітня – 0, 7 – 1, 8 – 2, 9 – 0, 10 – 1, 11 – 0, 12 – 0, 13 – 0, 14 – 2, 15 – 0, 16 – 0, 17 – 1 парафія. Після 2 туру виборів додалася ще 1 парафія 30 квітня та у травні теж одна.

Загалом за час 15 грудня 2018 р. – травень 2019 р. вікіпедисти виявили у ЗМІ 534 парафії, що заявили про об'єднання з УПЦ-ПЦУ. Надалі, до активізації війни РФ проти України, парафії УПЦ (МП) заявляли про зміну свого підпорядкування не часто, але упродовж усього цього періоду цей процес тривав. Політична ситуація була несприятлива для об'єднання українських православних у помісній автокефальній ПЦУ. Зміна назви «УПЦ» на таку, що відображала б її зв'язок з Московським патріархатом була заблокована проросійськими силами через використання судової системи та не відбувалася. Попри перешкоди об'єднавчому процесу, які створювали діячі опозиційної проросійської партії ОПЗЖ, частина владної команди президента В. Зеленського та інші суб'єкти політики,

¹ ЦВК офіційно оголосила результати 1-го туру президентських виборів. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-cvk-oficijno-ogolosyla-rezultaty-1-turu-prezydentskykh-vyboriv/29866247.html>

за період червня 2019 р. – 23 лютого 2022 р. до УПЦ-ПЦУ приєдналося 34 парафії УПЦ (МП).

Ескалація війни Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 р. стимулювала другу хвилю об'єднання релігійних громад УПЦ Московського патріархату з УПЦ-ПЦУ. Злочинні, варварські, ганебні дії російської влади, російської армії були підтримані патріархом московським Кірілом. Це черговий раз підтвердило, що РПЦ (чи МП) не є церквою у звичайному розумінні цього слова. Вона має ознаки державної спецслужби, яка діє під прикриттям релігійної організації. В інтересах керівництва Російської Федерації діють усі структурні складники МП за межами країни, зокрема й УПЦ (МП). Три місяці ескалації війни показали, що єпископат УПЦ (МП) не має наміру розривати свій зв'язок з РПЦ. Відбувається імітація невіддільності МП та української сутності цієї організації. Старанно імітується протистояння з керівниками МП у питанні війни, незгода з позицією Кіріла. Проте велика частина вірян та кліру УПЦ (МП) справді готові розірвати усі зв'язки з московською «церквою» та приєднатися до помісної автокефальної церкви. Почалася друга хвиля перепідпорядкувань релігійних громад з УПЦ (МП) до УПЦ-ПЦУ (див. Табл. 2).

Табл. 2. Загальна кількість парафій УПЦ (МП), що об'єдналися з УПЦ (ПЦУ) під час другої хвилі об'єднання (почалася після 24 лютого 2022 р.) станом на 5 червня 2022 р. Табл. укладено за таблицею Вікіпедичної статті «Перехід церковних громад до ПЦУ»¹.

Період часу	Кількість парафій УПЦ (МП), що об'єдналися з УПЦ (ПЦУ)	Загальна кількість парафій УПЦ (МП), що об'єдналися з УПЦ (ПЦУ) на кінець періоду
24–28 лютого	1	1
Березень 2022	54	55
Квітень 2022	104	159

¹ Перехід церковних громад до ПЦУ. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

Травень 2022	222	381
Червень 2022	31	412

З Табл. 2. Видно, що «висота» другої хвилі поступається «висоті» першої хвилі об'єднань. Упродовж другого та третього місяців першої хвилі кількість об'єднаних парафій УПЦ (МП) була помітно більшою, ніж за ці місяці другої хвилі. Проте тривалість другої хвилі очікується значно більшою, ніж першої. Незважаючи на зібрання та собор УПЦ (МП) 27 квітня швидкого зведення нанівець об'єднавчої хвилі не спостерігаємо. Зниження активності об'єднавчого процесу справді відбулося. Але війна та її підтримка РПЦ тривають четвертий місяць і триватимуть ще не один місяць. Це є головним стимулом об'єднавчого процесу українських православних у помісній автокефальній церкві. Нові ситуативні чинники, що заважають такій православній консолідації надто слабкі, щоб подолати києвоцентричну консолідацію. Завербувати чи купити єпископат значно легше, ніж зробити це з десятками тисяч вірян. І дурити своїх вірян та загалом українське суспільство не можна безкінечно. Тому можна очікувати, що друга хвиля принесе до помісної автокефальної православної церкви України значно більше парафій, ніж перша.

Під час першої хвилі об'єднання релігійних громад УПЦ (МП) з УПЦ-ПЦУ об'єдналося 534 парафії, під час другої хвилі (станом на 5 червня) – 412 парафій, за період між цими хвилями – 34 парафії. Цей облік зроблено за повідомленнями у ЗМІ та відображено у статті Вікіпедії «Перехід церковних громад до ПЦУ».

Усього, станом на 5 червня за обчисленнями українських вікіпедистів, з УПЦ–ПЦУ об'єдналося 980 парафій УПЦ Московського патріархату. Проте за обліком УПЦ-ПЦУ ця кількість більша. Митрополит Епіфаній 4 червня навів таку статистику: «Якщо ми візьмемо від часу Об'єднавчого Собору і отримання Томосу, то на сьогодні вже понад 1000 громад, але протягом трьох останніх місяців до Православної Церкви України з боку Московського Патріархату доєдналося близько 600 нових громад». Він додав що з початку війни відбувся певний моральний злам. Митрополит Епіфаній наголосив, що єдність українців з'явилася і на духовному полі. «Світ нам повірив, що ми можемо перемогти агресора, але й на духовному полі ми також бачимо певні зрушення щодо єдності

православних українців в єдиній помісній українській православної церкві, бо всі українці в час випробувань війною повинні об'єднатися»¹.

Табл. 3. Кількість парафій УПЦ Московського патріархату, що об'єдналися з УПЦ-ПЦУ по областях, АРК, містах Києву та Севастополю станом на 5 червня 2022 р. Кількість парафій, що об'єдналися наведено в абсолютних одиницях та у відносних (у % до загальної кількості парафій УПЦ (МП) в області). Області розташовано у ранжований ряд за спаданням питомої ваги парафій УПЦ (МП), що об'єдналися. Загальну кількість парафій УПЦ МП наведено за «Зведеною таблицею щодо переліку релігійних організацій, які підпадають під дію частини 7 статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»»). По Донецькій та Луганській областях інформацію наведено в межах території, що контролює Україна, по АРК та Севастополю загальна кількість парафій зазначена станом на 1 січня 2016 р. Табл. укладено за таблицею Вікіпедичної статті «Перехід церковних громад до ПЦУ»².

Ранг	Назва адм.-тер. одиниці	Загальна кількість парафій УПЦ МП	Парафій, що об'єдналися з УПЦ-ПЦУ	
			в абс. один.	у % до заг. кільк.
1.	Львівська	74	30	40,54
2.	Тернопільська	116	40	34,48
3.	Івано-Франків.	32	10	31,25
4.	Волинська	669	184	27,5

¹ Митрополит Епіфаній розповів, скільки від початку війни церковних громад УПЦ МП перейшли до ПЦУ. URL: https://risu.ua/mitropolit-epifanij-rozpoviv-skilki-vid-pochatku-vijni-cerkovnih-gromad-upc-mp-perejshli-do-pcu_n129851

² Перехід церковних громад до ПЦУ. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

5.	Хмельницька	998	147	14,73
6.	Житомирська	687	98	14,26
7.	Вінницька	943	132	14,0
8.	Київська	658	89	13,53
9.	Рівненська	568	76	13,38
10.	Черкаська	461	47	10,2
11.	Чернівецька	305	20	6,56
12.	Чернігівська	566	31	5,48
13.	Кіровоградська	308	9	2,92
14.	Закарпатська	626	16	2,56
15.	Миколаївська	286	7	2,45
16.	Київ	268	5	1,87
17.	Полтавська	487	8	1,64
18.	Одеська	613	10	1,63
19.	Харківська	370	6	1,62
20.	Дніпропетровська	643	10	1,56
21.	Сумська	393	3	0,76
22.	Запорізька	371	1	0,27
23.	Донецька	474	1	0,21
24.	Луганська	179	0	0
25.	Херсонська	371	0	0
26.	Севастопольська	63	0	0

	міська рада			
27.	Автономна Республіка Крим	535	0	0
1–27	Всього	11466	980	8,55

За кількістю парафій УПЦ МП, що об'єдналися з УПЦ-ПЦУ на початок літа 2022 р. (5 червня) лідирують Волинська область (184), Хмельницька (147), Вінницька (132), Житомирська (98), Київська (89), Рівненська (76), Черкаська (47). Натомість у 11 областях, Києві, Севастополі й АРК кількість парафій, що об'єдналися, не перевершує одного десятка.

За часткою парафій, що об'єдналися, серед загальної кількості парафій УПЦ (МП) в адміністративно-територіальній одиниці лідерами є галицькі області, де цей показник становить від близько третини до понад 40 %: Львівська (40,54 %), Тернопільська (34,48%), Івано-Франківська (31,25%). Понад чверть парафій МП приєдналися до УПЦ-ПЦУ у Волинській області (27,5%). У наступних за нею за рангом областях цей показник менший приблизно удвічі. У Хмельницькій області питома вага громад МП, що об'єдналися з УПЦ-ПЦУ становить 14,73%, Житомирській – 14,26%, Вінницькій – 14,0%, Київській – 13,53. Ще в одній області частка громад УПЦ (МП), що об'єдналися, пододала десятивідсотковий рубіж – у Черкаській (10,2%).

Загалом по всій Україні частка таких парафій становить близько 8,6 % від усіх.

Владика Філарет ініціював скликання Всеукраїнського помісного православного Собору та створення Української Православної Церкви з патріаршим управлінням. «Як найстарший за хіротонією та за віком архиєрей Православної Церкви, ініціюю скликання Всеукраїнського помісного православного Собору, в роботі якого взяли б участь представники всіх трьох гілок українського Православ'я. На мою думку, цей Собор має прийняти рішення про об'єднання в

єдину помісну апостольську Українську Православну Церкву з патріаршим управлінням та проголосити повну автокефалію»¹.

Філарет обґрунтовує таку дію тим, що у незалежній державі має бути незалежна Церква. «Нинішнє роз'єднання є наслідком не тільки історичних обставин, але й роботи ворогів України, які зацікавлені, щоб у нас не було єдиної потужної духовної сили, здатної консолідувати суспільство. Також не всі в православному світі хочуть, щоб з'явилася найбільша Православна Церква, якою, у випадку об'єднання, стає помісна апостольська Українська Православна Церква. Багато хто прагне дивитися на нас, спадкоємців тисячолітньої київської християнської традиції, як на неофітів, недосвідчених дітей, яким потрібен поводитир чи батько... Твердо переконаний, що всі гілки нашої розділеної Української Православної Церкви можуть об'єднатися навколо ідеї повної автокефалії з Патріаршим устроєм на чолі. Будь-яка залежність від інших престолів є ознакою меншовартості та працює на роз'єднання українства. Лише київський патріарший престол може згуртувати всіх нас і забезпечити належний розвиток Української Православної Церкви»².

Сучасний статус УПЦ (МП) для багатьох є складним питанням. Розривають з РПЦ чи не розривають? Якщо розривають, то що саме? Не розривають, але самостійні? Самостійні були з 1990 р. а зараз підтверджують, бо люди у цьому сумніваються? А як можна в одному місці московський налигач подовжувати, а в іншому (на окупованих теренах) – його укорочувати? Ще є купа питань про сутність проголошених після зібрання та собору 27 травня змін.

Про це існують різні припущення й непевні думки, навіть ніби обґрунтовані позиції, але водночас суперечливі. Навіть серед кліру УПЦ (МП) немає чіткості й прозорості у цьому питанні Цей статус можна стисло описати словами Григорія Сковороди: «*Ми*

¹ Філарет закликав до єднання Українських Церков та нагадав, як отримав Грамоту від Алексія II. URL: https://risu.ua/filaret-zaklikav-do-yednannya-ukrayinskih-cerkov-ta-nagadav-yak-otrimav-gramotu-vid-aleksiya-ii_n129826

² Філарет закликав до єднання Українських Церков та нагадав, як отримав Грамоту від Алексія II. URL: https://risu.ua/filaret-zaklikav-do-yednannya-ukrayinskih-cerkov-ta-nagadav-yak-otrimav-gramotu-vid-aleksiya-ii_n129826

повинні бути вдячні Богові за те, що він створив світ так, що все просте – правда, а все складне – неправда».

У цьому питанні забагато туману, бо відносини української частини РПЦ (тобто УПЦ МП) з Московською патріархією з російською державою не надто афішувалися, але їх сутність проявлялася через нижчий, підпорядкований юридичний та канонічний статус УПЦ, як частини РПЦ (поряд з білоруською та іншими її структурними частинами). Ті відносини відповідали загальному балансу сил українських та російських, що сформувався переважно вже до середини 1990-х років не на користь автокефалії українського православ'я. Проте у нових суспільно-історичних умовах, коли у 2014 р. РФ почала воєнну експансію на Україну за сприяння РПЦ, хиткий баланс сил був вщент зруйнований. Зруйнований саме на підставі політично-ідеологічних ідей про «російський світ» (в оригіналі «русский мир»), до формулювання та пропагування яких доклався не лише особисто Кіріл (Гундяєв), але й уся РПЦ включно з її українською дочкою – УПЦ (МП). З'явився момент біфуркації і для УПЦ (МП). Та вона, як виявилось, не була готова діяти ні в інтересах української держави й суспільства, ні у власних корпоративних інтересах. Єпископат заявив, що ми єдині канонічні в Україні, нам автокефалія не потрібна, ми вже давно максимально самостійні, бо в нас томос з 1990 р., нас усі православні помісні церкви визнають, а Україна є канонічною територією РПЦ...! Чи не втратять вірні московському патріархату ще один шанс об'єднатися?

Згідно з результатами опитування на початку 2020 р., найчастіше громадяни України відносять себе до вірних Православної церкви України (34%). 13,8% назвали себе вірними Української православної церкви (Московського патріархату), 8,2% – Української греко-католицької церкви, 0,7% – Протестантських та Євангелічних церков, 0,4% – Римокатолицької церкви, 0,6% – інших релігій та конфесій. Значна частина опитаних (27,6%) зазначали, що вважають себе православними, але не відносять до певної церкви. 8,8% не відносять себе до жодної з конфесій, а ще 5,6% визначили себе як невірних.

До вірних ПЦУ віднесли себе 42,2% жителів Західного регіону, 41,3% жителів Центрального регіону, 23,4% жителів Східного регіону і 16,2% – Південного регіону. Вірними УПЦ (МП) є 8,7% мешканців Західного регіону, 12,0% –

Центрального регіону, 17,9% – Південного регіону, 19,1% – Східного регіону¹.

За статистикою 67,9 % громадян України вважають себе вірянами. При цьому більшість громадян України православні – 62,3 %. У 2018 Україна посіла 11-е місце за релігійністю серед 34 країн Європи. 31 % населення в Україні є дуже релігійним². Зазначимо, що ескалація війни у 2022 р. суттєво вплинула на зростання частки тих, хто вважає себе належним до УПЦ-ПЦУ.

УПЦ (МП) закидає цілу низку звинувачень на адресу УПЦ-ПЦУ. Серед них те, що вона не автокефальна. Єп. Сильвестр Стойчев (УПЦ МП) у своєму аналізі статутів УПЦ (МП) та УПЦ-ПЦУ доходить таких висновків:

«Як зазначено, Українська Православна Церква є самокерованою з правами широкої автономії у складі Руської Православної Церкви. В статутних документах Руської Православної Церкви встановлено кілька ознак канонічного зв'язку Української Церкви з Московським Патріархатом, а саме:

1. Предстоятель Української Православної Церкви, який *обирається* українським єпископатом, *благословляється* Московським патріархом.
2. Українська Православна Церква отримує святе миро від Московського патріарха.
3. Статут про управління Української Православної Церкви приймається її Собором та схвалюється Московським патріархом.
4. Архієрейський Собор Руської Православної Церкви має право приймати апеляції від українських єпископів, проти яких винесено церковно-судові рішення в Українській Православній Церкві.

Цим фактично вичерпується залежність Української Православної Церкви від Московського Патріархату»³.

¹ Конфесійна та церковна належність громадян України (січень 2020 р. соціологія). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2020r>

² Релігія в Україні – Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Релігія_в_Україні.

³ Єпископ Сильвестр (Стойчев). Статутні документи УПЦ та ПЦУ... URL: <http://kdais.kiev.ua/event/>

Але цей список треба розширити наступними ознаками зв'язку УПЦ з Московським Патріархатом:

5. УПЦ не виступає суб'єктом у міжправославних заходах, її предстоятель є рядовим членом делегацій РПЦ;
6. Про обрання її предстоятеля не інформуються інші Помісні Церкви, як і предстоятелі інших помісних Церков не інформують його про своє обрання;
7. Предстоятель УПЦ не поминається в диптиху предстоятелів і не зачитує його сам;
8. Предстоятель УПЦ є членом Синоду Церкви-Матері, отже на нього поширюється обов'язковість рішень цього органу;
9. Статут УПЦ є другорядним у порівнянні зі статутом РПЦ (яким, власне, регулюється застосування статуту УПЦ);
10. На кожній парафії УПЦ має згадуватися ім'я Московського патріарха;
11. Кількість і границі єпархій, кількість правлячих архиєреїв визначається РПЦ;
12. Єпископи УПЦ мають обов'язок бути присутніми на Соборах РПЦ;
13. Право на апеляцію, передбачене канонами Вселенських соборів, для рядових кліриків УПЦ обмежено границями УПЦ, для єпископів – границями РПЦ;
14. Рішення Помісного і Архиєрейського Собору РПЦ також обов'язкові для виконання в УПЦ, як і участь делегатів від єпархій УПЦ в роботі цих органів РПЦ. Нічого подібного для ПЦУ в стосунку до ВП не передбачено¹.

В РПЦ є тридцять років історії, яка свідчить, що кожного разу коли є потреба, вона прямо (як у випадку з Філаретом) чи опосередковано (як у випадку з роботою статутної комісії УПЦ під керівництвом митр. Іларіона Шукала) втручалася в те, що навіть нею самою було віднесено до компетенції УПЦ. Чим доведено, що насправді, як це характерно для Росії, жодні писані документи там не вважають обов'язковими, якщо виникає потреба зробити щось інше. До статуту РПЦ і УПЦ не раз вносилися зміни, що лише

¹ Ілля Бей. Статутні документи УПЦ і ПЦУ: порівняльний аналіз – інша точка зору. URL: https://risu.ua/statutni-dokumenty-upc-i-pcu-porivnyalniy-analiz--insha-tochka-zoru_n113014

підкреслюють тенденцію звуження прав УПЦ з метою тісніше прив'язати її до РПЦ¹.

Про деструктивність позиції УПЦ (МП) пише релігійний експерт О. Єфременко: «По-перше, причиною церковного розділення була деструктивна позиція керівництва РПЦ. По-друге, вона апіорі не могла вирішити це питання, адже не була у цьому зацікавлена. По-третє, Константинополь давав усі можливості і докладав чимало зусиль для подолання розділення, що він і зробив, дарувавши Томос про автокефалію. Тому усілякі звинувачення з боку РПЦ є безпідставними та безглуздими. На сьогодні ніякого розділення вже немає, а є лише незмінна деструктивна позиція РПЦ, яка не бажає приймати реалії сьогодення, жити по канонам, а прагне лише власної гегемонії над Україною»².

31 травня народні депутати проголосували за звернення до Ради національної безпеки і оборони України запровадити санкції проти патріарха Російської православної церкви Кіріла та ще семи її представників³:

1. 16-го патріарха Московського і всієї Русі Кіріла (Гундяєва Володимира Михайловича, 20.11. 1946 р.н.);
2. керівника відділу зовнішніх церковних зв'язків Московського патріархату російської православної церкви митрополита Волоколамського Іларіона (Алфєєва Григорія Валерійовича, 24.07. 1966 р.н.);
3. заступника керівника відділу зовнішніх церковних зв'язків Московського патріархату російської православної церкви протоієрея Миколи Балашова (Балашова Миколи Володимировича, 13.12. 1956 р.н.);

¹ Ілля Бей. Статутні документи УПЦ і ПЦУ: порівняльний аналіз – інша точка зору. URL: https://risu.ua/statutni-dokumenty-upcu-porivnyalniy-analiz--insha-tochka-zoru_n113014

² В Україні зараз – не розділення церков, а лише незмінна деструктивна позиція РПЦ; заява експерта. URL: <https://sprotyv.info/news/v-ukraini-zaraz-ne-rozdilennya-cerkov-a-lishe-nezminna-destruktivna-poziciya-rpc-zayava-eksperta>

³ Верховна Рада підтримала санкції проти патріарха Кирила та інших одіозних ідеологів РПЦ з урахуванням пропозицій ДЕСС. URL: <https://dess.gov.ua/rada-pidtrymala-sanktsii-proty-patriarkha-kyryla/>

4. митрополита Псковського і Порховського російської православної церкви Тихона (Шевкунова Георгія Олександровича, 02.07.1958 р.н.);
5. архієпископа Сиктивкарського і Комі-Зирянського російської православної церкви Питирима (Волочкова Павла Павловича, 02.02.1961 р.н.);
6. протоієрея російської православної церкви, письменника, проповідника та педагога Володимирова Артемія Володимировича (21.02.1961 р.н.);
7. митрофорного протоієрея російської православної церкви, проповідника, телеведучого Ткачова Андрія Юрійовича (30.12.1969 р.н.);
8. російського православного богослова, педагога і публіциста, доктора богослов'я, заслуженого професора Московської православної духовної академії і семінарії Осипова Олексія Ілліча (31.03.1938 р.н.).

Війна Москви з Києвом на релігійному, інформаційному, історичному фронті, як і на інших, буде тривалою. Д. Горевой вважає, що на кону «... космогонічна битва за фундамент власного буття – за історичний метанаратив, за міф про походження нації. На боці Києва історичні факти, а у Москви в арсеналі відпрацьована століттями пропаганда. І не очевидним є те, хто ж переможе у століття постправди та фактчекінгу»¹.

Бачимо, що конфлікт між українським та російським православ'ям має політичну природу, його не можна називати «релігійним конфліктом». Москва прагне мати у підпорядкуванні українське православ'я та домінувати у світовому православ'ї. Її домінування неможливе без подальшого утримання українського православ'я у підпорядкуванні МП (відповідно й московському Кремлю). Українці прагнуть мати власну православну церкву, яку мали в минулому, та спадщину якої Москва привласнила собі. Духовна свобода у єднанні з російськими «православними» рабами й злочинцями не до вподоби українцям.

У часи демократизації СРСР та суверенізації й унезалежнення УРСР відбувалося пожвавлення релігійного життя

¹ Дмитрий Горевой. Религия на службе тоталитарных режимов XX века: нацизм и православие. URL: <https://www.trtrussian.com/mnenie/religiya-na-sluzhbe-totalitarnyh-rezhimov-hh-veka-nacizm-i-pravoslavie-6833524>

посилення прагнень українців вийти з підпорядкування Московському патріархату. Ідея створення помісної православної церкви в Україні підтримувалася значною частиною суспільства, але практична її реалізація наштовхувалася на великі складнощі.

У процесі розпаду Союзу та становлення й розвитку незалежної української держави (1985–2019 рр.) відбулися докорінні зміни ситуації в українському православ'ї, які впливали на етнокультурний розвиток українського суспільства. З'явилися непідпорядковані Москві православні релігійні організації, які позиціонувалися як українські, впроваджували українську мову, переймалися проблемами українського народу. Приєднання Москвою Київської митрополії скасовано, відновлено її попередній статус. На об'єднавчому Соборі утворено помісну православну церкву, якій Вселенський патріархат згодом надав томос на автокефалію. Статус цієї церкви на території України за канонічним правом стає найвищим.

Триває процес визнання УПЦ-ПЦУ іншими православними церквами та залучення до об'єднавчого процесу православних парафій Московського патріархату. За словами митрополита Еліфанія понад тисячу нових парафій додалося до ПЦУ після одержання Томосу.

Проте, відбулася диференціація лише частини вірних Московського патріархату на українських та російських в Україні. Умовно українців, що належать до МП, можна назвати «малоросійськими» віруючими, що відбиває світоглядні особливості, недостатньо однозначну й чітку етнокультурну та національну самоідентифікацію багатьох із них, відсутність прагнення розірвати власну духовну підпорядкованість московському патріарху. Багато з них її не усвідомлюють та завзято заперечують, довіряючи багатолітній брехні свого духовництва. Інтенсивність подальшого процесу диференціації значною мірою залежить також від політики української влади у сферах релігії та національної безпеки.

Для сучасного українського суспільства головними етнополітичними та етнокультурними наслідками змін релігійної ситуації є такі: 1) з'явилися українські загальнонаціональні релігійні організації, до яких належить більшість віруючих громадян України, 2) українська мова почала повноправно функціонувати у релігійному житті і її питома вага збільшується, 3) відродилися обряди й традиції, пов'язані з релігійним життям, що були заборонені в СРСР чи призабулися через несприятливі суспільно-політичні обставини, 4) утворена на основі Київської

митрополії українська помісна автокефальна православна церква набула найвищого канонічного статусу в Україні та у світі серед усіх православних організацій країни, 5) частка віруючих громадян України, що вважають себе належними до Московського патріархату, зменшилась у кілька разів і продовжує втрачати свою питому вагу, становлячи близько 4% від усієї людності країни.

Зміни, що відбувалися в релігійній сфері, сприяли зворотній українізації українського етносу після тривалого його російщення, політичний та етнокультурний консолідації української нації. Вплив змін релігійної ситуації на території України, що відбувалися від середини 1980-х років досьогодні, на сучасний етнополітичний та етнокультурний розвиток українського суспільства слід вважати позитивним. З погляду трансформації постколоніальної України у самодостатню українську націю сучасного типу, збереження і розвитку української етнокультурної самобутності, розвиток релігійної ситуації загалом відповідає національним інтересам України.

Зміни на користь української нації у релігійному середовищі України відбуваються повільніше, ніж у багатьох інших сферах суспільного буття. Явища москвофільства та малоросійства найбільшу соціальну базу мають у середовищі православних вірян, що належать до УПЦ-РПЦ. Але позитивні зміни хоча й повільно, але відбуваються, вони є невідворотними та цементують незалежнення української нації від Москви. Вони можуть відбуватися швидше, якщо сучасна влада сприятиме перетворенням, а не консервуватиме спадщину Сталіна у сфері релігії.

Ескалація російсько-української війни послабила позиції РПЦ в Україні, та стала прискорювачем консолідації православних українців у помісній автокефальній Православній церкві України (УПЦ-ПЦУ). Очільники УПЦ-РПЦ зробили імітацію кроку від РПЦ та водночас не рушили на зустріч до канонічної помісної автокефальної Православної Церкви України. Об'єднавчі настрої та прагнення охопили велику частину вірян української частини РПЦ, що спонукає її єпископат шукати шляхи дистанціювання від Москви. Але частина її вірян та кліру (головним чином серед зросійщених територіальних груп) діють навпаки – прагнуть залишатися під омофором «патріарха» московського. Чи наважаться провідники УПЦ (МП) прямувати праведним шляхом, а не петляти вже вкотре у хащах брехні й прислужництва Москві, покаже час.

РОЗДІЛ 10. ДОКТРИНА КАНОНІЧНОЇ ТЕРИТОРІЇ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ: АПОЛОГЕТИКА ІМПЕРСЬКОГО ЕКСПАНСІОНІЗМУ

Розпад СРСР і постановня на мапі світу нових незалежних держав означав для РПЦ зменшення сфери впливу, а тому змушував її вишукувати нові стратегіями збереження власного значення. І її керівництво пішло шляхом використання моделі, взятій на озброєння політичною верхівкою Кремля, в основі якої лежить створення наддержавних структур, контрольованих Москвою. В свою чергу, для цього знадобилося створити необхідне підґрунтя у сфері церковного права, яке давало б підстави заявляти поро свої претензії на втручання у внутрішні справи суверенних держав. І таким винаходом стала **концепція канонічних територій**, котра створює начебто законні підстави для втручання кремлівського режиму у внутрішні справи незалежних держав, зокрема й України.

Суспільно-політичне значення РПЦ завжди було неодмінною складовою досліджень, присвячених історії Росії та її сутності як геополітичної реальності. Безпосередню участь церкви у формуванні великодержавної ідеології осмислювали класики М. Бердяєв, Г. Вернадський, Б. Владимирцов, В. Соловйов, Т. Скриннікова, Н. Трубецької, Г. Федотов, а також сучасні дослідники П. Касаткін, А. Любшин, А. Макакін, А. Малащенко, Н. Митрохін, С. Солодовник, Т. Чумакова, та інші. Деструктивний вплив російської церкви на українську ідентичність аналізували А. Верховський, І. Власовський, М. Брайчевський, М. Грушевський, Є. Лотоцький, І. Мірчук, І. Огієнко, Н. Полонська-Василенко, М. Попович, Д. Степовик, Д. Чижевський та ін. Сутнісні особливості Української Православної Церкви та законні підстави її автокефальності висвітлюють патріарх Філарет, митрополит Епіфаній, релігієзнавці В. Єленський, С. Здіорук, М. Йосипчук, М. Микуш, С. Кагамлик, С. Колот, Л. Никитенко, Л. Пилявець, О. Саган, Ю. Фігурний, О. Чирков, В. Шевченко та ін.

Зроблені узагальнення слугують надійною підставою для аналізу опредметнення в українському суспільстві сучасних експансіоністських ідеологем РПЦ, та розробки ефективних механізмів їх подолання. В цьому контексті постає проблема походження та суті даного неологізму, наповнення його

семантичним змістом та використанням як ідеологічного наративу в гібридній війні Росії проти України. Концептуальний аналіз проблеми «церква-територія» передбачає системність та багатовекторність пошуку, виявлення не лише достатніх, але й необхідних підстав для формування відповідних моделей, котрі виходять за межі повноважень кожної із сторін взаємодії. Комплексний характер феномену канонічної території вимагає залучення різноманітних методів для отримання синергетичного ефекту достовірних висновків. Для цього необхідно залучення методів церковно-канонічного права, історичних реконструкцій, зокрема з'ясування правочинності здійснення тих чи інших церковних реформ, порівняльно-герменевтичних підходів та політичного аналізу. **Останній дозволяє кваліфікувати діяльність релігійної організації (РПО) як невід'ємну частину системної кремлівської ідеології імперського експансіонізму.**

Сутність та соціально-ціннісні смисли ідеології канонічної території як експансіоністської доктрини РПО визначається низкою засадничих обставин: 1) канонічним правом; 2) історичними прецедентами; 3) законодавчими нормами; 4) ідеологічними конструктами. Отже, постає потреба відсіяти зерно від половини, тобто з'ясувати смисли і підстави оперування категоріями, котрі торкаються топологічних (просторових) реальностей в житті церкви, та визначити правочинність їхнього застосування поза межами компетенції самої релігійної організації.

Канонічне право

Засадничою підставою для можливої легітимізації поняття «церковний простір» як вихідного для виразу «канонічна територія» є *Апостольське правило*, затверджене Вселенським Собором 325 р.: «Єпископам будь-якого народу належить знати першого серед них і визнавати його як голову, і нічого не робити, що було б понад їхню владу, без його вказівок; а кожний має робити тільки те, що стосується його єпархії та тих місцевостей, що належать до неї. Але й перший хай нічого не робить, не поспитавши думки всіх, бо тоді так буде одностайність» («Правила Святих Апостолів», 34). В цій ухвалі імпліцитно містяться наступні канонічні приписи: **єрархічність управління церквою; соборність її внутрішньої організації; просторова вимірність (місцевості) церковних структур.**

Єрархія або клір охоплює всі ступені священства, з розподілом функціональних обов'язків згідно статусу церковного сану (єпископ, пресвітер, диякон). Найвищим органом управління

є собори, в проміжках між якими цю функцію виконують предстоятель (патріарх, митрополит, архієпископ) та архієрейські синоди. Для всіх православних церков найвищою ієрархічною інстанцією є Вселенський собор. **Соборність** або єдність при цьому пронизує всі рівні церковної структури: на рівні мирян шляхом визнання відповідної догматики та таїнств, на рівні кліриків – обов'язковості виконання канонічних приписів та ухвал, на рівні церков – керування Апостольськими правилами та єдністю во Христі. Соборна єдність помісної церкви визначає **межі** тієї території, яка охоплена служінням ієрархів певної структури (єпархії). Ухвалення самого Апостольського правила і є актом його канонізації, тобто узаконення шляхом спеціальної постанови церковної влади. Зрозуміло, що *в умовах розділення повноважень світської (державної) і церковної влади канонічні рішення останньої, включно з окресленням меж території, в обширі якої її канони є чинними, мають силу лише в межах церковного права.*

В **Римській імперії** адміністративний устрій Церкви відповідав структуруванню самої держави. У **Візантії** імператор Констянтин узаконив відповідність адміністративних змін церковному устрою: «І якщо держава змінювала адміністративні кордони області, то Церква змінювала юрисдикційні межі відповідно до цих кордонів»¹. Відповідно, при кардинальній зміні статусу території, зокрема її трансформації в окрему державу, це правило використовувалось при наданні місцевим єпархіям автокефалії. Ці процеси набули особливої інтенсивності протягом останніх двох століть, коли суттєво змінювалась політична мапа світу.

Влада в церкві має дві іпостасі: духовну та земну. Духовна своїм витокom має божественну істину, даровану пророками, одкровеннями та іншими богонатхненними джерелами. Земна влада – матеріальна, в межах унормованих юридичних вимог країни перебування, на те чи інше майно, засоби та ресурси. Відповідно, **канонічний простір також двовимірний**: в сакральному розумінні він не має меж, а в матеріальному визначається обширами діяльності відповідної конфесії.

Саме в **матеріальному** розумінні і можливе розрізнення меж такого простору – внутрішніх та зовнішніх. Перші постають

¹ Чокалок С. Церковна територія та питання юрисдикції. *Труди Київської Духовної Академії*. 2017. № 17 (189). С. 371.

як унеможливлення накладання меж однієї єпархії на іншу, другі визначаються зоною контакту з інославною віруваннями. І якщо в першому випадку мова йде про неузгодженість між ієрархами однієї церкви, то в іншому має місце прозелітизм, боротьба за паству. Таким чином, церковне право робить наголос на відповідності певної церковної структури з адміністративно-територіальними утворами (провінціями – в імперіях, незалежними державами – в сучасному світі). В такому випадку **держава постає простором земної діяльності конкретної канонічної церкви.**

*Саме зміст даного апостольського правила РПЦ намагається трансформувати введенням поняття **канонічної території**, за якого вже держава визнається канонічною територією цієї церкви, тобто проголошується верховенство її догматів над національним законодавством.*

Історичні прецеденти

Серед регулятивних норм практика вчинення рішень за попередніми аналогами – *прецедентами* – була і є досить поширеною. Досить згадати, наприклад, що вся судова система Великої Британії фактично саме категорію прецедент обирає за вихідне начало при розгляді нових проваджень. При цьому переважна більшість видозмін в єпархіальній мережі відбувалась внаслідок політичних та соціально-економічних змін у суспільстві, викликаних, не в останню чергу, силовим перерозподілом сфер та територій впливу між світовими лідерами, розпадом старих та виникненням нових імперій та політичних союзів.

*Політичний та територіальний вплив РПЦ зростає паралельно із нарощуванням потужності російської імперії. В системі управління **Золотої Орди** користувалася практично необмеженими пільгами в обмін за безумовну і беззастережну підтримку ханської політики. В часи **Московського царства**, зберігаючи подібні ж преференції від влади, саме завдяки її підтримці усталила свою позицію як окрема Московська митрополія, а згодом – і як Московський патріархат. В обох випадках було порушене дотримання канонічних вимог для відповідних трансформацій. В подальшому, при насильницькому захопленні інших країн і народів, РПЦ супроводжувала ці процеси власною інвазією у місцеве релігійне життя. Місцеві канонічні конфесії безжалісно утискалися чи ліквідовувались повністю, а на їх місці насаджувались парафії і цілі єпархії РПЦ.*

Подібні події з історичного минулого тлумачаться Москвою як процес зростання її чисельності, парафій та територій.

Існують незаперечні докази із сфери церковного права щодо **неправочинного включення до складу РПЦ Київської митрополії юрисдикції Константинопольського патріарха**. Вселенський патріарх та глави інших найстаріших православних церков світу (Єрусалимської, Антиохійської та Александрійської) **ніколи не визнавали законність включення Київської митрополії до РПЦ**. В 2014 р. від їхнього імені про це нагадав предстоятель Автокефальної Церкви Кіпру, який закликав РПЦ дотримуватись своєї канонічної території, згідно наданого їй Томосу в 1589 р.¹. **В контексті церковного права, статус УПЦ Московського патріархату в Україні є неканонічним і підлягає оскарженню**. Свою рішучу позицію Вселенський патріарх довів до логічного завершення в 2019 р., вручивши Православній Церкві України Томос про автокефалію.

Законодавчі норми

В світовій практиці *існує прецедент співвіднесення релігійної організації з певною територією на засадах нормативно-правового провадження*. Мова йде насамперед про **ісламський світ**, низка держав якого систему законодавства вибудовує на основі шаріату – мусульманського права. Подібні тенденції мали широке поширення і серед європейських **християнських країн в часи Середньовіччя**, зокрема передання практично абсолютистської політико-правової влади Святому Престолу. В наш час відповідні особливості збереглись в якості своєрідних соціокультурних реліктів. Мова йде, зокрема, про державу-місто **Ватикан**, яка одночасно є розташуванням Святого Престолу Римо-Католицької Церкви. Сучасний статус Ватикану зафіксовано *Латеранськими угодами* 11 лютого 1929 р. між Італійською державою та Святим Престолом. В документах не обговорюється духовний суверенітет Ватикану над вірними в

¹ Найстарші церкви нагадали Кирилу, що Україна - не канонічна територія РПЦ. URL: pomisnaua.blogspot.com/2014/09/pentar.html (08.09.2014).

Отрош М.І. Папа Римський як суверен держави міста Ватикан. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 366-369.

⁴ Україна: чия канонічна територія?: Програма семінару. 15 жовтня 2005 р. 28 с. URL: irs.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2010/08/. С. 11.

усьому світі, а лише його територіально-матеріальні права. Зокрема в чотирьох додатках містяться: креслення 12 будинків на території Риму, які отримували статус екстериторіальності; креслення будівель, звільнених від оподаткування; фінансова конвенція¹. Але в даному випадку мова йде про необхідні для будь-якої незалежної держави атрибути, зокрема кордони, територія та майно (національне надбання), і Ватикан при цьому позиціонується не як суто релігійна структура, а як політичний суверен.

В усіх інших випадках **національне законодавство конкретної країни визначає юридичний статус релігійних організацій, їхні права і обов'язки щодо користування майном, спорудами, земельними ділянками тощо**. В цьому контексті нормативно-правові регламентації держави мають **верховенство** щодо релігійної, як і до всіх інших громадських організацій, і потребують безумовного виконання. У такому випадку *поняття канонічної території може використовуватися в алегоричній формі, для символічно-образного відображення світу духовних цінностей певної конфесії*.

Ідеологічні конструкти

Підставою впливу на особливості здійснення релігійного культу є **панівна державна ідеологія**. В наш час сильні політичні суб'єкти авторитарного гатунку здатні/бажають трансформувати середньовічне правило «Чия влада – того й віра» у більш прийнятний для себе варіант – «Чия влада – того й канонічна територія»². У випадку з діяльністю релігійних організацій, фахівці вважають за доцільне вести мову про особливий різновид ідеологій: «Канонічними ідеологіями ми будемо називати такі підходи до організації канонічного простору, котрі не витікають безпосередньо із засадничих канонічних принципів, а є ідейним відображенням переважання

¹ Найстарші церкви нагадали Кирилу, що Україна - не канонічна територія РПЦ. URL: pomisnaua.blogspot.com/2014/09/pentar.html (08.09.2014).

Отрош М.І. Папа Римський як суверен держави міста Ватикан. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 366-369.

² Україна: чия канонічна територія?: Програма семінару. 15 жовтня 2005 р. 28 с. URL: irs.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2010/08/. С. 11.

тих чи інших історичних тенденцій і абсолютизацією цих тенденцій»¹.

Для РПЦ було і є звичним сприймати примат певних великодержавних ідеологічних конструктів як детермінаторів власної діяльності. В золотоординські часи цю функцію виконували закони Яси, в Московському царстві на озброєння взяли концепцію «третього Риму». В синодальний період керувалися доктриною імперського експансіонізму, при більшовиках пішли шляхом ототожнення небесного життя з примарою комунізму, а в сучасних умовах на озброєння взято тези про «русский мир» та його всепланетну місію.

В Україні в теперішній час негативний зразок застосування принципів подібної ідеології демонструє глава т. зв. УПЦ МП **Онуфрій**. Мовлячи про злочин геноциду – **Голодомор українського народу – він всю вину поклав на сам народ**, який заслужив цю кару: «Голодомор это было вразумление, усмирение со стороны Господа нашей гордыни»². Маємо класичну кальку з московських треків про голод (не голодомор -!), що стався чи то через недорід чи неврожай, або ж нарікання на куркулів, що закопали зерно, але приправлену на додачу ще й метафізичними залякуваннями народу.

Політичний зміст поняття «канонічна територія»

В Статуті управління РПЦ 1988 р. (останньому за радянських часів) термін **канонічна територія** ще **відсутній повністю**. А про повноваження церкви зафіксовано наступне: «Юрисдикція РПЦ поширюється на осіб православного визнання, що проживають на території СРСР, а також закордонних православних, що добровільно увійшли до неї»³. Таким чином, мова йшла дійсно про громадське об'єднання релігійної орієнтації, котре окреслює коло осіб приналежних до неї за

¹ Холмогоров Е., Солдатов А. Каноническое пространство: принципы, идеология, конфликты. *Отечественные записки*. 2002. № 6 (7). URL: strana-ozru/2002/6/kanonicheskoe-prostranstvo-principy-ideologi-konflikty.

² Про вилучення Почаївської Свято-Успенської лаври з користування УПЦ: Петиція від 21 жовтня 2020 р. за №41/003727-20en. Автор: Бойко В.С. URL: petition.kmu.gov.ua/kmu/Petition/View/3727.

³ Устав обоУправлении Русской Православной Церкви принят Помесным Собором РПЦ 8 июля 1988. URL: drevo-info.ru/artides/17772.html. П. 3.

певним ідентифікаційним критерієм, в даному випадку - православними переконаннями. **Межі юрисдикції визначаються законодавством держави, в якій зареєстрована РПЦ, а щодо іноземних громадян, то вона (юрисдикція) поширюється на них за їхньою добровільною згодою.**

Поняття «канонічна територія» виникло в умовах розпаду радянської імперії і є не церковною, а політико-правовою категорією, котра покликана відобразити приналежність певного об'єкта тому чи іншому суб'єкту права. В даному мові йде про інстинктивну реакцію владної верхівки РПЦ в часи агонії СРСР. *Суверенізація колишніх радянських республік, для неї стала «втратою» свого впливу, ресурсів та надуманої величі.* А тому РПЦ стала фактичним лідером у пред'явленні власних прав/претензій/зазіхань на увесь пострадянський простір.

Ідеологема і означення канонічної території активно почали використовуватися керівництвом РПЦ з 1989 р., а на церковно-правовому рівні закріплене згодом на православних соборах. Зокрема, в статуті РПЦ, ухвалену **Архієрейським Собором 2000 р.** в загальному розділі означено розмірність її канонічної території: «Юрисдикція РПЦ поширюється на осіб православного віровизнання, що проживають на канонічній території РПЦ: в Російській Федерації, Україні, Білорусі, Республіці Молдові, Азербайджанській Республіці, Республіці Казахстан, Китайській Народній Республіці, Киргизькій Республіці, Латвійській республіці, Монголії, Республіці Таджикистан, Туркменістані, Республіці Узбекистан, Естонській Республіці, Японії, а також добровільно приєднаних до неї православних, які мешкають в інших країнах»¹.

Офіційний речник РПЦ митрополит Іларіон сам визнає, що «термін «канонічна територія» виник недавно»². І з цим важко не погодитись, оскільки це дійсно так, і сталося це в середовищі самої верхівки РПЦ. І головний аргумент знаного ідеолога-богослова щодо визнання тієї чи іншої території канонічною для Московського патріархату полягає в тому, що **там, де РПЦ є**

¹ Устав Русской Православной Церкви принят на Архиерейском Соборе 2000 г. URL: mospat.ru/ru/documents/ustav/.

² Иларион (Алфеев), митрополит. Принципы «канонической территории» в православной традиции. URL: [ruskline.ru/monitoring_smi/2005/02/10/princip_kanonicheskoy_territirii_v_pravoslavnoy_tradicii\(10.02.2005\)](http://ruskline.ru/monitoring_smi/2005/02/10/princip_kanonicheskoy_territirii_v_pravoslavnoy_tradicii(10.02.2005)).

церквою більшості, там всім іншим вже немає місця на цьому конфесійному просторі. До цього долучається ще один постулат Московського патріархату: **зміна державних кордонів Росії не обов'язково призводить до дроблення церкви**¹. Обидві тези є прямим порушенням норм канонічного права, зокрема в тій його частині, котра визначає критерієм отримання помісними церквами статусу автокефалії *волю самих віруючих незалежних держав*.

Те, що РПЦ оперує з вигаданою смисловою конструкцію для опрідметнення своїх певних планів і надалі турбувало громадськість, оскільки його легітимація суперечила канонам самого християнства. На пряме запитання щодо існування в церковному праві поняття «канонічна територія» секретар патріархального відділу РПЦ з міжнародних відносин (підлеглий митрополита Іларіона) І. Якимчук мусив визнати: **«Дійсно, словосполучення «канонічна територія» формально відсутнє в традиційних канонічних текстах»**. А далі розпочалися словесні викрутаси, мовляв ми експлікуємо це поняття із самого змісту текстів. І підсумовує: «Так що відсутність терміну не означає відсутність поняття»². Насправді ж, мова йде про логічну процедуру підміни понять, споріднених синтаксично, але відмінних семантично. В канонічному праві дійсно мовиться про територію (простір), але лише в *розумінні меж поширення певної єпархії*, на якій інша єпархія цієї ж конфесії (церковного підпорядкування) неправочинна в діях. А тому, це зовсім не означає заборону для здійснення своєї духовної діяльності (в межах існуючого державного законодавства) **представникам будь-яких інших віровчень чи конфесій**.

В своєму великодержавницькому екстазі апологети «русского мира» майбутній світоустрій взагалі мислять як втілення в життя місіонерської доктрини про виключну його роль в історії людства. Вся сутність російського проекту зводиться до наступного: «Союз народів-федералів вокруг государствообразующего народа Евразии в едином имперском

¹ Гудзик К. «Канонічна територія». *День*. 2005. № 163. URL: [day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/kanonichna-teritoria\(09.09.2005\)](http://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/kanonichna-teritoria(09.09.2005)).

² Каноническая территория Русской Церкви: карта. URL: [usad.ru/artides/kanonicheskaya-territoria-russkoy-cerkvi-karta\(30.04.2013\)](http://usad.ru/artides/kanonicheskaya-territoria-russkoy-cerkvi-karta(30.04.2013)).

правовом пространстве верховной власти федерального центра»¹. Для фанатиків-більшовиків, чи атеїстичного, чи православного гатунку, *спекуляція на майбутньому царстві небесному на землі є наріжним каменем їхньої ідеології одурманення людей та їх зомбування утопічними ідеалами, і, водночас, виправданням всіх тих труднощів в теперішньому житті, в яких вони опиняються через своїх поводитирів.*

РПЦ своїми зазіханнями на виключне право використовувати у власних інтересах суверенну територію незалежних держав грубо порушує статутні вимоги ООН, рішення Генеральної Асамблеї у сфері прав націй і народів. Мова йде, зокрема, про **Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам**, ухвалену ще 14 грудня 1960 р. Невеликий за обсягом (7 статей), цей знаковий акт засвідчив недопустимість незаконного втручання іноземних агентів впливу різного гатунку в долю інших народів. Він проголошує: іноземне ярмо і панування є запереченням основних прав людини (ст. 1); народи мають право на самовизначення (ст. 2); проблемні ситуації не повинні використовуватися як привід для затримки суверенітету (ст. 3) тощо. Дії РПЦ в Україні безпосередньо підпадають під пряму чинність наступної статті: «Любі військові дії чи репресивні заходи будь-якого чину, спрямовані проти незалежних народів, повинні бути припинені з тим, щоб надати їм можливість здійснити в умовах миру і свободи своє право на повну незалежність, а цілісність їхньої території повинна шануватися»². Таким чином, **зазіхання РПЦ на контроль за територією суверенної держави є відвертим проявом політики колоніалізму та уярмлення інших народів.**

Яскравим цьому підтвердженням є нормативно-правова база РПЦ у сфері **соціальної політики**, котра зареєстрована і здійснюється за вимогами законодавства РФ, але претендує визначати і поведінку громадян далеко поза її межами. Вона передбачає безпосереднє втручання у внутрішні справи інших держав. Зокрема, в ухвалених на Архієрейському Соборі 13-16 серпня 2000 р. **Основах Соціальної Концепції РПЦ**,

¹ Пашков Р.В. Русский проект. *Современные гуманитарные исследования*. 2015. № 3 (64). С. 177.

² Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 1514 (XV) от 14 декабря 1960 года. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_280#Text. Ст. 4.

наголошується, що *церква може відмовити в довірі державній владі і закликати віруючих до мирних актів громадянської непокори у випадку, якщо дії держави суперечать сумлінню віруючих*. Документ демонструє безмежну відданість своєму «третьому Риму», тобто Росії, а тому з контексту зрозуміло, що під поняттям «держава» церковники розуміють свої іноземні «канонічні території». Прикметно, що в розділі «Церква і держава» міститься безпосередній заклик до **громадської непокори**: «Якщо влада змушує православних віруючих відступитися від Христа та Його Церкви, а також чинить гріховні діяння для душі, Церква повинна відмовити державі в покорі. Християнин, за повелінням сумління, може не виконувати розпорядження влади...»¹. З цієї та типологічно споріднених з нею численних інших програмних заяв та закликів ідеологів «русского мира» стає зрозумілою та ідейно-теоретична підвалина, на якій вибудовується **спротив філій РПЦ в Україні законному праву її громадян на створення власної Помісної Церкви**. Саме це постає підґрунтям захоплення і утримання прихильниками РПЦ храмів, церковного начиння, допоміжних служб, підприємств, подвір'їв тощо, тобто всього того, що становить невід'ємну частину **національного надбання українського народу**.

Участь РПЦ у гібридній війні проти України

РПЦ повинна нести відповідальність за незаконні агресивні дії проти українського народу в часи колоніального становища України в російській державі, рівнозначно як і за намагання здійснювати деструктивний вплив в сучасних умовах. В історичному вимірі мова йде про узурпацію релігійних свобод та цінностей народу, зокрема незаконне привласнення статусу, інфраструктури, духовного надбання Української Православної Церкви, свідоме нищення автентичної культурної та матеріальної спадщини українців. *В нинішній час має місце відверте втручання і створення численних перепон для суверенного народу в царині його конфесійного самовизначення та утвердження в якості суб'єкта своїх духовних свобод.* В повсякденній практиці життя віруючих це супроводжується унеможливленням здійснювати свої релігійні потреби в культових спорудах власної держави, утримуваних у власності іноземною церковною організацією.

¹ Основы социальной концепции Русской Православной Церкви.
URL: patriarchia.ru/db/text/419128.html (09.07.2008). III. 5.

Мета і засоби освоєння Московським патріархатом підконтрольної йому території яскраво простежуються в діях Росії по загарбанню українських територій – зокрема в Криму і на Донбасі. **РПЦ була активно задіяна ще на підготовчому етапі до окупації.** Під прикриттям прилучення віруючих до святині «Дари Волхвів» з Греції, у січні 2014 р. Крим відвідала багатолюдна делегація російських політиків та представників спецслужб, децю «розбавленою» священиками РПЦ. Охорону всієї групи забезпечували бойовики під керівництвом полковника ГРУ РФ І.Гіркана – згодом добре відомого (під псевдо «Стрелков») керівника російських терористів на Донбасі¹. В цей же час храми РПЦ в Севастополі, Керчі, Сімферополі та інших містах півострова стали *пристановищем для «зелених чоловічків» та схронами для їхньої зброї, а священики благословляли цих бійців на ратні подвиги та супроводжували їх при захопленні різноманітних об'єктів Збройних Сил України, державних установ та цивільної інфраструктури.*

До 1 січня 2014 р. в АРК було зареєстровано **52 парафії УПЦ Київського Патріархату**, служби проводились у понад 20 храмах, діяли громади УАПЦ та УГКЦ. *У захопленому Криму ці конфесії оголошені поза законом, а їхні храми та майно експропрійовано.* Аналогічно, безпосередня участь РПЦ у здійсненні військової агресії спостерігалась і на Донбасі. Під час терористичного нападу на Слов'янськ банди Стрелкова, практично поруч біля міста, у *Святогірській лаврі, переховувалась зброя й понад сотня бойовиків з чеченського спецназу.* В окупованих районах Східної України релігійні переслідування набрали жахливих масштабів, створена суцільна атмосфера страху та відчаю. ПЦУ та УГКЦ оголошені «сектами» та прямою загрозою для влади сепаратистів (тобто кремлівського режиму) з наступним відчуженням всієї церковної власності; системного характеру набуло захоплення храмів, учбових закладів та ін. у протестантських конфесій (Свідків Єгови, адвентистів, християн-баптистів тощо). Аналітики зазначають: «Ідеологічною основою окупаційної влади слугує московська концепція «Руського світу» - побудова «православної держави», де чільне місце займає Російська Православна Церква

¹ Дорогань А. «ФСБ в рясах». Як російські спецслужби діяли під прикриттям Московського патріархату? URL: radiosvoboda.org/a/okupacia-krimu-moskovsky-patriarchat/31122625.html (28.02.2021).

Московського патріархату»¹. І в цьому **весь смисл «місіонерської» діяльності РПЦ: захопити і знищити навколо дотла все інакомисляче, тобто в даній конкретній війні – все українське.**

Московський патріархат використовує свою філію в Україні для **активної протидії принципу свободи віросповідування**. Зокрема, 3 квітня 2019 р. відбувся Синод УПЦ МП, на якому законне право українського народу мати власну помісну автокефальну церкву було піддано шаленій обструкції і прокльонам. «Аргументи» вишукувались будь-якого гатунку: ПЦУ не потрібна, оскільки автокефальна церква вже існує (маючи на увазі свою структуру); Вселенський патріарх помилився і має відкликати Томос назад; це наслідки втручання держави у церковні справи; це- предтеча хаосу та анархії. Цим самим, на думку аналітиків, «Московський патріархат підтвердив, що вони докладатимуть максимум зусиль з метою змаргіналізувати автокефальний статус ПЦУ та не допустити її всеправославного визнання»² У своїй неспроможності зупинити зростання авторитету та чисельності прихильників ПЦУ, в осідку митрополита Онуфрія час від часу провадять різноманітні провокативні зібрання з метою дискредитації української помісної православної церкви. Таким був, наприклад, т. зв. «Правозахисний форум», що відбувся 22 лютого 2021 р. в Києво-Печерській лаврі. На ньому зібралися «московські попи», щоб піддати анафемі тих священників та представників громад РПЦ, як вирішили змінити свою юрисдикцію на користь ПЦУ. Свідок цього видовиська зазначав: «Це не Форум, а велике театралізоване дійство з розписаними ролями: хто що повинен озвучити та підписати»³.

Сповідуючи **кремлівську практику непроханого втручання у внутрішні справи інших держав**, предстоятель

¹ Свобода віросповідування під прицілом: російський терор на окупованих районах Східної України: Аналітична доповідь Інституту релігійної свободи. К., 2018. С. 6.

² Здіорук С. Московський патріархат як механізм деструкції національної єдності в Україні: Аналітична записка НІСД. К., 2019. 12 с. URL: niss.gov.ua/sites/default/files/2019/06 (травень 2019). С. 2.

³ Єфременко О. «Свято брехні і лицемірства» під куполом Московського патріархату. URL: facebook.com/AlexandrYefremenko/posts/2824086911194052 (22.02.2021).

УПЦ МП митрополит Онуфрій не просто взяв участь, а навіть очолив масштабний протест прихильників Сербської церкви у Подгориці, столиці Чорногорії, проти законної влади республіки¹. В цій молодій незалежній країні законна влада намагається обмежити вплив іноземної церкви (на цей раз – Сербської) на внутрішню стабільність у суспільстві, і *Московський патріархат, як завжди, не проминув скористатися нагодою долучити і свій «внесок» в посилення деструктивних тенденцій в незалежній Чорногорії.*

Шалений спротив, який чинить Московський патріархат законним вимогам українського православ'я самостійно налагоджувати лад у своїй країні, має також і **глибокі меркантильні інтереси**. Патріарх УПЦ КП Філарет (нині – Почесний Патріарх ПЦУ) зазначив: «Нині за кількістю парафій українське православ'я, Київського і Московського патріархатів, перевищує російське. Якщо в Росії 12 тис. парафій, то в Україні – 15 тис. Якщо в Росії близько 100 архієреїв, то в Україні – понад 100. В Росії – 67 єпархій, в Україні – 85.... Згідно з даними МВС, на минулу Пасху в Україні до церков прийшло 11 млн. вірян із 47 млн. населення, а в Росії зі 142 млн. людей до храмів завітали 8 млн. Тобто, в Україні святкувало Пасху майже 25% населення, а в Росії – 5%»². А тому **боротьба за т. зв. канонічну територію насправді є намаганням заволодіти ресурсами, людськими і матеріальними, вільного народу**. І Святіший владика Філарет наголосив: «Патріарх Кіріл придумав «Рускій мір», щоб спочатку відбулося духовне об'єднання навколо Москви, потім – політичне, й зрештою – територіальне»³.

Московський патріархат провадить невинну боротьбу як за людські душі, так і за матеріальні цінності. **Згідно українського законодавства, релігійна організація загалом не може бути юридичним суб'єктом власності**. Право на майно визнається за громадами, парафіями, монастирями, братствами, освітніми закладами тощо. Власником певного об'єкта (споруди, території та ін.), до якого має інтерес церква, зазвичай є інші

¹ Глава УПЦ (МП) Онуфрій очолив масштабний протест сербської церкви в Чорногорії. URL: euointegration.com.ua/news/2020/02/29/7106960 (19.02.2020).

² Чекан О. Коли зло повертається на добро. Інтерв'ю з Патріархом УПЦ КП Філаретом. URL: religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/8317-koli-zlo-povertayetsya-na-dobro. (15.02.2011).

³ Там само.

юридичні особи. А вже за ними приховується кінцевий бенефіціант у вигляді РПЦ. Для того, щоб оминати подібні правові колізії вчиняються різноманітні афери та маніпуляції з метою привласнення національного культурного надбання всього українського народу. Показовим прикладом є **рейдерське захоплення РПЦ Почаївської Свято-Успенської лаври в Галичині**. Рішенням Кабінету міністрів України № 583 від 29.05.2001 р. було створено Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, з увіходженням до нього всього лаврського комплексу споруд і території. Та вже через два роки уряд В. Януковича ухвалює 17 липня 2003 р. розпорядження № 438-р, за яким комплекс споруд Почаївської лаври вилучається зі складу заповідника. І одразу знаходиться ініціативна група зі складу представників цієї парафії, яка реєструє на себе право володіння цим об'єктом. Цей «дарунок» Януковича московським фанатикам до сих пір знаходиться у розпорядженні РПЦ, хоча саме розпорядження було скасовано рішенням уряду України 28 листопада 2018 р. за № 1092-р. Зрозуміло, подібна ситуація викликає глибоку стурбованість у громадськості, у зв'язку з чим була зареєстрована Петиція про вилучення Почаївської лаври з користування УПЦ МП і повернута як національне надбання всієї України¹.

Подібні агресивні дії завжди знаходили і будуть отримувати гідну відсіч з боку самого українського народу. Особливого історичного значення мають і ті події, котрі відбуваються у напрямку набуття Українським Православ'ям автокефального статусу, і канонічним підтвердження законності цих намірів з боку Вселенського Престолу. Ще одним актом проголошення Незалежності України» охарактеризував надання Православній Церкві України Томосу про автокефалію Президент України П. Порошенко. А Предстоятель Православної Церкви України митрополит Епіфаній у доповіді на Архієрейському Соборі 15 грудня 2020 р. наголосив: «Кожна Помісна Церква має канонічну юрисдикцію на своїй території, так і Православна Церква України єдина має канонічну

¹ Про вилучення Почаївської Свято-Успенської лаври з користування УПЦ: Петиція від 21 жовтня 2020 р. за №41/003727-20en. Автор: Бойко В.С. URL: petition.kmu.gov.ua/kmu/Petition./View/3727.

юрисдикцію для православних в Україні»¹. Що ж до вірних УПЦ МП, то їм слід визначитись із власною юрисдикцією, тобто або можуть досягти згоди на тимчасову присутність в Україні, або з'єдинитись із канонічною ПЦУ. А **ідеологема про Україну як чинюся територію, навіть із додатком «канонічну», має бути вилучена із міжцерковного діалогу як артефакт її колоніального минулого.**

Отже, ідеологічною підставою для втручання у внутрішні справи незалежних держав є концепція канонічної території. Зовнішньополітична діяльність РПЦ ґрунтується на експансіоністській ідеології «руського мира», спрямованої на утвердження власної гегемонії на потенційних об'єктах впливу, з яких Україна традиційно постає як головний напрямок застосування свого впливу. В історичному вимірі постання і зростання мережі структур РПЦ на її території відбувалось неправочинними засобами, як з церковної, так і політичної точки зору. Ліквідація української державності супроводжувалась одночасно захопленням та нівелюванням її християнської ідентичності: канонічної приналежності, церковної інфраструктури, національно-культурної даності. В умовах розбудови незалежної України закономірним стало набуття Українською Православною Церквою статусу помісної автокефальної церкви, що відповідає чинному церковному та міжнародному праву, її національним інтересам.

Як політичний тренд поняття канонічної території РПЦ ввело в обіг у 1989 р. в якості засобу збереження власних імперських амбіцій. Відбулася цільова трансформація ідіоми «територія держави для канонічної церкви» в ідеологему «державна як канонічна територія церкви», що слугує для РПЦ підставою для втручання у внутрішні справи суб'єктів міжнародного права. В сучасних умовах РПЦ є безпосереднім учасником війни Росії проти України. Виміри подібної участі різноманітні: організаційні (формування та підтримка терористичних організацій), репресивні (заборона релігійних свобод на окупованих територіях), майнові (рейдерське захоплення та заволодіння церковного майна та територій), психологічна (створення атмосфери страху та соціального

¹ Епіфаній (Думенко), митрополит. Доповідь Предстоятеля на Архієрейському Соборі 15 грудня 2020 року. URL: pomisna.info/uk/vsi-novyny/dopovid-predstoyatelya-na-arhiereyskomu-sobori-15-grudnya-2020-roku/ (15.12.2020).

напруження) тощо. Концентром протиправної політики РПЦ є її систематичні спроби по дискредитації та протидії діяльності Православної Церкви України як виразника духовних інтересів українського народу. Означене уможливорює підсумкові висновки про низку загроз громадській злагоді та національній безпеці України, індукованих діяльністю структур РПЦ в нашій державі.

Поняття «канонічна територія» в інтерпретації РПЦ є політико-ідеологічним конструктом неоколоніального змісту, призначеного для ідентифікації тієї частини світового простору, над якою планується здійснювати цільовий контроль специфічними засобами впливу. Його чинність не підкріплюється церковним правом, міжнародним та національним законодавством, реальною практикою функціонування релігійних конфесій в сучасному світі. В семантичному контексті даний конструкт є формопроявом кремлівських синдромів по реанімації свого колишнього імперського набутку. Відбувається ідіоматична трансгресія шляхом кардинальної зміни смислового навантаження понять, з наступною містифікацією їхнього первісного змісту. Зокрема, **загальновизнаний постулат церковного права – «територія для канонічної церкви», трансформується в діаметрально протилежне за сутністю твердження – «канонічна територія для церкви».** Реалізація останнього на практиці, зокрема в Україні, індукує наміри РПЦ незаконно претендувати на право суб'єктності щодо самої української держави, як паритетного партнера у визначенні стратегії її розвитку.

Зовнішньополітична діяльність РПЦ ґрунтується на експансіоністській ідеології «руського мира», спрямованої на утвердження власної гегемонії на потенційних об'єктах впливу, з яких Україна традиційно постає як головний напрямок застосування свого впливу. В історичному вимірі постання і зростання мережі структур РПЦ на її території відбувалось неправочинними засобами, як з церковної, так і політичної точки зору. Ліквідація української державності супроводжувалась одночасно захопленням та нівелюванням її християнської ідентичності: канонічної приналежності, церковної інфраструктури, національно-культурної даності. **В умовах розбудови незалежної України закономірним стало набуття Православної Церкви України статусу помісної автокефальної церкви, що відповідає чинному церковному та міжнародному праву, її національним інтересам.**

В основі всіх подібних спекуляцій на церковному праві знаходиться нестримне бажання Росії за допомогою будь-яких засобів втримати Україну впокороною на своєму імперському просторі. **Експансіоністська доктрина РПЦ є складовою частиною агресивних дій РФ проти України і її реальних політичних злочинів проти людяності.** Вона бере безпосередню участь в ідеологічному обґрунтуванні сепаратистських рухів та військових дій в Україні, формуванні та забезпеченні терористичних угруповань, переслідуванні прихильників інших конфесій, насамперед ПЦУ та УГКЦ. Повсякденною практикою стало рейдерське захоплення та незаконне використання храмових споруд та територій, ігнорування вимог українського законодавства, створення атмосфери недовіри та непокори органам державної влади. **Все це суперечить нормативно-правовим вимогам щодо функціонування релігійних організацій в Україні і становить загрозу національній безпеці України.**

ОБРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ

Любов до мудрості притаманна українській людині з найдавніших часів. Природна кмітливість ратая, стоїцизм воїна, заглибленість у пошук істини ченця-книжника, материнське серце, символізм у творіннях митців, ідеали служіння народу князів і героїв – усе це ознаки як відданості власній землі, так і філософського, софійного осмислення суцього. Тому й не дивно, що український народ не міг не породити у кожен з періодів свого існування велику множину блискучих любомудрів, котрі зробили гідний внесок у розвиток національної та світової культури.

Водночас, сучасні аналітики констатують: «У процесі відродження новітньої української державності ще недостатньо враховується потужний вплив духовних аспектів, моральних чинників, які складають основу християнської релігії і є одним із головних напрямків діяльності Церкви. Між тим, у період економічної кризи, падіння життєвого рівня народу, зниження моральності, байдужість певної частини суспільства до національно-державницьких прагнень як ніколи потребують використання ідеологічних і релігійних чинників»¹. В цьому контексті вельми нагальною справою є огляд тих духовних, культурних та інтелектуальних набутоків українського народу, витворених його багатовіковою творчістю, імплементація яких в сучасну реальність істотно сприятиме подальшому розвитку України та її утвердженню серед кола демократичних країн.

Український світогляд – суть, концентрація духу народу, осердя його культури. Не випадково у часи підневільного життя українців в різних імперіях владники з упертістю, гідною кращого застосування, робили все, щоб відлучити націю від власної культури (зокрема віри та філософії), або принаймні подати її в усіченому та спотвореному вигляді. Тим-то нині, у часи утвердження модерної української держави, конче нагальною є потреба повернути собі самим, а водночас і розвинути в собі і для всього світу, власні духовні цінності, і насамперед – світоглядні. І це зрозуміло, оскільки саме духовно-

¹ Вегеш М. У соборі Святого Юра: сторінки історії Української Греко-Католицької церкви: монографія / М. Вегеш, Н. Концур-Карабінович, В. Марчук, М. Палінчак. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 611.

практичне відношення людини до світу визначає смисл і призначення людського життя, засоби і можливості з'ясування місця людини у світі та світу в людині, осягнення людиною власної сутності, цінності та мети свого буття.

Мислителі княжої доби приділяли пильну увагу осмисленню проблеми «людина – світ людини». Мова йде, зокрема, про світоглядні роздуми митрополита Іларіона, князя Володимира Мономаха, митрополита Никифора, Кирика Новгородського, Мойсея Видубецького, Данила Заточеника, Серапіона Володимирського, творців «Києво-Печерського патерика», а також деяких творів анонімних авторів – «Слова о полку Ігоревім», «Слова про князів», «Слова про загибель Руської землі».

За княжих часів в Україні-Русі витворюється корпус пам'яток духовної культури, в котрих досить глибинно відображено тогочасне розуміння сутності людини та її місця в світі, взаємин з метафізичним та природним довкіллям, а також із суспільством. Їм притаманний синтетичний, радше – синкретичний підхід, за якого в певному творі відображаються проблеми віри, теології, філософії, політики, економіки, етики та ін. Тому, з одного боку, література ще не диференційована за жанрами та темами (за окремими винятками), а з другого – відповідні проблеми викладаються у тісному зв'язку (чи в контексті) з іншими проблемами. Тому слід вести мову про експлікацію духовних смислів з найрізноманітніших культурних пам'яток старовини.

Домінантою княжої доби є світоглядний катаклізм: руйнування (принаймні, на державному рівні) традиційного світобачення і утвердження іншого – християнського. Вагомого значення набували й інші обставини. Зокрема, витворення супердержави на теренах Східної Європи істотно розширювали горизонти світобачення її людності. Розширення обширів Київської держави, її міжнародні зв'язки, знайомство з питомими автохтонами інших країн та земель чимало подивовувало давніх українців (полян, сіверян, деревлян тощо) розмаїттям народів та звичаїв, істотно збагачувало культурний та технологічний потенціал Русі-України. Водночас, експансія північних вікінгів істотно сприяла реформуванню структури суспільства та державного управління, чим робило цю державу одним із лідерів тодішньої Ойкумени. Внаслідок цього, зокрема, Русь виявилася втягнутою, не в останню чергу завдяки своєму геополітичному становищу та разом із її комунікативними можливостями

(наприклад, «дорога з варяг у греки») в єдиний європейський духовний, політичний і матеріальний простір, постаючи не лише реципієнтом цивілізаційних надбань, але і їхнім творцем та донором.

На такому онтологічному тлі витворювалося нове світобачення, нові трактування взаємин людини із світом власного буття. Про дійсну духовну важливість таких змін свідчать наступні трансформаційні гуманітарні чинники. Насамперед, відбувалася зміна концепції часу та його напрямку. Від переважно циклічного, міфологічно-замкненого, переходили до часу лінійного, по суті – до ідеї як незворотності, так і телеологічності розвитку. До речі, у тісному зв'язку з цим перебуває й висунення на передній план дилеми «вічність – минулість». Нестор-літописець, автор «Повісті минулих літ», уже намагається досягнути, яким саме чином можливий перехід з повсякденної плинності у вічність, з якої перед тим нові християнські речники усунули поганські вірування, включаючи і мрію про небесний рай-ірій.

Трансформації зазнає і тлумачення сутності самої людини, у чому вирішальну роль зіграло знову-таки привнесене християнством утвердження самоцінності окремого індивіда, а не сприйняття його в аморфному, «розчиненому» стані у певній спільноті загалом. Особливо необхідно також звернути увагу і на фундаментальні зрушення в розумінні навколишньої природи і переорієнтації на 180° характеру предметно-практичного її використання: з божественного, сакрального начала у структурі міфологічної свідомості вона стає апріорно гріховним вмістилищем минулого і сучасного, «коморою» для людини, простором реалізації її споживацьких намірів, об'єктом застосування своїх сутнісних сил. Вивищуючи духовне, християнство принизило земне, натурне, і цим надовго прирекло його на нищення й руйнацію.

У княжу добу творцями як сакральних, так і світських творів були переважно ченці, служителі церкви загалом, на яких і покладалися питання освіти, збереження набутого, поширення християнського вчення тощо. Тому серед імен тогочасних авторів переважають імена служителів церкви, починаючи від ченців і закінчуючи митрополитами, зокрема Нестор-літописець, Мойсей Видубицький, митрополит Іларіон, митрополит Никифор, Кирик, Серапіон, Полікарп та ін. Але були серед них і вояки, як, наприклад, Данило Заточеник чи невідомий автор «Слова о полку Ігоревім». Безперечною ознакою культури нації є висока

освіченість та обдарованість її зверхників, свідченням чого є твори великих князів київських – Володимира Мономаха, Ярослава Мудрого... А скільки ж пам'яток втрачено назавжди!

Давньоруські мислителі основну увагу звертали на тлумачення сутності людини та її місця в світі. Природно, що найпершою опозицією є дискурс «Людина – Бог», причому автори наголошують не стільки на тому, що людина є рабом Божим, скільки на тому, що вона повинна вивищитися до Господа, тобто невпинно вдосконалюватися. Наступна опозиція суть «Людина – Людина», і тут також є наскрізна тема – це повага, любов до ближнього; пізніше цей дискурс у XVIII ст. блискуче розів'є Григорій Сковорода, а в XIX ст. – Памфіло Юркевич. Третя опозиція «Людина – Природа», де перша є началом активним, творчим, а друга – багато в чому втіленням спонук і жадань творіння Божого. Втім, досить часто у суто християнські виклади вриваються ремінісценції, котрі одухотворяють і обожнюють не лише людину але й саму природу.

Прикметно, що відповідні проблеми автори намагаються розглядати у часовому контексті, надаючи усім згаданим системам вектор розвитку та часові координати; так само витворювалась і специфічна історіософія. В цьому контексті слід звернути увагу і на суто природничо-наукові та медичні узагальнення. Вони викладені, зокрема, в працях астрономічного (Кирик), фармакологічного («Мазі» княгині Добродії), медичного (оповіді про лікаря Агапіта) та зоологічного (різні «Бестіарії») спрямувань. Давні русичі добре розумілися в корисних травах та сполуках, уміли прогнозувати життя за небесними світилами, чітко стежили за плином часу (хронологія). Звичайно, наш сучасник, обтяжений і переобтяжений новітнім знанням у цій галузі, може іронічно посміхнутися з міфів та забобонів старовини: але ж згадаймо, що то діялося тисячоліття тому, і те знання було питомою ознакою тодішнього українського світу.

Українські мислителі часів Відродження, Реформації та Нової доби духовно-світоглядну проблематику також вважали визначальною у пошуках відповідей на питання людської екзистенції. В цей час працювали потужні духовні та освітньо-наукові осередки в Києві, Львові, Острозі, Луцьку та інших містах, наділених, як правило, магдебурзьким правом, зокрема Острозька та Києво-Могилянська академії та численні колегіуми і братські школи. Серед цільних мислителів, духовних провідників нації означеного часу – Станіслав Оріховський-Роксолан, Клірик

Острозький, Іван Вишенський, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Касіян Сакович, Феофан Прокопович, Георгій Кониський, Григорій Сковорода та ін.

І дійсно: з середини XVI аж до кінця XVIII ст. спостерігається бурхливий і потужний розвиток української культури, суспільства в цілому. Всупереч несприятливим політичним обставинам, Україна впевнено увійшла в добу Гуманізму та Відродження, пережила специфічні часи Реформації, коли (за Петра Могили) київське християнство відверто еволюціонувало до протестантизму, зазнала розквіту й занепаду в ті часи, котрі в Західній Європі іменуються Новими. Яскравий витвір національного духу – українське бароко увійшло до скарбниці світової культури, далеко за межами рідного краю були знані київські теологи, філософи, драматурги, поети, воїни, наснажуючи своїм талантом не тільки Україну, але й Московію, Білорусь, Литву, Польщу, Сербію, Волохию, навіть Грецію. Врівень з найпередовішими тодішніми європейськими здобутками піднялася українська тогочасна думка і в трактуванні проблеми «людина – світ людини».

Високого рівня розвитку в цей час досягли теологія, богослів'я та професійна філософія. Викликано це тим, що на той час в Україні функціонувало чимало центрів вищих студій – Києво-Могилянська та Острозька академії (православні), Замойська та Віленська академії (римо-католицькі), низка інших католицьких, уніатських, соцініанських та православних закладів, де вивчалися всі «вільні» науки і на професійному, високому теоретичному рівні осмислювалися взаємини людини з соціумом та природою. Для України ці проблеми тоді були особливо нагальні та наболілі; доводилося вирішувати – як у сфері теоретичного, так і практичного розуму, – якими орієнтирами керуватися, як налаштовувати життя: чи за власним звичаєм і традицією, чи за вказівкою ззовні, зокрема католицької Речі Посполитої чи ортодоксальної Московії.

Уже в серед. XVI ст. блискучий мислитель, «рутенський (український) Ціцерон» – Станіслав Оріховський-Роксолан, усю міць свого генія спрямував на доведення зверхникам держави, що люди варті саме людського життя. Гуманізм, любов до ближнього струмить з кожного рядка Оріховського, котрий наснажений ідеалом і необхідністю переобладнати суспільство, докїля загалом на потребу людині. Ця висока гуманістична традиція була потім продовжена в працях Гізеля, Кониського, Сковороди та інших гуманістів.

Наприкінці XVI – на поч. XVII ст. в Україні започатковується нова натурфілософія. Вчені теологи-енциклопедисти Кирило Транквіліон-Ставровецький, Касіян Сакович, Герасим Смотрицький та їхні однодумці, відштовхуючись від здобутків європейської науки, намагалися як «наблизити» небо до землі, так і підняти людину до неба. Для них натура – уже наскрізна субстанція буття, в тому числі й Бога; справа лише полягає в тому, щоб глибинно й достовірно структурувати універсум за його родом і якостями. Згодом цю традицію, покладену професорами Києво-Могилянської академії та інших українських вищих закладів освіти в основу педагогічного процесу, гідно вивершить до синтетичного вчення про дві натури й три світи великий Сковорода.

У цей саме час в Україні відбуваються потужні релігійні зрушення, пов'язані з колізіями взаємин київського православ'я, греко-католицької та римо-католицької церков. Українські мислителі у цьому контексті звертались до фундаментальних філософсько-теологічних проблем (праці Іпатія Потія, Івана Вишенського, Клірика Острозького, Йова Борецького та ін.). До першорядних належать також розробки морально-етичних проблем, які б розкривали механізми духовно насаджених взаємин між людьми. Серед набутків у цій сфері важливою є тенденція екстраполювати морально-етичні регулятиви на все суще (Сильвестр Кулябка та ін.), в тому числі і на живі істоти: не тварі земні, а рівноцінні людині творіння Господа. В XX ст. ця ідея набула дуже важливого значення як вчення про «благочиння перед життям» Альберта Швейцера та концепції ноосфери великого українця Володимира Вернадського.

Дуже ретельно академічні любомудри опрацювали також проблему аналогій і паралелей між природою та мистецтвом, формотворенням у довікллі й людським творінням – чимало спільного між ними знаходить Феофан Прокопович (і це не поодинокі явище), чим засвідчує рівноцінність та самоцінність реалізації сутнісних сил природи (Бога) і потенцій людини. У XIX ст. досить глибокі міркування в цім річищі висловив Олександр Потебня (мова і мислення як формовтілення національного характеру), а в XX ст. – Олександр Архипенко (єдність універсально-космічних та внутрішніх потенцій людини).

Для тогочасної української думки однією з наскрізних тем була й така: яким чином людина може досягти гармонії зі своїм оточенням? Як відомо, в історії людства пропонувалися

різні рецепти, починаючи від повної відстороненості від зовнішнього світу і сягання нірвани (абсолютного самозаглиблення) до цілковитого підкорення його і переобладнання на свій лад. Обидва варіанти роблять роль людини трагічною: у першому випадку вона сама вилучає себе з реального світу, в другому – нищить цей останній і також опиняється в безодні. Українські мислителі запропонували інший шлях – досягнення «сродності» (Г. Сковорода та ін.), тобто взаємогармонії зі світом, коли і він, і сама людина, не втрачаючи власної ідентичності, наснажуються присутністю й потенціями один одного для реалізації своїх глибинних сутностей.

Ця лінія, започаткована Сковородою, в нинішніх умовах може розглядатися як один з наріжних каменів у формулюванні принципів стратегії виживання людства загалом, та утвердження української ідентичності зокрема. Зрештою, ми лише наближаємося до осягнення творчої спадщини професійних українських філософів, а тим більше – теологів, оскільки більшість текстів відповідної доби ще не введено в науковий обіг, вони не стали фактом нинішнього суспільного життя. Поодинокі ж публікації наукової спадщини (Прокоповича, Кониського, Яворського, Сковорода та ін.) проблеми не вичерпують, а лише засвідчують, до якої безцінної скарбниці знань ми маємо змогу доторкнутися.

Посилення імперського гніту у XVIII-XIX знайшло відповідь у національному спротиві України, який чи не найповніше виявився у сфері духовності. Тогочасна філософська та теологічна думка закладає підвалини наукової українській історіософії, тобто осягненню витоків, рушіїв, напрямів та смислу історії власного народу. До цих проблем ґрунтовно зверталися Василь Каразін, Данило Велланський, Михайло Максимович, Микола Гоголь, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш та інші знані дослідники. В їхніх працях переконливо доведено самобутність власної історії українського народу і, водночас, її причетності до всесвітнього цивілізаційного поступу, а українська духовна культура постала невід’ємною складовою європейсько-християнської цивілізації.

Парадигмальні для духовності зрушення відбуваються і на теренах красного письменства. Нова українська література розпочинається наприкінці XVIII – початку XIX ст. Геніальне творіння Котляревського «Енеїда» відкрило величні обрії для її поступу. Тоді ж, особливо з постановням нових наукових та освітніх центрів (університети у Львові, Харкові, Києві, згодом –

Одесі, Чернівцях), започаткуванням систематичної наукової періодики, зростаючою національною самосвідомістю народу та деякими ін. чинниками, різко посилюється інтерес до минулого України, генези її народу, його вагомих рис та цінностей (менталітету), особливостей історичного й актуального буття. Визначальна ознака таких пошуків – орієнтація на наукові засади, надійну методологію, концептуальні та теоретичні узагальнення, на суворий добір та об'єктивну інтерпретацію фактів. Звичайно, це стосується лише сумлінних науковців, а не «служителів» від науки, або ж зашорених ідеологічно, чи упереджено заангажованих певними стереотипами та догмами шовіністів.

Такі наукові пошуки здійснювалися на найрізноманітніших напрямках науки. Першій, мабуть, слід віддати історіософії, яка, продовжуючи класичну літописну традицію (насамперед «Літопису Руського» та козацьких літописців), зі своїми авторитетами (Бантиш-Каменський, Кониський, Рігельман, Полетика та ін.), поступово позбувалася помилок минулого і продовжувала мури російської цензури в пошуках справжньої істини. Тим прикметніше, що до цієї теми звертається великий Гоголь, мріючи про створення повної, багатотомної історії рідного народу – праці, якій він віддав чимало зусиль і життя. Для Гоголя тези про своєрідність українського народу, його автохтонність на українських теренах, так само, як і про тривалість його існування – фактично аксіоми. З часом, особливо після праць Михайла Грушевського, феномен України, врешті-решт, здобув наукове історичне обґрунтування та висвітлення свого буття.

Думка вчених б'ється також над осмисленням феномена України як геополітичної реальності. Можна вважати, що вже в програмній праці Костомарова ця теза була вмотивована належною мірою; згодом (особливо після праць Степана Рудницького) під такий висновок буде підведено надійний природничо-науковий та соціально-економічний фундамент. А поки що в наукових осередках університетів та Науковому Товаристві імені Шевченка у Львові йде пошук граней існування України як цілісності та її місця в цивілізованому світі.

Найпильніше досліджується проблема української духовності, причому погляд вчених закорінюється у глибинні шари народного духу, в предківську міфологію, в ті ознаки поведінки та мислення народу, які є інваріантними і формуються протягом багатьох поколінь історичного буття етносу. Чи не першу спробу системно подати структуру та смисли українського

світогляду зробив Іван Нечуй-Левицький в глибокій науковій розвідці «Світогляд українського народу».

У XIX ст. подальшого розвитку також набуває натурфілософія, соціальна філософія, філософія людини, тобто ті напрями, які часто позначають як романтизм та академізм. Фундаментальні здобутки пов'язані з іменами таких мислителів, як Данило Велланський, Михайло Максимович, Памфіло Юркевич, Іван Франко, Сергій Подолинський, Володимир Лесевич та ін. Більш аналітично почали осмислюватися проблеми, які стосуються взаємин етносу з природним довкіллям. Як важливий підсумок пошуків у цьому напрямі слід вважати висновок, що стале буття народу можливе лише в непорушному природному середовищі; коли ж останнє руйнується, то в структурі субстанційних ознак людності (спадковості, адаптивному типі, демографічних характеристиках тощо) з'являються збурення і зміни, котрі негативно впливають на подальшу історію народу.

Особливо варто звернути увагу на те, що саме в XIX ст. закладається філософія нації і національної ідеї. Нація – це етнос, відкритий світові і, водночас, усвідомлений власної самодостатності та гідності. Тому етносів існує на планеті дуже багато, але не всі вони підіймаються до статусу нації, не всі самоорганізуються в державу, котра забезпечує нормальне життя та розквіт.

Шляхи перетворення населення певної території, котре етнічно може бути дуже розмаїтим, в єдину націю, досить різноманітні й непрості. Мова, наприклад, може йти про моноетнічне населення (німці, поляки, українці та ін.), котре з більшим чи меншим успіхом трансформуються в свідому національну спільноту. Так само може витворитися в окрему політичну націю і певна множина спільнот – прикладом тому є Китай чи Індія. Зрештою, історія знає і чимало прикладів, коли потужна нація постає з своєрідної «мішанини» представників багатьох етносів, у тому числі – і не на своїй етнічній території: найскравіший зразок такого явища – США.

Інакше кажучи, нація – це політичний етнос; він може бути повністю похідним від корінної автохтонної спільноти, може постати як продукт інтеграції множини етносів, або ж виникає як своєрідне «переплавлення» множини різноетнічних індивідів у конкретну єдність та цілісність. Чи не найголовнішим чинником подібної трансформації є національна ідея.

Національна ідея, зазвичай, являє собою об'єднуючу мету для всіх громадян суспільства. «Кермуй, Британіє, морями» – ось національне гасло, котре зробило у свій час Англію неподільним господарем на морських просторах. «Німеччина – понад усе» – це та національна ідея, котра дала можливість великому Бісмарку об'єднати понад сотню дрібних німецьких князівств, графств і марок у Велику Німеччину. Національна ідея, таким чином, може поставити під знамена державотворення представників різних етносів (чи усіх представників одного етносу), котрі утверджуються як певна політична нація. Звідси й зрозуміла видатна роль національної ідеї для процесів відродження та державотворення в Україні.

При цьому не слід плутати національну ідею з автократичною, державницькою доктриною, задля якої відбувається примусове об'єднання представників найрізноманітніших етносів в одну уярмлену спільноту в межах конкретної деспотії. Прикладом слугує Московщина, з її ідеологією «Москва – третій Рим», що дозволило зробити одне із «християнізованих татарських ханств» (вираз М. Бердяєва) володарем шостої частини суходолу планети.

Чи мала Україна власну національну ідею? Безперечно, але в різні часи вона мала різний зміст. Велика Скіфія понад усе цінувала незалежність і власні світоглядні цінності – і не була ніколи підкорена жодним завойовником. Київська Русь визначальним гаслом взяла ідею християнізації держави: з одного боку, це заклало єдину ідеологічну основу для розмаїтої людності країни, а з другого, – вписуючи історію Русі у всесвітньо-історичний процес, надавала їй право претендувати не лише на своє законне місце в цивілізації, а й на частину її культурного спадку (зокрема, елліно-візантійського). Козацько-гетьманська держава на передній план висунула боротьбу за духовні цінності (православ'я), привілеї (станові) та вольності; ця боротьба, однак, не була загальнонаціональною – і, можливо, це була одна з причин поступового згасання тогочасної державності.

Тарас Шевченко – геній і пророк, запропонував і обґрунтував національну ідею, котра почала перетворювати населення України в політичну націю. Вона бринить практично в усіх його творах. «Нема на світі України, немає другого Дніпра», – пише поет; Україна – то мати, щоправда, з невідалими дітьми. Тому Шевченко закликає: «Обніміте ж, брати мої, найменшого брата – нехай мати усміхнеться, заплакана мати». Інакше кажучи,

для Шевченка Україна є сакральним, божественним, і єднання всіх задля неї – суть запропонованої ним національної ідеї.

Різні підходи до визначення та обґрунтування національної ідеї представлені в працях Миколи Гоголя, Пантелеймона Куліша, Івана Франка, Миколи Міхновського та ін. мислителів. У XX ст. ця сфера політичної думки стала однією з чільних в українській соціології та філософії. Глобалізація індустріального людства, зокрема науково-технічний прогрес, призвели до кардинальної перебудови продуктивних сил і соціальної структури суспільства. Виникнення машинного виробництва, низка революційних відкриттів у галузі природознавства, величезні досягнення в техніці й технологіях змусили вести мову про настання індустріальної доби в історії людства.

В різних регіонах та державах ці зміни наставали не водночас, еталонним їх проявом вважають розквіт британського суспільства, яке вже в середині XIX ст. було зразком для інших держав. Принаймні там, де існує велике машинне виробництво, де витрачання і споживання вторинних ресурсів переважає використання первинних, – там присутні риси індустріального суспільства. Такі зрушення привели до зміни світоглядних та етичних парадигм, оскільки індустріальний молох принизив самоцінність окремої людини, зробив її бездомною в новому світі.

Водночас зростання технологічної могутності уможливило здійснення найогидніших задумок у плані приниження людини людиною, упокорення інших на догоду собі. Не випадково часто мова йде про те, що індустріальна доба породила синдром «зла», котрий пандемічно розлився в XX ст. над усім світом. Згадаймо хоча б тоталітарні режими чи дві світові війни. На жаль, і сучасний політичний монстр – Росія, в своїх людиноненависницьких проектах, метою яких є знищення України, при вчиненні злочинів проти людяності повною мірою намагається використати здобутки прогресу на шкоду людям.

Зрозуміло, наука, особливо гуманітарна сфера, опинилася в складній ситуації, бо мусила робити вибір: яких орієнтирів дотримуватися, на що націлювати спільноту, куди рухатися самій. Чимало мислителів і цілих шкіл схилялося до обґрунтування насильства чи вольових зусиль: окремого індивіда (Шопенгауер), раси-нації (Ніцше), класу-партії (Маркс, Ленін) тощо. Опредметнення цих доктрин породило жахливу реальність (панування тоталітарних режимів під проводом Гітлера, Сталіна,

Мао Цзедуна, Пол Пота та ін. зверхників), наслідки якої не подолані й досі. Водночас невинно пульсувала думка і протилежного спрямування: як відновити самоцінність особистості, в чому коріняться глибинні засади екзистенції людини. У цьому зв'язку варто згадати гуманістичні пошуки в межах неогуманізму, неотомізму, екзистенціалізму, релігійної філософії, холізму тощо. Подібна тенденція розвивалась і в українській духовній традиції, яка, крім індустріально-технічних проблем, стикалася ще й з не менш болючими національно-політичними негараздами.

В цьому відношенні вельми прикметними стали напрацювання українських мислителів світового масштабу ХХ ст. (переважно перших трьох його четвертей): від Володимира Вернадського і Степана Рудницького до Дмитра Чижевського, Олександра Архипенка та Миколи Шлемкевича. Їх, різних за фахом та інтересами, об'єднує високий гуманізм в опрацюванні проблем взаємин людини із власним, природним чи соціальним буттям, закоріненість у смисложиттєві цінності та ідеали. Водночас вони зробили вагомий внесок у розвиток світової теоретичної думки, чимало сприяючи тим самим формуванню новітньої парадигми людини. Нарешті, Михайло Грушевський, В'ячеслав Липинський, Дмитро Донцов, Іван Огієнко, Іван Мірчук, Олександр Кульчицький, Володимир Вернадський, Дмитро Чижевський та інші виразники національного духу доклали неймовірних зусиль по утвердженню української духовності та її суверенності у цьому плинному світі.

Особливо слід згадати фундаментальні узагальнення чи не найвидатнішого мислителя ХХ ст. – українського генія Володимира Вернадського. Його концепції біосфери та ноосфери істотним чином визначили весь дух епохи та ставлення людини до світу свого життя. Водночас, правник і соціолог Богдан Кистяківський звертається до класичної проблеми – про джерела людського пізнання, і вбачає їх як в емпіричних, так і теоретичних чинниках. Олександр Кульчицький особливу увагу звертає на архетипи людської поведінки і на цій підставі структурує українську ідентичність. Дмитро Чижевський і Олександр Архипенко, українці, які волею долі опинились поза межами краю і які, на перший погляд, такі різні між собою, на теренах духовності дуже подібні: перший розмірковує, як у такому універсумі, як людство, виокремлюється така субстанція, як «нація», другий – яким чином митець виокремлює з природи штуку, художні образи. Інакше кажучи, яким чином зовнішній

світ стає внутрішнім, його потенції і обшир перетікають у людину. Це – вічні теми і науки, і мистецтва, і, безперечно, метафізики, тобто теології і філософії.

До засадничих світоглядних підстав людського життя зверталось і багато інших українських мислителів – духовні проводирі митрополити Іван Огієнко та Андрей Шептицький, а також Іван Мірчук, Євген Маланюк, Юліян Вассиян. Їхні напрацювання – це здобутки не лише національного, а й європейського масштабу. І слід зауважити, що збереження ідентичності Українського Християнства завжди було жертвовною справою всієї нації та її духовних провідників. І з глибоким пошануванням сприймаються діяння подвижників віри вже в часи розбудови незалежної України, зокрема патріарха Мстислава, патріарха Філарета, кардинала Любомира Гузаря та інших видатних українців. Водночас, боротьба за Україну, за її права, вольності і свободу триває, і український народ демонструє зразки героїзму в своєму опорі російському агресору.

Перемога буде за нами.

Слава Україні!

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Агафангел, митрополит. Агенты КГБ в рясах. Как священники РПЦ работали на тоталитарный режим СССР. URL: internetsobor.org/index.php/novosti/mirovoe-pravoslavie/moskovskaya-patriarchiya/agenty-v-ryasakh
2. Акт об отлучении от Церкви монаха Филарета (Денисенко). URL: patriarchia.ru/db/text/417804.html
3. Андрей Ваджра: Без России мы никто и ничто. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6GBoHpfXTzA>
4. Анонім. Слово про загибель Руської землі. *Людина і довкілля*. Ч. 2. К.: Заповіт, 1995. С. 53.
5. Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов [в 35 тт.]. Ч. 1: [Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-западной России]. Т. II: Материалы для истории православия в Западной Украине в XVII ст. К., 1864. 909 с.
6. Архив Юго-западной России. Т. VI. Ч. I. Акты о церковно-религиозныхъ отношенияхъ въ Юго-западной Руси (1322–1648 гг.). К.: Типографія Г.Т. Корчакъ-Новицкаго, 1883. С. 63-73.
7. Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов [в 35 тт.]. Ч. 1: [Акты о церковно-религиозныхъ отношенияхъ в Юго-западной Руси (1322-1648 гг.)]. Т. 7: Памятники литературной полемики православныхъ южно-русцев с латино-униатами. К., 1887. 816 с.
8. Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов [в 35 тт.]. Ч. 1: [Акты о церковно-религиозныхъ отношенияхъ в Юго-западной Руси (1322-1648 гг.)]. Т. X: Акты, относящиеся к истории Галицко-русской православной церкви (1423-1714 гг.). К., 1904. 996 с.
9. Архієпископ Євстратій (Зоря) Колаборант «русского мира». *Українська правда*. 17.07.2015. URL: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/yevstratij/55a8de30a8c6d>
10. Балух В.О. Візантиністика. Чернівці: Книги ХХІ, 2006. 606 с.
11. Балух В.О., Коцур В.П. Історія Стародавнього Риму. Чернівці: Книги ХХІ, 2005. С. 458.

12. Белозёров И. Русские митрополиты и ханы Золотой Орды: система отношений. *Вестник МГУ. Серия История*. 2003. URL: ricolor.org/history/ka/period/1/orda
13. Бердяев Н.А. Русская идея: Основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века *О России и русской философской культуре: Философы русского послеоктябрьского зарубежья*. М.: Наука, 1990. С. 43–271.
14. Бистрицька Е. Концепція «Третього Риму» в політичній стратегії Російської імперії та СРСР XX століття: історичний аспект. *Українське релігієзнавство*. 2009. № 52. С. 121-122.
15. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 рр. Кн. 1. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. К.: Либідь-Військо України, 1994. С. 308.
16. Білінський В.Б. Москва Ординська (XIII–XVI століття): Історичне дослідження. К.: Вид-во Олени Теліги, 2011. 304 с.
17. Богданова Н.М. Церковь Херсона в X–XV вв. *Византия. Средиземноморье. Славянский мир*. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. С. 19–49.
18. Бондаренко В.Д. Современное православие: тенденции эволюции. Симферополь: Таврия, 1989. 176 с.
19. Бондарчук П. Особливості релігійної ситуації в Україні (друга половина 1960-х – середина 1980-х років) *Український історичний збірник*. Вип. 11. 2008. С. 294–316. URL: <http://history.org.ua/JournALL/green/11/30.pdf> (Дата звернення: 10.09.2019).
20. Бондарчук П.М. Греко-католики в Україні (середина 1940-х – середина 1960-х років). *Історико-політичні студії*. 2016. № 1. С. 15-32.
21. Борисов Н.С. К вопросу о переносе митрополичьей кафедры изКиева во Владимир. *Труды исторического факультета МГУ: Вып. 104. Сер. II. Исторические исследования: 57*. М.: 2017. С. 49.
22. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950) / Пер. з англ. Н. Кочан. Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. С. 5-6.

23. Бремер Т. Церква та імперія. Нариси історії російського православ'я / Пер. з нім.: В. Швед. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 264 с.
24. В Україні зараз — не розділення церков, а лише незмінна деструктивна позиція РПЦ: заява експерта. URL: <https://sprotyv.info/news/v-ukraini-zaraz-ne-rozdilennya-cerkov-a-lishe-nezminna-destruktivna-poziciya-rpc-zayava-eksperta>
25. В Україні зараз — не розділення церков, а лише незмінна деструктивна позиція РПЦ: заява експерта. URL: <https://sprotyv.info/news/v-ukraini-zaraz-ne-rozdilennya-cerkov-a-lishe-nezminna-destruktivna-poziciya-rpc-zayava-eksperta>
26. Васильева О.Ю. «Церковный сталинизм»: легенды и факты. *Альфа и Омега*. 2003. № 38. URL: pravmir.ru/therkovnyi-stalinizm-legendyi-i-fakty/.
27. Васильева О.Ю. Православная Церковь в Америке: к вопросу об автокефалии. *Альфа и Омега*. 2006. № 46. URL: pravmir.ru/pravoslavnaya-therkov-v-amerike-k-voprosu-ob-avtokefalii/.
28. Васильева А. Готы в Крыму. 1. Ранняя пора христианства. II. Эпоха переселения народов. *Изв. Рос. Академии Истории Материальной Культуры*. Т. 1, 8 февраля 1921 г. С. 38–40.
29. Вегеш М. У соборі Святого Юра: сторінки історії Української Греко-Католицької церкви: монографія / М. Вегеш, Н. Концур-Карабінович, В. Марчук, М. Палінчак. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 750 с.
30. Велика історія України: У 2-х томах. Том. I. / Передм. д-ра І.П. Крип'якевича; Зладив М.Голубець. К.: Глобус, 1993. С. 67–68.
31. Верховна Рада підтримала санкції проти патріарха Кирила та інших одіозних ідеологів РПЦ з урахуванням пропозицій ДЕСС. URL: <https://dess.gov.ua/rada-pidtrymala-sanktsii-proty-patriarkha-kyryla/>
32. Вишняк О. Етнорелігійна ситуація в Україні: соціологічний аналіз (1994–2010 pp.). URL: www.motyu.gov.ua/publication/content/1647.html (Дата звернення: 10.09.2019).
33. Відстоюючи українське православ'я. *Тиждень.ua*. 16 липня 2010. URL: <http://tyzhden.ua/Publication/1339>

34. Вульпіус Р. Релігія та нація: унійна церква, православ'я та «держава-протектор Росія. Україна. Процеси націотворення / Упор. АндреасКаппелер; пер. з нім. К: К.І.С., 2011. С. 108.
35. Выступление Министра иностранных дел России И.С. Иванова на VIII Всемирном Русском Народном Соборе, Сергиев Посад, 3 февраля 2004 года (отдельный оттиск). *Сообщение Министерства иностранных дел Российской Федерации*. – 04 февраля 2004 г. С. 6.
36. Галимов Т.Р. Церковная иерархия и церковно-ордынские отношения в период татаро-монгольского вторжения 1237-1240 гг. в оценках современников. *Золотоордынское обозрение*. 2017. Т. 5. № 1. С. 45.
37. Гаркави А. Я. Сказания еврейских писателей о Хазарии и Хазарском царстве. Вып. 1. СПб.: Тип. Имп. АН, 1874 – 162 с.
38. Глава УПЦ (МП) Онуфрій очолив масштабний протест сербської церкви в Чорногорії. URL: euointegration.com.ua/news/2020/02/29/7106960 (19.02.2020).
39. Глазьев заявил о разгроме Русского мира на Украине. URL: https://news.rambler.ru/politics/42145612/?utm_content=rnews&utm_medium=read_more&utm_source=copylink
40. Голубев С. Київський митрополит Петро Могила та його сподвижники / Пер. і адаптація О. Кучерука. *ХРОНІКА – 2000*. К., 2004. – № 60. – С. 98-102.
41. Горский А.А. Русь и Орда в XV столетии. *Золотоордынское обозрение*. 2013. № 1. С. 69.
42. Григорьев А.П. Сборник Ханских ярлыков русских митрополитов: источниковедческий анализ золотоордынских документов. СПб: Изд-во СПбГУ, 2004. 276 с.
43. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX - XX ст. К.: Генеза, 2000. С. 309.
44. Грушевський М. Віймки з жерел до історії України-Руси. Львів: Накладом автора в друкарні НТШ, 1895. С. 33–36.
45. Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. К.: Наук. думка, 1991–1996. Т. 1–6.
46. Гудзик К. «Канонічна територія». *День*. 2005. № 163. URL: [day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/kanonichna-teritoria\(09.09.2005\)](http://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/kanonichna-teritoria(09.09.2005)).

47. Данилець Ю.В. Релігійне життя православних на Закарпатті в 1914-1916 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2018. Вип.2(94). С. 25-26.
48. Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 1514 (XV) от 14 декабря 1960 года. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_280#Text. Ст. 4.
49. Деяния Собора 1666-1667 года. *Братское слово. Журнал посвященный изучению раскола*. М.: Тип. Т. Рись, 1876. Год второй. Книга Первая. С. 67-68.
50. Діяння Собору Греко -Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946. Львів: Вид-во Президії Собору, 1946. С. 128.
51. Дмитрий Горевой. Религия на службе тоталитарных режимов XX века: нацизм и православие. URL: <https://www.trrussian.com/mnenie/religiya-na-sluzhbe-totalitarnyh-rezhimov-hh-veka-nacizm-i-pravoslavie-6833524>
52. Документальный фильм Русский мир – 2 часть, Спецтуристы. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cuKm1DSV21E> (Дата звернення: 10.09.2019).
53. Дорогань А. «ФСБ в рясах». Як російські спецслужби діяли під прикриттям Московського патріархату? URL: radiosvoboda.org/a/okupacia-krimu-moskovsky-patriarchat/31122625.html (28.02.2021).
54. Дорошенко Д. Слов'янський світ у його минулому й сучасному. К.: Темпора, 2010. С. 456.
55. Епіфаній (Думенко), митрополит. Доповідь Предстоятеля на Архієрейському Соборі 15 грудня 2020 року. URL: pomisna.info/uk/vsi-novyny/dopovid-predstoyatelya-na-arhiereyskomu-sobori-15-grudnya-2020-roku/ (15.12.2020).
56. Епіфаній (Думенко), митрополит. Право на автокефалію Української православної Церкви. *Труди Київської Духовної Академії*. 2018. № 18 (190). С. 12.
57. Єпископ Сильвестр (Стойчев). Статутні документи УПЦ та ПЦУ... URL: <http://kdais.kiev.ua/event/>
58. Єремєєв О.С. Проблеми та перспективи становлення Української Помісної Православної Церкви на сучасному етапі розвитку українського суспільства. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції*. [під ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та

- прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2015. Ч. 1. С. 217-225.
59. Єфременко О. «Свято брехні і лицемірства» під куполом Московського патріархату. URL: facebook.com/AlexandrYefremenko/posts/2824086911194052 (22.02.2021).
60. Жиленко І.В. Історія печер Києво-Печерської Лаври. *Ди́ва печер лаврських*. К.: «КМ Academia», 1997. С. 16.
61. Залізняк Л.Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. К.: Шлях, 2014. С. 4.
62. Звонська Л.В. Неправомірність передачі Київської митрополії Московському патріархату в 1686 році: Зіставний аналіз першоджерел та перекладів патріарших грамот. *Труди Київської Духовної Академії*. 2019. № 19 (191). С. 37.
63. Здіорук С. Московський патріархат як механізм деструкції національної єдності в Україні: Аналітична записка НІСД. К., 2019. 12 с. URL: niss.gov.ua/sites/default/files/2019/06 (травень 2019). С. 2.
64. Златоуст Иоанн. Святого отца нашего Иоанна Златоустого Рассуждения против Иудееви Язычников о том, что Иисус Христос есть истинный Бог. *Христианское чтение*. 1832. Т. 47. С. 3–88.
65. Зюганов Г.А. География победы. Основы российской геополитики. *Геополитика: Антология*. М.: Академический проект: Культура. 2006. С. 978.
66. Иларион (Алфеев), митрополит. Принципы «канонической территории» в православной традиции. URL: ruskline.ru/monitoring_smi/2005/02/10/princip_kanonichekoy_territirii_v_pravoslavnoy_tradicii(10.02.2005).
67. Иларион (Троицкий), архимандрит. [1913]. Исторический очерк существования Православной Церкви в России за время с 1613 года по настоящий момент. *Вестник ПСТГУ II: История. История Русской Православной Церкви*. 2020. Вып. II : 1 (34). С. 93-121.
68. Иоанн Златоуст *Христианство: Энциклопедический словарь*: В 2 т.: Т.1: А – К / Ред. кол.: С.С. Аверинцев (гл. ред.) и др. М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. С. 625–627.
69. Ктитор Захарія. Хроніка. *Людина і довкілля*. Ч.1 К.: Заповіт, 1995. – С.155.

70. Ієромонах Ефремъ. Краткое описание Инкерманской киновии и древнего ея храма. М.: Въ типографіи С. Орлова, 1861. – 27 с.
71. Ілля Бей. Статутні документи УПЦ і ПЦУ: порівняльний аналіз – інша точка зору. URL: https://risu.ua/statutni-dokumenti-upc-i-pcu-porivnyalni-analiz--insha-tochka-zoru_n113014
72. Інформаційний звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні» (Короткий виклад). URL: https://www.irs.in.ua/index.php?view=article&catid=51%3Astats&id=172%3A1&format=pdf&option=com_content&Itemid=79&lang=uk (Дата звернення: 10.09.2019).
73. Історія української православної церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мицик, І. Преловська; худож.-оформлювач М. Мендор. Харків: Фоліо. 2018. 244 с.
74. Історія християнської церкви на Україні (Релігієзнавчий довідковий нарис) /В ідп. ред. О.С. Онищенко. К.: Наукова думка, 1991.С. 14-15.
75. Кабанець Є.П. Історія печерської канонізації та стислі відомості про печерських святих. *Дива печер лаврських*. К.: «КП Academia», 1997. – С. 81.
76. Кагамлик С. Divideetimpera. Російський централізм як конфліктизаційний чинник для українського православ'я в ретроспективі та сучасних реаліях. *Українознавчий альманах*. Випуск 25. К.: «Міленіум», 2019. С. 81.
77. Кагамлик С.Р. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури: Монографія. К.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2005. – С. 273.
78. Каноническая территория Русской Церкви: карта. URL: [usad.ru/artides/kanonicheskaya-territoria-russkoy-cerkvi-karta\(30.04.2013\)](http://usad.ru/artides/kanonicheskaya-territoria-russkoy-cerkvi-karta(30.04.2013)).
79. Карамзин Н.М. История государства Российского в 12-ти томах. Т. II-III/ Под ред. А.Н. Сахарова. М.: Наука, 1991. С. 192.
80. Касаткин П.И. Русская православная церковь как актер современной мировой политики. *Вестник МГИМО-Университет*. 2010. № 6 (15). С. 141-151.

81. Катастрофа і тріумф. Історії українських Героїв. К.: Видавництво Тов. «Українська прес-група», 2015. С. 172–173.
82. Киридон А. М. «На Майдані коло Церкви...» (Місія Церкви в Революції Гідності) *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції* [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2014. С. 180
83. Кирилл, патриарх. Доклад на X Ассамблее Фонда «Русский мир». URL: patriarchia.ru/db/text/465869.html (3.10.2016).
84. Кирилл, патриарх. Казачество: Отечество, вера, служение. М.: Изд-во МП РПЦ, 2019. С. 9.
85. Климент Римский. *Христианство. Энциклопедический словарь*. М.: «Научн. изд-во «Большая российская энциклопедия», 1993. –Т. 1. С. 797–798.
86. Конфесійна та церковна належність громадян України (січень 2020 р. соціологія). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2020r>
87. Крисаченко В. Діяння Архімандритів Києво-Печерської лаври в обороні єдності української церкви (кінець XV – поч. XVIII ст.) *Православ'я в Україні: Зб. ст.: до 400-річчя з часу відновлення православ. ієрархії Київської митрополії Єрусалим. патріархом Феофаном*. [Вип. X] [Митр. Київ. і всієї України Епіфаній та ін.]; Укр. Православ. Церква, Київ. православ. богослов. акад., Ін-т церков. історії [та ін.]. Київ: Друкарня Рута, 2020. С. 108–126.
88. Крисаченко В.С. Україна на сторінках Святого Письма. *Генеза. Філософія. Історія. Політологія*. 1994. № 1. С. 154–157.
89. Крисаченко В.С. Україна на сторінках Святого Письма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення християнства на теренах України від апостола Андрія до князя Володимира. К.: Наукова думка, 2000. 486 с.: іл. Альтернативна назва : Християнство на теренах України I–XI століття: Свідчення очевидців.

90. Крисаченко В.С. Християнство на теренах давньої України: від Апостола Андрія до Князя Володимира. Видання 2-е, доповнене і перероблене. К.: «МП Леся», 2012. 660с.
91. Кудрявцев Е.П. Российские посольские церкви и священнослужители при Николае I. *Вестник МГИМО-Университета*. 2017. № 6 (57) С. 14.
92. Лавриш Ю. Про правильні пріоритети. Людмила Филипович: «В Україні релігійне багатоманіття сформувало культуру поваги до іншого. День № 161-162, п'ятниця-субота 9-10 вересня 2016 р. – С. 21.
93. Лapidус И., протоиерей. Некоторые канонические аспекты действий патриарха Константинопольского Варфоломея (Архондониса) на Украине на рубеже 2018-2019 годов. *Богословский вестник*. 2019. Т. 35. № 3. С. 221-249.
94. Латышев В.В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. *Вестник древней истории*. 1948. № 1. С. 293–296; № 2. С. 306-559; № 3. С. 293–301; № 4. С. 231–236.
95. Літопис Руський. Пер. Л.Є. Махновець. К.: Дніпро, 1989. С. 3.
96. Лоха В., Лоха А. Переяславські єпископи: їх функції та роль у становленні і генезі єпархії та ієрархії церковного управління. *Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей*. Вип. 34. Переяслав-Хмельницький. 2014. С. 20-30.
97. Лушников О.В. Конфессиональная политика Монгольской империи и УлусаДжучи в период расцвета. *Золотоордынская цивилизация*. 2014. № 7, С. 12. Вернадский Г.В. Монголы и Русь. Тверь: ЛЕАН, Москва: АГРАФ, 1997. С. 143.
98. Любчик І.Д. Лемківщина й лемки в російському дискурсі новітньої доби: суспільно-політичний і науковий аспекти проблеми. *Український історичний журнал*. 2017. № 2. С. 117-125.
99. Макарий (Булгаков), митрополит Московский и Коломенский. История русской церкви. М.: Изд-во Спасо-Преображен. Валаам. монастыря, 1994. Кн. 1. С. 265–310.
- 100.Макаркин А. Патриарх Кирилл и «постмайданная» Украина. 2014. *Pro et Contra*. Май-Август. С. 44.

- 101.Максимович М.О. Киевъ явился градомъ великимъ...: Вибрані українознавчі твори. Упор. В.О. Замлинський; Приміт. І.Л. Бутича. Переднє слово В.В. Скопенка. К.: Либідь, 1994. С. 183.
- 102.Мала енциклопедія канонічного права / за заг. ред. проф. Ю.Л. Бошицького та канд. юрид. наук О. М. Волощенко-Віслобокової. Київ: Талком, 2017. 358 с.
- 103.Мальшевский И. Евреи в Южной Руси и Киеве в X–XII веках. *Труды духовной академии*. 1872. Т. 2, № 6. С. 567.
- 104.Марцелюк П., отець. Репресії тоталітарного режиму та опір василіян Провінції Найсвятішого Спасителя у XX ст. *Карпати: людина, етнос, цивілізація. Науковий збірник*. 2017-2018. Вип. 7-8. С. 68-88.
- 105.Медвідь Ф.М. Взаємозв'язок національної і релігійної ідеї в контексті релігійно-духовного життя України. Вісник УАДУ. К.: Вид-во УАДУ, 2003. №1. С.3 63-368.
- 106.Медвідь Ф.М. Митрополит Андрей Шептицький як духовний будівничий української нації. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4 (13). 2005. С.167-175.
- 107.Медвідь Ф.М., Коваленко А.І. Роль релігії у політичному житті України. *Київська церква. Альманах християнської думки*. Київ–Львів: Місіонер, 2000. № 2(8). С. 92-95.
- 108.Медвідь Ф.М., Медвідь А.М. Українська мова як духовна основа національного і релігійного життя. *Київська Церква. Альманах християнської думки*. Київ–Львів: Місіонер, 2001. №4 (15). С.119-122.
- 109.Медвідь Ф.М. Український етнос: екологічні реалії і перспективи. *Церква і соціальні проблеми. Екологія, економіка і християнська мораль: українська дійсність і перспективи*. Львів: Місіонер, 2000. С. 367-377.
- 110.Митрополит Епіфаній (Думенко). Церква і Майдан в контексті єдності та отримання автокефалії. *Православ'я в Україні: збірник за матеріалами VIII Міжнародної наукової конференції «Українська Церква в історії українського державотворення». До століття Української революції, державного органу в справах релігій та боротьби за автокефалію*. 20 листопада 2018 р. Київ: [Київська православна богословська академія], 2018. С. 13–23.
- 111.Митрополит Епіфаній розповів, скільки від початку війни церковних громад УПЦ МП перейшли до ПЦУ. URL: <https://risu.ua/mitropolit-epifanij-rozpoviv-silki-vid->

- pochatku-vijni-cerkovnih-gromad-upc-mp-perejshli-do-psu_n129851
112. Михайл розкритикував місцеву владу за лояльність до УПЦ МП. URL: <https://www.volynnews.com/news/policy/mykhayil-rozkrytykuvav-mistsevu-vladu-za-loialnist-do-ups-mp/>
 113. Мишулин А.В. Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VII в. н.э. *Вестник древней истории*. 1941. № 1. С. 2231–259.
 114. Мірчук І. Українська культура. Частина II. Редактор – проф. д-р. Є. Федоренко. Нью Йорк: Вид-во Шкільної Ради, 2007. 239.
 115. Містик Николай. Послання. *Людина і довкілля*. Ч.1. К.: Заповіт, 1995. С. 171.
 116. Мордвінцев В. Церква. *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник*. К.: Вища школа, 2002. С. 405.
 117. Моця О.П., Ричка В.М. Київська Русь: від язичництва до християнства: Навчальний посібник. К.: «Глобус», 1996. С. 159.
 118. Музиченко Я. Хрещення Києва по-московськи? *Україна молода*. 17-18 травня 2013 р. С 5.
 119. Найстарші церкви нагадали Кирилу, що Україна – не канонічна територія РПЦ. URL: pomisnaua.blogspot.com/2014/09/pentar.html
 120. Народный комиссариат государственной безопасности СССР: Директива от 28 сентября 1944 года № 122. URL: ru.wikisource.org/wiki/Директива_НКГБ_СССР_ОТ_28_сентября_1944_года_№_122.
 121. Нетужилов К.Е. Оценка личности Петра Великого и преобразований петровской эпохи в церковной историографии синодального периода. *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*. 2019. Т. 20. Вып. 3. С. 277-284.
 122. Никитин, А.Ф. Синагоги иудейские как места общественного богослужения. Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1891. 356 с.
 123. Никифор. Бreviарій. *Людина і довкілля*. Ч.1. К.: Заповіт, 1995. С. 169.
 124. О власти, Зарубежной Церкви, дружбе МП с советской властью... URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RdaM8R2XJbM> (Дата звернення: 10.09.2019).

125. Об организации миссионерской работы в РПЦ: Утверждено на заседании Священного Синода РПЦ. URL: patriarchia.ru/db/text/1909481.html (28.12.2011).
126. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. К.: Вид-во Книгарні Є. Череповського, 1918. С. 139.
127. Огієнко І. Церква під монголами в XIII-XIV ст. *Збірник тисячоліття християнства в Україні 988–1988*. Вінніпег: Видання О. Баран, О. Герус, 1991. С. 66.
128. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: У 2. т.: Т. 1–2. К.: Україна, 1993. С. 8-225.
129. Олексій Дорофтей/ У Бориславі «прорвало» отця однієї з парафій УПЦ МП: «Путін – кат. Патріарх Кирил – його посібник!». URL: <https://wz.lviv.ua/ukraine/454036-u-boryslavi-prorvalo-ottsia-odniiei-z-parafii-upts-mp-putin-kat-patriarkh-kyryl-ioho-posibnyk>
130. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. URL: patriarchia.ru/db/text/419128.html
131. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010–2018 рр. (інформаційні матеріали). URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf
132. Отзыв Архиерейского Синода на книгу протоиерея Георгия Митрофанова «Трагедия России. Запретные темы истории XXвека». URL: russianortodoxchurch.ws/synod/2009/9/mitrofanovstatement.html (8.09.2009).
133. Отрош М.І. Папа Римський як суверен держави міста Ватикан. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 366-369.
134. Павленко П. Ю. «Українська Православна Церква Московського Патріархату – епіцентр російського неоімперіалізму в Україні (погляд через призму війни на Донбасі) // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2015. Ч. 1. С. 163.
135. Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева О.О. Географія релігій. К.: «Артек», 1998. 504 с.
136. Пам'ятки: археографічний щорічник. Т. 3. Вип. 1. Документи по історії унії на Волині і Київщині кінця

- XVI – першої половини XVII ст. К.: УДНДІАСД, 2001. С. 326-355.
137. Памятники древнерусского канонического права XI-XV вв. Ч. 1: Русская историческая библиотека. 2-е изд. СПб, 1908. Т. 6. № 3. Столб. 63-66. С. 22.
 138. Панчул Ю. Список Иерархов РПЦ МП по их агентурным кличкам в КГБ. URL: panchul.livejournal.com/13942.html
 139. Патріарх Варфоломій: створення помісної церкви є важливим аспектом процесу творення нової української держави. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/constantinople_patriarchy/75988/
 140. Патріарх Філарет (Денисенко) «Слово до учасників III Всеукраїнської конференції «Православ'я в Україні» 25 листопада 2013 року». *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції* / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Єпіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2014. С. 14.
 141. Патріарх Філарет освятив бойове знамено 93-ї окремої гвардійської механізованої Харківської бригади. *Українська Православна Церква Київський Патріархат*: Офіційний веб-сайт «Церква.info». – 24 березня 2016. URL: <http://www.cerkva.info/uk/news/patriarkh/8223-patriarxfilaretosvyatyvbojoveznameno93-yiokremoyigvardijskoyimexanizovanoyixarkivskoyibrygady.html>
 142. Пашков Р.В. Русский проэкт. *Современные гуманитарные исследования*. 2015. № 3 (64). С. 177.
 143. Перехід церковних громад до ПЦУ. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
 144. Петрушко В.И. Митрополит Киевский и всея Руси Кирилл II и его деятельность по возрождению церковной жизни Руси после монгольского нашествия. *Вестник ПСТГУ. II: История. История Русской Православной Церкви*. 2013. Вып. 5 (54). С. 28-29.
 145. Пірен М. І. Роль духовних цінностей у формуванні громадянської позиції особистості в сучасному проблемному українському суспільстві. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції*. [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Єпіфанія (Думенка) та

- прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2015. Ч. 1. С. 177–178.
146. Плавт. Три монети. Латышев В.В. *Известия древних писателей о Скифии и Кавказе*. Т. 2. СПб.: Тип. Имп. АН, 1904. С. 1.
 147. *Повість минулих літ*. Пер. В. Близнеця К.: Веселка, 1982. С. 69-71.
 148. Полонська-Василенко Н. *Історія України: У 2 т. Т.1. До середини XVII століття*. К.: Либідь, 1992. С 91.
 149. Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації). – Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. С. 302.
 150. Православная церковь за рубежом реабилитировала генерала Власова. URL: lepta.ru/news/2009/09/09/patriot (9.09.2009).
 151. Преловська І. Помісний Собор Української Православної Церкви 1-3 листопада 1991 року: передумови і наслідки. Православ'я в Україні: Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції. К., 2016. С. 432–438.
 152. Преловська І. Чи існував український екзархат Московського патріархату у 1920-1930-ті роки. *Труди Київської Духовної Академії*. 2018. № 18 (190). С. 239.
 153. Прицак Омелян. Походження Русі: Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг). Т. 1. К.: АТ «Обереги», 1997. С. 30-31.
 154. Про вилучення Почаївської Свято-Успенської лаври з користування УПЦ: Петиція від 21 жовтня 2020 р. за №41/003727-20en. Автор: Бойко В.С. URL: petition.kmu.gov.ua/kmu/Petition/View/3727.
 155. Протоієрей Віталій Клос. Автокефалія, як вияв соборності церкви: спроба осмислення в контексті українського православ'я. Православ'я в Україні: збірник за матеріалами IX Міжнародної наукової конференції. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Руси-України та 30-річчя з часу відродження Київської православної богословської академії. 20 листопада 2019 р. Київ: [Київська православна богословська академія], 2019, С. 91–101.
 156. Путін обговорив автокефалію України на засіданні Ради Безпеки РФ. <https://zn.ua/ukr/WORLD/putin-obgovoriv->

- avtokefaliyu-ukrayini-na-zasidanni-radi-bezpeki-rf-290964_.html
- 157.Пушкарев С.Г. [1953]. Обзоррусской истории. М.: Наука, 1991. С. 105.
- 158.ПЦУ оседдало «войну с Россией». Суррогатное материнство в Украине, РПЦ в Африке. митрополит Лука. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Urwf2somK7M&list=TLPQMTQwMjJwMjJ7sdHC0Lhf7g&index=6>
- 159.Райт Дж. К. Географические представления в эпоху крестовых походов. Исследование средневековой науки и традиции в Западной Европе. М.: Наука, 1988. С.279.
- 160.Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua/>
- 161.Релігія в Україні. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Релігія_в_Україні.
- 162.Рижков В. Служба не передовій. *Катастрофа і тріумф. Історії українських Героїв*. К.: Видавництво Тов. «Українська прес-група», 2015. С. 177–178.
- 163.Ричка В.М. Київська Русь: проблеми етнокультурного розвитку (конфесійний аспект). К.: Ін-т історії України АН України, 1994. 34 с.;Черкас Б.В. Город Золотой Орды (Улусызападнее Дона). К вопросу о появлении и локализации. Золотоордынское обозрение. 2016. Т. 4. №2. С. 256-271.
- 164.Російський світ (геополітика). Вікіпедія: вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Російський_світ
- 165.Російсько-українська церковна війна. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
- 166.Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. 559 с.
- 167.Саган О. Н. Суспільний запит на Помісну Церкву: проблеми, перспективи реалізації. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції*. [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2015. Ч. 1. С. 188, 189.
- 168.Свобода віросповідання під прицілом: російський терор на окупованих районах Східної України: Аналітична доповідь Інституту релігійної свободи. К., 2018. С. 6.

169. Серапион (Митько А.Е.), игумен. Миссия и геополитика. *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*. 2019. Т. 20. Вып. 2. С. 189.
170. Серебрянский Н. Древнерусские княжеские жития. М., 1915. С. 83.
171. Сидор І., священник. Державно-церковні відносини в Московії після утворення Московського патріархату у 1589 року. *Труди Київської Духовної Академії*. 2017. № 17 (189). С. 308.
172. Синицына Н.В. Русские тексты о судьбе «греческих книг» после падения Константинополя. *Византия и Русь* Отв. ред. Г.К. Вагнер. М.: Наука, 1989. С. 237-238.
173. Січинський В.Ю. Чужинці про Україну. К.: Фірма «Довіра», 1992. 240 с.
174. Скрынников Л.Г. Россия накануне «смутного времени». М.: Мысль, 1981. 205 с.
175. Слабошпицький М. Велика війна 2014...: Україна: виклики, події, матеріали. К.: Ярославів Вал, 2015. С. 138-139.
176. Солодовник С.А. Россия: официальная церковь выбирает власть. *Pro et Contra*. 2013. Май-Август. С. 23.
177. Солодовник С.А. Христианство «русского мира». *Отечественные записки*. 2014. № 4 (61). С. 191-192.
178. Степовик Дмитро. Історія Києво-Печерської Лаври. К.: Видавничий відділ УПЦ КП, 2001. С. 110–123.
179. Стоколос Н.Г., Шеретюк Р.М. Обставини завершення інкорпорації Російською Православною Церквою уніатської Холмської єпархії (1875). *Наукові записки ВДПУ ім. М.М. Коцюбинського. Серія: Історія*. 2017. Вип. 25. С. 43-45.
180. Стоцький Я. Релігійна ситуація в Україні: проблеми і тенденції розвитку (1988-1998 рр.). Тернопіль: Астон, 1999. С. 50.
181. Субтельний О. Україна: Історія. Пер. з англ. 3-тє вид., перероб. і доп. К.: Либідь, 1993. 720 с.
182. Тиводар М. Етнологія. Ужгород, 1998. С. 137.
183. Торбина О. Крутицкое подворье: островок старины в современной столице. URL: torbina.livejournal.com/41784.html (26.02.2002).
184. У Москві очікувано вороже відреагували на рішення Фанару щодо України. URL: <https://zn.ua/ukr/>

- POLITICS/u-moskvi-ochikuvano-vorozhe-vidreaguvali-narishennya-fanaru-po-ukrayini-290794_.html
185. Україна і українці очима світу: бібліогр. покажч. / НІПБУ; упоряд.: О.І. Білик, К.М. Науменко; літ. ред. О.І. Бохан; наук. ред. В.О. Кононенко. Київ, 2018. с. 248.
186. Україна: чия канонічна територія?: Програма семінару. 15 жовтня 2005 р. 28 с. URL: irs.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2010/08/.
187. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. Упор. С.В. Ульяновська; Вст. ст. І.М. Дзюби; Перед. слово. М. Антоновича. К.: Либідь, 1993. 592 с.
188. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. [Текст] / В.С. Крисаченко [та ін.]; ред. В.С. Крисаченко; Національний ін-т стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2004. 647 с.
189. Уложенная грамота об учреждении в России патриаршего престола: Май 1589 года. URL: sedmiza.ru/text/443574.html.
190. УПЦ (МП) допомагала Гіркїну готувати анексію Криму – СБУ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-mp-dopomohala-hirkinu-v-aneksii-kyumu-sbu/29648587.html>
191. Устав об Управлении Русской Православной Церкви принят Помесным Собором РПЦ 8 июля 1988. URL: drevo-info.ru/artides/17772.html. П. 3.
192. Устав Русской Православной Церкви принят на Архиерейском Соборе 2000 г. URL: mospat.ru/ru/documents/ustav/.
193. Устинова И. Государство и церковь в России в X – начале XX веков. 2-е изд., пер. М.: Изд-во Юрайт, 2019. С. 74-76.
194. Федотов Г.П. Будет ли существовать Россия? *О России и русской философской культуре. Философы русского послеоктябрьского зарубежья*. М.: Наука, 1990. С. 459.
195. Феофан Сповідник. Хронографія. *Людина і довкілля*. Ч.1. К.: Заповіт, 1995. С.167.
196. Филофей, игумен. Послание великому князю Василию об исправлении крестного литературного знаменения и о содомском грехе. *Памятники Древней Руси. Конец XV – первая половина XVI века* / Вступ. ст. Д.С. Лихачева; Сост. и общая ред. Л. Дмитриева и Д.С. Лихачева. М.: Худож. лит., 1984, 768 с.

197. Фігурний Ю. «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців. *Українознавство*. 2016. № 3 (60). С. 40–59.
198. Фігурний Ю. Роль української православної церкви Київського патріархату у консолідації українства. *Українознавчий альманах*. Вип. 23. Київ: Міленіум, 2018. С. 74–80.
199. Фігурний Ю.С. Українське етнодержавонацієтворення (XV–XVIII ст.) в українознавчому вимірі. Монографія та вибрані українознавчі праці. – 2-ге вид., доп. і доопр. К., 2014. 368 с.
200. Філарет закликав до єднання Українських Церков та нагадав, як отримав Грамоту від Алексія II. URL: https://risu.ua/filaret-zaklikav-do-yednannya-ukrayinskih-cerkov-ta-nagadav-yak-otrimav-gramotu-vid-aleksiya-ii_n129826
201. Філарет: Якщо церква залежить від Москви, держави не буде. Ліга. Новости. – 28.07.2016. URL: http://news.liga.net/ua/news/politics/11890425-f_laret_yakshcho_tserkva_zalezhit_v_d_moskvi_derzhavi_ne_bude.htm
202. Філінюк А.Г. Православна церква в Правобережній Україні як інструмент експансіоністської політики російського самодержавства у Речі Посполитій наприкінці XVIII ст. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2015. Вип. 8. С. 251.
203. Фолина Т.Ю. Епископальная структура Руси в период монголо-татарского вторжения 1237-1240 годов (по летописным источникам). *Золотоордынское обозрение*. 2014. № 7 (2). С. 259.
204. Фролов К. А. Русская православная церковь – последняя крепость исторической России: к столетию возрождения Русского патриаршества. Санкт-Петербург: Алетей, 2018. 503 с. URL: <http://lib.biblioclub.ru/index.php?page=book&id=488484> (Дата звернення: 10.09.2019).
205. Холмогоров Е., Солдатов А. Каноническое пространство: принципы, идеология, конфликты. *Отечественные записки*. 2002. № 6 (7). URL: strana-ozru/2002/6/kanonicheskoe-prostranstvo-principy-ideologi-konflikty.

206. ЦВК офіційно оголосила результати 1-го туру президентських виборів. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-cvk-oficijno-ogolosyla-rezultaty-1-turu-prezydentskykh-vyboriv/29866247.html>
207. Цыпин В., протоиерей. Уложенная грамота 1589 г. URL: dirittoestoria.it/15/memorie/Zypin-Carta-costitutiva-Patriarcato-Mosca-1589-ru.htm
208. Чекан О. Коли зло повертається на добро. Інтерв'ю з Патріархом УПЦ КП Філаретом. URL: religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/8317-koli-zlo-povertayetsya-na-dobro.
209. Черкас Б.В. Город Золотой Орды. *Золотоордынское обозрение*. 2016. Т.4. С. 261-264.
210. Чим російська Церква в Україні відрізняється від української? [Ел. ресурс] *Українська Православна Церква Київського патріархату. Харківська Єпархія*. – 25 червня 2013. URL: <http://cerkva.kharkov.ua/novini/upckp/862.html>
211. Чирков О.А. Вплив російської агресії 2014–2017 рр. на етнічну структуру населення окупованих територій та всієї України. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Українознавство*. 2016. Вип. 19. С. 27–30.
212. Чирков О. Етнокультурні наслідки зміни релігійної ситуації в Україні (1985–2019). *Українознавство*. 2019. Вип. 4 (73). С. 97–113.
213. Чирков О. Зміни релігійної ситуації у світлі тенденцій етнокультурного розвитку України (1985–2019). *Православ'я в Україні: збірник за матеріалами IX Міжнародної наукової конференції. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Руси-України та 30-річчя з часу відродження Київської православної богословської академії*. 20 листопада 2019 р. Київ: [Київська православна богословська академія], 2019. С. 574–583.
214. Чирков О. Розвиток етнічної структури населення України впродовж останнього десятиріччя (1989–1998 рр.). *Історія України*. 1999. №42 (154). С. 6–8.
215. Чирков О. Сучасні тенденції розвитку етнічної структури населення України та її регіонів. *Українознавство: Календар-щорічник*. / Інститут українознавства Київського університету. Київ, 1998. С. 45–52.

216. Чирков О. Центр ваги поросійщених українських мас пересувається на Донбас (російщення українців Донецької і Луганської областей за 13 років – від початку 1989 р. до кінця 2001 р. за стат. даними). *Українознавство*. 2005. №1. С. 225–228.
217. Чичуров И.С. Византийские исторические сочинения: «Хронография» Феофана, «Бревиарий» Никифора. М.: Наука, 1980. 215 с.
218. Чокалюк С. Церковна територія та питання юрисдикції. *Труди Київської Духовної Академії*. 2017. № 17 (189). С. 371.
219. Шевців І. Християнська Україна. Київ-Дрогобич, 2003. С. 17.
220. Шевченко В.В. Православно-католицька полеміка та проблеми унійності в житті Руси-України доберестейського періоду. К. Преса України, 2002. 416 с.
221. Шелиха В. фон. Основание православного епископства в Сарае в 1261 году. Золотоордынская цивилизация. 2012. № 5. С. 83-90.
222. Шмелёв Г.И. Церковь, общество, государство и экономика. *Россия и современный мир*. 2003. № 2(39). С. 40.
223. Шмеман О., протоієрей [1971]. Плідна буря (До проблеми «автокефалії» Православної Церкви в Америці. Пер. з англ. М. Серчук. Дух і Літера, 1997. № 1-2. С. 153.
224. Юдеї поділяли світ на властивих юдеїв (вірних) і на греків (поган); греки ж — на греків та варварів, серед яких скитів вважали за найжорстокіших. Але для християн усі – рівноправні громадяни, головою яких є Христос (прим. о. І. Хоменка).
225. Я не жалкую, що залишив Московський Патріархат – митрополит Симеон. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=o8CaMWcePcA>
226. Яблонський В.М.; Здіорук С. І.; Токман В. В; Астаф'єф В.В.; Валевський О.Л.; Зубченко С.О.; Іщенко А.Ю.; Литвиненко О.М. Україна та проект «Русского Мира». Аналітична доповідь. К., 2014. С. 32-41.
227. Ярослав Л. Коли царат зміняв релігію. Український архів. Т.ХІІ. Надбужанщина. Історико-меморіальний збірник. Т. 1. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Об'єднання надбужанців, 1986. С. 671.

228. «Вся моя охрана состояла из монахов Святогорской Лавры» – террорист Гиркин. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Wp89-VtEUUE>
229. «З приводу громадських виступів на підтримку Європейської Інтеграції України». Заява Київського і всієї Руси-України Філарета. Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». 25 листопада 2013. URL: <http://www.cerkva.info/uk/publications/articles/4184-zajava-euro.html>
230. «Зупиніть розпалення III Світової Війни!» Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета до глави Римсько-Католицької Церкви Папи Римського Франциска. [Електронний ресурс]. Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». 30 вересня 2014. URL: <http://www.cerkva.info/uk/patrposlannia/5602-stop-wwiii.html>
231. «Ми багато років зомбували людей»: митрополит Симеон про враження від служби в УПЦ МП. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IJk6c5zZ620>
232. «Ми відрізали від себе Росію найменше на 100 років» – архієпископ Федір. Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». – 09 вересня 2016. URL: <http://www.cerkva.info/uk/publications/intervju/8876-qmyvidrizalyvidseberosi yunajmenshena100rokiq-arxiyepyskop.html>

ДОДАТКИ

1. ДОКУМЕНТИ.

Додаток 1. Артикули Берестейської унії 1596 р.

Джерело: Тимошенко Л.В. Артикули Берестейської унії 1596 р.

Український історичний журнал. 1996, №2. С. 15–34.

Артикули, що належать до з'єднання в Римського Церквою

ДОДАТОК

Артикули, що належать до з'єднання з Римського Церквою

Артикули, на які потребуємо спочатку потверджень від панів римлян, перед тим, як до єдності з Римською Церквою приступимо.

1. Спочатку, оскільки між римлянами й греками суперечка існує про походження Святого Духа, що єднанню значно шкодить, а ні з чого іншого, як з того, що розуміти не хочемо, то просимо не змушувати нас до іншої конфесії, а на тому залишатися, як у Святому Письмі, в Євангелії, також і в писаннях Святих Отців грецьких знаходиться, тобто що Дух Святий не з двох початків і не двома походженнями, а з одного початку, як з джерела, від Отця через Сина походить.

2. Хвала Бога і всі молитви ранні, вечірні й нічні, щоб нам у цілості залишити відповідно до стародавнього звичаю Східної Церкви, а саме — Святи Літургії, яких є три: Василя, Золотруста й Єпифанія, що буває у великий піст з наперед освяченими дарами, також і інші всі церемонії і обряди нашої Церкви, які до останнього часу ми мали, тим більше, що й у Римі під послухом Найвищого Архієрея також це заховується, так також, щоб усе це в нас було нашою мовою.

3. Найсвятіші Тайни Тіла й Крови Господа нашого Ісуса Христа, щоб нам цілком були збережені так, як ми їх досі аживали під обома видами: хліба й вина, аби в нас на вічні часи збереглися в цілості і без порушення.

4. Тайна Св. Хрещення й форма його щоб у нас цілком, як досі аживаємо, без ніякого додатку зберігалася.

5. Про чистилище не сперечаємося, а дамося навитися з науки Святої Церкви.

6. Календар новий³, якщо не може бути по-старому, приймемо, однак без порушення Паскалії і наших свят так, як і за єдності бувало, бо маємо деякі свої особливі свята, яких панове римляни не мають, а саме: на день 6 січня, що відбуваємо в пам'ять охрещення Христа Бога та об'явлення Бога єдиного в Тройці, що в нас звється Богоявленням; на цей день маємо особливу церемонію освячення води.

7. До процесій у день свята Божого Тіла нехай нас не змушують⁴, тобто, щоб ми також із Святими Тайнами своїми ходили, бо в нас інший чин Св. Тайн.

8. Також і перед Великоднем свячення вогню, калаталень і інші церемонії, яких ми до цього часу не мали в нашій Церкві, а відповідно до порядків і уставу нашої Церкви нехай зберігаються в наших церемоніях.

9. Одружене священство нехай цілком залишається за винятком двоєженців.

10. Митрополії й владичтва та інші достоїнства духовні нашого обряду нехай будуть надавані лише людям народу руського або грецького, щоб були би нашої релігії. Оскільки наші канони вказують, що такі, як митрополит, так і владика духовенством спочатку мають бути обрані люди достойні, просимо Його Королівську Милість⁵ про вільний вибір, однак в такий спосіб, щоб авторитет Його Королівської Милости цілком дотримувався, віддаючи по своїй волі; тобто — щоб чотирьох електів обрано сразу після смерті покійника, а Його Королівській Милості вільно буде надати, кому схоче з-поміж цих чотирьох; найбільш це тому, щоб на такі достоїнства люди гідні й учені обиралися; коли ж Його Королівська Милість буває не тієї релігії, не може знати, хто на це гідний, бо давніше бували такі неукі, що дехто ледве умів читати. Однак і ті уряди духовні, коли б Його

³ Артикули подаються за перекладом арх. Сильвестра (проф. С. Гаскського), тобто за першим їх виданням українською мовою, тому в тексті збережено орфографічні та стилістичні особливості опублікованого ним тексту. Латинські фрази в деяких артикулах, які зустрічаються і в польському списку документа, перекладені українською мовою.

Королівська Милість зволив з ласки своєї світській людині надати, щоб кожна з них найдалі в три місяці у духовний стан висвячувалася під загрозою затрати того свого уряду в разі зволікання відповідно Конституції Сейму Гроднієнського та артикулів святої пам'яті короля Сигізмунда-Августа⁸ і теперішнього ствердження Його Королівської Милости, бо тепер є деякі, що уряди духовні по кільканадцять літ утримують, а на стан духовний не висвячуються, захищаючись якимись від короля даними привілеями. Просимо, щоб надалі такого не було.

11. По номінацію до Риму нехай владик не посилають, а як кому Його Королівська Милість зволить дати якесь владичтво, хай по-старому архієпископ, митрополит кожного такого висвятить. Однак сам митрополит, який цей уряд митрополії обнімає, по номінацію до св. Отця Папи посилається; по принесенні номінації з Риму його потім принаймні два владики своїм чином нехай висвячують; а коли б єпископ якийсь вступав на митрополію, то такий вже по номінацію нехай не посилається, тому що він вже має висвячення в єпископський сан; тільки послушество найвищому архієреєві може зложити перед ексцеленцією архієпископом Гнезненським не як перед архієпископом, а як перед примасом.

12. А щоб більший авторитет наш був і овечки наші щоб нас тим більш поважали і в пошанівку мали, просимо місце в Раді Його Королівської Милости митрополитові і єпископові з досить слушних причин, бо однакові уряди і єпископську гідність на собі носимо, як і достойники римського обряду, а найбільш тому, що коли до Ради Законодавства буде чинним, то й на шанування найвищому архієреєві може законодавство діяти, щоб не сталося якесь порушення, як по смерті Ісидора митрополита київського сталося¹⁰; то ж бо й владики, не будучи зв'язані з Законодавством та мешкаючи на віддалі, зручно відступили від єдності, учиненої на Флорентійському синоді¹¹; а коли буде зв'язаний з сенатським законодавством, трудно буде про порушення й подумати. Листи на сейми й сеймики нехай до нас буде писано.

13. А коли б агодом те Господь Бог зволив дати, щоб і решта братерства народу нашого і релігії грецької до тієї ж святої єдності прийшли, нехай би нам те у провину не було зараховано, ніби ми їх до тієї єдності упередили, бо ми те з певних і слушних причин задля згоди в Речі Посполитій християнській¹² мусіли учинити, запобігаючи дальшому замішанню й незгоді.

14. З Греції не допускати ніяких заходів чинити та з листами заборон відлучення від церкви до держави в'їжджати і ту згоду розривати щодо замирення між людьми, бо ще чимало упертих між людьми перебуває, котрі з будь-якої okazji легко до замішання людей привести можуть; а власне, хто б такі вигадки строїв і з листами заборон до держави в'їхав, щоб такого було би карано, бо з тим могла б постати нищівна громадянська війна між людьми. А цього найпильніше потрібно стерегтися, коли б в єпархіях наших священики нашої релігії не захотіли бути в нашому послушенстві, щоб ніде справ духовних виконувати не сміли, як от наші архимандрити, ігумени, пресвітери та інші духовні особи, а особливо заштатні, як от владики, ценці, що з Греції приїжджають, щоб у наших єпархіях не насмілювалися на таке важитись, духовних треб виконувати, бо де це було б дозволено, нічого з тієї згоди не було б.

15. Коли б хто згодом з нашої релігії, нехтуючи свою релігію і церемонію, захотів пристати до римських церемоній, щоб такий не був прийманий як такий, що нехтує церемоніями єдиної Церкви Божої, бо ж в одній Церкві вже будучи, одного Папу мати будемо.

16. Одруження між римлянами й руссо щоб уже були вільними, без змушування до релігії — як в одній Церкві.

17. Поскільки є чимало церковних маєтностей, нашими попередниками неслухно знову у власність заведених, хоча вони, як тимчасово посідачі, не могли мати права привласнювати, єдино держати, поки самі були при житті, — уклінно просимо, щоб було повернено до церков, бо з того зу-

божіння наших резиденцій не тільки що не зможемо залагодити потреби Церкви Божої, але й самі не матимемо нужденного прожитку. А коли б хто на церковні маєтності мав слушне доживоття, то хоча з них оренду якусь платити Церкві згодилися, а після смерті щоб кожне на церкву поверталося, і щоб їх ніхто не випрошував без розпорядимості єпископів і консисторій. Усі надання також, на які Церква тепер має посесію й які вписані в Євангеліях, хоч ба на них привілеїв не було, але посесія є давня, щоб при силі зоставалися; а на давно забрані зберегти Церкві вільне право діяти.

18. Після смерті митрополита і єпископів нехай старости і підстарости до церковних маєтностей нічого не мають, а щоб усе було в розпорядимості Римської Церкви і консисторському віданні аж до нового єпископа. А особливо щодо маєтностей і власностей самої особи єпископа, щоб охоронці та родичі після смерті покійника кривди не мали, а щоб усе заховувалося так, як і в Римській Церкві після смерті духовних осіб, на що вже й привілеї маємо, тільки нехай до конституції буде внесено.

19. Архімандрити, ігумени, ценці й монастирі їх нехай по-давньому в слухняності єпископові своїй єпархії будуть, бо ж у нас одна — єдина релігія чернеча, якою й владики послуగుються, а провінціалів не маємо³.

20. У трибуналі між духовними особами римськими щоб також наших двох перебувало для догляду прав нашої Церкви.

21. Архімандрити, ігумени, пресвітери і архидиякони та диякони й інші духовенство наше щоб у такій же пошані було, як і римські духовні особи, і давніми вольностями, від короля Володислава наданими⁴, користалися, і від усіляких здирств персонально й від церковної оселі (як досі з них неслухняно стягано) вільними були, хіба що хто мав би свої володіння, такий з іншими повинен платити податок, але не з особи, ані з Церкви. А хто з духовних і попів під панамі й шляхтою володіння свої мають, такі своє підданство і слухняність своїм панам повинні чинити й визнавати щодо ґрунтів і надань їх, не виламуючись до іншого права і не позиваючи своїх панів, але цілком додержуючи патрональне право своїм панам. Але особисто й за духовний уряд їх ніхто карати не може, тільки їх власний єпископ з повідомлень їх панів, а особливо хто є власними підданими й батьками панів своїх, то щоб ніскільки не зловживалося правом як духовному, так і світському і шляхетській вольності з обох боків.

22. Дзвоніння в наших церквах у Велику п'ятницю нехай в містах і скрізь не забороняється панамі римського обряду.

23. Із Святими Дарами до хворих публічно з свічками і в одягові відповідно до нашого звичаю щоб не заборонялося ходити.

24. Процесії в дні свят, коли буде потреба, щоб без ніяких перешкод вільні були нам відповідно до нашого звичаю.

25. Монастирі й церкви наші руські нехай не повертаються на костели, а особливо коли хтось із католиків у фаху своєму церкви поспував, щоб їх хочне змушений був направити для підданих народу руського, або й нові побудувати чи старі реставрувати.

26. Братства духовні церковні, новонастановлені патріархом і Його Королівською Милістю стверджені, коли б захотіли в цій єдності бути, як у Львові, в Бересті, в Вільні та інших⁵, з яких бачимо великий пожиток Церкві Божій і хвали Божої збільшення, щоб цілком були захищені під слухняністю своїх власних (Митрополита) єпископів відповідної єпархії, в котрій перебуває і куди хто належить.

27. Семінарію й школи грецькі та слов'янської мови щоб їх вільно було засновувати в місцях, де найзручніше буде передбачуватися; також і друкарні щоб були дозволі, однак під владою митрополита, єпископів і з їх відома, щоб якісь ересі не поширювалися, і щоб нічого без згоди єпископів своїх та дозволу їх не друкувалося.

28. Поскільки чиняться великі збитки і неслухняність нам від попів наших так у містах Його Королівської Милости, як також у панських та земських, які часом під захистом урядовців і своїх панів великі шкоди й роз-

пусту, шлюбні розводи чинять, а часом і самі пани старости та їх деякі уряди для певних прибутків, що звикли від розводів платити, попів своїх боронять, на собори до єпископів не допускають Іздити і нам, єпископам, не допускають свавільних карати; наших візиторів обобріхують, ганьблять, б'ють, — просимо, щоб такого не допускалося; щоб нам вільно було свавільних карати й доглядати за порядком, а коли б хтось із своєї неслухняності чи за якусь провину був єпископом екскомунікований, щоб з поданих відомостей від єпископів та візиторів їх уряд і пани таким духовним обов'язків відправляти і в церквах служити не допускали, поки аж перед своїм пастирем обвинувачення свого не спростує; це має відноситись і до архімандритів та ігуменів і інших духовних осіб, підлеглих єпископам та їх владі.

29. У головних містах і скрізь у панстві Його Королівської Милости соборні церкви і інше околице, якої-будь влади і підданства, будь королівського чи міського, або панського надання, щоб були під зверхністю і владою єпископів своїх, а світські люди щоб ними не порядкували, бо є деякі такі, що з послуженства своїх єпископів виламуються і самі відповідно до своєї думки собою порядкують, а своїм єпископам слухняними бути не хочуть, щоб цього на будуче не було.

30. Коли б також хтось найпаче за якийсь виступ єпископом своїм був екскомунікований, щоб такого в Римській Церкві не приймали, і особливо щоб про нього проголошувалося було; так само і ми прецінь будемо чинити тим, що в Римській Церкві будуть екскомуніковані, адже ж то справа наша є спільна.

31. Коли б також Господь Бог з волі і ласки своєї святої дав того дочекати, щоб і решта братів Східної нашої Церкви грецького обряду до святої єдності із Західною Церквою приступили, а потім за спільним поєднанням і погодженістю всієї Церкви якесь виправлення церемоній та порядку в Грецькій Церкві відбулося, щоб ми того всього були учасниками, як люди одної релігії.

32. А вже відомо, що дехто до Греції виїхав, стараючись про зверхність якусь церковну, хочаби тут, приїхавши потім, порядкувати і духовенством керувати та свою юрисдикцію над ними простягати. Коли б великого хвилювання між людьми не було, просимо, щоб Його Королівська Милість на кордонах панам старостам за цим доглядати зволив наказати, щоб часом у державу Його Королівської Милости з такими юрисдикціями чи екскомуніками не пропускалися, бо щоб з того значне хвилювання між пастирями й овечками Церкви Божої не вчинилося.

33. Отож, усі ми, нижчеіменовані особи, маємо схильність до тієї святої згоди на хвалу імення Божого і спокою в Святій Християнській Церкві ці артикули, що, вважаємо, нашій Церкві потрібні будуть, спочатку жадаємо від Святого Отця Папи і Його Королівської Милости на них ствердження й запевнення для міцнішої віри мати; подали ми в цій нашій інструкції братам нашим у побожності велебним Отцю Іпатію Потію, прототронію, єпископові володимирському і берестейському та отцю Кирилові Терлецькому, екзархові і єпископові луцькому і острозькому, щоб вони спочатку про підтвердження і запевнення тих всіх артикулів, які тут на письмі подані, в імені нашим і своїм Найсвятішого Отця Папу, а також і Його Королівську Милість, пана нашого милостивого, просили, щоб ми упевнені були за нашу віру, св. Тайни й Церемонії без порушення нашого сумління і овечок Христових, нам доручених, до цієї святої згоди з Святою Римською Церквою приступили; а слідом інші, які ще в хитанні перебувають, бо ж усе своє цілковито мавши, тим жвавіше за нами до тієї святої єдності прийшли.

Дата Року Божого 1595, 1 червня за старим календарем.

Михайло митрополит киевский и галицкий рукою власною.

Іпатей єпископ володимирский и берестейский власною рукою.

Кирило Терлецький Божою милостию ексарха єпископ луцький и острозский власною рукою.

Леонтій Пеллицкий з ласки Божие єпископ пинський і туровський рука власна.

Іона Гоголь архимандрит кобринський церкви Святого Спаса власною рукою подписав¹⁶.

(Артикули скріплені восьмома печатками, у тому числі і печатками Гедеона Балабана та Діонісія Збируйського).

Архієпископ Сильвестр (проф. С. Гаєвський). Берестейська унія 1596 року. Церковно-історична монографія. Вівіпег, 1963. — С. 55—63.

КОМЕНТАРИ

¹ Йдеться про основні літургії східного обряду, які були записані в IV ст. Літургія святого Василя Великого (близько 329—379), архієпископа кесарійського, здійснюється лише 10 разів на рік — у п'ять перших неділь великого посту, у великий четвер, велику суботу, напередодні Різдва Христового і Богоявлення та в день пам'яті Василя — 1 січня. В усі інші дні літургійного року здійснюється літургія святого Іоанна Золотоустого (347—407), архієпископа константинопольського, яка є скороченим варіантом більш ранньої літургії Василя Великого. Обидва чини зазначених літургій подібні і відрізняються лише редакцією і тривалістю. Ні літургія Василя Великого, ні літургія Іоанна Золотоустого не збереглися до нашого часу в первісному вигляді.

Третя літургія, зазначена в артикулі як літургія Єпифанія, є літургією наперед освячених дарів, складання якої приписується папі римському Григорію Великому (Двоєслову) (590—604). До речі, в латинському списку артикулів, опублікованому М. Гарасевичем, вона зазначена як літургія Григорія (H a g a s i e w i c z M. — Op. cit. — P. 187). Як вважають дослідники, літургія наперед освячених дарів давнішого походження і була відредатована В. Великим. У давньоруських служебниках вона згадується саме як літургія В. Великого. У VII ст. літургія наперед освячених дарів з'явилась і на Заході, де папа Григорій Великий узаконив її здійснення. Із древніх літургій вона одна здійснюється однаково в обох церквах — західній і східній. Літургія здійснюється лише у великий піст, у так звані алітургійні дні, коли не відправляється Служба Божья В. Великого та І. Золотоустого і коли використовуються Святі Дари, освячені раніше. Згадані літургії не має повного єхаристичного канону і відрізняється від інших літургій відсутністю проскомидії та коротким чином літургії вірних. У деяких сербських та грецьких служебниках XVI ст. літургія наперед освячених дарів приписується Єпифанію, архієпископу кіпрському (310 чи 332—403).

² Мається на увазі обряд Святого Причаста, одна з найважливіших складових частин жертви Пресвятої Єхаристії, що тлумачиться як Найсвятіша Тайна, під час якої віруючі приймають хліб і вино, що символізують Тіло і Кров Христа. Православна і уніатська церкви дотримуються саме такого обряду Причаста, а в католицькій з XIII ст. під час цього обряду приймають тільки хліб.

³ Йдеться про заміну застарілого юліанського календаря новим, григоріанським. Реформу провів 1582 р. папа Григорій XIII, від імені якого календар і одержав назву. Константинопольський патріарх Ієремія спочатку підтримував реформу, але згодом собор у Константинополі відкинув її. Єпископат руської церкви, внісши пункт про прийняття нового календаря в умови унії, свідомо йшов на конфлікт із суспільством, яке ніяк не бажало його прийняття, про що свідчить багата полемічна література з «календарної» тематики. І. Потій і К. Терлецький в Римі не одержали прямих розпоряджень щодо реформи календаря. На українських землях через спротив суспільства вона зазнала невдачі.

⁴ Свято Божого Тіла було запроваджено в католицькій церкві в XIII ст. Незважаючи на застереження берестейськими артикулами проти примушування до його відзначення, Замойський синод греко-католицької церкви (1720 р.) увів свято в практику української церкви. Свято Божого Тіла було підтверджено Львівським синодом 1891 р. В XX ст. свято відзначається як «Уроцисте поклоніння Пречистим Тайнам Тіла і Крові Господа Нашого Ісуса Христа».

⁵ Йдеться про процесії під час святкування Пресвятої Єхаристії, що в римо-католицькій церкві здійснюються як головна частина свята Божого Тіла і проходять у вигляді прилюдних процесій зі Святими Тайнами по дорогах і в публічних місцях. Православна церква цих обрядів не дотримується.

⁶ Мається на увазі польський король Жигмонт III Вазу (1566—1632), який підтримував ідею унії на східнослов'янських землях.

⁷ Очевидно, в артикулі йдеться про Гродненський привілей великого князя литовського Ягайла від 15 жовтня 1432 р., який зрівнював у правах православних князів, бояр і шляхту Великого князівства Литовського з литовцями-католиками. Вірогідно, привілей пом'якшував постанови Городельського сейму 1413 р., який позбавив православних-схизматиків прав і вольностей польської шляхти і закріпив поділ суспільства за релігійною ознакою. Питання про Городельський привілей та права схизматиків розглядалось і на Гродненському сеймі 1522 р., проте, незважаючи на протести та вимоги православних, Городельський привілей був підтверджений 1529 р.

⁸ Польський король Жигмонт II Август (1548—1572), останній з династії Ягеллонів, який на Віленському сеймі 1563 р. оголосив привілей, що офіційно скасовував рішення Городельського привілею щодо обмеження православних. Проголошувалась свобода віри й неможливість

будь-яких релігійних утисків. Хоч Жигмонт двічі підтверджував цей привілей, фактично рівності церков у державі досягнуто не було.

⁹ Йдеться про примааса польської римо-католицької церкви, архієпископа гнєзненського. У ту пору цей пост посідав Ст. Кариковський (1520—1603) — гнєзненський архієпископ з 1583 р., який прославився боротьбою з реформацією та еретиками.

¹⁰ Митрополит київський Ісидор (1436—1458) — один з головних подвижників Флорентійської унії. 1440 р. він проголосив унію на українських землях, 1441 р. був уз'явлений в Москву, але врятувався втечею і виїхав до Риму, де був іменованій «руським кардиналом». Протягом 17 років Київська митрополія не мала митрополита, що дало підставу для боротьби за підпорядкування українських єпархій. 1458 р. Ісидор змушений був зректися титулу руського митрополита. Помер 1463 р. у Римі.

¹¹ Ферраро-Флорентійський собор (1438—1445) проголосив 1439 р. єдність грецької православної і римської католицької церков, так за Флорентійську унію. Через різні причини, головним чином політичного характеру, вона не була втілена в життя.

¹² Латинське «R. P. Christiana» перекладене В. Великим як «християнська республіка» (Див.: В е л и к и й А. Г. Наза. праця. — С. 54).

¹³ В структурі римо-католицької церкви провінція є настоятелем монастирів, об'єднаних на території провінції, до якої може входити кілька єпархій.

¹⁴ Мається на увазі король польський Володислав III Варненчик (1434—1444), який 22 березня 1443 р. прийняв декрет про зрівняння в правах католицької і уніатської (після Флорентійського собору) церков. В історичній літературі декрет має назву «Диплома Володислава» (текст опубліковано: «Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії» (X — початок XVII ст.). 36. док. і мат.» — К., 1988. — С. 51—52). «Диплом Володислава» традиційно підтверджували наступні польські королі.

¹⁵ Йдеться про найзначніші церковні братства, статuti яких були затверджені Константинопольським патріархом та польським королем. Статут Львівського Успенського братства патріарх Єремія затверджував двічі — 1589 та 1593 р.; статут Віленського братства затверджено 1588 р., Берестейського — 1593 р. Як вважає В. Ульяновський, до Берестейської унії церковні братства в Україні сприяли пожевланню православія, піднесенню культурно-освітнього й релігійно-світоглядного рівня своїх членів, захисту інтересів православної церкви. З іншого боку, з огляду на конфлікти з кількома єрархами, а також постійні звернення братств до патріарха, світської влади тощо, вони причетні до розколу церковної організації (У л ь в і н о в с ь к и й В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. У 3-х кн. Кн. 1. Середина XV — кінець XVI ст. — К., 1994. — С. 214—215).

¹⁶ В оригіналах документа підписи зроблено кирилицею.

Леонід Володимирович Тимошенко — кандидат історичних наук, доцент, докторант Київського національного університету. Проживає й працює у Дрогобичі. Займається дослідженням історії церкви в Україні. Автор ряду публікацій з цієї проблематики.

Додаток 2. Канони Української Православної Церкви, затверджені на Всеукраїнському Православному Соборі в м. Київ 14–30 жовтня 1921 р.

Джерело: Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року: Документи і матеріали. Київ–Львів, 1999. С. 375–400.

**Канони Української Православної Церкви,
затверджені на Всеукраїнському Православному
Церковному Соборі в м. Київ
14-30 жовтня 1921 р.¹**

**І. Православна віра, канони і Всеукраїнський
Православний Церковний Собор у м. Києві,
14(1) жовтня 1921 року**

[Всеукраїнський Православний Церковний Собор ухвалив:]

1. Шануючи в житті Христової церкви все те, що було в минулому дійс[им] виявленням заповітів Христа і творчості Святого Духа в немочах людей, УХВАЛЮЄМО: непохитно тримати православну християнську віру, стверджену на 7-ми Всесвітніх соборах, що її прийняли наші предки за св. Володимира.

2. Визнаючи правила церковного ладу й урядування, що утворені Всесвітніми Соборами, і ухвалені цими Соборами до вжитку правила місцевих соборів і святих отців, що утворили їх благодаттю Святого Духа, за найбільш доцільні для свого часу і єдино можливі в той час засоби порякування церкви[им] життя[м], вважаємо, що ті ж вимоги життя Церкви можуть, під керуванням Святого Духа ж і виключати їх з[о] вжитку.

Тому не задля скасування або змінення старих канонів, а піклуючись про спасіння й поступ людей до кращого (правило 126² I-го Всел[енського] Соб[ору]) ухвалюємо:

1) що єпископсько-самодержавний устрій Церкви, що утворився під впливом обставин історичних і державно-монархічного ладу тих часів, яким прийняті старі канони, надалі не може залиш[а]тись і повинен бути змінений устроєм церковно-соборноправним, відповідно духові православної Христової віри;

2) що Собори з одних єпископів, як це було досі і є, не відповідають істинному духові православної Христової віри, не дають змоги Церкві жити повним життям, і їх необхідно надалі [за]мінити Соборами з представників від усієї православної української людності;

3) вважаючи, що Собори з представників усієї української людності не є порушення церковних канонів, а тільки органічний розвиток їх, ми представники української православної церковної людності, скликані Всеукраїнською

Православною Церковною Радою, визнаємо себе канонічним місцевим Собором Української Православної Церкви, а тому і найвищим її органом, через який лунає голос Української Церкви благодаттю Святого Духа.

II. Взаємовідносини межі Українською Церквою і другими церквами

Визнаючи за Українською Православною Церквою і історичне, і каноничне, і моральне право на життя, незалежне в своєму урядуванні і окремішностях від [інших] автокефальн[их] Церк[ов] і остаючись цілком на ґрунті православного розуміння Христової віри, Всеукраїнський Православний Церковний Собор ухвалив:

1. Християнство є релігія безмежного удосконалювання духу людського в неос[я]жн[о]му прагненні його сполучитися з своїм одвічним періоджерелом – Духом Божественним. Християнство вимагає від всієї Церкви в цілому і її окремих частин в невинному й безмежному поступові удосконалювання [виявлені] вільної духовної [тв]орчості, через це християнство вимагає цілковитої незалежності одного церковного організму від другого, бо вільна творчість взагалі, духовна зосібна, може тільки виявлятися в сполученні впливів [місцевих] одмін культури, історії, народності.

2. Всесвітня православна Христова апостольська соборна Церква об'єднує окремі автокефальні Церкви.

Автокефальні Церкви народів і країн вільно єднаються у всесвітню єдину апостольську православну Христову Церкву.

3. Церква – громади або парафії, в яких окремі вірні [об'є]днуються між собою без примусу, вільно, вірою, любов'ю, надією християнською, в свою чергу вільно з'єднуються в Церкви окремих народів: грецьку, болгарську, сербську, арабську, грузинську, чеську, московську, українську та ин.

4. Органом всесвітнього міжцерковного об'єднання повинен бути орган вибраних представників всіх автокефальних Церков.

5. Ніякого підлягання Церкви окремого народу Церкві другого народу бути не повинно.

6. Хто домагається провадження або заведення [підлягання] Церкви одного народу церкві другого народу, той є супротивник Христової братерської Церкви і повинен бути виключений з Церкви.

7. Ні одверте підбиття примусом однієї церкви під владу другої, ні прикриття – в формі автономії – не може бути допущене у Всесвітній Церкві.

8. Українська православна Христова Церква від часу свого заснування, в добу будівництва, з Х ст., була у вільних дочірніх стосунках з грецькою Церквою. Коли час зросту минув, українська Церква на ділі стала автокефальною.

9. Насильницьке примусове підбиття з XVII ст. Московськими патріярхами з їх єпископатом по наказах і силою [московських царів і бояр Української Церкви під владу московського панства], є протилежне християнству. Не Собором Української Церкви, а насильством панства й царства Московського позбавлено було волі Українську Церкву.

Акт 1687 року³ піддання української Церкви під зверхність Московського патріархату, що дало такі сумні, але безперечні доведення, як один церковний організм може скасувати, цілком знищити дух вільної творчості другого церковного організму, що суперечить самій природі християнства; акт по суті, в історичному освітленні, антиканонічний – визнати аморальним, негідним. Факт перебування української Церкви в підлеглості Московському патріархату визнати насильством, яке мусить обурювати кожного дійсного християнина; ні з якими наслідками цього факту не лічтись. Українська Церква, закуплена московським царем через посередництво магометанина, турецького візира, для Московського патріархату, після знесення влади панів і царів стає в дійсності автокефальною, вільною від підлеглості церковному московському панству на чолі з патріархом. За визнання тієї автокефальності Українська Церква підіймає голос до сумління всієї Церкви Всесвітньої і певна, що Всесвітня Церква не відмовить у такому визнанні [бо патріарх Костянтинопільський сам своєю волею відрікся прав на українську Церкву, переуступивши її московському патріарху]*.

10. Собор Московський 1917 р. і Київський гетьманський [Всеукраїнський Церк[овний] Собор] 1918 р., що скликались під гнітом пануючих верст, не піднялись до Христових заповітів: дбали про зміцнення панування над Церквою єпископату, органу, що затримав частки царсько-панської влади; не зняли з української Церкви кайданів підлягання московському патріархові, силою заведеного царсько-панською владою; продовжили соціальний гніт у Церкві України і примусову, заведену панамі і царями, русифікацію. Через це постанови Собору Московського 1917 р. і Київського гетьманського 1918 р. не дійсні для української Церкви.

[11.] На цій підставі не визнавати правомочними для Української автокефальної Церкви ті церковні інституції на Україні, що їх утворив згаданий церковний Собор 1918 р., по згоді з московським патріархом, а саме «Священний собор єпископів», «Український Синод» «Переводчеський комітет» та ін^{2*}.

[12.] Українська православна Церква, яку примусово і супротиканонічно московська царська влада позбавила автокефалії, яка морально і канонічно завжди залишалась автокефальною, а ухвалою В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади] від 5-го травня 1920 р. фактично відновила свою автокефалію повністю, є автокефальною, ніякому [духовному] урядові інших православних церков не підлегла і сама порядкує своїм церковним життям за провідництвом Святого Духа.

[13.] Українська православна Церква, як автокефальна – є вільним членом Всесвітньої соборної апостольської православної християнської Церкви і лишається в непорушному братерському єднанні зо всіма православними церквами.

* Тут і далі викреслені фрагменти тексту подаються в квадратних дужках курсивом

^{2*} Далі нумерацію пунктів було порушено, оскільки під час редагування машинопису нумерацію закреслено, іноді декілька раз.

[14.] Всеукраїнська Православна Церковна Рада, парафіяльні об'єднання і окремі парафії спільними силами повинні йти до збудування всесвітнього православного Христового міжнародного органу [об'є]днання всіх автокефальних Церков.

[15.] Уповноважити Всеукр[аїнську] Православну Церк[овну] Раду сповістити про [фактичне відновлення автокефалії української Церкви всі автокефальні православні Церкви.]

[16.] Шороку [14-го] жовтня (на Покрову) святкувати урочистим молебством відродження Української православної автокефальної Церкви по всіх українських парафіях.

III. Внутрішній устрій Української Церкви

1. Церковна влада має своєю основою силу Св[ятого] Духа. Між членами Церкви не може бути ні панування, ні насильства. Основний заповіт Христа, Сина Божого, про устрій Церкви да[но] нам у таких словах: «Ви знаєте, що князі народів панують над ними, а старші правлять їми. Але проміж нас не так нехай буде. А хто у вас хоче бути старшим, нехай буде вам слугою, і хто хоче у вас бути першим, нехай буде вам рабом. Як і Син Чоловічеський не на те прийшов, щоб Йому служила щоб Самому послужити й оддати душу Свою за спасіння многих». (Мт. [20]: 25-28).

2. Устрій української автокефальн[ої] православи[ої] Церкви, згідно з духом Христової віри віднині є всенародно-соборноправний: всіма церковними справами порядкує сама Церква через: 1) Всеукр[аїнський] Православи[ний] Церковний Собор, що збирається періодично в певні терміни з представників української православної людности; 2) Всеукр[аїнську] Православи[ну] Церковну Раду з українських єпископів і представників від парафії; 3) Повітові Церковні Зібрання і Повітові Церковні Ради; 4) Волосні Церковні Зібрання й Волосні Церковні Ради; 5) Парафіяльні Церковні Зібрання й Парафіяльні Церковні Ради.

IV. Відновлення української церковної ієрархії

1. Преемство (наслідування) від Ісуса Христа, Сина Божого, й апостольської Церкви всієї повноти життя Св[ятого] Духа здійснюється Церквою Христовою.

2. Соборна православна українська Церква прийняла всю повноту благодатного життя Св[ятого] Духа через апостольську Церкву. Безпосереднє діяння Св[ятого] Духа у всіх таїнствах у Христовій українській Церкві не може бути обмежено сторонньою зовнішньою владою.

3*. Єпископат, який визнає підлеглість української Церкви Московському патріарху, не є [єпископатом української Церкви.] Церква його не визнає, бо він^{2*} не є органом української Церкви, а органом визискуючих український

* Закреслено: "Патріарша ієрархія".

^{2*} Закреслено: "служить".

[віруючий] народ верств. Ті* з єпископів, [що] не визнали автокефалії української Церкви, не з'єдна[лися] з українською Церквою^{2*}, не можуть мати благодатної сили в житті Церкви. Українська Церква не має єпископів і зараз остається сиротою.

Через те постанови патріаршого єпископату на Україні про кари над священнослужителями української Церкви і про установи церковні вважати недейсними.

4. Українська Церква повинна відбудувати єпископат, знайти дійсних, істинних добрих пастирів, які не панували б над людиною, а служили б Церкві.

5. Всеукраїнський Церковний Собор, творячи волю всієї української Церкви, ніби обирає архієпископа і митрополита Київського і всієї України і 12 єпископів окремих частин України.

6. Здійснюючи волю Оснудателя й Голови Церкви – Ісуса Христа, Сина Божого, Всеукраїнський Церковний Собор священно-соборно в Ім'я Отця і Сина і Святого Духа висвячує церковним рукоположенням двох обраних на єпископів осіб з священників.

7. Священний чин хиротонії для відбудування єпископату [виконується] згідно з основами чину, прийнятого у всесвітній Церкві.

8. [Надалі] священний чин хиротонії [єпископів] в українській Церкві Христовій виконується за участю двох і більш єпископів по чину всесвітньої східної Церкви.

V. Відносини межі церквою і державою

1. Змішування церковного життя з державним є переступом волі Христа і Його заповітів, порушення підвалин Христової віри.

2. Хто вносить в устрій і життя Церкви частки (елементи) примусу, поневолення клясового, державного, національного панування, той повинен бути виключений з Церкви, коли не покається.

3. Хто вживає церковне життя для поневолення соціального, національного, політичного, або особистого, той повинен бути виключений з Церкви.

Всі, хто зловживають національним почуттям, використає його для відновлення панування заможних класів суспільства, повинен бути відлучений від Церкви, коли не покається^{3*}.

4. Будуючи царство Боже на землі, поширюючи любов і братерство межі людьми, піднімаючи вартість життя й праці, борючись добром із злом визискування праці й життя, Христова Церква сприяє розвитку творчості добра й правди і в державі, і в громаді, і в житті окремої людини.

* Закреслено: "хто".

^{2*} Закреслено: "як поставлені неканонично наслідниками царської узурпації над українською Церквою".

^{3*} Так у тексті.

VI. Життя парафіяльних Церков

1. Кожна парафіяльна Церква повинна йти до відбудовування повноти церковного життя, до відновлення всіх органів життя Церкви перших віків християнства (місцевого єпископату, пресвітерства, дияконату, учительства).

2. Кожна парафіяльна Церква dbae про підготовку кандидатів священства, учительства церковного, читання й співу, посилає по своєму вибору тих, хто викликає надії, для кращого вивчення до тих парафій, де вище стоїть відповідна галузь церковного життя.

3. Кожна церква утворює з своїх членів орган робітників слова для проповідування святої Євангелії; кращі посилаються для вивчення до церков, де більш розвинен[о] проповідницьк[у] діяльність.

4. Кожна Церква dbae про утворення з своїх членів народного хору при храмі.

5. Єпископи, священники, проповідники, видатні церковні співці повинні круг себе утворювати з членів парафії братства учнів для передачі їм відповідного дару церковної творчості.

6. Кожна паракхвіа організує з своїх членів орган церковного суду.

VII. Рідна мова в Церкві

1. В українській православній автокефальній Церкві вживається жива українська мова народу, бо Христос, апостоли і їх заступники проповідували рідними мовами людності, бо тільки рідною мовою можна найкраще молитися, виявляти душу свою Богу.

2. Хто сміється над українською мовою благовістя, той хулу творить на Св[ятого] Духа, що в огненних языках дав дари мов для благовістя всім народам, той повинен бути виключений з Церкви, поки не покається.

3. Маючи на увазі, що переклади богослужбових книжок на укр[аїнську] мову, які зробила до цього часу В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Р[ада] цілком відповідають потребам нашої Церкви, Собор визнає необхідним, щоб В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Р[ада] і надалі провадила свою корисну роботу по перекладу богослужбових книжок, щоб дати змогу українській православній людності завжди і при всяких випадках користуватися в Церкві рідною мовою задля слави Бога й затвердження в народі Христової науки.

VIII. Всеукраїнська Православна Церковна Рада

Собор визнає В[сеукраїнську] П[равославну] Ц[ерковну] Р[аду] вищим керівничим органом української православної автокефальної і всенародно-соборноправної Церкви, затверджує і взаконює її в цьому стані для провадження своєї діяльності згідно з канонами української православної автокефальної Церкви, на славу Божу і на користь всієї [віруючої] людності.

[IX. Всеукраїнський Церковний Собор 1918 р.

Собор ухвалює: 1) не визнавати так званого В.Ц.С. 1918 року представником української Церкви, бо хоч скликаний він був тодішньою В.Ц.Р., але під впливом тодішньої політичної реакції обернувся в більшовицьку в збори ворогів української Церкви і виключив з свого складу В.П.Ц.Раду, яка його скликала, а також виробив ворожі для української Церкви і шкідливі для її життя постанови, тому вважати цей Собор нікчемним і постанови його не маючими для української Церкви ніякого значіння].*

[IX.] Манастирі в Українській Церкві

1. Визнаючи історичне значіння монастирів в минулому житті української Церкви, Собор не може не зазначити, що н[ин]і монастирі і по освіті, і по трудовому життю ценів далеко ухилились від свого ідеалу й повинні бути перетворені в напрямку первісних чернечих релігійно-трудових громад, згідно з умовами сучасного загально-церковного життя.

2. Визнаючи допустимим в житті української православної Церкви чернече життя, як прагнення до служіння Богові в стані безшлюбності, Собор вважає бажаним, щоб чоловічі й жіночі трудові чернечі громади з таких християн, які побажають перейти в церковних відправах на українську мову і приєднат[и]ся до української автокефальної Церкви, входили, як окремі брацтва, в склад тих парохій або парохіяльних об'єднань, в межах яких вони перебувають, а чернечі [українські] трудові громади м. Києва і других місць, що мають всеукраїнське значіння, об'єднувались під безпосереднім духовним доглядом В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Ради.

3. Замість старого грецького чернечого устав[у], що вже втратив своє життєве значіння, в новій Українській Церкві бажано, щоб новий устав було пристосовано до загального життя в напрямку освітньо-релігійного і трудового [удосконалення] на користь і піднесення загально-церковного життя.

[X.] Удосконалення богослужіння в Українській Церкві

1. Визнаючи за необхідне ґрунтовний перегляд уставів сучасних Божих служб і обрядів, доручити Всеукраїнській Православній Церковній Раді підготувати про це докладний матеріал до майбутнього Собору.

2. Визнати принципово важливим і бажаним [вживати] з дозволу В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Ради на церковних відправах нових творів, як натхнених виявлень живої церковно-релігійної творчості, що до цього часу була скована старим церковним устрійом.

3. Всі виконавці Божих служб в храмах українських парафій [повинні] дба[ти] про те, щоб виконувати їх якнайкраще, щоб читання й співи були виразні і зрозумілі[е] було кожне слово молитви.

* Другий пункт розділу див.: п.[11], розд. II.

4. [На службах Божих поминати Україну так: «Боголюбиву і Богом бережену Україну, уряд і всю людність її». Українську Церкву поминати так: «Святую православну українську Церкву і всечесного отця нашого архієпископа Василя, митрополита київського і всієї України, і всечесного отця нашого (ім'я), єпископа...»]

5. В першу неділю Великого посту, замість молебню з проголошенням анафем, [виконувати] урочист[ого] [молебню] за [з'єднання всіх Церков].

[XI.] Організація Української Церкви і церковного урядування

1. Загальні підвалини

1. Українська православна автокефальна Церква є вільне братерське об'єднання віруючої людності, яка бажає утворювати своє земне життя для досягнення царства Божого на ґрунті правдивого і непорушного розуміння св. Євангелія Господа нашого Ісуса Христа, заповітів св. апостолів і догматів і канонів святої православної соборної і апостольської Церкви.

2. Правомочними членами Української православної автокефальної Церкви має право бути православна віруюча людність обох полів, віком від 18 років, яка визнає автокефалію української Церкви, всенародно-соборноправний устрій її, відокремлення Церкви від держави і вживання при церковних відправах і требах живої української мови, українських церковних співів, звичаїв [і] обрядів.

3. Для спільного задоволення [своїх] релігійних потреб члени української православної автокефальної Церкви єднаються в українські православні парафії, які є складовими частинами української церкви, яко Всеукраїнської Спільки Православних Парафій.

4. Про свою належність до української православної автокефальної Церкви кожна парафія на загальному парафіяльному зібранні постановляє більшістю голосів правомочних парафіян приговора і надсилає через Волосні та Повітові Церковні Ради до Всеукраїнської Православної Церковної Ради в двох примірниках, котра одного примірника залишає в своїй канцелярії, а другого з написом, що парафія належить до української православної автокефальної Церкви, повертає парафіяльній раді.

5. З метою пайдощільнішого і найкращого задоволення таких релігійних потреб, які вимагають спільної праці декількох парафій гуртується в Волосні та Повітові церковні об'єднання.

П р и м і т к а: 1) Декілька парафій цивільно-адміністративних волостей можуть об'єднуватись в одно волосне церковне об'єднання (волосну Церкву).

2) Декілька парафій одного міста можуть об'єднуватись в міське церковне об'єднання (загально-міську Церкву).

3) Декілька повітових церковних об'єднань також можуть об'єднуватись в одно кількاپовітове об'єднання (епархію).

6. Українські парафіяльні Церкви і їх об'єднання, перебуваючи цілком автономними в межах визначеної їм діяльності, разом з тим уявляють з себе складові частини цілого – української православної автокефальної всенародно-соборноправної живої Христової Церкви і дбають про життя й інтереси всієї Церкви, а тому мусять вважати своїм обов'язком виконувати розпорядженням допомагати [за совість] в праці ти[м] орган[ам] керівництва Української Церкви, з якими вони організаційно з'єднані, а також мусять повсякчасно і при всяких обставинах високо тримати перед людиною святе імення Української Церкви й авторитет всіх органів керівництва церковного.

7. Українські парахвії і їх об'єднання користуються парахвіяльними храмами і богослужбовими речами – або тими, які будуть передані парафії в користування органами цивільної влади, або тими, які вони придбають на власні кошти і власними засобами, на підставі існуючих законів.

8. Ті ухвали керівних і розпорядчих органів українських парафій і їх об'єднань, які мають принципове значіння для життя від[п]ов[і]д[н]их* парахвіяльних об'єднань, або всієї української Церкви, до переведення їх в життя подаються на ухвалу і затвердження Повітової Церковної Ради, або Всеукраїнської Православної Церковної Ради – по належності.

9. Всі члени парафій і їх об'єднань користуються рівним правом в порядкуванні справами своєї організації.

10. Порядкування життям парафій і їх об'єднань провадиться на підставі загально-церковних канонів, а також братських статутів, регламентів і [наказ]ів²* Всеукраїнської Православної Церковної Ради, в межах існуючих державних законів.

2. Священнослужителі української православної автокефальної Церкви

11. Священнослужителями української православної автокефальної Церкви вважаються єпископи, священники і диякони.

12. Українські священнослужителі, які відповідають всім вимогам догматів і канонів православної Церкви і вимогам цих канонів (Розділ XI, 2) і мають належну шкільну або позашкільну освіту і по своїй бездоганній попередній діяльності заслуговують бути пастирями церкви, право на служіння в церкві набувають шляхом: а) обрання їх відповідними церковно-релігійними організаціями і потім б) церковного висвячення, в якому беруть участь члени церкви вкупі з єпископом.

13. Українські церковно-релігійні організації обирають собі єпископів і вищих священнослужителів, не зазначаючи терміну, на який обрано. Звільнення єпископів і членів причету від служіння Церкві без їхньої згоди можливе лише після вироку церковного суду. Справи про звільнення єпископів передаються в суд за згодою Всеукраїнської Православної Церковної Ради, а насто-

* Закреслено: "відновлених".

²* Закреслено: "канонів".

ятелів парафіяльних храмів і інших священників, дияконів та дяків – за згодою Повітової Церковної Ради.

14. Висвячення [в] сан українських священнослужителів виконується на місці їхнього парафіяльного служіння [після того, як кандидатуру буде ухвалено Всеукраїнською Православною Церковною Радою або належною повітовою церковною радою]*. В тому разі, коли на служіння Церкві обрано особу, яка вже має сан священнослужителя вона [після затвердження виборчого переведення В[сеукраїнською] П[равославною] Ц[ерковною Радою], або належною Повітовою Церковною Радою]*, одержує від єпископа благословенство на працю, по можливості в самій парафії при першій відправі.

15. Єпископи укр[аїнської] правосл[авної] автокефальн[ої] всенародно-соборноправної Церкви, з волі Божої, через церковне обрання й висвячення є носителями Божої благодаті й духовні провідники Церкви, і тому мусять бути зразком чесноти і морально-духовної краси.

16. Походження і шлюбний стан не може бути перешкодою до набуття всіх ступенів духовного сану, до єпископського включно, особам, гідним того як з морального, так і з освітнього боку. На служіння єпископське можна обирати осіб від 30 років, а на служіння священницьке і дияконське від 21 року.

П р и м і т к а: У виключних випадках, за згодою Всеукраїнської Православної Церковної Ради, на єпископське служіння може бути обрано особу й молодшого віку, але не менш 25 років.

17. В справі набуття єпископського сану ченці не повинні мати ніяких привілеїв.

18. В справі одруження і розриву шлюбів священнослужителі української Церкви підлягають загальним законам.

19. Засвоєну православному духовництву одіж українські священнослужителі повинні вдягати під час відправи Божої служби і треб. В позаслужбовий час вони мають право носити цивільну одіж. Волосся вони можуть носити по бажанню.

20. Українські священнослужителі одержують утримання по згоді з парафіянами, відповідно місцевим умовам.

21. Священнослужителі Української православної Церкви мають право приймати зовнішні церковні ознаки пошани з постанови парохій, або їх об'єднань і за згодою Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради.

3. Об'єднання членів Української Церкви

а) Парафіяльні Церкви (парахії)

22. Парафіяльні об'єднання членів укр[аїнської] Церкви утворюються з окремих членів і дбають про задоволення релігійних потреб своїх членів і піднесення їх духовно-морального розвитку і християнської культури. Зокрема вони: 1) допомагають своїм членам організуватись в гуртки, як, наприклад,

* Рядок дописано зверху зеленим чорнилом.

братства, по стародавньому українському звичаю, які сприяли б поширенню між парафіянами звички до побожно-християнського громадського життя; 2) Улаштовують лекції й реферати, розмови на релігійні теми, а також духовні концерти; 3) піклуються про забезпечення парафій Божими храмами і про благоліпне впорядкування і вбрання Божих храмів; 4) п[і]клуються, щоб відправи Божих служб в храмах і виконання було богонатхненні, і щоб церковне проповідництво [було]* дійсно богонавчаючим і пробувало на належній височині; 5) постачають кошти, необхідні для утримання свого Божого храму і храмового причету, а також на загальноцерковні видатки; 6) вступають в духовне об'єднання з іншими українськими православними парафіями; 7) Вступають в дозволені державними законами спілки з іншими українськими парафіями.

23. Членами українських православних парафій можуть бути особи обох полів, віком від 18 років, які відповідають всім вимогам канонів укр[аїнської] правосл[авної] автокеф[альної] Церкви. [Роз. XI, § 2].

24. Українська парафія вважається заснованою, коли в ній згуртуються не менш як 20 членів.

б) Волосні церковні об'єднання

25. Волосні церковні об'єднання утворюються з відому Повітової Церковної Ради і по затвердженню Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церк[овної] Ради. До складу волосних церковних об'єднань входять парохії, на підставі ухвал парохіальних зборів.

26. Волосні церковні об'єднання, піклуючись взагалі про побожно-братерське релігійно-церковне життя парафіяльних Церков, що належать до об'єднання, звертають особливу увагу на заснування в парохіях церковно-релігійних братств і гуртків по старовинному українському зразку, які сприяли б поширенню меж членами Церкви звички до побожно-християнського громадського життя, зокрема ж дбають: 1) щоб храми і всі речі в них були в чистоті й порядку 2) допомагають засновувати в парафіяльних церквах катехізаторські школи для членів Церкви, віком від 18 років, для навчання їх слову Божому; 3) улаштовують урочисті відправи, а також читання, лекції, розмови на церковно-релігійні теми і з відому належної цивільної влади церковні процесії й проції; 4) допомагають улаштовувати для членів причету парафіяльних церков курси по теорії і практиці церковних відправ і виконання потреб на живій українській мові; 5) допомагають парафіям набувати богослужбові книжки, а також необхідні при церковних відправах богослужбові речі; 6) вживають заходів до поладження непорозуміння в церковному житті меж членами причетів та парафіями; 7) дбають про постачання коштів та матеріальних

* Закреслено: "істинно".

засобів на церковні потреби Української Церкви; 8) виконують в межах свого району розпорядження й доручення вищих органів керівництва Української Церкви.

27. Волосне церковне об'єднання вважається існуючим, коли в ньому згуртується не менш, як три парафії, і коли статут його буде стверджений для подачі на реєстрування повітового церковного радою.

в) Повітові (єпархіальні) церковні об'єднання

28. Повітові, або єпархіальні церковні об'єднання утворюються з відому і затвердження Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церк[овної] Ради. В повітові церковні об'єднання входять цілком всі волосні і міські церковні об'єднання парахвій повіту на підставі ухвал волосних церковних зібрантів, а також і окремі парахвії (в тих випадках, коли вони через зовнішні обставини, від них незалежні, не входять до складу волосних церковних об'єднантів), на підставі ухвал парахвіального зібрання.

29. Повітові церковні об'єднання мають загальний догляд і керівництво церковно-релігійним життям в церковних об'єднаннях повіту, зокрема ж: 1) допомагають відкриттю вищих і середніх богословських і проповідницьких шкіл для підготовки членів причету і працівників слова, віком від 18 років, до українських парахвій; 2) ведуть реєстри осіб, що заслуговують обрання на священнослужіння Церкви; 3) організовують постачання церковно-релігійним об'єднанням богослужбових книг [і книг релігійного змісту], а також речей, необхідних для виконання богослужбових відправ і треб; 4) дбають про братерське погадження непорозумінь межі окремими членами Церкви і церковними об'єднаннями на церковно-релігійнім ґрунті через Повітовий Церковний Суд і іншими шляхами; 5) складають проекти та плани будови і оздоблення нових і відновлення старих Божих храмів і подають парафіям і їх об'єднанням необхідну в цій справі технічну допомогу; 6) обирають собі єпископів; 7) дбають про постачання коштів та матеріальних засобів на потреби Української Церкви; 8) скликають повітові з'їзди та наради в справах церковно-релігійного життя.

30. Для заснування повітового церковного об'єднання необхідно, щоб в ньому згуртувалось не менш трьох волосних об'єднантів.

4. Органи керівництва в Українській Церкві

31. Органами керівництва укр[аїнської] правосл[авної] автокефаль[ної] Церкви є:

1) Всеукраїнський Православний Церковний Собор, Всеукраїнська Православна Церковна Рада і її виконавчий орган – Мала Рада. (Всецерала).

2) Повітові Церковні Зібрання й Повітові Церковні Ради.

3) Волосні Церковні Зібрання й Волосні Церковні Ради.

4) Парахвіяльні Церковні Зібрання й Парахвіяльні Церковні Ради.

а) Всеукраїнський Православний Церковний Собор

32. Всеукраїнський Православний Церковний Собор скликає Всеукраїнська Православна Церковна Рада через кожні п'ять років 1/14 жовтня, на свято Покрови, в складі: 1) єпископів укр[аїнської] правосл[авної] автокеф[альної] Церкви; 2) всіх членів Всеукраїнської Правосл[авної] Церкви[ої] Ради; і 3) виборних від парахвій, [обраних] на повітових і міських передсоборних зібраннях представників українських парафій; 4) делегатів від українських церковних братств і 5) церковно-громадських діячів та інших осіб, участь котрих в праці Собору вважа[тиметься] [корисною], по запрошенню Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церк[овної] Ради. Інструкцію по скликанню Всеукраїнського Православного Церковного Собору кожний раз складають й ухвалюють Великі Збори Всеукраїнської Православної Церковної Ради.

П р и м і т к а: В разі потреби Всеукраїнська Православна Церковна Рада може скликати надзвичайний Всеукраїнський Православний Церковний Собор і в інш[ий] призначен[ий] нею термін.

33. Всеукраїнському Православному Церковному Собору належить вища церковна, законодавча, керівнича, судова і доглядча влада в українській Церкві.

34. Питання, які мають бути обговорені й вирішені на В[сеукраїнському] П[равославному] Ш[ерковному] Соборі, розробляє і підготує Всеукраїнська Православна Церковна Рада. Церковний Собор має право обговорювати й вирішувати й ті питання [церковного життя], які порушає на Соборі його члени. В таких випадках необхідні матеріали й пояснення подає Собору Мала Рада.

б) Митрополит Київський і всієї України

35. Митрополита Київського і всієї України обирає Всеукраїнський Православний Церковний Собор для духовного керівництва Церквою і порядкування церковним життям.

П р и м і т к а: Всеукраїнський Православний Церковний Собор може уповноважити на обрання митрополита Київського і всієї України Всеукраїнську Православну Церковну Раду.

36. Митрополит Київський і всієї України здійснює духовне керівництво Церквою і порядкує церковним життям, беручи відповідну участь в праці Всеукраїнської Православної Церковної Ради, яко її почесний Голова і перший порадник.

37. Митрополит Київський і всієї України, яко представник Всеукраїнської Православної Церковної Ради, має право персонально відвідувати парахвії української Церкви і слідкувати, щоб життя в них провадилося в потрібному напрямку, щоб життя в них провадилося в побожному напрямку, щоб святі храми і всі богослужбові речі були в належній чистоті й порядкові.

в) Всеукраїнська Православна Церковна Рада

38. Всеукраїнська Православна Церковна Рада є найвищий керівничий орган укр[аїнської] правосл[авної] автокеф[альної] Церкви. Керівництво Українського

Церквою Всеукраїнська Православна Церковна Рада провадить через Великі й Малі збори Всеукраїнської Православної Церковної Ради.

39. До обсягу діяльності Всеукраїнської Православної Церковної Ради належить взагалі головне керівництво і порядкування життям Української Церкви, а також в межисоборний час – церковне законодавство, церковний суд, догляд за життям Церкви і зокрема: 1) вона скликає церковні собори а також з'їзди й наради по справах церковно-релігійного життя; 2) затверджує вибори повітових [епархіяльних] Церковних Рад і затверджує такі ухвали місцевих зібрань і органів керівництва церковними справами, які мають принципове значення для життя всієї української Церкви; 3) Ухвалює й затверджує кандидатури осіб, котрих оберуть на єпископське служіння Церкві місцеві церковно-релігійні організації; 4) визначає територію єпископських округ і призначає місце постійного перебування єпископів; 5) допомагає відкриттю вищих духовних шкіл і курсів для членів причету до українських парахвій, в які можуть прийматись особи віком від 18 років; 6) допомагає відкриттю вищих проповідницьких шкіл і курсів для осіб віком від 18 років; 7) дбає про переклад Святого Письма і богослужбових і інших релігійного змісту книжок на укр[аїнську] мову; 8) ухвалює переклад святого Письма і богослужбових книжок і оригінальні церковні твори до вжитку в храмах українських парахвій і при виконанні треб; 9) постачає для українських парафій богослужбові і інші релігійного змісту книжки, ноти українських і інших церковних співів; 10) допомагає українським церковним організаціям в справі набуття необхідних церковно-богослужбових речей [вина, свічок, священнослужительського одягу і т. и.]; 11) улаштовує лекції, реферати-розмови на церковно-релігійні, церковно-історичні й церковно-мистецькі теми; 12) організовує для членів Української Церкви подорожі до видатних святих і церковно-історичних місць*.

П р и м і т к а: Зміни в канонах устрою й організації Української православної автокефальної Церкви, що ухвалив Всеукраїнський Православний Церковний Собор, Всеукраїнська Православна Церковна Рада може робити лише в виняткових випадках з тим, щоб ці зміни було внесено на затвердження найближчого Всеукраїнського Православного Церковного Собору.

40. В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Р[ада] виконує постанови Всеукр[аїнського] Правосла[вного] Церковн[ого] Собору. Про свою діяльність В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Р[ада] подає належні звіти Всеукр[аїнському] Церковн[ому] Собору і, крім того, також однорічні звіти роблять ся на Великих Зборах членів Всеукраїнської Православної Церковної Ради.

41. Членами Всеукраїнської Православної Церковної Ради вважаються: 1) Митрополит Київський і всієї України; 2) єпископи української Церкви; 3) особи, [яких] об[еруть] н[а] членів Ради [терміном] на [три] рок[и]: [а]) парафії – фундатори Всеукраїнської спілки православних парафій, а саме: Старо-Київська при соборі св. Сохвії, Подільська при церкві Андрія Перво-

* Цей пункт подано в останній редакції.

званного, Печерська при соборі св[ятого] Миколая, Либедська при церкві пророка Іллі – по 10 членів від кожної, [б])* міські парахвіяльні зібрання міста Києва від решти його парафій – 9 делегатів, [і] міст: Харкова, Катеринослава, Херсону, Житомира, Чернігова, Полтави, Одеси, Миколаїва, Вінниці, Кам'янка-Подільського і інших губерніяльних – по 3 делегати і [в] Повітові церковні зібрання – в кількості 3-х делегатів від кожного повіту, з них одного з священнослужителів і двох з мирян.

П р и м і т к а: [1] Шороку одна третина виборних членів В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади] по черзі вибуває з її складу і обрання (перші два роки по жеребку).]^{2*} 2) Всеукр[аїнська] Правосл[авна] Церк[овна] Рада в виключних випадках, по ухвалі 2/3 присутніх на засіданні Ради членів, має право кооптувати до свого складу, [терміном на один рік]^{3*}, осіб, участі яких вимагають інтереси життя української Церкви. 3) Єпископи укр[аїнської] Церкви, крім обраних на членів на загальних підставах беруть участь у Великих Зборах Всеукр[аїнської] Православн[ої] Церковної Ради по черзі, яку встановлюють Великі Збори.

42. Виборчі переведення на членів Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церк[овної] Ради затверджує [Мала Церковна Рада]^{4*}.

43. Почесним головою Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церк[овної] Ради вважається митрополит Київський і всієї України. Для головування на засіданнях Ради в відсутності митрополита і в його присутності – з благословення митрополита на Покровських Зборах Рада обирає, терміном на один рік голову Ради [і] двох товаришів, для завідування грошовими і господарчими справами – скарбника, а для складання протоколів засідань Ради і підготовки справ для засідання Ради – секретаря.

44. Великі Збори членів Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради відбуваються двічі на рік: 9/22 травня (на Миколи) і 1/14 жовтня (на Покрову). Покровські збори В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади] вважаються роковими зборами.

45. Великі Збори Всеукраїнської Православної Церковної Ради вважаються дійсними, як на них прибуде не менш однієї третини всіх членів Ради. Якщо в призначений день і годину на Великі Збори Церковної Ради не прибудуть члени в необхідній для законного кворуму кількості, то в такому разі початок засідання переноситься на 12 годин третього [п]ісля цього дня, в якому разі Великі Збори Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради розпочинаються і вважаються дійсними при всякій кількості прибувчих членів.

46. Для провадження біжучої праці по керівництву українською Церквою, а також для виконання постанов Всеукраїнського Православного Собору і Великих Зборів Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковної Ради, на Покров-

* Закреслено: "члени, яких на рік оберуть".

^{2*} Цей пункт дописано від руки чорнилом.

^{3*} Дописано від руки чорнилом.

^{4*} Закреслено: "Великі Покровські Збори членів Ради".

ських зборах Всеукр[аїнська] Правосл[авна] Церковна Рада обирає Малу Раду (терміном на один рік) в складі членів, кількість яких ухвалюють Покровські Збори.

П р и м і т к а: Розподіл праці меж членами Малої Ради робить сама Рада.

47. Засідання Малої Ради бувають чергові, які збираються щомісячно в призначений Малою Радою термін для вирішення справ і питань більш важливого значення і звичайні – для вирішення біжучих питань.

48. На чергових щомісячних засіданнях Малої Ради мають право голосу, крім членів Малої Ради, всі члени Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради, які в той час перебувають у Києві.

П р и м і т к а: Про те, які справи вирішують Великі Збори членів Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради, а які – Мала Рада, а також про порядок вирішення справ і т. п. зазначається в наказі Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради, котрий ухвалюють Великі Покровські збори членів В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Ради.

49. Митрополит Київський і всієї України, голова В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади], його товариші, скарбник і секретар [належать до складу] членів Малої Ради. Митрополит Київський і всієї України вважається почесним головою Малої Ради, а голова Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради, його товариш, скарбник і писар складають президію Малої Церковної Ради.

50. При Всеукр[аїнській] Правосл[авній] Церковн[ій] Раді існує Вищий Церковний Суд в складі шести членів, крім Голови, котрих обирає В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Р[ада] на однорічний термін, з них половину з священнослужителів, а половину з мирян. Головою Вищого Церковного Суду вважається митрополит Київський і всієї України. Обсяг діяльності суду і порядок провадження праці встановлюється регламентами і наказами Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради.

П р и м і т к а: Коли в Вищому Церковному Суді будуть розглядатись скарги на митрополита Київського і всієї України, він не бере участі в цьому засіданні, а головує один з єпископів, по обранню Суду.

51. Вироки Вищого Церковного Суду має право касувати лише Всеукр[аїнський] Правосл[авний] Церковн[ий] Собор, а в межисоборний термін – Великі Збори Всеукраїнськ[ої] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради.

52. Члени Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради мають право одержувати за участь в засіданнях Ради добову платню в розмірі, який ухвалить пленум Ради. В разі потреби членам Ради можуть бути повернуті видатки по подорожжю до Києва і назад для участі в засіданнях Ради, або її комісії, в розмірі, який буде встановлений Церквою Радою.

53. Члени Малої Ради можуть одержувати за свою працю платню в розмірі по ухвалі Великих Зборів В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади].

г) Повітові єпископи

54. Для духовного керівництва й порядкування церковним життям парахвій, що належать до повітових церковних об'єднань, зазначені об'єднання мають право обірати собі єпископів.

55. Повітові єпископи здійснюють духовне керівництво й порядкування церковним життям, згідно з канонами української Церкви, беручи відповідну участь в праці Повітових Церковних Рад, яко їх перші порадики й почесні голови.

56. Повітові єпископи, [яко представники Повітової Церковної Ради]*, мають право одвідувати всі парафії свого повіту і пильнувати, щоб церковно-релігійне життя в них провадилось в побожно-християнському напрямку і щоб Божі храми і всі богослужбові речі в храмах перебували в належній чистоті й порядку.

[П р и м і т к а: Обрання повітових єпископів переводиться на повітових церковних зібраннях при обов'язковій присутності на зібранні представника Всеукраїнської Церковної Ради]*.

д) Повітові (єпархіальні) Церковні Зібрання

57. Повітові Церковні Зібрання вважаються керівничим органом повітового об'єднання парахвій.

58. Повітові Церковні Зібрання складаються з: 1) повітового єпископа і 2) членів по обранню волосних церковних об'єднань в кількості п'яти виборних від кожного об'єднання, терміном на [три]^{2*} роки, з них двох від членів причету і трьох від мирян.

[П р и м і т к а: Щороку одна третина членів Повітової Ради вибуває з складу по черзі обрання. (Перші два роки по жеребку).]^{3*}

59. Для обговорення й вирішення церковних справ Повітові Зібрання збираються не менш двох разів на рік, з них одні збори відбуваються восени приблизно 1/14 вересня (на Семена), які вважаються роковими зборами. Термін скликання другого чергового зібрання призначає Повітова Рада.

е) Повітова церковна рада (Повітцерада)

60. Для безпосереднього керівництва життям повітової Церкви Повітове Зібрання обирає Повітову Церковну Раду, кількість членів якої встановлюють Повітові Збори [– терміном на один рік]^{3*}.

П р и м і т к а: Крім Повітової Церковної Ради, Повітове Церковне Зібрання обирає на однорічний термін Повітову Церковно-Ревізійну Комісію і, в разі потреби, і інші церковно-освітні й господарчі комісії.

* Цей рядок дописано зверху зеленим чорнилом.

^{2*} Закреслено "на один рік".

^{3*} Дописано сім чорнилом.

61. Повітова Церковна Рада є виконавчий церковний орган Повітового Зібрання. Повітова Церковна Рада здійснює постанови й ухвали Церковного Зібрання, керує [духовним] життям церкви й церковним господарством, а також виконує всі доручення вищих церковних органів української Церкви, керуючись цими канонами, регламентами, наказами і розпорядженнями В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади].

62. Повітове Зібрання обирає Голову Повітової Ради, його заступника та писаря. Розподіл обов'язків межи членами Ради робить сама Повітова Рада.

63. Виборче переведення на членів Повітової Церковної Ради стверджує Всеукр[аїнська] Правосл[авна] Церковна Рада.

64. Члени Повітових Церковних Рад можуть одержувати платню за свою працю в розмірі по ухвалі Повітового Церковного Зібрання.

65. При Повітовій Церковній Раді існує Повітовий Церковний Суд в складі чотирьох членів, не рахуючи голови, яких обирає Повітове Церковне Зібрання терміном на один рік, з них двох з священнослужителів, а двох з мирян.

66. Головою Повітового Суду є повітовий єпископ.

П р и м і т к а: Скарги на повітового єпископа розглядає й вирішує Вищий Церковний Суд.

67. На вироки Повітового Суду сторони мають право подавати скарги до Вищого Церковного Суду.

ж) Волосне Церковне Зібрання

68. Волосне Церковне Зібрання складається з: 1) настоятелів храмів парафій волости, або їх заступників, і виборних від парафій в кількості п'яти душ від кожної парафії, яких обирають парафіяльні зібрання терміном на [три] роки*.

[П р и м і т к а: Шороку одна третина виборних членів Волосного Церковного Зібрання вибуває зі складу по черзі обрання. (Перші два роки по жеребку)].

69. Виборчі переведення на членів Волосного Церковного Зібрання затверджує само Зібрання.

70. Волосне Церковне Зібрання вважається керівничим органом волосного об'єднання парафій.

71. Справи, які належать до обсягу діяльності волосних церковних об'єднань, Волосні Церковні Зібрання вирішують на чергових засіданнях Волосного Зібрання, котрих повинно бути не менш чотирьох на рік, причому одне засідання призначається в серпні і вважається роковим.

з) Волосна Церковна Рада (Волцерада)

72. Для безпосереднього керівництва життям волосної Церкви (об'єднання парафій) Волосне Церковне Зібрання обирає терміном на один рік Волосну Церковну Раду в кількості членів по ухвалі Волосного Церковного Зібрання.

* Закреслено: "на один рік".

Примітка: Волосне Церковне Зібрання обирає на однорічний термін, крім Волосної Церковної Ради, Волосну Церковно-Ревізійну Комісію і, в разі потреби, інші церковно-освітні й господарчі комісії.

73. Вибірчі переведення на членів Волосної [Церковної] Ради затверджує Повітова Церковна Рада.

74. Волосна Церковна Рада є виконавчий орган Волосного Церковного Зібрання, керує* життям волосної Церкви та волосним церковним господарством, а також виконує всі доручення й розпорядження органів керівництва укр[аїнської] Церкви, керуючись цими канонами, регламентами, наказами й розпорядженнями Всеукраїнської Православної Церковної Ради.

75. Волосне Церковне Зібрання обирає Голову Волосної Церковної Ради, його заступника й писаря. Розподіл обов'язків межи членами робить сама Рада.

76. Члени Волосної Церковної Ради можуть одержувати платню за свою працю в розмірі по ухвалі Волосного Церковного Зібрання.

і) Парафіяльні Церковні Зібрання

77. Загальні Парафіяльні Церковні Зібрання керують церковним життям і церковним господарством парахвій.

78. В Парахвіяльних Зібраннях мають право голосу всі правомочні члени парахвії, котрі вписані в парафіяльні реєстри, [віком від 18 років]^{2*}.

79. Загальні Парафіяльні Церковні Зібрання мають право виключати з свого складу окремих членів за невідповідні членові Церкви вчинки.

80. Вибори членів причету парахвії провадяться на парахвіяльному Зібранні в присутності єпископа або [окремого]^{3*} представник[а] Повітової Церковної Ради.

81. Кількість членів причету до храму парахвії, а також розмір утримання встановлюють загальні парахвіяльні збори.

82. Крім Парахвіяльної Ради, Парафіяльне Зібрання обирає Ревізійну Комісію й інші господарчі і церковно-освітні комісії^{4*}.

к) Парафіяльна Церковна Рада

83. Парафіяльні Церковні Ради – виконавчі органи парахвій, керують парахвіяльним церковним життям і церковним господарством і взагалі всіма церковними справами парафій. Вони виконують постанови й ухвали Парахвіяльних Зібраннів і виконують доручення, накази й розпорядження Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церк[овної] Ради, а також Повітової й Волосної Церковної Ради.

84. Парафіяльну Раду обирає Парафіяльне Зібрання в кількості членів, яку ухвалить саме Зібрання, терміном на один рік.

* Закреслено: "церковним".

^{2*} Дописано синім чорнилом.

^{3*} Дописано зеленим чорнилом.

^{4*} Далі два рядки тексту закреслено.

85. Голову Парафіяльної Ради, його заступника й писаря також обирають Парахвіяльні Зібрання. Розподіл обов'язків межи членами Парахвіяльної Ради робить сама Парахвіяльна Рада.

86. Вибори переведення на членів Парахвіяльних Рад, на підставі висновків Волосних Церковних Рад, затверджує Повітова Церковна Рада.

5. Кошти й матеріяльні засоби Української Церкви

87. Потрібні на утримання Божих храмів, церковних працівників і організації кошти й матеріяльні засоби українська Церква здобуває шляхом добровільних членських внесків, пожертв і т. п.

88. Кожна парахвія робить на загальні церковні видатки української Церкви добровільний членський внесок в розмірі по своєму бажанню.

89. В кожній парахвії при відправах Божих служб збираються пожертви на видатки української православної Церкви. Крім того, щороку в жовтні місяці церковно-господарчі комісії улаштовують в кожній парахвіяльній церкві одноразову збірку пожертв натурою й грошми на поширення православної віри і на видатки церковно-освітні*, обходячи для того членів Церкви.

90. В Повітових і Волосних Церковних Радах для завідування церковним господарством і організацією постачання коштів на церковні потреби обов'язково утворюються церковно-господарчі відділи, а при Парахвіяльних Радах – церковно-господарські комісії.

91. Церковно-господарчі парахвіяльні комісії обираються на загальних парахвіяльних зборах [таким ладом]^{2*}, щоб від кожного кутка в цю комісію було обрано [відповідних людей]^{2*}.

92. Щомісячні членські внески, а також пожертви і т. п., парахвії передають безпосередньо В[сеукраїнській] П[равославній] Ц[ерковній] Раді, одержуючи від [неї] належні квитки, [які] обов'язково треба заявляти для реєстрації в церковно-господарчих відділах Вол[осних] Цер[ковних] Рад.

[П р и м і т к а: Не забороняється Парахвіяльним Радам, коли цього будуть вимагати обставини життя, надсилати членські внески й зібрані пожертви до Повітових Церковних Рад через Волосні Церковні Ради].

93. В церковно-господарчих відділах Повітових і Волосних Церковних Рад ведуться особисті рахунки добровільних членських внесків парахвії на [загально-церковні]^{2*} і місцеві [потреби]^{2*} і взагалі всіх пожертв, чи то грошми, чи то натурою^{3*}, котрі надходять від парахвії.

94. Порядок приїмання для потреб церкви добровільних членських внесків, пожертв, витрат коштів і відчитності встановлюються інструкціями Вс[еукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Ради^{4*}.

* Закреслено: "для навчання людности слову Божому".

^{2*} Дописано чорнилом.

^{3*} Закреслено: "(по оцінці на гроші)".

^{4*} Закреслено: "а також Повітовим, Волосним і Парахвіяльним Зібранням, по належності".

Ухвали Всеукраїнського Православного Церковного Собору по окремих питаннях життя Української церкви⁵

І. Вітання уряду У.Р.С.Р.

Вітати радянську владу за видання закону про відокремлення Церкви від держави, який забезпечує волю віри в українській радянській соціалістичній республіці і надає людині можливість порядкувати своїми церковно-релігійними справами так, як вона сама бажає.

II. По доповідях і наказах з місць

Заслухавши накази й повідомлення представників парахвіяльних Церков України, Всеукраїнський Православний Церковний Собор констатує:

1. Що бажання української православної людини слухати слово Боже на рідній мові і замінити старий клерикально-монархічний церковний устрій на новий всенародно-соборноправний набуло великої сили і поширилось на всі місцевості України, але справа цілковитого оновлення церковного життя затримувалась відсутністю [власної]⁶ української ієрархії.

2. Прислужники царсько-панського патріаршого єпископату і самі ті єпископи, патріарші клеврети на Україні, вчиняють ворожі напади проти Української Христової Церкви, проти українського благочестя: а) вони вживають неправдивих політичних доносів, наклепів, називаючи діячів української Церкви перед темними людьми комуністами-більшовиками, а перед органами державної влади — пеллорівцями; б) вони підмовляють темних людей проти Христової євангелії на укр[аїнській] мові, вони, як клеврети первосвященників на Голгофі, глузують з слова євангельського^{2*}; в) вони ширять наклепи, або що укр[аїнська] Церква йде до папізму, або що вона йде до лютеранства.

3. Всеукраїнський Православний Церковний Собор зазначає, що причіплення Українській Церкві політичних намірів є злосним наклепом у визискуванні меншого брата на Україні.

4. В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Р[ада] зазначає, що причіплення укр[аїнській] Церкві обвинувачення в папізмі або лютеранстві є злосним наклепом, який має метою затримати визволення вірних з рук князів тьми віку сього.

5. Всеукраїнський Церковний Собор зазначає, що розходження межі декларативними заявами патріарших єпископів і самого патріарха з справжньою роботою їх щодо українського благочестя свідчить, що заяви про визнання українського благочестя повні лицемірства і тих заяв треба берегтися: вони можуть лише приспати волю вірних до поширення євангелії укр[аїнською] мовою.

6. Собор вітає всіх робітників слова євангельського на укр[аїнській] мові і особливо тих священнослужителів, що оддають самопожертвенно сили й життя своє ділу Христа на Україні.

⁶ Закреслено: "нової".

^{2*} Закреслено: "Так, єпископ Амвросій називає мову укр[аїнської] Євангелії базарною в своїх проповідях".

III. Про Всеукраїнську Православну Церковну Раду і її діяння

1. Заслухавши доповіді про діяльність В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади], Церковний Собор констатує: 1) що Всеукраїнську Православну Церковну Раду життя Христової Церкви поставило на кон боротьби за визволення української православної Церкви з-під кормиги призначених царатом духовних владик і за відбудування соборноправного устрою церковного на підвалинах приписів св[ятих] апостолів і в погодженні з духом нових часів; 2) що В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Р[ада] провадила свою роботу взагалі і по скликанню Всеукраїнського Православного Церковного Собору зокрема, в надзвичайно тяжких умовах ворожнечі старорежимного духовництва й духовної влади з одного боку і релігійно-несвідомих народних мас, розагітованих духовництвом, – з другого; 3) що в усій діяльності вона йшла в погодженні з свідомим українським православним громадянством і звідси черпала свою силу.

А тому Собор визнає: 1) що вся діяльність В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади] цілком відповідала вимогам сучасного життя Церкви і всі її діяння, як в справі відносин до старорежимного єпископату, так і в справі проголошення автокефалії, соборноправності, переведення відправ Божих служб на рідній мові і т. ін., що спрямувало до розвитку й закріплення цих церковно-визвольних здобутків – були доцільними і єдино гідними живої української Церкви. А тому Собор висловлює подяку В[сеукраїнській] П[равославній] Ц[ерковній] Р[аді] і прохає її й надалі йти неухильно тим шляхом, на який вона стала.

IV. Черга висвячених обраних кандидатами на єпископів української Церкви

З складу обраних Церковним Собором кандидатів на єпископів української Церкви висвятити в першу чергу: 1) на архієпископа і митрополита Київського і всієї України настоятеля Києво-Софійського кафедрального собору протоієрея Василя Липківського, 2) на єпископа Київського і заступника митрополита Київського і всієї України – протоієрея Києво-Софійського кафедрального собору Нестора Шараївського, 3) на єпископа Подільського й Вінницького – настоятеля [прізвище]* храму парахвії с. [назва села]*, Старокостянтинівського повіту на Волині, протоієрея Івана Федоровича, на єпископа Полтавського – магістранта богослов'я Олександра Яреценка, 4) на єпископа Чернігівського – настоятеля храму св. пр[орока] Іллі с. Прохорівки, Золотоношського повіту на Кременчужчині, протоієрея Юрія Михновського і б²* на єпископа Харківського – настоятеля св. [назва храму]²* храму м. Тифліса протоієрея Степана Орлика-Волинського].

* Пропуск у тексті.

²* Так у тексті.

[IV.] Українські церковні співи

Зазначаючи, що з відродженням української Церкви і співи її мусять відродитися, зріднитися з народною душею, його пісню, стати живими співами; що композитори широкою рукою повинні черпати для своїх церковних творів матеріал з старовинних українських роспівів, а також з народньо-релігійної (канти) і обрядової (колядки, весільні і ін.) пісні, Всеукраїнський Церковний Собор ухвалив: визнати необхідним, щоб В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Рада при першій можливості:

1. Для збагачення церковно-співочого матеріалу виконала:
 - а) обслідування всіх матеріалів по старовинному церковному співу, які переховуються по церковних архивах;
 - б) організувала запис старовинних церковних співів від дяків, священиків, старих співаків;
 - в) подбала про науково-художню обробку зібраного матеріалу, виробку на його ґрунті українського обиходу;
 - г) скористала для церковного вжитку кращі твори композиторів інших православних Церков.
2. Для організації церковно-співочої справи:
 - а) поста[вила] підготовку диригентів та дяків на сталий ґрунт;
 - б) підтримувала серед православних членів церкви ідею загальних співів в Церкві, яко співу, що спричинюється до підвищення та збагачення релігійних емоцій у віруючих;
 - в) подбала про організування в храмах загальних церковних співів.

[V.] Українське церковне мистецтво

1. Духівництво, Парахвіяльні Ради і всі парахвіяни повинні дбати, щоб не нищилась і не псувалась, а зберігалась предковічна церковна старовина українська: старі іконостаси, образи, облачення, утварі і інші старовинні [речі]*, що належать церквам.

2. В разі потреби ремонту, або перебудови, або розібрання старовинних храмів, українські православні парахвії повинні звертатись за дозволом до відповідних органів державної влади і до Академії Наук.

3. Бажано, щоб в українських парахвіях будувались церкви як [муровані]^{2*}, так і дерев'яні, лише в предковічному українському стилі.

VI. Старовинні українські церковні обряди та звичаї

Визнати за необхідне, щоб В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Р[ада] організувала по всіх місцевостях України збірку матеріалів щодо старовинних обрядів та звичаїв української Церкви, щоб зберегти їх від знищення, і кращі з них завести до вжитку в українських парахвіях.

* Закреслено: "предмети".

^{2*} Закреслено: "кам'яні".

VII. Нарада в справі скликання Всесвітнього Церковного Собору

Визнати за необхідне, щоб Всеукраїнська Православна Церковна Рада негайно подбала про скликання в м. Києві на 22/9 травня 1922 року підготовчої наради з представників автокефальних православних Церков всесвіту для обговорення і вирішення питань в справі скликання в близькому майбутньому Всесвітнього Православного Церковного Собору.

[VIII]. Повернення сану священнослужителів

Собор [ухвалює]*: тим священнослужителям, яких старий церковний уряд позбавив сану не за провини, а за порушення канонів, [що] втратили життєве значення (наприклад про другий шлюб)^{2*}, [в порозумінні з місцевим єпископом] і [Повітовою Церковною Радою], Всеукраїнська Прав[ославна] Ц[ерковна] Р[ада] повертає право священнослужіння.

[IX. Українське православне церковне братство "Церква Жива"]

Периний Всеукраїнський Православний Церковний Собор благословляє заклад українського православного церковного братства "Церква Жива", як об'єднання людей, повних віри й любови до української православної Церкви з метою апостольської діяльності на користь відродження Церкви і призиває на його працю Боже благословенство].

[IX.] Допомога голодним від Української церкви

[IX. Заслухавши доповідь протоієрея Степана Орлика-Волинського про тяжке становище голодних місцевостей, що потерпіли від неврожаю, і констатуючи, що голод охопив надзвичайно широкі простори як України, так і Росії, Всеукраїнський Православний Церковний Собор визнає необхідним як мога прийняти участь в допомозі голодним братам, щоб врятувати їх від голодної смерті.

Для цього Всеукраїнський Православний Церковний Собор ухвалив:

1. Утворити при В[сеукраїнській] П[равославній] Ц[ерковній] Раді комісію допомоги голодним, [яка б розгорнула свою діяльність у всеукраїнському масштабі, з дозволу і за згодою органів державної влади].
2. Утворити на місцях при Церковних Радах постійні організації допомоги голодним з терміном діяльності на 7-8 місяців, власне до нового врожаю.
3. Закликати українські парахві взяти на своє утримання можливу кількість голодних дітей, якщо в цьому виявиться потреба.
4. По всіх українських церквах встановити збирання грошових пожертв голодним.

[5. Доручити В.П.Ц. Раді скласти план організаційного провадження справи допомоги голодним від української Церкви.]

* Закреслено: "визнає, що".

^{2*} Закреслено: "з благословенства митрополита Київського".

6. Звернутись з відозвою [від імені Всеук[раїнського] Прав[ославного] Собору] до української віруючої людності і закордонних братів-українців в Америці, власне в Канаді, і на Далекому Сході і прохати їх своїми пожертвами піти назустріч організації допомоги голодним.

[XI*. Про засоби та кошти на утримання працівників від Української церкви та органів керівництва Церквою⁶

Задля забезпечення регулярного постачання коштів і матеріальних засобів, необхідних для церковного життя української автокефальної Церкви, Церковний Собор визнає необхідним:

1) Скасувати щомісячний внесок від парахвії в розмірі 5 % з загальних прибутків за попередній місяць, що встановив Церковний Собор Київщини.

2) Встановити, що парахвії їх об'єднання самі визначають розмір можливої пожертви на загально-церковні потреби і щомісячно через повітові або губерніяльні Церковні Ради надсилають свої пожертви до скарбниці В.П.Ц.Р.

Що в кожній парафії улаштовуються постійні збірки пожертв, а саме:

а) в фонд на загально-церковні потреби в розпорядження В.П.Ц.Р.

б) На організацію церкви – з якого 70 % надсилається до скарбниці В.П.Ц.Р., а 30 % – в розпорядження волосного і повітового парафіяльних об'єднань на різні потреби церковного характеру.

в) На переклад богослужбових книжок на українську мову в розпорядження В.П.Ц.Р.

г) одноразові пожертви – грошима й харчовими продуктами і т. ін. – в розпорядження В.П.Ц.Р.

3) Повітові і Волосні Церковні Ради поширюють правдиві інформації серед православної української церковної людності про фінансовий стан нашої Церкви.

4) У всіх церковних об'єднаннях парафії повинно провадитись рахівництво і докладна відчитність в справах руху церковних коштів.

5) В парафіях і їх об'єднаннях утворюються постійні контрольно-ревізійні комісії, які не менш трьох разів на рік роблять докладну ревізію по документах.

6) Всі видатки церковних сум провадяться виключно по постановах або резолюціях виконавчих органів. Видаткові ордери підписуються Головою Ради чи його заступником, завідуючим грошовими справами Ради чи відповідальним бухгалтером.

7) Доручити В.П.Ц.Р. виробити інструкцію для рахівництва й запису майна.

8) Визнати бажаним можливо більшу знижку вартості церковної літератури, маючи на увазі, що це сприятиме більшому припливу пожертв на задоволення потреб нашого церковного життя.

9) Місцеві церковні об'єднання парафій вживають найіраційніших заходів до того, щоб всі боржники скарбниць різних органів нашої Церкви у свій час повертали борги].

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 105. – Арк. 47- 53 зв. Машинопис, правлена копія, згасаючий текст, багато викреслень.

* Так у тексті.

КОМЕНТАРІ

¹ Цей документ опубліковано ВПЦР як розділ у брошурі “Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору в м. Києві 14/30 жовтня 1921 р.” (К.: Вид. ВПЦР, 1921. – С. 3-37).

² Тут помилка: існує тільки 20 правил I Вселенського Собору (325 р.).

³ Акт приєднання Київської митрополії до Московського патріархату відбувся в 1685-1686 рр.

⁴ Всеросійський церковний Собор відбувся в 1917-1918 рр., а Всеукраїнський розпочав роботу в січні 1918 р.

⁵ Документ опубліковано в “Діяннях...” як розділ 2 (с. 38-43).

⁶ Цей розділ у друкованому варіанті “Діянь” відсутній.

Додаток 3. Звернення протоієрея В. Липківського до війська Українського. Фрагмент його привітання Української Народної Директорії від Української Православної Церкви, українського духовництва й Кирило-Мефодіївського Брацтва на Софійському Майдані м. Києва 21 грудня 1918 р. Оприлюднено у «Слово» (1918 р. № 68 від 24 грудня. С. 4).

Джерело: Валентина Стрілько-Тютюн. Українці від Бога. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Strilko-Tiutun_Valentyna/Ukrainsi_vid_Boha_Rukh_zh_vstanovlennia_Ukrainskoi_Avtokefalnoi_Pravoslavnoi_Tserkvy_na_Borospilisch.pdf?PHPSESSIONID=fubukano3dmbieuepf420cnk4

Славне військо Українське!

Ви є справжнім воїнством Божим, воїнством Христовим, бо ви за рідний нарід, понесли свої голови, як Христос за народ страждав. Будьте ж, дорогі, справжнім Христолюбивим воїнством, робіть святе діло визволення народу зі страхом Божим, яко вірні слуги його і з вами завше буде всемогутня сила Божа! Бог допоможе Вам дорешти визволити наш український нарід від вікових його гнобителів.

Під блакитним небом України, під золотим промінням її сонця, на безмежних тучних нивах її буде з цих часів працювати наш селянин уже не яко панський кріпак, а яко вільний громадянин у своєму власному добрі. За кого він повинен Богу молитися, за кого Богу дякувати?

За Вас, великі визвольники України, за тебе, могутнє військо народне, за тебе, славний його Отамане!

Ви своїм життям, своїм подвигом добули народові землю й волю, а цим і Богові найбільше догодили, бо Христос сказав:

«Що би зробили для того меншого брата, – для мене зробили».

З православних храмів України буде з цих часів линути до неба вільна безпосередня молитва про всіх християн, за весь нарід, і про кого насамперед? Про Вас, представники влади народної, за Вашими трудами і допомогою буде однині проводитися церковна праця на Україні не по чужим вказівкам, що завше такі ворожі були до нас, а тільки по волі Божій Боголюбивого українського народу.

Ой, прийми ж, Боже, в своє вічне царство душі наших славних вояків і незлічимих інших діячів, що життя своє положили за добробут та волю народну!

А Вам нехай, Господь посилає змогу та сили – непорушно закріпити та охоронити на вічні віки добути вами землю й волю народню од живих її ворогів.

Ми ж, послухи Христові, і не тільки ми, а, – поки світа сонця на вільній Україні, – весь український нарід буде щиро благодіти Бога за Вас і ніколи не забуде, що ви відновили давню славу вільного козацтва і своїми славними подіями на весь світ показали «чия правда, чия кривда і чиї ми діти».

Хорони ж вас Господь і помагай вам!

Додаток 4. Постанови Помісного Собору УПЦ (1991).

Джерело: Релігійно-інформаційна служба України.

URL: https://risu.ua/postanovi-pomisnogo-soboru-upc-1991_n35534

Постанови Помісного Собору УПЦ (1991)

03.11.1991, 16:20

Відкидаючи усі наклепницькі нападки на Предстоятеля Української Православної Церкви з боку деяких засобів масової інформації та розцінюючи їх як випадки не тільки проти Предстоятеля Церкви, а й проти усієї її ієрархії, кліру та мирян, Собор Української Православної Церкви висловлює повну довіру Митрополиту Київському і всієї України Філарету й підтверджує його обрання українським єпископатом 9 липня 1991 р. Предстоятелем Української Православної Церкви.

**Постанови Помісного Собору
Української Православної Церкви
Щодо релігійної ситуації на Україні та з інших питань
церковного життя**

1-3 листопада 1991 р.

Собор Української Православної Церкви з належною увагою вивчив складні міжцерковні відносини на Україні, що часто переходять у конфронтацію, зокрема у західному регіоні.

Заслухавши доповідь Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Філарета про церковне життя в умовах проголошення державної незалежності України, Собор закликає багатомільйонну українську паству підносити молитви Вседержителю Господу, щоб Він Своєю спасенною десницею благословив незалежну Україну та її народ трудитися в союзі миру та братньої любові, щоб «проводити нам життя тихе і безтурботне в усякому благочесті й чистоті» (І Тим. 2,2).

2. Підтверджуючи відданість Української Православної Церкви принципам релігійної свободи і правам людини Собор закликає християн усіх віросповідань не вдаватися до насильства при вирішенні суперечливих питань і не ганьбити тим самим звання християнина перед усім сучасним світом. В умовах правової держави свобода совісті повинна здійснюватися на підставі закону з урахуванням основних прав людини та інтересів віруючих.

3. Собор з любов'ю звертається до всіх пастирів і мирян, які ухилилися в автокефальний розкол, повернутися в лоно канонічної Церкви, що перебуває в єднанні з Вселенським Православ'ям. Розкол може бути ліквідовано лише за умов суворого дотримання священних канонів і збереження апостольської спадкоємності при архієрейських хіротоніях. На Україні може бути лише одна канонічна Православна Церква, яка об'єднує православних християн усіх національностей. Українська Православна Церква завжди відкрита для православних українців, які відділилися від неї, але реальна основа для подолання розколу може бути створена після одержання нею повної самостійності від Матері-Церкви. Ми закликаємо православу українську паству посилити молитви Пастиреначальнику Христу, щоб Він швидше зцілив болючі рани, нанесені тілу Церкви гріховними розділеннями.

4. Майбутній шлях Української Православної Церкви буде нелегким. Церква змушена діяти в умовах духовного зубожіння країни, успадкованого від тих часів, коли їй, що віками володіла на Русі духовною могутністю і культурно-творчою силою, було відведене місце «пережитку минулого». Люди, які виховані в дусі, ворожому християнській моралі й не знають духовних скарбів, що зберігаються Церквою, вбрані у чужі їм «одежі

демократії», продовжують вести стару боротьбу з Церквою новими методами. При цьому вони не цураються і прямого наклепу. Вони намагаються кинути тінь на нашу Церкву та її служителів, звинувачуючи їх у різних гріхах. Собор нагадує українській пастві слова апостола Павла «усі, хто бажає жити в Христі Ісусі, гонимі будуть» (2 Тим. 3, 12) і закликає свято берегти православну віру і християнську мораль та не піддаватися спокусам, пам'ятаючи попередження того ж апостола; що «лихі люди і обманщики матимуть успіх у злomu, зводячи інших і себе зводячи» (2 Тим. 3, 13).

5. Відкидаючи усі наклепницькі нападки на Предстоятеля Української Православної Церкви з боку деяких засобів масової інформації та розцінюючи їх як випадки не тільки проти Предстоятеля Церкви, а й проти усієї її ієрархії, кліру та мирян, Собор Української Православної Церкви висловлює повну довіру Митрополиту Київському і всієї України Філарету й підтверджує його обрання українським єпископатом 9 липня 1991 р. Предстоятелем Української Православної Церкви.

6. Собор Української Православної Церкви утворює рішення архієрейського собору (6–7 вересня 1991 р.) про утворення Луганської єпархії, про ставропігію Свято-Успенської Почаївської Лаври у канонічному віданні Митрополита Київського і всієї України, про позбавлення сану забороненого у священнослужінні єпископа Переяслав-Хмельницького Іонафана (Єлецьких), а також постанову Священного Синоду Української Православної Церкви (17 лютого 1991 р.) про відродження Херсонської єпархії.

ФІЛАРЕТ, Митрополит Київський і всієї України

Київська єпархія

1. Протоієрей Борис Табачек
2. Михаїл Капітан
3. Архімандрит Софроній
4. Ігуменя Маргарита, настоятелька Покровського монастиря м. Києва
5. Ігуменя Антонія, настоятелька Флорівського монастиря м. Києва
6. Ігуменя Августа, настоятелька Красногорського жіночого монастиря
7. Ігумен Даниїл, в.о. ректора Київської Духовної Семінарії

Вінницька єпархія

1. Архієпископ Вінницький і Брацлавський Феодосій

2. Протоієрей Василь Рижко
3. Черниця Іусинія, насельниця Браїлівського монастиря
4. Ігор Лампицький

Волинська єпархія

1. Єпископ Волинський і Луцький Варфоломій
2. Протоієрей Петро Влодек
3. Протоієрей Никандр Цибель.
4. Черниця Стефана (Бандура), в.о. настоятельки Святогорського Зимненського монастиря
5. Євгеній Борусевич

Дніпропетровська єпархія

1. Єпископ Дніпропетровський і Запорізький Гліб
2. Протоієрей Олег Семенчук
3. Дмитро Аврамович Васько

Донецька єпархія

1. Єпископ Донецький і Слов'янський Аліпій
2. Протоієрей Сергій Кірієнко
3. Іван Васильович Товстих

Житомирська єпархія

1. Архієпископ Житомирський і Овруцький Іов
2. Протоієрей Савва Якимчук
3. Архімандрит Олександр, намісник Свято-Георгіївського Городницького монастиря
4. Ігуменя Гавриїла, настоятелька Свято-Василівського жіночого монастиря
5. Олексій Олександрович Стретович

Івано-Франківська єпархія

1. Єпископ Івано-Франківський і Коломийський Іларіон
2. Протоієрей Орест Левицький
3. Масик Михайло Васильович

Кіровоградська єпархія

1. Єпископ Кіровоградський і Миколаївський Василій
2. Протоієрей Андрій Станишин
3. Володимир Степанович Мирченко

Луганська єпархія

1. Єпископ Луганський і Старобільський Іоаннікій
2. Протоієрей Василь Сомик
3. Іван Тихонович Часовський

Львівська єпархія

1. Єпископ Львівський і Дрогобицький Андрій
2. Протоієрей Павло Кочодан
3. Микола Іванович Пісяк

Мукачівська єпархія 1. Єпископ Мукачівський і Ужгородський Євфимій

2. Протоієрей Георгій Чулей

3. Архімандрит Єфрем, настоятель Свято-Троїцького монастиря

4. Ігуменя Євгенія, настоятелька Свято-Вознесенського монастиря

5. Ігуменя Феодосія, настоятелька Свято-Серафимівського монастиря

6. Ігуменя Валентина, настоятелька Свято-Успенського монастиря

7. Ігуменя Митродора, настоятелька Свято-Михайлівського монастиря

8. Ігуменя Єкатерина, настоятелька Свято-Успенського монастиря

9. Ігуменя Ольга, настоятелька Свято-Різдво-Богородичного монастиря

10. Ігуменя Феопанія, настоятелька Свято-Николаївського монастиря

11. Михайло Іванович Васько

Одеська єпархія

1. Архієпископ Одеський та Ізмаїльський Лазар

2. Протоієрей Антонін Дияковський

3. Архімандрит Тихо, викладач Одеської духовної семінарії

4. Архімандрит Вадим, насельник Свято-Успенського чоловічого монастиря м. Одеси

5. Ігуменя Єфросинія, настоятелька Свято-Різдво-Богородичного жіночого монастиря

6. Михайло Павлович Буряк

Полтавська єпархія

1. Архієпископ Полтавський і Кременчуцький Савва

2. Ігумен Лаврентій

3. Черниця Алевтана

4. Микола Андрійович Балась

Почаївська Лавра 1. Єпископ Почаївський Яків

2. Ігумен Петро, благочинний Почаївської Лаври

Ровенська єпархія

1. Архієпископ Ровенський і Острозький Іриней

2. Протоієрей Роман Максимчук

3. Ієромонах Федор, в.о. намісника Свято-Троїцького монастиря с. Межиріччя

4. Черниця Вероніка, в. о. ігумені Свято-Троїцького монастиря с. Дермань

5. Олександр Леонідович Тарасенко

Сімферопольська єпархія

1. Єпископ Сімферопольський і Кримський Василій
2. Протоієрей Георгій Поляков
3. Микола Олександрович Видяшин
4. Черниця Магдаліна, настоятелька монастиря «Усіх скорботних радість»

Сумська єпархія

1. Єпископ Сумський і Охтирський Никанор
2. Протоієрей Богдан Пайовик
3. Микола Федорович Капран

Тернопільська єпархія

1. Єпископ Тернопільський і Кременецький Сергій
2. Протоієрей Сергій Слободянюк
3. Ігуменя Херувима, настоятелька Кременецького Богоявленського монастиря
4. Микола Васильович Гайсан

Харківська єпархія

1. Митрополит Харківський і Богодухівський Никодим
2. Архімандрит Віталій, в.о. настоятеля Покровського чоловічого монастиря
3. Протоієрей Михайло Скорик
4. Володимир Іванович Зайко

Херсонська єпархія

1. Митрополит Херсонський і Таврійський Леонтій
2. Протоієрей Павло Галуненко
3. Марія Степанівна Рябченко
4. Протоієрей Віталій Дорошко

Хмельницька єпархія

1. Єпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський Нифонт
2. Протоієрей Володимир Ровінський
3. Микола Васильович Ноянко

Чернівецька єпархія

1. Єпископ Чернівецький і Буковинський Онуфрій
2. Протоієрей Іван Биволару
3. Ігумен Володимир, намісник Хрещатицького монастиря
4. Федір Анатолійович Паращук

Чернігівська єпархія

1. Архієпископ Чернігівський і Ніжинський Антоній
2. Протоієрей Петро Годун
3. Олександра Павлівна Погуляєва

Додаток 5. Статут про управління УПЦ КП зі змінами та доповненнями 1992–2016 рр.

Джерело: URL: <https://www.cerkva.info/pages/statut>

СТАТУТ ПРО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ КИЇВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ

*Прийнятий Помісним Собором Української
Автокефальної Православної Церкви 5 червня 1990 року
зі змінами та доповненнями, ухваленими:
Всеукраїнським Православним Собором 26 червня 1992
року,*

*Всеукраїнським Православним Собором Української
Православної Церкви Київського Патріархату 22 жовтня 1993
року,*

*зі змінами та доповненнями в новій редакції, ухваленими
Помісним Собором Української Православної Церкви
Київського Патріархату 15 липня 2004 року,*

*зі змінами та доповненнями в новій редакції, ухваленими
Помісним Собором Української Православної Церкви
Київського Патріархату 27 червня 2013 року,*

*зі змінами та доповненнями в новій редакції, ухваленими
Архієрейським Собором Української Православної Церкви
Київського Патріархату 13 травня 2016 року.*

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Українська Православна Церква Київського Патріархату є Помісною (автокефальною) православною Церквою в Україні і входить до складу Єдиної Святої Соборної і Апостольської Церкви, Головою якої є Господь наш Ісус Христос.
2. «Київський Патріархат» є другою офіційною назвою Української Православної Церкви Київського Патріархату.
3. Українська Православна Церква Київського Патріархату є рівна в правах з усіма автокефальними помісними Православними Церквами і незалежна у своєму устрої та управлінні.
4. Українська Православна Церква Київського Патріархату прагне до подолання існуючого церковного розділення та утворення в Україні автокефальної єдиної Помісної Української Православної Церкви з Патріаршим престолом у м. Києві.

5. Юрисдикція Української Православної Церкви Київського Патріархату поширюється на осіб православного віровизнання, які добровільно ввійшли до неї і проживають на канонічній території України та в діаспорі, в різних країнах світу, будучи об'єднаними в єпархії, синодальні установи, вікаріати, благочиння, парафії, монастирі, братства, сестрицтва, духовні навчальні заклади, місії, представництва, подвір'я та інші установи Української Православної Церкви Київського Патріархату.
6. Київська Патріархія, синодальні установи, єпархії (єпархіальні управління), парафії, монастирі, братства, сестрицтва, духовні навчальні заклади, місії, представництва, подвір'я та інші релігійні установи Української Православної Церкви Київського Патріархату є неприбутковими релігійними організаціями.
7. Українська Православна Церква Київського Патріархату бере свій початок від проповіді святого апостола Андрія Первозваного (І ст.), Оскольдового хрещення (862 р.) та хрещення Руси-України за святого рівноапостольного князя Володимира (988 р.). Українська Православна Церква Київського Патріархату є спадкоємницею Київської Митрополії у складі Константинопольського Патріархату, історичних Галицької митрополії, Буковинської митрополії з центром у Чернівцях, Кафсько-Готської митрополії у Криму і Причорномор'ї та інших структур Православної Церкви, які раніше діяли в межах України та в українській діаспорі.
8. Помісна Українська Православна Церква Київського Патріархату здійснює свою діяльність на основі:
- а) Священного Писання і Священного Передання;
 - б) канонів і правил святих апостолів;
 - в) правил і постанов семи Вселенських Соборів;
 - г) правил і постанов Помісних Соборів і Святих Отців;
 - д) постанов своїх Помісних і Архиєрейських Соборів, Священного Синоду і Указів Патріарха Київського і всієї Руси-України;
 - е) даного Статуту.
9. Українська Православна Церква Київського Патріархату здійснює свою діяльність на основі соборноправності:
- а) вищими органами церковної влади і управління є Помісний Собор, Архиєрейський Собор, Священний Синод на чолі з Патріархом Київським і всієї Руси-України (Місцєблюстителем);
 - б) єпархіальним органом церковної влади і управління єправлячий єпархіальний архиєрей з Єпархіальною радою та єпархіальними зборами;

в) органом парафіяльного управління є настоятель парафії з Парафіяльною радою і Парафіяльним зборами.

10. Право церковного суду мають:

а) над єпископом: у першій інстанції – Священний Синод або Архиєрейський Собор, у останній апеляційній інстанції – Помісний Собор на чолі з Патріархом;

б) над священником і дияконом: у першій інстанції – єпархіальний архиєрей з Єпархіальною радою, у апеляційній інстанції – Священний Синод; у виключних випадках за рішенням Патріарха і Священного Синоду справа може бути подана на розгляд Архиєрейського Собору;

в) над церковнослужителями, іншими церковними працівниками та мирянами: у першій інстанції – настоятель з Парафіяльною радою, у апеляційній інстанції – єпархіальний архиєрей з Єпархіальною радою; у виключних випадках за рішенням єпархіального архиєрея справа може бути подана на розгляд Патріарха і Священного Синоду.

11. Установи Української Православної Церкви Київського Патріархату: Київська патріархія на чолі з Патріархом Київським і всієї Руси-України, єпархіальні управління, вікаріати, синодальні установи, парафії, монастирі, духовні навчальні заклади, братства, місії і закордонні установи мають цивільну правоздатність (право юридичної особи), яка набувається в момент державної реєстрації їх статутів.

12. Релігійні установи Української Православної Церкви Київського Патріархату не ведуть політичної діяльності і не надають своїх приміщень для політичних заходів.

II. ПОМІСНИЙ СОБОР

1. В Українській Православній Церкві Київського Патріархату вища влада в галузях віровчення, церковного управління і церковного суду – законодавча, виконавча і судова – належить Помісному Собору (далі у цьому розділі – Собор).

2. Собор скликається Патріархом Київським і всієї Руси-України, а в разі його смерті – Місцєблюстителем разом зі Священним Синодом за мірою необхідності, але не рідше як один раз на п'ять років.

3. Помісний Собор складається з єпархіальних та вікарних архиєреїв (за своїм положенням), представників кліру, чернецтва, духовних навчальних закладів і мирян, а також Вищої Церковної Ради.

4. Процедура виборів на Помісний Собор делегатів від кліру, чернецтва, духовних навчальних закладів і мирян та їх кількість встановлюється Святійшим Патріархом та Священним Синодом.

5. Помісний Собор:

- а) тлумачить вчення Православної Церкви на підставі Священного Писання і Священного Передання, на підставі постанов і правил семи Вселенських Соборів, зберігаючи єдність з Помісними Православними Церквами;
- б) вирішує канонічні, богослужбові, пастирські та інші питання, які стосуються внутрішньої чи зовнішньої діяльності, зберігаючи єдність, чистоту православної віри, християнської моралі та побожності;
- в) затверджує, змінює, анулює і роз'яснює свої постанови, які стосуються церковного життя відповідно до п. 5а і 5б даного розділу;
- г) канонізує святих і встановлює відповідні богослужбові чинопослідування;
- д) приймає Статут про управління Української Православної Церкви Київського Патріархату та затверджує зміни і доповнення до нього, прийняті Архиєрейським Собором;
- е) обирає Патріарха Київського і всієї Руси-України за процедурою, встановленою цим Статутом (пункт 23 розділу IV);
- є) затверджує постанови Архиєрейських Соборів;
- ж) оцінює діяльність Священного Синоду і Синодальних установ;
- з) утворює або анулює органи церковного управління;
- и) встановлює процедуру всіх церковних судів;
- і) піклується про справедливі відносини між Церквою і державою, відповідно до даного Статуту і чинного законодавства України;
- ї) приймає рішення з питань взаємовідносин з іншими Православними Церквами;
- й) звертається до української пастви з Посланнями.

6. Головою Помісного Собору є Патріарх Київський і всієї Руси-України, за відсутності Патріарха – Місцєблєуститель Патріаршого Престолу.

7. Помісний Собор являє собою останню інстанцію, яка має право розглядати догматичні і канонічні відхилення в діяльності Патріарха.

8. Помісний Собор також судить в останній інстанції всі справи, які попередньо розглянуті Архиєрейським Собором і передані ним для їх остаточного вирішення.

9. Кворум Помісного Собору складають 2/3 законно обраних делегатів Собору, включаючи 2/3 архиєреїв від загальної кількості ієрархів – членів Собору.

10. Ухвали Помісного Собору стають правосильними, коли їх прийнято простою більшістю голосів присутніх членів Собору, включаючи 2/3 голосів архиєреїв при рішенні догматичних питань.

При рівності голосів переважає думка, за яку голосує Святійший Патріарх. Постанови Собору набувають сили відразу після їх прийняття і підписання Святійшим Патріархом (або Місцєблустителем), членами Президії і секретарем.

Як правило, голосування на Соборі є відкритим (окрім випадків, передбачених цим Статутом). У разі потреби за рішенням Собору може відбуватися таємне голосування.

11. За поданням Архиєрейського Собору Помісний Собор затверджує порядок денний, програму і регламент проведення своїх засідань. Собор обирає простою більшістю голосів присутніх членів Собору членів президії від духовенства і мирян, секретаріат і формує необхідні робочі органи та їх персональний склад.

12. До президії Собору входять за посадою Святійший Патріарх (Місцєблуститель) – Голова президії, постійні члени Священного Синоду, за обранням – один священник і один мирянин. Президія керує засіданнями Собору.

13. Секретаріат Собору складається з секретаря в архиєрейському сані та двох помічників: клірика і мирянина. Секретаріат несе відповідальність за підготовку матеріалів для роботи Собору і за ведення протоколів засідання. Ці протоколи підписуються Головою та членами президії.

14. Офіційною мовою Собору і ведення протоколів є українська.

15. Президія, секретар і голови робочих органів складають Соборну Раду. Соборна Рада є керівним органом Собору. До її компетенції належить:

а) розгляд питань, які виникають з порядку денного, внесення пропозицій про спосіб їх вивчення Собором;

б) координація всієї діяльності Собору;

в) розгляд процедурних і протокольних питань;

г) адміністративно-технічне забезпечення нормальної діяльності Собору.

16. Всі архиєреї – члени Собору складають архиєрейську нараду. Нарада скликається Головою Собору за його ініціативою, за рішенням Соборної Ради, або на пропозицію не менше 1/3 архиєреїв. До завдання Наради входить обговорення тих постанов

Собору, які мають особливу важливість або викликають сумніви з точки зору відповідності їх Священному Писанню, Священному Переданню, догматам і канонам, а також мають значення для підтримання церковного миру і єдності. Якщо яка-небудь постанова Собору чи її частина відхиляється 2/3 присутніх архиєреїв, то вона виноситься на повторний соборний розгляд. Якщо ж і після цього 2/3 присутніх на Соборі архиєреїв її відхиляють, то вона втрачає силу соборної постанови.

17. Відкриттю Собору і його щоденним засіданням передують Божественна літургія, молебень та молитва.

18. Засідання Собору очолює Голова Собору або, за пропозицією Голови, – член президії Собору в архиєрейському сані.

19. У засіданнях Собору, крім делегатів, можуть брати участь запрошені богослови, спеціалісти, спостерігачі та гості. Ступінь їхньої участі визначається регламентом, але в будь-якому випадку вони не мають права брати участь у голосуванні. Пропозиції щодо проведення закритих засідань виносяться на розгляд Собору Соборною Радою.

ІІІ. АРХИЄРЕЙСЬКИЙ СОБОР

1. Органом вищої церковної влади між Помісними Соборами є Архиєрейський Собор.

2. Архиєрейський Собор складають усі правлячі та вікарні архиєреї Української Православної Церкви Київського Патріархату. У разі необхідності може бути скликаний Архиєрейський Собор за участю членів Вищої Церковної Ради.

3. Ніхто з архиєреїв, які складають Архиєрейський Собор, не може відмовитися від участі в його засіданнях, окрім випадків хвороби або з іншої причини, яка визнається Собором поважною.

4. Кворум Архиєрейського Собору складають 2/3 єпископату Української Православної Церкви Київського Патріархату – членів Архиєрейського Собору.

5. Архиєрейський Собор скликається Святійшим Патріархом Київським і всієї Руси-України (або Місцєблєстителем) і Священним Синодом, мірою необхідності, але не рідше одного разу на два роки. За пропозицією Святійшого Патріарха або 1/3 архиєреїв Української Православної Церкви Київського Патріархату може бути скликаний позачерговий Архиєрейський Собор.

6. Архиєрейський Собор через Патріарха (Місцєблєстителя) подає звіт у своїй діяльності Помісному Собору.

7. Священний Синод несе відповідальність за підготовку Архиєрейського Собору.

8. До обов'язків Архиєрейського Собору входить:

- а) збереження чистоти і недоторканості православного віровчення і християнської моралі;
- б) вирішення принципових богословських, канонічних, богослужбових і пастирських питань, які стосуються як внутрішньої, так і зовнішньої діяльності Церкви;
- в) компетентне тлумачення канонів та церковного законодавства;
- г) піклування про українські переклади Священного Писання й богослужбових книг та їх затвердження;
- д) канонізація святих;
- е) піклування про належне виховання й освіти кандидатів на священників і церковнослужителів;
- є) затвердження рішень Священного Синоду про створення, реорганізацію чи ліквідацію епархій, синодальних установ, духовних шкіл загальноцерковного призначення;
- ж) засвідчення погляду Української Православної Церкви Київського Патріархату на проблеми сучасності;
- з) піклування про справедливі відносини між Церквою і державою, відповідно до цього статуту та чинного законодавства України;
- и) вирішення питань місійної праці в Церкві;
- і) затвердження нових богослужбових чинів;
- ї) оцінка діяльності Священного Синоду;
- й) встановлення взаємовідносин з іншими Помісними Православними Церквами;
- к) внесення пропозицій напередодні Помісного Собору стосовно порядку денного, програми, регламенту засідань Помісного Собору;
- л) нагляд за виконанням постанов Помісного Собору;
- м) визначення процедури всіх церковних судів;
- н) обрання постійних членів Священного Синоду та членів Вищої Церковної Ради;
- о) затвердження змін та доповнень до Статуту Київської патріархії.

9. Архиєрейський Собор є першою інстанцією, яка має право розглядати догматичні і канонічні відхилення в діяльності Святішого Патріарха.

10. Архиєрейський Собор розглядає справи про канонічні порушення єпископів, скарги на архиєреїв, з'ясовує непорозуміння, що можуть виникнути між архиєреями та приймає за наслідками розгляду рішення.

11. Головою Архиєрейського Собору є Патріарх Київський і всієї Руси-України або Місцеблюститель Патріаршого Престолу.
12. Президію Архиєрейського Собору складають постійні члени Священного Синоду. Президія несе відповідальність за проведення Собору і керує ним. Президія пропонує порядок денний, програму і регламент засідань Архиєрейського Собору.
13. Архиєрейський Собор обирає робочі органи і секретаріат. Секретар несе відповідальність за забезпечення Собору необхідними робочими матеріалами і за складання протоколів. Протоколи підписуються Головою Собору, членами Президії і секретарем.
14. Засідання Собору веде Голова Собору Патріарх або, за його пропозицією, один із членів Президії.
15. На окремі засідання Собору можуть бути запрошені без права вирішального голосу богослови, спеціалісти, спостерігачі і гості.
16. Рішення на Соборі приймаються простою більшістю голосів відкритим або таємним голосуванням, за спеціально обумовленим прийнятим Собором регламентом. Якщо при відкритому голосуванні голоси розділяються порівну, то вирішальним голосом є голос Голови Собору. У випадку рівності голосів при таємному голосуванні проводиться повторне голосування.
17. Постанови Архиєрейського Собору набувають канонічної сили після їх підписання Головою Собору, президією та секретарем.

IV. ПАТРІАРХ

1. Предстоятелем Української Православної Церкви Київського Патріархату є Патріарх, який носить титул: «Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України».
2. Святійший Патріарх має першість честі серед єпископату Української Православної Церкви Київського Патріархату і підвітний Помісному та Архиєрейському Соборам.
3. Ім'я Патріарха Київського і всієї Руси-України поминається за богослужінням у всіх храмах Української Православної Церкви Київського Патріархату як в Україні, так і за кордоном і проголошується за такою формулою: «Святійшого отця нашого (ім'я), Патріарха Київського і всієї Руси-України».
4. Патріарх піклується про життя Української Православної Церкви Київського Патріархату і керує нею разом зі Священним Синодом, будучи його Головою.

5. Взаємини між Святійшим Патріархом і Священним Синодом, відповідно до православної традиції, визначаються 34-м правилом Святих Апостолів і 9-м правилом Антиохійського Собору.

6. Патріарх Київський і всієї Руси-України разом зі Священним Синодом скликає Помісні та Архиєрейські Собори і головує на них. Святійший Патріарх скликає також засідання Священного Синоду.

7. Виконуючи свої першосвятительські обов'язки, згідно з 34-м Апостольським правилом, Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України:

а) реалізує постанови Помісних і Архиєрейських Соборів, Священного Синоду та має нагляд за їх належним виконанням;

б) представляє Соборам звіти про стан Української Православної Церкви Київського Патріархату за період між Соборами;

в) підтримує єдність єпископату Української Православної Церкви Київського Патріархату;

г) здійснює загальне керівництво всіма синодальними установами;

д) звертається з пастирськими посланнями до всієї повноти Української Православної Церкви Київського Патріархату;

е) підписує загальноцерковні документи після ухвали їх Священним Синодом, Архиєрейським Собором, Помісним Собором;

є) здійснює виконавчо-розпорядницькі повноваження в управлінні Київською Патріархією;

ж) спілкується з предстоятелями Православних Церков і керівниками інших віросповідань згідно з постановами Соборів або Священного Синоду, а також і від свого імені;

з) представляє Українську Православну Церкву Київського Патріархату у зв'язках з органами державної влади;

и) має обов'язок піклування про Церкву та її паству перед органами державної влади;

і) затверджує статuti єпархій, синодальних установ, монастирів, духовних навчальних закладів, братств, церковних місій, представництв, подвір'їв тощо;

ї) видає укази про призначення і звільнення єпархіальних архиєреїв, керівників синодальних установ, вікарних архиєреїв, ректорів духовних навчальних закладів та інших посадових осіб, які призначаються і звільняються Священним Синодом;

й) піклується про своєчасне заміщення архиєрейських кафедр;

к) доручає архиєреям тимчасове управління вакантними єпархіями;

л) спостерігає за виконанням архиєреями їхніх архипастирських обов'язків в управлінні єпархіями, а також приймає скарги на архиєреїв і дає їм належний хід;

м) дає єпископам братні поради як щодо їхнього особистого життя, так і щодо виконання ними архипастирського обов'язку, у випадку неувважності до його порад звертається до Священного Синоду;

н) має право відвідин усіх єпархій Української Православної Церкви Київського Патріархату (правило 34 святих апостолів, правило 9 Антиохійського Собору);

о) приймає на розгляд справи, пов'язані з суперечками між архиєреями, які до нього звертаються як до посередника, без формального судочинства; рішення Патріарха в таких випадках для обох сторін є обов'язковими;

п) надає архиєреям відпустку терміном понад 14 днів;

р) нагороджує архиєреїв встановленими титулами, нагороджує кліриків і мирян;

с) нагороджує архиєреїв, кліриків і мирян церковними орденами, медалями та іншими відзнаками;

т) затверджує присудження вчених ступенів і звань;

у) турбується про своєчасне виготовлення святого мира;

ф) укладає від імені Київської Патріархії угоди, видає доручення, відкриває рахунки у банківських установах.

8. Патріарх є розпорядником загально-церковних фінансів Київської патріархії.

9. Зовнішніми ознаками Патріаршого сану є білий куколь, дві панагії, жезл без сулка і передносний хрест.

10. Патріарх Київський і всієї Руси-України є єпархіальним архиєреєм Київської єпархії, що складається з міста Києва та Київської області.

Для допомоги Патріарху Київському і всієї Руси-України в управлінні Київською областю у її межах діє окреме єпархіальне управління, яке на правах єпархіального архиєрея очолює Патріарший намісник з титулом «митрополит Переяслав-Хмельницький і Білоцерківський».

Патріарший намісник митрополит Переяслав-Хмельницький і Білоцерківський за посадою є постійним членом Священного Синоду.

11. Патріарху Київському і всієї Руси-України також допомагають в управлінні вікарні архиєреї, обов'язки яких визначаються Патріархом.

12. Патріарх Київський і всієї Руси-України є священноархимандритом Києво-Печерської лаври та інших монастирів, які мають особливе історичне значення, та керує всіма церковними ставропігіями.
13. Ставропігійні монастирі і подвір'я в Київській єпархії утворюються за указами Патріарха Київського і всієї Руси-України.
14. Утворення ставропігій у межах інших єпархій здійснюється з відома єпархіального архиєрея та за рішенням Патріарха Київського і всієї Руси-України і Священного Синоду.
15. Посада Предстоятеля Української Православної Церкви Київського Патріархату і сан Патріарха є позитивними.
16. Право суду над Патріархом Київським і всієї Руси-України належить Помісному Собору за поданням Архиєрейського Собору.
17. Вихід Патріарха на спокій може бути тільки на його прохання.
18. З метою збереження церковної єдності та неперервності управління у випадку смерті Патріарха Київського і всієї Руси-України, його відходу на спокій, церковного засудження Помісним Собором або за наявності іншої причини, яка на постійно робить неможливим виконання ним патріарших обов'язків, Патріарший намісник митрополит Переяслав-Хмельницький і Білоцерківський за посадою стає Місцєблюстителем Патріаршого Престолу.
19. Церковне майно, яким володіє Патріарх у силу свого становища і посади, після його смерті переходить до Патріаршого Престолу. Особисте майно успадковується згідно з цивільним законодавством про спадщину.
20. В період міжпатріаршества:
- а) Українською Православною Церквою Київського Патріархату керує Священний Синод під головуванням Місцєблюстителя;
 - б) ім'я Місцєблюстителя виголошується в усіх храмах Української Православної Церкви Київського Патріархату;
 - в) Місцєблюститель виконує обов'язки Патріарха Київського і всієї Руси-України так, як вони викладені в п. 7 розділу IV даного Статуту, крім підвищення архиєреїв у їх сані.
 - г) послання до української пастви, а також до глав інших Церков направляються за підписом Місцєблюстителя.
21. Після звільнення Патріаршого Престолу Місцєблюститель і Священний Синод скликають Помісний Собор для обрання нового Патріарха.
22. Кандидат на Патріарха повинен відповідати таким вимогам:

а) бути єпископом Української Православної Церкви Київського Патріархату; мати вищу богословську освіту, відповідний досвід церковного керівництва і відзначатися прихильністю до канонічного правопорядку;

б) користуватися доброю думкою і довірою ієрархів, кліру і мирян, бути беззаперечно відданим Помісній Українській Православній Церкві Київського Патріархату;

в) мати вік не молодше 40 років;

г) бути українцем, громадянином України.

23. Обрання Патріарха Київського і всієї Руси-України відбувається за наступною процедурою:

а) на Архиєрейському Соборі таємним голосуванням висувуються три кандидатури, які подаються на розгляд Помісному Собору;

б) з усіх запропонованих для розгляду Архиєрейським Собором кандидатур висунутими на Помісний Собор вважаються перших три, які під час таємного голосування набрали відносну більшість голосів;

в) у разі, якщо у підсумку голосування третій і четвертий за кількістю голосів кандидати, запропоновані для розгляду Архиєрейським Собором, набрали однакову кількість голосів, що дає їм право вважатися висунутими на Помісному Соборі, по цих двох кандидатах відбувається повторне голосування і висунутим вважається той з них, хто набере відносну більшість голосів;

г) окрім висунутих Архиєрейським Собором трьох кандидатів Помісний Собор на своєму засіданні може висунути інших кандидатів, якщо під час відкритого голосування вони наберуть підтримку не менше 1/5 від числа членів Помісного Собору, в тому числі не менше 10 архиєреїв – членів Помісного Собору;

д) якщо висунутий кандидатом оголосить про самовідвід, він перестає бути кандидатом;

е) таємне голосування за висунутих на Патріарха кандидатів відбувається під час засідання Помісного Собору, для чого оголошується перерва на час голосування; місце та форма проведення голосування визначаються Помісним Собором;

є) обраним Патріархом Київським і всієї Руси-України є той з висунутих кандидатів, який за підсумками таємного голосування набрав більше половини голосів членів Помісного Собору;

ж) у разі, якщо за підсумками таємного голосування ніхто з висунутих кандидатів не набрав більше половини голосів членів Помісного Собору, проводиться повторне таємне голосування по двох кандидатурах, які набрали відносну більшість голосів; після проведення повторного таємного голосування обраним

Патріархом Київським і всієї Руси-України є той з двох кандидатів, який за підсумками такого голосування набрав відносну більшість голосів членів Помісного Собору.

24. Після оголошення підсумків голосування архиєрей, обраний Помісним Собором Патріархом Київським і всієї Руси-України, засвідчує свою згоду на обрання і стає Предстоятелем Української Православної Церкви Київського Патріархату, виконуючи з цього моменту обов'язки Патріарха Київського і всієї Руси-України так, як вони викладені в п. 7 розділу IV даного Статуту.

Після урочистої інтронізації за Божественною літургією обраний Помісним Собором архиєрей стає Патріархом Київським і всієї Руси-України.

V. СВЯЩЕННИЙ СИНОД

1. Священний Синод, який очолює Патріарх Київський і всієї Руси-України (Місцєблуститель), є органом управління Українською Православною Церквою Київського Патріархату в період між Помісними та Архиєрейськими Соборами.

2. Священний Синод підзвітний Архиєрейському Собору і через Патріарха Київського і всієї Руси-України представляє йому звіт за міжсоборний період.

3. Священний Синод складається з голови – Патріарха Київського і всієї Руси-України (Місцєблустителя), восьми постійних і трьох тимчасових членів – єпархіальних архиєреїв.

4. Постійними членами Священного Синоду за посадою є Патріарший намісник митрополит Переяслав-Хмельницький і Білоцерківський, митрополит Львівський і Сокальський, Керуючий справами Київської Патріархії, архиєрей – секретар Священного Синоду; постійними членами Священного Синоду за обранням є єпархіальні архиєреї: один від Західного регіону України, один від Центрального регіону України, один від Східного регіону України і один від закордонних єпархій.

5. На засіданнях Священного Синоду його члени знаходяться в наступному порядку: першим постійним членом Священного Синоду є Патріарший намісник митрополит Переяслав-Хмельницький і Білоцерківський, другим є митрополит Львівський і Сокальський, далі йдуть постійні члени Священного Синоду за старшинством сану і хіротонії, далі йдуть тимчасові члени Священного Синоду за старшинством сану і хіротонії.

6. Постійні члени обираються Архиєрейським Собором. В разі необхідності може бути заміна постійного члена Синоду.

7. Тимчасові члени викликаються на наступний рік Святійшим Патріархом і Священним Синодом із трьох регіонів України – Центрального, Західного і Східного за чергою.
8. Священний Синод має одну сесію на рік.
9. Кворум Синоду складають дві третини його членів.
10. На засіданнях Священного Синоду можуть бути присутні єпархіальні архиєреї, керівники синодальних установ і ректори духовних шкіл при розгляді справ, які стосуються їх єпархій, установ і духовних шкіл, з правом дорадчого голосу.
11. Засідання Священного Синоду скликаються Святійшим Патріархом (Місцєблюстителем).
12. Як правило, засідання Священного Синоду є закритими. Під час засідань без дозволу Головуючого забороняється користування будь-якими засобами електронного запису і зв'язку.
13. Питання для розгляду Священним Синодом представляє Святійший Патріарх з власної ініціативи або на прохання іншого архиєрея. Питання, які потребують попереднього вивчення, Голова Синоду своєчасно направляє членам Синоду.
14. Коли на Синоді розглядається скарга на єпархіального архиєрея, в тому числі на члена Синоду, зацікавлена особа повинна давати пояснення, а при вирішенні справи залишати залу засідання.
15. Секретар Синоду обирається Священним Синодом. В його обов'язки входить підготовка матеріалів для засідання Синоду і складання журналів засідань.
16. Всі документи Синоду підписуються Святійшим Патріархом і членами Синоду і скріплюються печаткою Синоду.
17. Постанови Священного Синоду приймаються за загальною згодою всіх учасників засідань, або більшістю голосів. При рівності голосів, голос Святійшого Патріарха є вирішальним. Ніхто з присутніх на засіданнях членів Священного Синоду не може ухилитися від участі у голосуванні.
18. Член Синоду у випадку незгоди з прийнятим рішенням може протягом трьох днів подати у письмовій формі обґрунтовану окрему думку. Окремі думки прикладаються до справи, але не припиняють рішення Священного Синоду.
19. У тих випадках, коли Патріарх Київський і всієї Руси-України визнає, що прийняте рішення не буде на благо Церкви, він заявляє протест. Протест повинен бути зробленим на тому ж засіданні, а потім у семиденний термін у письмовій формі поданий до Синоду. Після семи днів справа знову розглядається Священним Синодом. Якщо Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України не погоджується з новим рішенням, справа

передається на розгляд Архиєрейського Собору. Якщо справу відкласти неможливо і рішення має бути прийняте негайно, Патріарх Київський і всієї Руси-України діє на свій розсуд. Прийняте таким чином рішення виноситься на розгляд надзвичайного Архиєрейського Собору, від якого і залежить його остаточне рішення.

20. Всі журнали й ухвали Священного Синоду підписуються Святійшим Патріархом і всіма членами Синоду, навіть якщо деякі з них не згодні з прийнятими ухвалами і подали письмово свою обґрунтовану особисту думку.

21. Ухвали Священного Синоду набирають силу після їх підписання і не підлягають перегляду, крім тих випадків, коли надходять нові матеріали, які змінюють сутність справи.

22. Святійший Патріарх здійснює нагляд за виконанням прийнятих Священним Синодом постанов.

23. До обов'язків Священного Синоду належить:

а) нагляд і піклування про неушкоджене збереження і роз'яснення православної віри, норм християнської моралі і побожності;

б) підтримування єдності з іншими Православними Помісними Церквами;

в) турбота про внутрішню єдність Української Православної Церкви Київського Патріархату;

г) організація внутрішньої і зовнішньої діяльності Церкви та вирішення питань загальноцерковного значення, які в зв'язку з цим виникають;

д) тлумачення канонічних постанов і вирішення практичних питань їхнього застосування;

е) регулювання богослужбових питань;

є) підготовка матеріалів до канонізації святих;

ж) прийняття дисциплінарних постанов, які стосуються кліру, чернецтва і церковних працівників;

з) піклування про рівноправні та партнерські відносини між Українською Православною Церквою Київського Патріархату і Державою згідно з українським законодавством;

и) висловлювання пастирської стурбованості суспільними проблемами;

і) звернення зі спеціальним посланням до української пастви;

ї) координація дій, спрямованих на підтримку миру і справедливості;

й) прийняття статутів Київської патріархії, єпархіальних управлінь, синодальних установ, монастирів, духовних

навчальних закладів, братств і місій, подвір'їв та інших установ, а також змін та доповнень до них.

24. Священний Синод:

- а) пропонує і обирає кандидатів на єпископів Української Православної Церкви Київського Патріархату;
- б) переміщує єпископів на інші кафедри, у випадку необхідності звільняє їх на спокій;
- в) викликає єпархіальних архиєреїв для участі в сесії Священного Синоду;
- г) розглядає звіти про стан єпархій і виносить за ними постанову;
- ж) в разі необхідності перевіряє діяльність єпархіальних архиєреїв та виносить відповідну постанову;
- з) призначає і звільняє ректорів православних богословських академій і духовних семінарій, керівників синодальних установ;
- и) приймає постанови про канонізацію святих та про включення до церковного Місяцеслова днів пам'яті святих, канонізованих іншими Помісними Церквами.

25. В разі необхідності Священний Синод може створювати комісії або інші робочі органи для піклування про:

- а) переклад богослужбових книг на українську мову і їх видання;
- б) підвищення рівня богословської освіти, покращення духовного та морального стану кліру;
- в) благодійницьку, місійну і просвітницьку діяльність;
- г) виготовлення церковного начиння, свічок, облачення і всього необхідного для відправлення богослужінь;
- д) покращення стану чернечого життя.

26. Священний Синод утворює, реорганізує і ліквідує єпархії і синодальні установи, змінює їх назви, утворює ставропігії з наступним затвердженням Архиєрейським Собором.

27. Священний Синод судить усі справи, передані єпархіальними судами.

28. Священний Синод піклується про бюджет Української Православної Церкви Київського Патріархату.

29. Священний Синод тлумачить даний Статут у разі необхідності.

VI. ВИЩА ЦЕРКОВНА РАДА

1. Вища Церковна Рада є дорадчим органом в управлінні Української Православної Церкви Київського Патріархату.

2. Вищу Церковну Раду складають за посадою Святійший Патріарх (Голова), постійні члени Священного Синоду, керівники синодальних установ та за обранням члени з числа

духовенства і мирян. Членів Вищої Церковної Ради обирає Архирейський Собор на пропозицію Святійшого Патріарха. На засідання Вищої Церковної Ради можуть запрошуватися в якості консультантів правознавці, економісти, фахівці з питань освіти, культури та інші.

3. В міру необхідності засідання Вищої Церковної Ради скликає Патріарх Київський і всієї Руси-України і головує на них.

4. Вища Церковна Рада обговорює:

а) питання церковно-державних відносин згідно з українським законодавством;

б) участь мирян у церковному житті;

в) зв'язок Церкви з громадським організаціями;

г) участь Церкви у духовно-патріотичному вихованні в Збройних Силах України та інших силових структурах;

д) будівництво та реставрацію храмів і монастирів;

е) участь Церкви у суспільному житті України;

є) співпрацю Церкви із засобами масової інформації;

ж) господарські питання;

6. Вища Церковна Рада обирає секретаря Ради, в обов'язки якого входить підготовка матеріалів та постанов засідань Ради.

VII. КИЇВСЬКА ПАТРІАРХІЯ ТА СИНОДАЛЬНІ УСТАНОВИ

1. Київська патріархія є центральною установою Української Православної Церкви Київського Патріархату, яка об'єднує Синодальні структури, і якою безпосередньо керує Патріарх Київський і всієї Руси-України (Місцеблюститель).

Для допомоги Патріарху Київському і всієї Руси-України (Місцеблюстителю) в керівництві поточною діяльністю Київської патріархії Патріарх (Місцеблюститель) призначає Керуючого справами Київської патріархії в архієрейському сані та визначає обсяг його обов'язків і повноважень.

2. Фінансами Київської патріархії безпосередньо розпоряджається Патріарх Київський і всієї Руси-України, він укладає угоди від імені Київської патріархії, видає доручення, відкриває рахунки, в тому числі і валютні, у банківських установах.

3. Синодальні установи є установами Української Православної Церкви Київського Патріархату, які відають загально-церковними справами в межах їх компетенції.

4. Київська патріархія і синодальні установи є органами виконавчої влади Патріарха Київського і всієї Руси-України і Священного Синоду.
5. Київська патріархія має виключне право повноважно представляти Патріарха Київського і всієї Руси-України і Священний Синод в межах своєї діяльності та своєї компетенції.
6. Синодальні установи створюються, реорганізуються або ліквідуються за рішенням Архисерейського Собору чи Священного Синоду і підзвітні їм.
7. Статути Київської патріархії і синодальних установ, а також зміни та доповнення до них затверджуються Патріархом Київським і всієї Руси-України.
8. Синодальні установи очолюють особи, яких призначає Священний Синод.
9. Синодальними установами Української Православної Церкви Київського Патріархату є:
- а) Управління у справах духовної освіти (Учебний комітет);
 - б) Видавниче управління (Видавничий відділ);
 - г) Управління зовнішніх церковних зв'язків;
 - д) Синодальне управління військового духовенства;
 - е) Економічне управління;
 - є) Управління з духовного виховання в місцях позбавлення волі;
 - ж) Управління з питань благодійницької діяльності і гуманітарної допомоги;
 - з) Управління катехізації та релігійної освіти;
 - і) Управління у справах молоді;
 - ї) Інформаційне управління.
10. У випадку необхідності, можуть бути створені інші синодальні установи.
11. Діяльність синодальних установ визначається статутами і положеннями, затвердженими Патріархом Київським і всієї Руси-України.

VIII. ЄПАРХІЇ

1. Українська Православна Церква Київського Патріархату ділиться на єпархії – місцеві Церкви, які очолюються єпархіальними архиєреями – керуючими єпархіями і складаються з парафій, об'єднаних у благочиння (деканати), а також з монастирів і духовних навчальних закладів, братств, сестрицтв і місій, які знаходяться на території даної єпархії.

2. Єпархія утворюється, реорганізується і ліквідується за рішенням Священного Синоду з наступним затвердженням Архієрейським Собором.

3. Кордони єпархії визначаються Священним Синодом відповідно до адміністративно-територіального поділу областей і районів України.

4. В кожній єпархії існують органи єпархіального управління (єпархіальне управління), які діють в межах, визначених канонами, даним Статутом та власним Статутом. Єпархія проходить реєстраційні процедури відповідно до законодавства України.

5. Для задоволення церковних потреб в єпархіях можуть бути створені необхідні установи, діяльність яких визначається Положеннями (Статутами), затвердженими Священним Синодом.

1. Єпархіальний архиєрей (керуючий єпархією)

6. Єпархіальний архиєрей (керуючий єпархією), за наступництвом влади від святих Апостолів, є предстоятелем місцевої Церкви – єпархії, який канонічно і соборноправно керує нею разом з кліром і мирянами.

7. Єпархіальний архиєрей обирається і призначається Священним Синодом з урахуванням думки духовенства і мирян єпархії і отримує Указ про це Патріарха Київського і всієї Руси-України.

8. Кандидати на архиєреїв обираються зі священників-ченців або з білого духовенства (які не перебувають у шлюбі, з обов'язковим постригом в чернецтво), як правило у віці не молодше 30 років.

9. Кандидат на єпископа за своїми моральними якостями повинен відповідати високому званню єпископа і мати вищу богословську освіту.

10. Єпархіальний архиєрей користується повнотою ієрархічної влади у справах віровчення, священнодіяння й управління.

11. Єпархіальний архиєрей носить титул, який включає в себе найменування кафедрального міста. Архиєрейські титули визначаються Священним Синодом.

12. Єпархіальний архиєрей може мати вікарного єпископа з обов'язками, що визначаються єпархіальним архиєреєм. Вікарний єпископ призначається Священним Синодом на прохання єпархіального архиєрея.

13. Єпархіальний архиєрей є повноважним представником Церкви перед державними органами влади з питань у межах своєї єпархії.

14. Єпархіальний архиєрей рукопокладає і призначає священників і дияконів й інших кліриків на парафії та звільняє їх, призначає та

звільняє всіх працівників єпархіальних установ, благословляє чернечі постриги.

15. Єпархіальний архиєрей має право приймати в клір своєї єпархії духовенство з інших єпархій за наявності відпускних грамот, а також відпускати священнослужителів до інших єпархій, надаючи відпускні грамоти й особисті справи на запит архиєреїв.

16. Без згоди єпархіального архиєрея рішення органів єпархіального управління не вступає в законну силу.

17. Єпархіальний архиєрей може звертатися з архипастирським посланнями до кліру і мирян своєї єпархії.

18. В обов'язки єпархіального архиєрея входить за визначеною формою представляти Патріарху Київському і всієї Руси-України щорічний звіт про свою діяльність та про адміністративно-релігійний та фінансово-господарський стан єпархії.

19. В обов'язки єпархіального архиєрея входить:

а) відправляти регулярно богослужіння і проповідувати;
б) піклуватися про призначення священнослужителів на парафії;
в) піклуватися про збереження чистоти православної віри, християнської моралі і побожності;

г) стежити за побожним відправленням богослужіння.

д) відповідати за виконання положень даного Статуту, постанов Соборів і Священного Синоду, указів та розпоряджень Святійшого Патріарха;

е) скликати єпархіальні збори, єпархіальні ради і головувати на них;

є) затверджувати статuti парафій та інших церковних підрозділів, які входять до складу його єпархії (окрім тих, затвердження яких згідно до цього Статуту належить Патріарху Київському і всієї Руси-України);

ж) згідно з церковними канонами відвідувати парафії своєї єпархії і здійснювати контроль за діяльністю духовенства та парафіяльних рад згідно з їх статутами;

з) дбати про належний духовний і освітній рівень духовенства своєї єпархії;

и) мати архипастирський нагляд за життям і діяльністю монастирів своєї єпархії;

і) представляти для призначення Священним Синодом ректорів духовних навчальних закладів;

ї) надавати відпустки духовенству;

й) клопотати перед Патріархом Київським і всієї Руси-України про церковні нагороди духовенства і мирян, а також самому нагороджувати в межах своєї компетенції;

к) надавати благословення на відкриття нових парафій;

л) благословляти будівництво і ремонт храмів, молитовних будинків і каплиць та турбуватися про їх зовнішній та внутрішній вигляд відповідно до православної церковної традиції;

м) освячувати храми, каплиці і молитовні будинки;

н) розпоряджатися фінансами єпархії, укладати від імені єпархії угоди, видавати доручення, відкривати рахунки в банківських установах;

о) здійснювати контроль за релігійною, адміністративною та фінансовою діяльністю парафій, монастирів, навчальних закладів та інших підрозділів єпархії;

п) піклуватися про благодійницьку діяльність і гуманітарну допомогу;

р) піклуватися про забезпечення парафій усім необхідним для звершення богослужінь;

с) здійснювати церковний суд над духовенством і церковнослужителями у першій інстанції;

т) вирішувати відповідно до церковних канонів питання, які виникають при укладенні церковних шлюбів і розлучень;

у) вирішувати питання, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном єпархії згідно з чинним законодавством України;

ф) піклуватися про видання і розповсюдження церковних газет і журналів та іншої духовної літератури;

х) стежити за церковною дисципліною духовенства та його моральним станом.

20. Овдовілою єпархією тимчасово керує архиєрей, призначений Патріархом Київським і всієї Руси-України. Тимчасово керуючий єпархією архиєрей не приймає рішень, які стосуються реорганізації єпархіального життя, не переміщає духовенства на парафіях і не робить суттєвих змін в єпархіальному житті.

21. Під час удівства єпархії Єпархіальна рада створює комісію для інвентаризації єпархіального майна і складає відповідний акт для передачі єпархії новопризначеному архиєрею.

22. Церковне майно, яким володів спочилий архиєрей за своїм положенням і посадою і яке знаходиться в офіційній архиєрейській резиденції, після його смерті переходить у власність єпархії. Особисте майно спочилого архиєрея успадковується відповідно до чинного законодавства України.

23. Єпархіальним архиєреям надається право відлучатися зі своїх єпархій з поважних причин на термін не більше 14 днів, не отримуючи попереднього дозволу вищої церковної влади; на більший термін відлучення архиєрей повинен брати дозвіл у Святійшого Патріарха в установленому порядку.

24. Утримання єпархіальних архиєреїв визначається Священним Синодом. При звільненні на спокій і вихід на пенсію – пенсія визначається відповідно до пенсійного законодавства України.

2. Єпархіальні збори

25. Єпархіальні збори, які очолює єпархіальний архиєрей, є органом управління єпархією і складаються з кліру, представників чернецтва і мирян, які живуть на території єпархії і входять до канонічних підрозділів єпархії.

26. Єпархіальні збори скликаються єпархіальним архиєреєм за необхідністю і його розсудом.

27. Головою єпархіальних зборів є єпархіальний архиєрей.

28. Єпархіальні збори обирають заступника голови і секретаря. Заступник голови може керувати зборами за дорученням єпархіального архиєрея. Секретар несе відповідальність за підготовку протоколів засідання єпархіальних зборів.

29. Кворум зборів складає проста більшість його членів. Рішення приймаються більшістю голосів. У випадку рівності, голос голови є вирішальним.

30. Єпархіальні збори:

а) обирають делегатів на Помісний Собор та членів єпархіальної ради;

б) вирішують питання церковного життя в межах єпархії.

31. Єпархіальні збори працюють згідно з прийнятим порядком денним і регламентом.

32. Протоколи єпархіальних зборів підписують голова, його заступник і секретар.

3. Єпархіальна рада

33. Єпархіальна рада, яку очолює єпархіальний архиєрей, є дорадчим органом управління єпархією. Єпархіальна рада утворюється з благословення єпархіального архиєрея і складається з п'яти осіб – чотирьох у священному сані і одного мирянина, три з яких призначаються архиєреєм, а два призначаються єпархіальними зборами на три роки.

34. Єпархіальна рада засідає регулярно, але не рідше одного разу на півроку.

35. Кворум єпархіальної ради складає більшість її членів.

36. Єпархіальна рада працює на підставі порядку денного, запропонованого головою.

37. Єпархіальний архиєрей призначає секретаря єпархіальної ради з числа її членів. Секретар відповідає за підготовку необхідних матеріалів і складає протоколи засідань.

38. Єпархіальна рада:

- а) допомагає архиєрею в управлінні єпархією;
- б) розглядає скарги духовенства і парафіяльних рад;
- в) піклується про будівництво і ремонт храмів;
- г) контролює діяльність парафіяльних рад;
- д) розглядає парафіяльні звіти;
- е) здійснює ревізію єпархіальних установ;
- є) вирішує справи, які єпархіальний архиєрей направляє в єпархіальну раду для винесення рішень та надання рекомендацій.
- ж) розглядає питання богослужбової практики і церковної дисципліни.
- з) розглядає питання благодійництва та гуманітарної допомоги.

39. Єпархіальна рада має право церковного суду в першій інстанції.

4. Єпархіальні управління та інші єпархіальні установи

40. Єпархіальне управління є виконавчо-розпорядчим органом єпархії, знаходиться під безпосереднім керівництвом єпархіального архиєрея і разом з іншими єпархіальними установами покликане допомагати архиєрею в здійсненні його виконавчої влади.

41. Єпархіальний архиєрей керує діяльністю єпархіального управління і всіх єпархіальних установ, призначає та звільняє посадових осіб згідно зі штатним розкладом.

42. Діяльність єпархіальних управлінь, як і інших єпархіальних установ регламентується єпархіальними статутами та архиєрейськими розпорядженнями.

43. Кожне єпархіальне управління повинно мати канцелярію, бухгалтерію, архів та необхідну кількість інших відділів, які забезпечують видавничу, інформаційну, соціально-благодійницьку, просвітницько-виховну, будівельно-реставраційну, господарську та інші види єпархіальної діяльності.

44. Секретар єпархіального управління несе відповідальність за діловодство єпархії і в межах, визначених єпархіальних архиєреєм, допомагає йому в управлінні єпархією та в керівництві єпархіальним управлінням.

5. Благодійня (Деканати)

45. Єпархія ділиться на благочиння (деканати) на чолі з благочинними, які обираються духовенством благочиння і призначаються єпархіальним архиєреєм.

46. Межі благочинь (деканатів) визначаються адміністративним поділом області.

47. До обов'язків благочинного (декана) належить:

- а) турбота про збереження чистоти православної віри і належне духовно-моральне виховання віруючих;
- б) нагляд за відправленням богослужінь, за станом церковної проповіді, за достойним станом вівтаря, престолу, жертovníка та всього храму в цілому;
- в) турбота про виконання постанов і розпоряджень єпархіальної влади;
- г) контроль за своєчасним надходженням парафіяльних внесків на утримання єпархії;
- д) надання порад священнослужителям як стосовно виконання ними своїх обов'язків, так і стосовно їх особистого життя;
- є) вирішення суперечок між духовенством і парафіяльними радами без формального судочинства і з доповіддю про найбільш значимі та вагомі інциденти єпархіальному архиєрею.
- е) розслідування церковних правопорушень за вказівкою єпархіального архиєрея;
- ж) клопотання перед єпархіальним архиєреєм про церковні нагороди духовенства і мирян;
- з) внесення пропозицій єпархіальному архиєрею щодо заміщення вакантних посад у парафіях священниками, дияконами, псаломщиками і регентами;
- и) піклування про задоволення релігійних потреб віруючих у парафіях, де тимчасово відсутні священнослужителі;
- і) спостереження за будівництвом і ремонтом храмів у межах благочиння;
- ї) турбота про забезпечення храмів усім необхідним для звершення богослужінь і нормального парафіяльного діловодства;
- й) піклування про розповсюдження газет, журналів та іншої духовної літератури;
- к) виконання інших обов'язків, покладених на нього єпархіальним архиєреєм.

48. Благочинний повинен не менше одного разу на рік відвідувати всі парафії свого благочиння для перевірки належного відправлення богослужінь, внутрішнього і

зовнішнього вигляду храмів, а також для перевірки належного ведення парафіяльних справ.

49. З благословення єпархіального архиєрея, на прохання настоятеля, парафіяльної ради або парафіяльних зборів благочинний може проводити засідання парафіяльних зборів.

50. З благословення єпархіального архиєрея благочинний може скликати священників для розгляду загальних церковних потреб благочиння.

51. Щорічно благочинний представляє єпархіальному архиєрею звіт про стан благочиння і про свою діяльність.

52. Діяльність благочинного фінансується з коштів його парафії, а за необхідності – із загальноєпархіальних внесків.

ІХ. ПАРАФІЇ (РЕЛІГІЙНІ ГРОМАДИ)

1. Парафія – це громада православних християн Української Православної Церкви Київського Патріархату, яка складається зі священнослужителів і мирян та знаходиться під канонічним управлінням свого єпархіального архиєрея і призначеного ним священника – настоятеля.

2. Парафія (релігійна громада) є неприбутковою релігійною організацією.

3. Для отримання статусу та прав юридичної особи парафія здійснює реєстрацію власного Статуту та інші реєстраційні процедури у порядку, визначеному законодавством України.

4. Парафія (релігійна громада) Української Православної Церкви Київського Патріархату може отримати у власність або в користування храм, отримати в оренду приміщення, купити будинок або інше приміщення для церковних потреб, а також придбати у власність інше необхідне їй майно.

5. Парафія у своїй діяльності керується цим Статутом, постановами Помісних та Архиєрейських Соборів Української Православної Церкви Київського Патріархату, постановами Священного Синоду, указами та розпорядженнями єпархіального архиєрея, парафіяльним Статутом, а також законодавством України.

6. Парафія утворюється з благословення єпархіального архиєрея на загальних зборах віруючих.

7. Парафія у своїй релігійній, адміністративно-фінансовій і господарській діяльності підзвітна єпархіальному архиєрею. Парафія виконує рішення єпархіальних зборів, єпархіальної ради і розпорядження єпархіального архиєрея.

8. Органами парафіяльного управління є парафіяльні збори на чолі з настоятелем та парафіяльна рада.

9. Парафія відраховує зі своїх надходжень кошти на утримання єпархіального управління та загальноцерковні потреби.

10. В разі припинення діяльності парафії (релігійної громади) Української Православної Церкви Київського Патріархату розпорядження рухомим і нерухомим майном, фінансами, які є її власністю, здійснюється відповідно до її Статуту і чинного законодавства за участю представника єпархіального управління. Інше майно повертається попереднім власникам.

11. Релігійна громада, яка бажає увійти до складу Української Православної Церкви Київського Патріархату, повідомляє про це Єпархіальне управління, яке може таку громаду прийняти чи не прийняти. Релігійна громада, яка вступає в юрисдикцію Української Православної Церкви Київського Патріархату, повинна прийняти її Статут і відповідно внести зміни і доповнення до свого попереднього Статуту.

12. Парафіям, які того бажають, дозволяється зберігати в своїх парафіяльних статутах назву «Українська Автокефальна Православна Церква», але з обов'язковим зазначенням про приналежність до Київського Патріархату.

1. Настоятель

13. На чолі кожної парафії (релігійної громади) Української Православної Церкви Київського Патріархату стоїть настоятель, якого призначає та звільняє єпархіальний архиєрей. У своїй діяльності настоятель підзвітний єпархіальному архиєрею.

14. Настоятель несе відповідальність за звершення богослужінь згідно з церковним уставом, виконання треб, церковну проповідь, релігійно-моральне виховання членів парафії. Він повинен сумлінно виконувати всі богослужбові, пастирські й адміністративні обов'язки, які визначаються його посадою відповідно до церковних канонів і даного Статуту.

15. Настоятель може бути головою парафіяльної ради.

16. До обов'язків настоятеля, зокрема, входить:

а) керівництво причтом у виконанні ним богослужбових і пастирських обов'язків;

б) нагляд за станом храму, його начинням, наявністю всього необхідного для звершення богослужінь у відповідності до вимог богослужбового уставу;

в) піклування про правильне і побожне читання і спів у храмі;

г) турбота про виконання розпоряджень єпархіального архиєрея;

- д) організація недільних шкіл, благодійництва, церковно-громадської і просвітницької діяльності парафії;
- е) скликання і головування на засіданнях парафіяльних зборів;
- є) піклування про виконання рішень парафіяльних зборів і спостереження за діяльністю парафіяльної ради;
- ж) представлення інтересів парафії в органах державної влади і місцевого самоврядування;
- з) надання єпархіальному архиєрею безпосередньо або через благочинного щорічних звітів про стан парафії та її діяльність;
- и) організація парафіяльної бібліотеки;
- і) розповсюдження церковних газет і журналів та духовної літератури;
- ї) видача свідоцтв про хрещення та шлюби.

17. Виключно з дозволу єпархіального архиєрея настоятель може в установленому порядку отримати відпустку і тимчасово залишити свою парафію.

2. Причт

18. Причт парафії визначається у такому складі: священник, диякон і псаломщик. Число членів причту може бути збільшено чи скорочено єпархіальною владою на прохання парафії у відповідності до її потреб, але причт повинен складатися не менше, як із двох осіб: священника і псаломщика.

19. Обрання і призначення священно- і церковнослужителів здійснюється єпархіальним архиєреєм.

20. Щоб бути рукопокладеним на диякона чи священника, необхідно:

- а) бути членом Української Православної Церкви Київського Патріархату;
- б) бути повнолітнім, чоловічої статі;
- в) мати необхідні моральні якості;
- г) мати необхідну богословську підготовку;
- д) мати свідчення духовника про відсутність канонічних перешкод для рукопокладення;
- е) не знаходитися під церковним чи цивільним судом;
- є) прийняти церковну присягу.

21. Члени причту можуть переміщатися і звільнятися зі своїх парафій єпархіальним архиєреєм за особистим проханням, проханням парафії, за церковним судом або за церковною доцільністю.

22. Причт парафії несе відповідальність за духовно-моральний стан парафії і за виконання своїх богослужбових і пастирських обов'язків.

23. Члени причту не можуть залишати парафію без дозволу церковної влади, отриманого в установленому порядку.
24. Священнослужитель може брати участь у звершенні богослужіння в іншій парафії за згодою єпархіального архиєрея тієї єпархії, в якій дана парафія знаходиться, або з дозволу благочинного чи настоятеля за наявності посвідчення, яке підтверджує його канонічну правоздатність.
25. Згідно з 13-м правилом IV Вселенського Собору і 17-м правилом VI Вселенського Собору священнослужителі можуть бути прийняті в іншу єпархію тільки за наявності відпускної грамоти єпархіального архиєрея.

3. Парафіяни

26. Парафіянами є особи православного віросповідання, які мають живий зв'язок зі своєю парафією.
27. Кожен парафіянин зобов'язаний брати участь у богослужінні, регулярно приступати до сповіді і святого причастя, зберігати канони і церковні постанови, звершувати діла віри, намагатися духовно удосконалювати себе і сприяти добробуту парафії.
28. Обов'язком парафіян є турбота про матеріальне забезпечення причту і храму.

4. Парафіальні збори

29. Вищим органом управління парафії є парафіальні збори, очолювані настоятелем парафії, який за посадою є головою парафіальних зборів.
30. Членами парафіальних зборів парафії, Статут якої зареєстровано у відповідності до державного законодавства, є настоятель, засновники та парафіяни даної парафії, які виконують цей Статут і Статут парафії, регулярно беруть участь у богослужбовому та парафіальному житті парафії, відомі своєю ревністю до православної віри, провадять християнський спосіб життя, беруть активну участь у вирішенні парафіальних справ, досягли 18-літнього віку, не знаходяться під заборонаю, а також під церковним судом.
31. На парафіальні збори з правом дорадчого голосу можуть бути запрошені представники органів державної влади та місцевого самоврядування.
32. Прийняття до числа засновників парафії, Статут якої зареєстровано у відповідності до державного законодавства, та вихід із їх числа здійснюється на підставі прохання (заяви) рішенням парафіальних зборів. У випадку визнання особи з числа засновників парафії або члена парафіальних зборів невідповідним займаному положенню, така особа може бути виключеною з

числа засновників парафії та з членів парафіяльних зборів рішенням парафіяльних зборів. Члени парафіяльних зборів, які не визнають для себе обов'язковим цей Статут, відступили від канонів і постанов Української Православної Церкви Київського Патріархату, втрачають право членства у парафіяльних зборах.

33. Парафіяльні збори скликаються настоятелем або, за рішенням єпархіального архиєрея, благочинним, або іншим повноважним представником єпархіального архиєрея не рідше одного разу на рік.

34. Парафіяльні збори, присвячені обранню і переобранню членів парафіяльної ради, проводяться за участю благочинного або іншого представника єпархіального архиєрея.

35. Парафіяльні збори правоздатні приймати рішення за умови участі в них не менше половини членів. Постанови парафіяльних зборів приймаються простою більшістю голосів при рівності голосів, вирішальним голосом є голос голови.

36. Головою парафіяльних зборів є настоятель.

37. Парафіяльні збори обирають секретаря з числа своїх членів, який несе відповідальність за складання протоколу засідання.

38. Протокол парафіяльних зборів підписують голова і секретар зборів.

39. Парафіяльні збори проводяться згідно з прийнятим порядком денним, запропонованим головою зборів.

40. До обов'язків парафіяльних зборів належать:

а) збереження внутрішньої єдності парафії і сприяння її духовно-моральному зростанню;

б) прийняття Статуту парафії, змін і доповнень до нього, які затверджуються єпархіальним архиєреєм і набувають чинності після реєстрації відповідно до законодавства України;

в) розгляд питання про членство у парафіяльних зборах;

г) обрання парафіяльної ради і ревізійної комісії;

д) планування фінансово-господарської діяльності парафії;

е) збереження церковного майна і турбота про його примноження;

є) планування витрат, включаючи витрати на благодійницьку і просвітницьку діяльність та єпархіальні внески;

ж) розгляд та схвалення проектно-кошторисної документації на будівництво і ремонт церковних приміщень;

з) розгляд фінансових звітів парафіяльної ради і доповідей ревізійної комісії;

и) розгляд штатного розкладу і визначення утримання членом причту і парафіяльної ради, хору та іншим працівникам храму;

і) визначення порядку розпорядження майном парафії, згідно зі Статутом парафії та чинним законодавством України;

ї) турбота про придбання церковного начиння, богослужбових книг, ікон і всього необхідного для відправлення богослужінь;

й) турбота про стан церковного співу;

к) розгляд скарг на членів парафіяльної ради і ревізійної комісії;

5. Парафіальна рада

41. Парафіальна рада є виконавчим розпорядчим органом парафіяльних зборів і підзвітна настоятелю та парафіяльним зборам.

42. Парафіальна рада складається з голови – церковного старости, його заступника і скарбника. Парафіальна рада обирається з числа членів парафіяльних зборів. Головою парафіяльної ради може бути настоятель парафії.

43. Єпархіальний архиєрей має право виключити зі складу парафіяльної ради її члена, якщо він не визнає або порушує церковні канони та Статут парафії. У виключних випадках, заради церковного миру, єпархіальний архиєрей має право призначати голову парафіяльної ради.

44. В період між засіданнями парафіяльних зборів парафіальна рада:

а) виконує рішення парафіяльних зборів;

б) представляє на розгляд і затвердження парафіяльних зборів плани господарської діяльності, плани річних витрат та фінансові звіти;

в) несе відповідальність за збереження в належному стані храму, інших церковних приміщень, церковної території і всього майна, яке знаходиться у власності або в користуванні парафії, і веде його облік;

г) піклується про придбання церковного майна, веде інвентарні книги;

д) вирішує поточні господарські питання;

е) розпоряджається коштами парафії з відома настоятеля і під контролем настоятеля та веде їх облік;

є) піклується про житло для духовенства у тих випадках, коли воно має в ньому потребу;

ж) за узгодженням з настоятелем, у відповідності до штатного розкладу, приймає на роботу необхідний обслуговуючий персонал;

з) піклується про зовнішній і внутрішній вигляд храму, його охорону, підтримує порядок під час богослужінь;

и) підтримує контакти з органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськими організаціями;

і) турбується про забезпечення храму всім необхідним для відправлення богослужінь.

45. Члени парафіяльної ради можуть бути виключені зі складу парафіяльної ради за рішенням парафіяльних зборів або за розпорядженням єпархіального архиєрея за наявності обґрунтованих підстав.

46. Голова парафіяльної ради – церковний староста – представляє парафіяльну раду в ділових, фінансово-господарських і адміністративних питаннях, а також у суді; у необхідних випадках видає доручення. У разі необхідності парафіяльні збори мають право доручити повноважному представнику ведення справ з громадськими організаціями, а також захист інтересів парафії в суді.

47. Всі офіційні документи парафії підписують настоятель і голова парафіяльної ради – церковний староста. У випадку, якщо головою парафіяльної ради є настоятель, другий підпис належить скарбнику.

48. Банківські та інші фінансові документи підписують голова парафіяльної ради і скарбник (або бухгалтер). В цивільних правовідносинах скарбник виконує обов'язки головного бухгалтера. Скарбник веде облік і збереження грошових коштів, пожертв та інших надходжень, складає річний фінансовий звіт. Парафія веде бухгалтерську звітність.

49. У разі переобрання парафіяльними зборами голови парафіяльної ради або зміни складу парафіяльної ради, парафіяльні збори утворюють комісію з трьох членів, які складають акт про наявність майна і грошових коштів. Парафіяльна рада приймає матеріальні цінності на підставі цього акту.

50. Обов'язки заступника голови парафіяльної ради визначаються парафіяльними зборами.

51. До обов'язків скарбника належить облік і збереження грошових коштів та інших пожертв, ведення прибутково-витратних книг, здійснення за вказівкою голови парафіяльної ради фінансових операцій у межах бюджету та складання річного фінансового звіту.

6. Ревізійна комісія

52. Парафіяльні збори зі свого складу обирають ревізійну комісію парафії у складі голови і двох членів. Ревізійна комісія підзвітна парафіяльним зборам.

Ревізійна комісія перевіряє фінансово-господарську діяльність парафії, збереження та облік майна, його використання за призначенням, проводить щорічну інвентаризацію, контролює грошові надходження і пожертви та витрати грошових коштів. Результати перевірок і відповідні рекомендації ревізійна комісія представляє на розгляд парафіяльних зборів.

53. В разі виявлення зловживань ревізійна комісія інформує парафіяльні збори для прийняття необхідних рішень.

54. Право ревізії фінансової і господарської діяльності парафії належить також єпархіальному архиєрею.

55. Члени парафіяльної ради і ревізійної комісії не можуть бути близькими родичами.

56. До обов'язків ревізійної комісії належить:

а) регулярна ревізія, включаючи перевірку наявності грошових коштів, законності і правильності витрат і ведення парафією обліку витрат;

б) нагляд за станом майна;

в) щорічна інвентаризація;

г) контроль за церковними кружками і пожертвами.

57. Ревізійна комісія складає акти перевірок і представляє їх на чергове або надзвичайне засідання парафіяльних зборів. При виявленні зловживань, нестачі майна та грошових коштів, а також при виявленні помилок у веденні й оформленні фінансових операцій, парафіяльні збори приймають відповідне рішення. Вони мають право подати позов до суду, попередньо отримавши на те згоду єпархіального архиєрея.

X. МОНАСТИРИ

1. Монастир – це церковна установа, де живе і діє чоловіча або жіноча громада, яка складається з православних християн, що добровільно обрали чернечий спосіб життя для духовного і морального удосконалювання, спільного сповідання православної віри, присвятили себе молитві, праці та побожному життю.

2. Рішення про заснування, реорганізацію або ліквідацію монастиря належить Патріарху Київському і всієї Руси-України і Священному Синоду за поданням єпархіального архиєрея.

3. Для отримання статусу та прав юридичної особи монастир здійснює реєстрацію власного Статуту та інші реєстраційні процедури у порядку, визначеному законодавством України.

4. Ставропігійні монастирі проголошуються рішенням Патріарха Київського і всієї Руси-України та Священного Синоду з дотриманням церковних канонів.

5. Ставропігійні монастирі перебувають під загальним керівництвом і канонічним управлінням Патріарха Київського і всієї Руси-України.
6. Єпархіальні монастирі перебувають під керівництвом і канонічним управлінням єпархіальних архиєреїв.
7. Зарахування в монастир і звільнення з нього відбувається через благословення і розпорядження єпархіального архиєрея після представлення настоятелем (настоятельницею) або намісником.
8. Монастирі живуть і управляються відповідно до положень даного Статуту, свого власного Статуту, зареєстрованого відповідно до законодавства України, а також загального положення про православні монастирі і чернецтво.
9. Монастирі можуть мати скити і подвір'я. Скитом і подвір'ям називається громада православних християн, яка є у підпорядкуванні монастиря і знаходиться за його межами. Діяльність скита і подвір'я регламентується Статутом того монастиря, до якого вони належать, і своїм власним Статутом. Скит і подвір'я знаходяться в юрисдикції того ж архиєрея, що і монастир.
10. Монастир може купувати, будувати чи орендувати будинки, а також набувати у власність інше рухоме і нерухоме майно.

XI. ДУХОВНІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ

1. Духовними навчальними закладами Української Православної Церкви Київського Патріархату є вищі і середні спеціальні навчальні заклади, які готують священно- і церковнослужителів, богословів і церковних працівників.
2. Духовні навчальні заклади перебувають під загальною опікою Патріарха Київського і всієї Руси-України, яка здійснюється через Управління у справах духовної освіти (Учбовий комітет).
3. Канонічно духовні навчальні заклади входять в юрисдикцію того єпархіального архиєрея, на території єпархії якого вони знаходяться.
4. Духовні навчальні заклади засновуються, реорганізуються і ліквідуються рішенням Священного Синоду після представлення єпархіального архиєрея, підтриманого Учбовим комітетом.
5. Духовні навчальні заклади керуються і здійснюють свою діяльність на підставі даного Статуту і свого власного Статуту, затвердженого Святійшим Патріархом і Священним Синодом та зареєстрованого відповідно до законодавства України.
6. Духовні навчальні заклади можуть одержувати у власність або в користування храми, будівлі та інше майно, а також можуть

будувати або купувати приміщення для своїх потреб і набувати у власність інше рухоме і нерухоме майно.

ХІІ. ФІНАНСИ І МАЙНО

1. Кошти Української Православної Церкви Київського Патріархату і її установ складаються з:

а) пожертв при звершенні богослужінь, таїнств, треб і обрядів;
б) добровільних пожертв фізичних і юридичних осіб, державних, громадських та інших підприємств, установ, організацій і фондів;
в) пожертв від розповсюдження предметів православного релігійного призначення і православної релігійної літератури (книг, журналів, газет, аудіовідеозаписів), а також від реалізації таких предметів;

г) надходжень від підприємницької діяльності установ, підприємств Української Православної Церкви Київського Патріархату, що використовуються на статутні цілі Української Православної Церкви Київського Патріархату;

д) відрахувань синодальних установ, єпархій, єпархіальних установ, місій, а також від парафій, монастирів, братств, сестрицтв, їх підприємств, організацій, фондів та ін.;

е) відрахувань від прибутку підприємств, заснованих канонічними підрозділами Української Православної Церкви Київського Патріархату самостійно або разом з іншими юридичними або фізичними особами;

є) інших не заборонених законодавством надходжень, у тому числі прибутків від цінних паперів і вкладів, розміщених на депозитних рахунках, а також від здачі приміщень в оренду.

2. Загальноцерковний план витрат формується за рахунок коштів, відрахованих єпархіями, ставропігійними монастирями та іншими установами, а також коштів, що надходять цільовим призначенням із джерел, згаданих у п. 1 даного розділу.

3. Розпорядником загальноцерковних коштів є Патріарх Київський і всієї Руси-України.

4. Розпорядниками коштів синодальних установ у межах запланованих витрат є їхні керівники.

5. Єпархіальні бюджети формуються з джерел, згаданих у п. 1 даного розділу.

6. Розпорядником загальноєпархіальних коштів є єпархіальний архиєрей.

7. Єпархія може отримувати для своїх потреб земельні ділянки, будівлі, в тому числі культові, приміщення для виробничої, соціальної, благодійницької, культурно-просвітницької

діяльності, а також інше майно, необхідне для забезпечення своєї статутної діяльності, яке надається органами державної влади та місцевого самоврядування, державними, муніципальними, громадським та іншими організаціями, а також громадянами згідно з законодавством України, або мати їх у власності.

8. Кошти парафій, монастирів, духовних навчальних закладів, братств і сестрицтв формуються із джерел, згаданих у п. 1 даного розділу.

Кошторис витрат духовних навчальних закладів затверджується єпархіальним архиєреєм.

9. Розпорядниками коштів парафій, монастирів, духовних навчальних закладів, братств і сестрицтв, на основі підзвітності єпархіальним архиєреєм, є відповідно голови парафіяльних рад разом з членами парафіяльних рад на основі підзвітності парафіяльним зборам на чолі з настоятелями парафій, намісниками або настоятелями (настоятельницями) монастирів, ректори духовних навчальних закладів, голови братств або сестрицтв разом з членами рад братств і сестрицтв.

10. Парафія, монастир, духовний навчальний заклад, братство і сестрицтво мають право використовувати для своїх потреб земельні ділянки, будівлі, в тому числі культові, приміщення для виробничої, соціальної, благодійної діяльності, пам'ятки історії та культури, а також інше майно, необхідне їм для забезпечення своєї статутної діяльності, надане їм органами державної влади та місцевого самоврядування, державними, муніципальними, громадськими та іншими організаціями і громадянами у відповідності до законодавства України, або мати їх у власності.

11. З благословення єпархіального архиєрея парафія може мати приписні храми і каплиці, в тому числі в лікарнях, у будинках-інтернатах, у будинках для перестарілих, у військових частинах, в місцях позбавлення волі, на кладовищах, а також в інших місцях – при дотриманні законодавства.

12. У встановленому порядку парафія, монастир, духовний навчальний заклад, братство чи сестринство можуть орендувати, а також будувати або купувати у власність будинки і приміщення для своїх потреб, рівно ж як і набувати у власність інше необхідне майно.

13. Церковні кошти вносяться на збереження в банк на ім'я юридичної особи (Київської патріархії, Синодальної установи, єпархіального управління, парафії, монастиря, духовного навчального закладу, братства, сестринства та інших) і отримуються за підписом розпорядників коштів.

14. Патріарх Київський і всієї Руси-України і Священний Синод мають право фінансової ревізії загальноцерковних і єпархіальних коштів. Для здійснення такої ревізії створюється спеціальна синодальна комісія.

15. Фінансова ревізія ставропігійних монастирів здійснюється ревізійною комісією, призначеною Патріархом Київським і всієї Руси-України.

16. Фінансова ревізія єпархіальних монастирів, єпархіальних установ і парафій проводиться за вказівкою єпархіального архиєрея ревізійною комісією, призначеною єпархіальною владою.

17. Парафіальні ревізійні комісії діють у відповідності з пунктами 52-57 розділу IX даного Статуту.

18. В разі припинення діяльності парафії, монастиря, духовного навчального закладу, братства, сестринства, відповідно до зареєстрованих статутів, їх рухоме і нерухоме майно та фінанси переходять у розпорядження єпархіального управління як юридичної особи і правонаступника.

19. Для ліквідації парафії, монастиря, духовного навчального закладу, братства, сестринства, місії єпархіальним архиєреєм створюється ліквідаційна комісія.

20. Рішення ліквідаційної комісії оформлюється протоколом і затверджується єпархіальним архиєреєм.

ХІІІ. ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Священнослужителі і церковні працівники отримують державну пенсію у відповідності до законодавства України. Українська Православна Церква Київського Патріархату може створювати, незалежно від державних, свої допоміжні страховий і пенсійний фонди.

ХІV. ПЕЧАТКИ І ШТАМПИ

1. Патріарх Київський і всієї Руси-України та єпархіальні архиєреї мають штамп і круглу печатку з іменем, титулом і символом.

2. Священний Синод, Київська патріархія, Синодальні установи, Єпархіальні управління, монастирі, духовні навчальні заклади, парафії, місії, братства, сестринства та інші установи Української Православної Церкви Київського Патріархату, що мають право юридичної особи, мають штамп і круглу печатку з символом.

XV. ЗАКЛЮЧНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Даний Статут має вищу силу для всієї Української Православної Церкви Київського Патріархату та її установ – Київської патріархії, Синодальних установ, єпархій (єпархіальних управлінь), монастирів, духовних навчальних закладів, парафій, місій, братств, сестринств та інших установ, які входять до складу Української Православної Церкви Київського Патріархату. У разі суперечностей між положеннями цього Статуту та статутами установ, які входять до складу Української Православної Церкви Київського Патріархату, вищу силу мають положення цього Статуту.

2. Для установ Української Православної Церкви Київського Патріархату, які діють за кордонами України, положення цього Статуту застосовуються з урахуванням законодавства країни їхнього місця знаходження.

3. У відповідності до Священного Писання і Священного Передання, канонів та традицій Православної Церкви єпископам і священникам Української Православної Церкви Київського Патріархату забороняється надавати церковне благословення на шлюб (звершувати таїнство вінчання) двом особам однієї статі. У випадку порушення цієї заборони надане благословення є недійсним, а винний у його наданні священнослужитель підлягає церковному суду.

4. У відповідності до Священного Писання і Священного Передання, канонів та традицій Православної Церкви, обрання Патріарха Київського і всієї Руси-України, призначення на посаду і звільнення з посади єпархіального архієрея, настоятеля (намісника) монастиря, ректора духовного навчального закладу, настоятеля парафії, члена кліру парафії та інші внутрішні церковні питання, які відповідно до цього Статуту вирішуються Помісним Собором, Архиєрейським Собором, Патріархом Київським і всієї Руси-України, Священним Синодом, єпархіальним архиєреєм, не можуть бути предметом оскарження у світському суді.

5. Право внесення змін та доповнень до даного Статуту має Архиєрейський Собор з наступним затвердженням Помісним Собором.

Додаток 6. Статут Православної Церкви України 2018 р.

Джерело: Православна Церква України.

URL: <https://www.pomisna.info/uk/>

**ЗАТВЕРДЖЕНО
РІШЕННЯМ ПОМІСНОГО
ОБ'ЄДНАВЧОГО СОБОРУ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
УКРАЇНИ**

від «15» грудня 2018 року

**СТАТУТ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ**

Місто Київ, 2018 р.

I. Загальні положення

1. Православна Церква України є частиною Єдиної, Святої, Соборної та Апостольської Церкви та невід'ємно єдиною з Матір'ю Великою Христовою Церквою в Константинополі і через неї з усіма іншими Православними Автокефальними Церквами.

2. Православна Церква України є автокефальною, згідно з наданим їй кенотично (через самопожертву) цим статусом, від мученицького священного канонічного тіла Константинопольської Матері-Церкви, тобто Святійшого Апостольського Вселенського Престолу, та керується, як і подобає, Святим Письмом, Священним Переданням, божественними та священними канонами та освяченою практикою Церкви, керується відповідно до Патріаршого та Синодального Томосу, яким було надано їй автокефальний статус 6 січня 2019 р., а також в деталях – зі Статутом, що відповідає їм, при цьому у випадку розбіжностей першість належить Томосу.

3. Питання, що не передбачені у цьому Статуті та які потребують статутного регулювання, розглядаються змішаною Комісією, призначеною Вселенським Патріархатом і Автокефальною Церквою в Україні.

4. Членами Православної Церкви України є усі православні християни цієї країни незалежно від їхньої національності. Православні християни українського походження в православній діаспорі віднині мають окормлення спархіальними архієреями Вселенського Патріархату, у відповідності до священних канонів (28-ий канон IV-го Вселенського Собору, див. також і 8-ий канон I-го Вселенського Собору).

5. Православна Церква України складається з релігійних організацій, які мають юридичний статус відповідно до положень Конституції та законів України, співпрацює з державними органами в межах державного та канонічного церковного законодавства, щодо служіння церковній єдності, захисту релігійної свободи, а також інших питань, що становлять спільний інтерес.

II. Зібрання кліру та мирян (Помісний Собор)

1. Найвищою церковною владою в Православній Церкві України є зібрання кліру та мирян – Помісний Собор.

2. Помісний Собор складається з усіх архієреїв – спархіальних та інших, кліриків, ченців та мирян від кожної єпархії, що обираються спархіальними зборами. Помісний Собор скликається регулярно кожні 5 років Головуючим,

тобто Митрополитом Київським, та Постійним річним Священним Синодом. Також Помісний Собор скликається надзвичайно – завжди, коли цього забажає Головуючий. Мета Собору – підтримувати соборну діяльність Церкви.

3. Помісний Собор (Зібрання кліру та мирян) обирає Митрополита Київського з трьох кандидатів запропонованих Архієрейським Собором. В цьому випадку Помісний Собор скликається місцезблостителем престолу або, в разі явної непереборної неможливості для нього (місцезблостителя), наступним за старшинством архієрейської хіротонії єпархіальним архієреєм. Кворум Помісного Собору становить 2/3 учасників, в тому числі 2/3 від числа архієреїв. Рішення ухвалюється простою більшістю, у випадку рівності голосів, перевагу має голос Головуючого.

4. Помісний Собор має право ухвалювати Статут та вносити зміни до нього. Також він затверджує зміни до Статуту, внесені Архієрейським Собором виключно в дусі Томосу.

III. Священний Архієрейський Собор

1. **Священний Архієрейський Собор** складається з Митрополита Київського та усіх єпархіальних архієреїв України, канонічно обраних та рукопокладених та керуючих єпархіями.

2. Собор має своє місцезнаходження в Києві.

3. Якщо Головуючий Священного Архієрейського Собору відсутній, не має змоги бути присутнім або якщо його не існує, його заміщує старший за архієрейською хіротонією єпархіальний архієрей, а у випадку, якщо і він не має можливості, то наступний за старшинством член Собору. Первенствуючий після Митрополита Київського єпархіальний архієрей за старшинством архієрейської хіротонії, має усі передбачені обов'язки головуєчого, а також місцезблостителя у випадку вдовування Київської Митрополії.

4. Священний Архієрейський Собор скликається його Головуючим, регулярно раз на рік, та надзвичайно кожного разу, коли той, хто має право його скликати, вважає це за потрібне, або коли це постановить річний (постійний) Священний Синод, або коли його буде затребувано в письмовій формі третиною членів Священного Архієрейського Собору.

5. У випадку неможливості з боку Головуючого скликати Священний Архієрейський Собор, останній скликається за його згодою та за наказом Співголовуючого. У випадку неможливості з боку Головуючого висловити свою

думку та видати наказ, після обґрунтованого визначення комісії, призначеної Постійним річним Священним Синодом найстарший архієрей по праву скликає Священний Архієрейський Собор.

6. Священний Архієрейський Собор має кворум, якщо на ньому присутні Головуючий та принаймні 2/3 членів Собору. Членам Собору не дозволяється бути відсутніми на ньому або покидати Собор без поважної причини.

7. Рішення Священного Архієрейського Собору приймаються простою більшістю голосів присутніх членів, за виключенням випадків, коли вимагається кваліфікована більшість. У випадку рівного поділу голосів вирішальним голосом є голос Головуючого на Соборі.

8. Запрошення разом з порядком денним засідань Священного Архієрейського Собору спрямовується Головуючим його членам не пізніше, аніж за десять днів до дати проведення засідання. Порядок денний визначає Головуючий. Додавання нового питання можливо, якщо про це просять половина присутніх членів Священного Архієрейського Собору.

9. Головний секретар Священного Архієрейського Собору призначається останнім за пропозицією Головуючого з-поміж освіченого духовенства, що має моральні якості та здібності до секретарської роботи.

10. Головний секретар, за допомогою інших членів канцелярії, веде запис протоколів засідань Собору, маючи піклування щодо точної їх реєстрації в кодексі (книзі записів синодальних актів), після того як вони будуть розглянуті Священним Архієрейським Собором та затверджені на його наступній сесії. Головний секретар, окрім цього, несе відповідальність за здійснення листування Священного Архієрейського Собору та будь-якої іншої роботи, пов'язаної з цим діяльністю, довіреної йому.

IV. Повноваження Священного Архієрейського Собору

1. Повноваження Священного Архієрейського Собору як керівного органу впливають зі священних канонів, положень цього Статуту, а також з Патріаршого та Синодального Томосу про автокефалію 6 січня 2019 р. Таким чином, Священний Архієрейський Собор:

Г) охороняє (зберігає) в межах своєї юрисдикції православну віру, церковну єдність, канонічний та літургійний порядок та, окрім того, піклується про єдність зі Вселенським Патріархатом та іншими Православними Автокефальними Церквами.

II) Пропонує кандидатів під час виборів на овдовілу кафедру Митрополита Київського, як вказано у відповідній главі.

III) Тлумачить та частково змінює, але завжди в душі Патріаршого і Синодального Томосу 6 січня 2019 р., положення цього Статуту, та піклється про таке виконання його положень. Право тлумачити положення Статуту щодо Томосу має виключно Вселенський Патріарх. З найважливіших питань, які потребують спільних обговорень та дій, задля кращої підтримки Православної Церкви, Священний Архієрейський Собор в Україні звертається до Вселенського Патріарха, який охоче надає сприяння та оголошує потрібне рішення Священному Архієрейському Собору Церкви України.

IV) Складає та виносить на голосування нормативні акти задля урегулювання випадків, конкретне та детальне вирішення яких не передбачено Статутом. Піклється про захист священних монастирів та затверджує внутрішні правила церковних закладів. Вирішення питань стосовно складання та затвердження внутрішніх правил Патріарших ставропігій належить виключно Вселенському Патріарху, і тільки йому.

V) Здійснює канонічний нагляд за діями архієреїв та всіх церковних органів.

VI) Розглядає та вирішує суперечки, що перевищують відповідальність місцевих архієреїв та річного постійного Священного Синоду.

VII) Засновує нові єпархії та ліквідує або об'єднує старі, а також визначає межі архієрейських областей.

VIII) Може затверджувати перелік тих, хто має право бути обраним в якості єпископа.

IX) Піклється про отримання святого Мира від Матері Константинопольської Церкви. Крім того, він канонізує святих для Православної Церкви України та готує пропозиції щодо уведення нових святих до загальноцерковного місяцеслова і виносить їх на судження та ухвалу Великої Христової Церкви у відповідності до діючої багатовікової традиції Східної Православної Церкви.

X) Піклється про духовне та богослужбове просвітництво православної пастви через усі можливі пастирські дії та засоби.

XI) Ухвалює рішення про відставку та позбавлення кафедри єпархіальних архієреїв.

XII) Збирає судові органи, Помісний Собор та синодальні установи.

4. Не дозволяється члену Синоду бути відсутнім або покидати засідання Священного Синоду без серйозної причини. Якщо серйозна причина перешкоджає участі єпархіального архієрея протягом синодального року, то Головуючим визначається інший архієрей за старшинством архієрейської хіротонії.

5. Річний (постійний) Священний Синод має свою резиденцію в Києві.

6. Річний (постійний) Священний Синод збирається регулярно один раз на три місяці, і кожного разу, коли забажає Головуючий, який складає порядок денний та спрямовує його разом із запрошенням членам Священного Синоду принаймні за три дні до засідання. Додавання теми до порядку денного може бути зроблене Головуючим або за пропозицією половини присутніх членів річного (постійного) Священного Синоду. Для надзвичайного скликання Священного Синоду діють правила аналогічно тому, що передбачено в розділі про «Священний Архієрейський Собор», в статтях 4 та 5.

VI. Повноваження річного (постійного) Священного Синоду

Повноваженнями річного (постійного) Священного Синоду є:

I) Вирішення поточних церковних справ, що не потребують компетенції Священного Архієрейського Собору.

II) Виконує постанови Священного Архієрейського Собору.

III) Може скласти перелік тих, хто має право бути обраними в якості єпископів, та спрямовує його на затвердження Священного Архієрейського Собору.

IV) Здійснює канонічні вибори для обрання єпархіальних архієрів (окрім Митрополита Київського, про обрання якого вказано в спеціальних положеннях, див. розділи II, VII, X) та вікарних єпископів.

V) Надає питання для обговорення на Священному Архієрейському Соборі для прийняття рішень, які мають важливе значення.

VI) Піклується про життя у Христі віруючих (вірян), скеровуючи священнослужителів до найкращого пастирського служіння усім, а особливо молоді. Зарadi цієї мети він повинен здійснювати публікації відповідних книг та періодичних видань, організовувати різноманітні катехитичні заходи, використовуючи усі суспільні засоби передачі інформації.

VII) Надає дозвіл на видання богослужбових книг.

VIII) Піклується про відродження чернецтва у відповідності до священних канонів та духовних заповітів отців чернецтва.

IX) Піклується про богословську освіту з метою навчання молодих богословів в учбових закладах в Україні та за межами України. З цією метою він докладає зусиль для надання стипендій студентам богословам для навчання за програмами в богословських школах України, Греції, та семінарах в Халкінській Богословській школі, тощо.

X) Піклується про навчання кандидатів на духовенство та додаткову освіту духовенства.

XI) Пильнує за захистом пастви від прозелітичних дій та за збереженням церковної єдності, а також за успіхами пастирського служіння духовенства.

XII) Рішення річного (постійного) Священного Синоду виконуються Головуючим та за сприяння Генерального секретаря.

VII. Митрополит Київський і всієї України

1. Митрополит Київський і всієї України обирається пожиттєво та несе канонічну відповідальність за пастирське керування народом Божим у власній архієрейській області, і до того ж є головою Помісного Собору, Священного Архієрейського Собору та річного (постійного) Священного Синоду та Предстоятелем Православної Церкви України, та користується відповідно до Святих Канонів і церковного Передання, належними йому привілеями. Його відносини з іншими єпархіальними архієреями визначаються відповідно до положень цього Статуту згідно з 34 канонем Св. Апостолів і 9-м Антіохійського Собору, а також до положень відповідного Патріаршого та Синодального Томосу. Таким чином Митрополит:

I) Скликає Помісний Собор, Священний Архієрейський Собор, річний (постійний) Священний Синод та головує на засіданнях їх сесій.

II) Підтримує церковне спілкування та зв'язок з іншими Автокефальними Православними Церквами, будучи поєднувальною ланкою між ними та Церквою України. Зокрема він оголошує про своє обрання через «мирні грамоти» до Вселенського Патріарха, Предстоятелів Древніх Престолів і глав інших Автокефальних Православних Церков, надаючи їм заяву про незмінне дотримання православних догматів і святих канонів.

III) Митрополит Київський і всієї України поминає в диптиху ім'я Вселенського

Патріарха та інших Патріархів і глав Святих Православних Автокефальних Церков.

IV) Очолює хіротонії архієреїв або в разі перешкоди дає наказ іншому архієрею для їх здійснення.

V) Им'я митрополита Київського і всієї України поминається за богослужіннями Православної Церкви України.

VI) Звертається до православного народу в Україні з пастирськими і канонічними посланнями.

VII) Представляє Православну Церкву України перед державною владою, міжнародними організаціями та будь-якими іншими організаціями в разі необхідності, особисто або через представників.

VIII) Висуває ініціативи для підтримки взаємоповажних відносин між соціальними інституціями, як і для підтримки соціальної та благодійної діяльності та, загалом, заради свідцтва євангельського вчення, в сфері охорони навколишнього середовища, прав людини, біоетики та ін.

IX) Надає дозвіл архієреям на їх відсутність в їхніх єпархіях.

VIII. Єпархіальні архієреї

1. Єпархіальний архієрей очолює свою церковну область і має в її межах призначені святими канонами права та повноваження, а також має обов'язки, що з них випливають, та є підзвітним річному (постійному) Священному Синоду та Священному Архієрейському Собору.

2. Єпархіальний архієрей зобов'язаний старанно виконувати пастирські, адміністративні та богослужбові обов'язки, регулярно об'їжджати парафії та монастирі своєї області на запрошення останніх.

3. Єпархіальний архієрей має зв'язки зі священноначалієм (керівництвом) інших Церков через Митрополита Київського і всієї України.

4. Єпархіальний архієрей, канонічно обраний та поставлений в своїй єпархії, довільно перебуває в ній, крім випадків, якщо він: а) подасть у відставку та його відставку прийме Священний Архієрейський Собор, б) його кафедру буде оголошено вдовуючою кваліфікованою більшістю з трьох чвертей всіх членів Священного Архієрейського Собору, в зв'язку з компетентно підтвердженою

неможливістю виконання архієреєм обов'язків унаслідок фізичного або психічного захворювання або старості.

5. Єпархіальний архієрей зобов'язаний регулярно скликати збори духовенства своєї єпархії та піклується про його духовну підготовку і додаткову освіту.

6. Єпархіальний архієрей благословляє обрані органи парафіяльного управління храмів його єпархії, затверджує склад ігуменських рад монастирів своєї єпархії, за винятком рад патріарших ставропігій, які підпорядковані Вселенському Патріарху, і затверджує обрання адміністративних рад церковних установ своєї області.

IX. Вікарні єпископи

За клопотанням Митрополита Київського і всієї України або іншого єпархіального архієрея, річний (постійний) Священний Синод обирає вікарних єпископів відповідно до передбаченого в наступній статті, за аналогією.

X. Вибори архієреїв

1. У разі вдовування будь-якої архієрейської кафедри річний (постійний) Священний Синод негайно призначає її місцеблюстителя з суміжних з даною єпархією архієреїв, що має старшинство архієрейської хіротонії, а в разі перешкоди – іншого з суміжної з даною єпархією за старшинством хіротонії. У разі вдовування Київської Митрополії, місцеблюстителя призначає річний (постійний) Священний Синод, ним мусить бути той, хто має старшинство хіротонії серед усіх архієреїв, відповідно до вищевказаного.

2. Під час відвіства архієрейської кафедри, місцеблюститель бере на себе тимчасову пастирську опіку і управління єпархією, без дозволу зміни статусу, осіб і речей.

3. Обрання нового єпархіального архієрея здійснюється в два етапи: а) Члени річного (постійного) Священного Синоду таємним голосуванням обирають від одного до трьох осіб, запропонованих митрополитом Київським і всієї України або членами Священного Синоду, або зі списку тих, хто має право бути обраними в єпископи, і ці троє, що набрали таким чином більшість голосів, є трьома кандидатами; б) річний (постійний) Священний Синод згодом переходить до обрання нового архієрея, також таємним голосуванням. Обирається кандидат, який набрав більшість голосів присутніх членів Синоду.

Визначення трьох кандидатів та вибори (одного з них) проводиться на одному і тому ж засіданні.

4. Обрання нового архієрея має проводитися протягом трьох місяців після того, як кафедра овдовіла.

5. Перед обранням звершується Божественна літургія одним з архієрів, і потім відбувається визначення трьох кандидатів і вибори, відповідно до зазначеного вище.

7. Після обрання відбувається Наречення відповідно до канонічного та літургійного порядку.

8. Кандидати на престол Київської Митрополії визначаються з числа правлячих архієрів Православної Церкви України.

9. Три кандидати визначаються з трьох, хто набрав більшість голосів під час таємного голосування.

10. Після цього Помісний Собор під головуванням місцеблюстителя та таємним голосуванням обирає нового митрополита Київського і всієї України. Обирається той, хто з трьох набере більшість голосів.

11. Головою Помісного Собору (зібрання кліру та мирян) є місцеблюститель Київського престолу. У разі очевидної непереборної перешкоди головує наступний за старшинством хіротонії архієрей з усіх єпархіальних архієрів.

12. Запрошення членам Священного Архієрейського Собору і Помісного Собору (зібрання кліру та мирян) для обрання нового Митрополита Київського і всієї України направляється місцеблюстителем за двадцять днів до призначеної дати.

13. Якщо під час заміщення престолу Митрополита Київського і всієї України виникають непереборні проблеми, що порушують єдність Церкви, про це повідомляється негайно Вселенському Патріарху, першому в Православній Церкві, і він шукає рішення цього, відповідно до всеправославно діючих правил про його священноканонічну екстериторіальну юрисдикцію.

14. Обрання нового Митрополита Київського і всієї України і дата його інтронізації в м. Києві повідомляються місцеблюстителем, а саме співголовою Священного Архієрейського Собору, Вселенському Патріарху та предстоятелям і главам Православних Церков.

15. Кандидатами на архієрейство можуть вважатись: безшлюбні (або вдові) священнослужителі, які мають такі якості: 1) диплом Університетської (вищої)

Богословської Школи, II) мають вік старше тридцяти п'яти років, III) підтверджені мораль і гідність, IV) десятирічне успішне духовне служіння, V) має досвід церковної адміністративної роботи, зокрема посаду ігумена або професора.

XI. Судові органи

Судовими органами Церкви є: I) архієрей, II) єпископські суди, III) синодальні суди першої та другої інстанцій для пресвітерів і дияконів, IV) синодальні суди першої та другої інстанцій для архієреїв, V) Священний Архієрейський Собор і VI) Помісний Собор.

Апеляція (ἑκκλήτων)

Священнослужитель будь-якого сану, остаточно засуджений своїми церковними властями до будь-якого покарання, може, використовувати право апеляції (ἑκκλήτων) до Вселенського Патріарха, відповідно до того, як це передбачено священними канонами (9 і 17 Четвертого Вселенського Собору) та багатовіковою практикою Церкви.

Загальні положення

Питання щодо церковного процесуального права будуть вирішені Священним Архієрейським Собором Православної Церкви України.

У випадку виникнення розбіжностей з рівною кількістю голосів на засіданнях судових органів превалює більш м'яке рішення щодо обвинуваченого.

XII. Заключна частина

Цей Статут вступає в дію після отримання Патріаршого і Синодального Томосу про автокефалію Православної Церкви України.

Додаток 7. Повний текст перекладу Томосу про автокефалію Православної церкви України від Варфоломія, милістю Божою Архієпископа Константинополя, Нового Риму та Вселенського Патріарха. Відповідний документ опублікувала ТСН.

Джерело: Опубліковано повний текст Томосу про автокефалію Православної церкви України. URL.: https://24tv.ua/opublikovano_povniy_tekst_tomosu_pro_avtokefaliyupravoslavnoyi_tserkvi_ukrayini_n1091850

«Ви приступили до гори Сіонської... і до Церкви первородних» (Євр. 12:22–23), блаженний серед народів Апостол Павло говорить усім вірним; і дійсно, Церква є горою, тому міцною та стійкою, непорушною та непохитною. Хоча одним стадом та одним тілом Христовим є та називається Церквою Божою, яка повсюди має сповідання православної віри, спільність у таїнствах у Дусі Святому та непорушність апостольського спадкоємства та канонічного порядку, але ще від апостольських часів складається з Церков, розташованих на землях і країнах, внутрішньо самоврядованих власними пастирями та вчителями, і служителями Євангелія Христового, тобто кожного місця єпископами, з причин не лише історичного значення міст і країн у світі, але й унаслідок особливих пастирських потреб у них.

Отож, оскільки благочестива та Богом бережена земля України є укріпленою та звеличеною вищим промислом і отримала свою повну політичну незалежність, державні та церковні керівники якої вже майже тридцять років палко просять її церковного самоврядування та пліч-о-пліч з народом й суголосно з давніми його проханнями свого часу зверненими до святішого Апостольського Константинопольського Престолу, який за багатовіковим канонічним переданням є зобов'язаним турбуватися про Святі православні Церкви, які мають в цьому потребу, а найбільше про ті, які завше з ним зв'язано канонічними узами, як, до прикладу, історична Митрополія Київська, – то наша Покірність з Преосвященними при нас Митрополитами та всечесними, улюбленими в Святому Дусі братами та співслужителями, з обов'язку турботи Великої Христової Церкви за Православний світ, для цілення постійно загрожуючих розколів і розділів у помісних Церквах, однодушно

визначаємо та проголошуємо, щоб уся Православна Церква, що перебуває у межах політично сформованої та цілковито незалежної держави України разом із Священними Митрополіями, Архієпископіями, Єпископіями, монастирями, парафіями та всіма у них церковними установами, яка перебуває під покровом Засновника Єдиної, Святої, Соборної та Апостольської Церкви Боголюдини Господа, а також Спасителя нашого Ісуса Христа, існувала віднині канонічно автокефальною, незалежною та самоврядованою, маючи Першого в церковних справах і визнаючи кожного канонічного її Предстоятеля, який носить титул «Блаженніший Митрополит Київський і Всєї України», – не допускається якогось доповнення чи віднімання від його титулу без дозволу Константинопольської Церкви, – що є головою Святішого Синоду, який щороку скликається з Архієреїв, запрошуваних почергово за їхнім старшинством із числа тих, що мають єпархії у географічних межах України. Таким чином управлятимуться справи Церкви в цій країні, як проголошують божественні та святі Канони, вільно й у Святому Дусі, та безперешкодно, без будь-якого іншого зовнішнього впливу.

До того ж, цим підписаним Патріаршим і Синадальним Томосом ми визнаємо та проголошуємо встановлену у межах території України Автокефальну Церкву нашою духовною донькою та закликаємо всі світові Православні Церкви визнавати її як сестру та згадувати під іменем «Святіша Церква України», як таку, що має своєю кафедрою історичне місто Київ, не може ставити єпископів чи засновувати парафії за межами держави; вже існуючі відтепер підкоряються, згідно з порядком, Вселенському Престолу, який має канонічні повноваження в Діаспорі, бо юрисдикція цієї Церкви обмежується територією Української Держави.

І ми надаємо їй привілеї та всі суверенні права, належні автокефальній церковній Владі, так що відтепер Митрополит Київський і Всєї України, здійснюючи богослужіння, поминає «Усіх Єпископів Православних», а сонм найсвятіших Архієреїв при ньому поминає його ім'я як Першого та Предстоятеля Найсвятішої Церкви України. Те, що стосується внутрішнього церковного управління, розглядається, судиться та визначається виключно ним і Священним Синодом, дотримуючись євангельського та іншого вчення, згідно зі Священним Переданням і шанованими канонічними постановами нашої Святої Православної Церкви, і настановами 6-го канону І

Нікейського Вселенського Собору, який визначає, що «якщо ж за спільного голосування всіх, яке буде справедливим і згідно з церковним канонам, двоє чи троє через власну схильність до суперечок будуть заперечувати, то нехай має силу рішення більшості», до того ж зберігається право всіх архієреїв і іншого духовенства на апеляційне звернення до Вселенського Патріарха, який має канонічну відповідальність приймати безапеляційні судові рішення для єпископів та іншого духовенства помісних Церков, згідно з 9-м і 16-м священними канонами IV Халкідонського Вселенського Собору.

Прояснюємо до вище сказаного, що Автокефальна Церква України визнає головою Святіший Апостольський і Патріарший Вселенський Престол, як і інші Патріархи та Предстоятелі, та має разом з іншими канонічними обов'язками та відповідальностями, насамперед для збереження нашої Православної Віри неушкодженою та канонічної єдності та спілкування зі Вселенським Патріархатом й іншими помісними Православними Церквами. І до цього, Митрополит Київський і Всієї України, як і Архієреї Найсвятішої Церкви України, обираються віднині відповідно до належних положень божественних і священних Канонів і згідно з відповідними положеннями її Статуту, які мають в усьому обов'язково відповідати положенням цього Патріаршого і Синодального Томосу. Усі архієреї зобов'язані турбуватися, щоб боголюбно пасти народ Божий, провадячи в страху Божому мир і згоду в країні та у своїй Церкві.

Але щоб в усьому перебував не применшений зв'язок духовної єдності та спілкування святих Божих Церков, бо ми навчилися «зберігати єдність духа в союзі миру» (Еф. 4:3), то кожний Блаженніший Митрополит Київський і Всієї України повинен поминати за давніми Переданнями святих Отців наших Вселенського Патріарха, Блаженніших Патріархів та інших Предстоятелів помісних Православних Церков, у ряду Диптихів, згідно з канонічним порядком, отримавши своє місце після Предстоятеля Церкви Чехії та Словачії у священних Диптихах і на церковних зібраннях.

Таким чином, Православна Церква України, через свого Першого чи канонічного місцеблюстителя Київського Престолу, зобов'язана брати участь у стосовно важливих канонічних, догматичних і інших питаннях у міжправославних нарадах, які збираються час від часу, за священним звичаєм, від початків усталеним Отцями. Перший же, настановлений, зобов'язаний

обов'язково посылати необхідні належні Мирні Грамоти до Вселенського Патріарха та до інших Предстоятелів, і сам має право від них отримувати, починаючи свої мирні поїздки від Першопрестольної Церкви Константинополя за звичаями, отримуючи від неї і Святе Миро, для вияву духовної єдності з нею. Для вирішення значних питань церковного, догматичного та канонічного характеру слід Блаженнішому митрополиту Київському та всієї України, від імені Священного Синоду своєї Церкви звертатися до нашого Святішого Патріаршого та Вселенського Престолу, прагнучи від нього авторитетної думки та твердого взаєморозуміння, причому права Вселенського Престолу на Екзархат в Україні та священні ставропігії зберігаються непримененими.

Отож, на всіх цих умовах, наша Свята Христова Велика Церква благословляє та проголошує Православну Церкву України Автокефальною та щедро закликає на Ієрархію на Українській землі, непорочний клір і благочестивий народ її, з невичерпного скарбу Святого Духа, божественні дари, молячись, щоб Перший і Великий Архієрей Ісус Христос, заступництвом всенепорочної і всеблагословенної Владичиці нашої Богородиці і Приснодіви Марії, святого славного та рівноапостольного князя Володимира та святої славної княгині Ольги, преподобних і богоносних Отців наших, подвижників і монахів Києво-Печерської Лаври та інших монастирів, укріпив назавжди її в тілі Єдиної, Святої, Соборної та Апостольської Церкви таким чином захищену Автокефальну Церкву України та подав їй благостояння, єдність, мир і зростання, на славу Його, і Отця, і Святого Духа.

Таким чином, таке вирішене та розсуджене, а також в радості сповіщене Вам від шанованого Центру Православ'я було соборно затверджено, для постійного збереження видається цей Патріарший і Синодальний Томос, написаний і підписаний в Кодексі нашої Великої Христової Константинопольської Церкви, вручений в точній і ідентичній копії Блаженнішому Предстоятелю Святішої Церкви України, митрополиту Епіфанію та Його високоповажності Президенту України пану Петру Порошенку, для вічного доказу та постійного представлення.

Року дві тисячі дев'ятнадцятого, місяця січня, 6 числа, індиктіона 12.

– Вселенський Патріарх Варфоломій, в Христі Бозі вирішує

– митрополит Вріульський Пантелеймон,
– митрополит Італійський і Мальтійський Геннадій,
– митрополит Германський Августин,
– митрополит Транупольський Герман,
– митрополит Нью-Джерський Євангел,
– митрополит Родоський Кирилл,
– митрополит Ретімнський і Авлопотамський Євгеній,
– митрополит Корейський Амвросій,
– митрополит Сингапурський Костянтин,
– митрополит Австрійський Арсеній,
– митрополит Сімський Хризостом,
митрополит Чиказький Нафанаїл.

2. ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ЗНАМЕННИХ ПОДІЙ ТА ВИДАТНИХ ПОСТАТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО ХРИСТІЯНСТВА

Додаток 8. Пам'ятник Андрію Первозваному на схилі київських гір. Печерський район, Паркова дорога, неподалік Аскольдової могили та алеї Героїв Крут. Його висота разом з постаментом становить 7,6 м.

За переказами вважається, що перший учень Христа, перший Візантійський єпископ проповідував на початку н. е. на землях Русі-України та передбачив виникнення славного міста на київських горах.

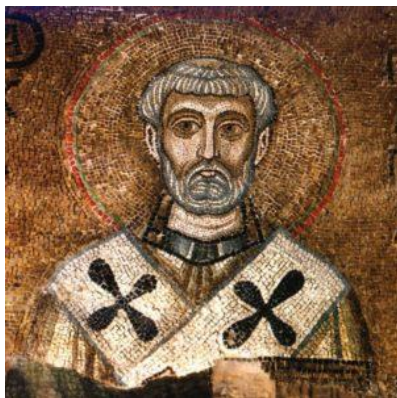
Автор світлини: Kiyanka – Власна робота, CC BY-SA 3.0.

Джерело: File:Аскольдова могила – пам'ятник Андрія Первозваного.JPG. URL.: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=32925640>

Додаток 9. Мозаїчне зображення святого Климента, Папи Римського у київському соборі святої Софії.

Джерело: Вікіпедія: вільна енциклопедія. Климент I.
URL.: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82_I

Додаток 10. Пам'ятник Святій рівноапостольній княгині Ользі, яка стала першою християнкою серед правителів Русі-України. Джерело: Княгиня Ольга арт. URL.: <https://kartinkin.net/32929-knjaginja-olga-art.html>

Канонізована Православною та Католицькою церквами як свята Ольга.

Додаток 11. «Хрещення Ольги», І. Акімов.

957 року в Константинополі, у Соборі святої Софії, патріарх Феофіліктій та Костянтин VII Багрянородний її охрестили.

Джерело: Моя Україна: пізавальний інтернет-журнал.

URL.: <https://myukraine.org.ua/knyaginya-olga/>

Додаток 12. «Хрещення князя Володимира», Віктор Васнецов.

Джерело: URL.: <https://jyvopys.com/xreshhennya-knyazya-volodimira-viktor-vasnecov/>

Подія відбувалася на Кримському півострові.

Додаток 13. «Хрещення Русі», Віктор Васнєцов.

Картина зберігається у Третьяковській галереї.

Джерело: URL.: <https://jyvopys.com/xreshhennya-rusi-viktor-vasnesov/>

У 988 році київський князь Володимир Великий запровадив християнство у давньоукраїнській державі «Руська земля». Канонізований Православною та Католицькою церквами як рівноапостольний святий.

Додаток 14. Пам'ятник князю Володимиру Великому у Києві.

Джерело: URL.: veterano.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6861:pravlinnya-knyazya-volodimira-teritorialne-zrostanannya-kijivskoj-rusi&catid=36&Itemid=191

Це «найстаріший скульптурний пам'ятник Києва, споруджений у 1853 р. Один із символів міста. Розташований на нижній терасі Володимирської гірки. Архітектурна домінанта Дніпрових круч правобережної частини Києва». Висота бронзової статуї становить 4,4 м., постаменту – 16 м.

Джерело: URL.: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

Додаток 15. Обрання Климента Смолятича Митрополитом Русі. Мініатюра зі сторінок літопису.

Джерело: Другим в історії Київської Русі Митрополитом, що був з місцевих, а не греком, став чернець-схимник із Зарубського монастиря. URL.: <https://cossackland.org.ua/2018/12/15/druhim-v-istoriji-kyjivskoj-rusi-mytopolytom-scho-buv-z-mistsevyh-a-ne-hrekom-stav-chernets-shymnyk-iz-zarubskoho-monastyrya/>

Ця подія сталася 1147 року.

Додаток 16. Пам'ятник королю Данилу Романовичу у Львові.

Фото: mapio.net

Джерело: Моя Україна: пізнавальний інтернет-журнал. URL:

<https://myukraine.org.ua/korol-danilo-galitskiy/>

Додаток 17. Петро Конашевич Сагайдачний (1582–1622) – український військовий, державний діяч. Організатор успішних походів запорозьких козаків. Меценат православних братств та опікун братських шкіл. Канонізований ПЦУ як святий у лику благовірний гетьман.

Джерело: «Петро Сагайдачний – творець Війська Запорізького»

<https://msmb.org.ua/biblioresursi/bibliografiya/osobistosti/petro-sagaydachniy-tvoretsy-biysyka-zaporizykogo/>

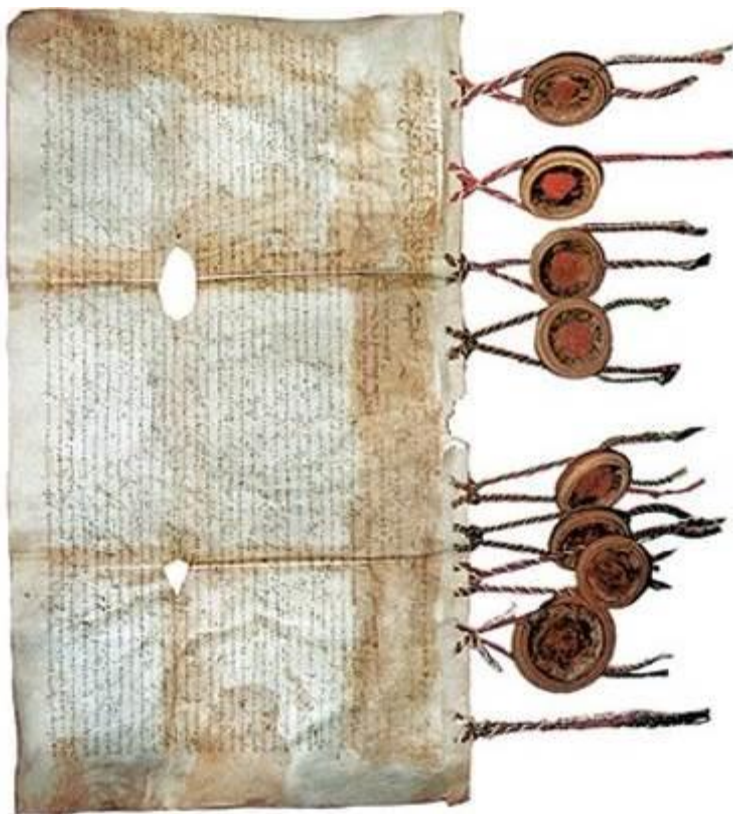
Додаток 18. Портрет князя Костянтина Острозького (1460–1530 рр.) – військового й державного діяча Великого князівства Литовського й Руського, що справив великий вплив на релігійну ситуацію в Україні.

Джерело: Бухало О. Князь Костянтин Острозький: український Ганнібал, який переміг Москву. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-55218507>

Додаток 19. Грамота Берестейської церковної унії.

Джерело: Олег Турій. «Уніатизм» чи пошук єдності: роздуми напередодні ювілею Берестейської унії. URL: https://risu.ua/uniatizm-chi-poshuk-yednosti-rozdumi-naperedodni-yuvileyu-berestejskoyi-uniyi_n120043

Додаток 20. Портрет Петра Могили.

Політичний, церковний і освітній діяч, письменник, архімандрит Києво-Печерської лаври, екзарх Константинопольського патріарха, митрополит Київський, Галицький і всієї Русі, опікун і меценат Києво-Могилянського колегіуму та Київського Братського Богоявленського монастиря.

Джерело: ВІРТУАЛЬНИЙ МУЗЕЙ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ. URL: <https://vm.ukma.edu.ua/person/mohyla/>

Додаток 21. Біля стін Софії Київської, 1923 р. Митр. В. Липківський у центрі другого ряду.

Джерело: URL: <http://www.lypkivskyivasyi.ho.ua/B3.html>

«Щоб відродити нашу церкву, щоб вдихнути в неї душу живу, ми мусимо вискочити з-під московської церковної влади», – заявив настоятель київського Софійського собору протоієрей Василь Липківський на засіданні Всеукраїнської православної церковної ради 5 травня 1920 р. Того дня вона проголосила автокефалію православної церкви в Україні.

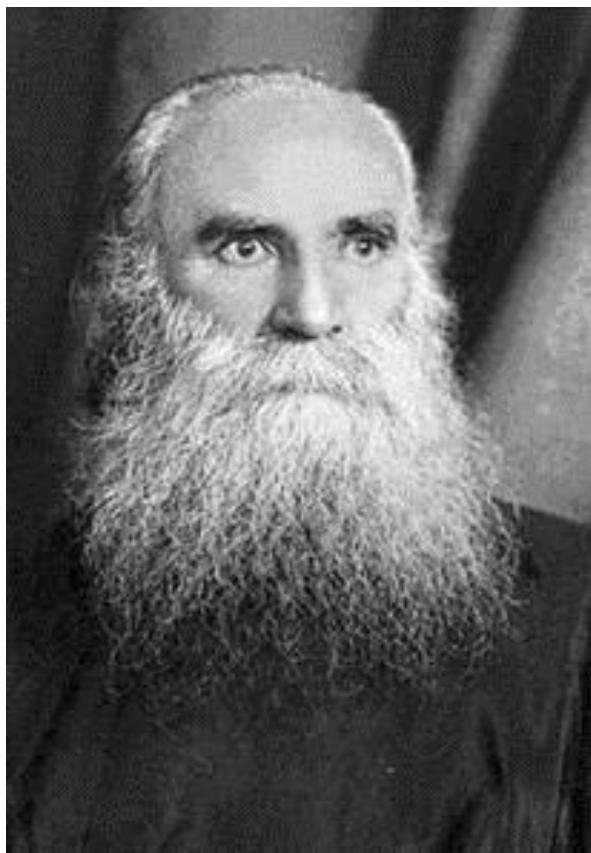
Джерело: Ярослав Файзулін. «Ми мусимо вискочити з-під московської церковної влади». URL: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_mi-musimo-viskochiti-zpid-moskovskoyi-cerkovnoyi-vladi/548040

Додаток 22. В.Липківський приблизно за рік до страти, яку здійснили восени 1937 р. Джерело: Митрополит Василь Липківський. Життя та діяння. Життєопис (з листів В.К. Липківського до П. Маєвського). URL: <http://www.lypkivskyivasyi.ho.ua/B3.html>

«І ми, українці, щоб бути нам свідомими, повинні знати і те, як від початку і до нашого часу провадиться будівля нашої національної Церкви», Василь Липківський.

Джерело: URL: <http://www.lypkivskyivasyi.ho.ua/B2.html>

Додаток 23. Андрій Шептицький ЧСВВ (у хрещенні Роман Марія Александер, 1865–1944) – предстоятель Української греко-католицької церкви, митрополит Галицький, архієпископ Львівський (1901–1944). Єпископ Станиславівський (1899–1900). Доктор права (1888) і богослов'я (1894); меценат. Один із найвидатніших провідників української церкви й національного руху першої половини ХХ ст.

Джерело світлини: URL: МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ. URL: <http://blyzhchedoboga.com.ua/mitropolit-andrey-sheptitskiy/>

Джерело: Андрей (Шептицький). [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%B9_\(%D0%A8%D0%B5%D0%BF%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%B9_(%D0%A8%D0%B5%D0%BF%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9))

Додаток 24. Відкриття пам'ятника першому Митрополитові УАПЦ Василеві Липківському.

18 січня 2019 р. Черкаси, вул. Байди Вишневецького.

На світлині: Митрополит Київський і всієї України Епіфаній, К.О. Липківський (онук митр. В. Липківського), митрополит Черкаський та Чигиринський Іоан, Президент України П. Порошенко.

Джерело: Митрополит Василь Липківський. Відкриття пам'ятника Першому Митрополитові УАПЦ Василеві Липківському. 18 січня 2019 р., м. Черкаси, вул. Байди Вишневецького. URL: <http://www.lypkivskyivasyl.ho.ua/C1.html>

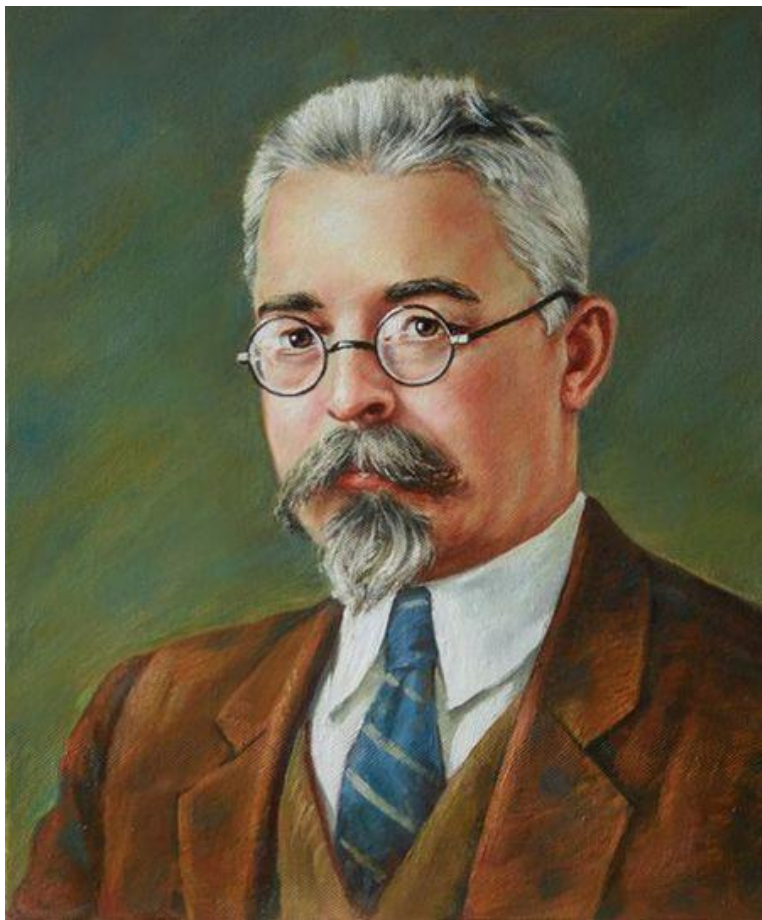
В. Липківський народився у с. Попудня Київської губернії, тепер Черкаської області.

Додаток 25. Іван Іванович Огієнко (митрополит Іларіон).

Його вважають одним із батьків української духовності, творцем Українського Ренесансу початку XX ст.

Джерело: Тарас Головка. Томос та Іван Огієнко або Внесок митрополита Іларіона у розбудову Української православної церкви. *День*. № 17. 31 січня 2019 р. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chytaye/tomos-ta-ivan-ogiyenko>

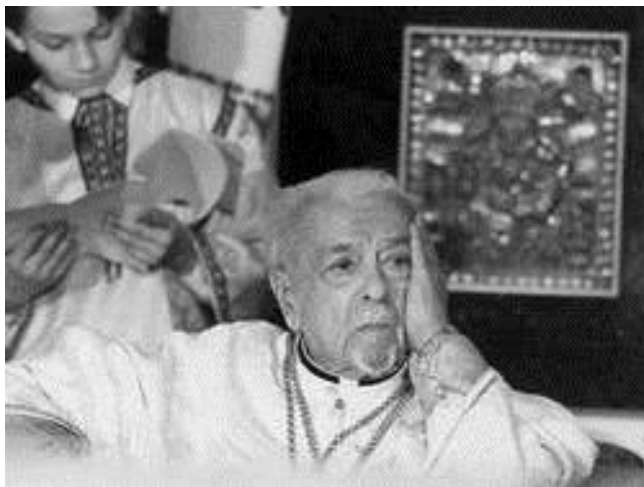

Додаток 26. Патріарх УАПЦ Мстислав (в мирі Степан Іванович Скрипник). 5 червня 1990 р. у м. Києві на І соборі Української Автокефальної Православної Церкви владику Мстислава обрано Патріархом Київським і всієї України.

Джерело: «Потрібна була людина особлива». *День*. № 95. 04 червня 2010.

URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/potribna-bula-lyudina-osobliva>

Про ту подію Дмитро Степовик, автор монографії «Патріарх Мстислав. Життя і архіпастирська діяльність» сказав: *«Потрібна була людина особлива, легендарна, яка б поклала наріжний камінь Київського патріархату, а добудують інші. За минулі 20 років я і всі ми, хто може духовно бачити, переконалися, що так воно й сталося. Із кількох десятків вірян тодішньої УАПЦ ми маємо тепер 15 мільйонів прихильників УПЦ Київського патріархату, близько 40 архієреїв, а тоді було, як ви правильно сказали, лише сім; чотири тисячі парафій у всіх областях України, а також за кордоном; монастирі вищих і середніх духовних навчальних закладів. Понад сто священників і єпископів мають ступені кандидатів і докторів богословських наук. Тож чи добрий наріжний камінь УПЦ КП поклав патріарх Мстислав? Дуже добрий. І в цьому була Божя воля».*

Додаток 27. Патріарх Київський і всієї Руси-України (УПЦ Київського Патріархату, (1993–1995) Володимир (Васіль Омелянович Романюк).

Обставини смерті його такі, що викликають підозру у вбивстві.

Під час його поховання відбувся конфлікт, в якому загопи МВС застосували силу. Похований біля брами св. Софії у Києві.

Джерело: Володимир (патріарх Київський).

URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%>

Додаток 28. Кардинал Української греко-католицької церкви (УГКЦ) Любомир Гузар (1933–2017) під час пресконференції у Києві, 10 лютого 2011 року.

Джерело: Усі Гузарі – «затяті українські націоналісти»:

розсекречено справу МДБ СРСР щодо родича кардинала УГКЦ

URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/lyubomyr-ezhen-huzar/31604506.html>

Додаток 29. Митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан), предстоятель УПЦ (МП) у 1992–2014 рр.

Джерело: Майстер слова. Митрополит Володимир (Сабодан): до питання автокефалії, природи Церкви і місії.

URL: <https://spzh.news/ua/istorija-i-kulytrua/31882-mayster-slova-mitropolit-volodimir-sabodan-do-pitannya-avtokefal-prirodi-tserkvi-m-s->

Місце, де зроблено світлину: Дальні (Феодосієві) печери Києво-Печерської Лаври.

Митрополит Володимир був постійним членом Синоду Російської православної церкви та членом Президії Міжсоборної присутності РПЦ.

Додаток 30. Київ, Кисво-Печерська лавра, 27 липня 2013 р.
Зліва направо: Московський «патріарх» Кирило (Гундяєв), президент РФ Володимир Путін, митрополит Одеський та Ізмаїльський УПЦ (МП) Агафангел (Саввін) та митрополит Сімферопольський і Кримський УПЦ (МП) Лазар (Швець).
Джерело: 30-річчя Харківського собору: як УПЦ (МП) наблизилася до автокефалії, але не скористалася шансом.
URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kharkivsky-y-sobor-u-pts-mp/31874045.html>

Додаток 31. Президент Російської Федерації В. Путін (ліворуч) вручає державну нагороду РФ наміснику Києво-Печерської лаври митрополиту УПЦ (Московського патріархату) Павлу (Лебідю). Праворуч сидить «патріарх» Московський Кирило (Володимир Гундяєв). Київ, 27 липня 2013 р.

Джерело: URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/upc-mp-i-perekhody-do-pcu/31227191.html>

Додаток 32. Путін привітав Онуфрія. Фото: УНІАН

14 серпня 2014 р. Володимир Путін привітав Онуфрія з обранням предстоятелем УПЦ МП. У привітанні є фрагмент про місце УПЦ в РПЦ: *«Прийміть побажання доброго здоров'я, благополуччя, небесної допомоги. Успіхів у непростому і відповідальному архіпастирському служінні на благо Української православної церкви і всієї повноти Російської православної церкви!»*.

Джерело: Президент РФ привітав нового предстоятеля УПЦ МП. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/putin-pobazhav-onufriyu-uspikhiv-u-sluzhinni-na-blago-povnoti-rpc-363156.html>

Додаток 33. Редакція сайту «risu.ua» вважає, що картина Іллі Глазунова «Великая Россия» – є однією з найкращих ілюстрацій того, як «русский мир» бачать його ідеологи.

Володимир Путін має ідеологічні виправдання для російської загарбницької війни. Він виглядає як нео-імперський диктатор. Московське православ'я є засадничою опорою імперських амбіцій московитів.

Джерело: URL: https://risu.ua/putinska-koncepciya-russkogo-mira_n127188

Додаток 34. Митрополит Макарій (УАПЦ), митрополит Онуфрій (УПЦ МП), патріарх Філарет (УПЦ КП).

Джерело: URL: <https://ru.krymr.com/a/tomos-ot-patriarha-varfolomeya-slovo-za-tserkvyami-ukrainy/29561489.html>

Додаток 35. Погрози УПЦ. Фото: Reuters. В УПЦ МП вважають, що надання українській церкві Томосу про автокефалію та початок створення єдиної церкви в Україні може призвести до *«розколу українського суспільства»*. Це заявив керівник справами Української православної церкви МП митрополит Антоній.

Джерело: УПЦ МП виступила з погрозами у разі надання Томосу про автокефалію. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/v-upc-mp-prigrozili-rozkolom-ukrayinskogo-suspilstva-u-razi-otrimannya-tomosu-pro-avtokefaliyu-1218822.html> (Дата публікації: 18.09.2018 р.)

Додаток 36. Окрім патріарха Варфоломія (на фото), томос 9 січня в Стамбулі підписали також усі члени Синоду Вселенського патріархату.

Джерело: URL: <https://www.dw.com/uk/>

Додаток 37. Митрополит Епіфаній та президент П. Порошенко біля Томосу під час його представлення в Україні. Президент України П. Порошенко зіграв важливу роль в об'єднанні православних церков, створенні єдиної помісної Православної церкви України.

Джерело світлина: URL: <https://detector.media/infospace/article/144462/2019-01-31-bytva-za-tomos-kak-stranaua-osveshchaet-tserkovnye-sobytyya-v-ukrayne/>

Додаток 38. У травні 2019 р., після обрання президентом України В. Зеленського, напередодні виборчих перегонів до Верховної Ради, К. Щоткіна небезпідставно писала: *«Питання, яке стає рубя перед частиною єпископату ПЦУ: вони ПЦУ чи все ж УПЦ КП? І цей вибір зовсім не такий очевидний, як може здатися ззовні.[...] Це, зрозуміло, не сенсація – ще жодні вибори не обходилися без «церковної карти». Але інтрига все ж є: лінія фронту може пройти прямо по Православній Церкві України».*
Джерело: https://risu.ua/pcu-chi-upc-kp-os-u-chomu-pitannya_n97986

Додаток 39. У Ватикані відбулася зустріч Блаженнішого Святослава з Святішим Патріархом Варфоломієм. Понеділок, 16 вересня 2019 р.

Прибувши з офіційним візитом до Ватикану, Патріарх Варфоломій на наступний день свого перебування зустрівся з Блаженнішим Святославом, щоб обговорити ситуацію в Україні та екуменічні відносини між УГКЦ та ПЦУ.

Блаженніший Святослав висловив сподівання та побажання, що *«з наданням автокефалії екуменічний діалог з Православною Церквою України підніметься на якісно вищий рівень. Саме з цього історичного моменту проголошення автокефалії для ПЦУ головним співрозмовником в екуменічному діалозі для УГКЦ вже є не так Російська Православна Церква, а помісна Православна Церква в Україні».*

Джерело: http://news.ugcc.ua/news/u_vatikan%D1%96_v%D1%96d_bulasya_zustr%D1%96ch_blazhenn%D1%96shogo_svyatoslava_z_svyat%D1%96shim_patr%D1%96arhom_varfolom%D1%96iem_87340.html

Додаток 40. На початку 2020 р. стало відомо, що у щорічному виданні Константинопольської церкви Українська православна церква (ПЦУ) названа 15-ою церквою у списку автокефальних церков. Натомість єпископат РПЦ в Україні (УПЦ МП) названий за географічним місцем перебування в Україні. Наприклад, колишній митрополит Київський і всієї України Онуфрій (Березовський) згадується саме у списку єпископів РПЦ, як «*Онуфрій митрополит у Києві*».

Джерело: <https://1news.com.ua/ukraine/yepyskopiv-upts-mp-v-ukrayini-pozbavyly-tytuliv.html>

Додаток 41. Вадим Новинський (зліва) і глава УПЦ (МП) митрополит Онуфрій.

Предстоятель Української православної церкви (МП) митрополит Онуфрій у 2020 р. висвятив народного депутата від Опозиційного блоку Вадима Новинського у диякони УПЦ (МП). Фото Cerkvarium.

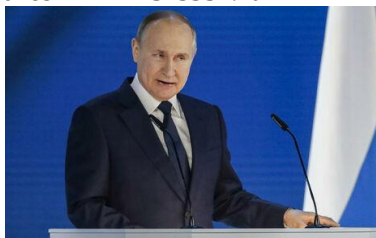
Джерело: https://zaxid.net/onufriy_visvyativ_nardepa_vadima_novinskogo_diyakonom_upts_mp_n1501302

Додаток 42. Президент Російської Федерації В. Путін заявив 22 квітня 2021 р., що чинне керівництво України останнім часом «зробило дуже багато кроків, що руйнують російсько-українські відносини». УПЦ (МП) він слушно назвав Російською православною церквою.

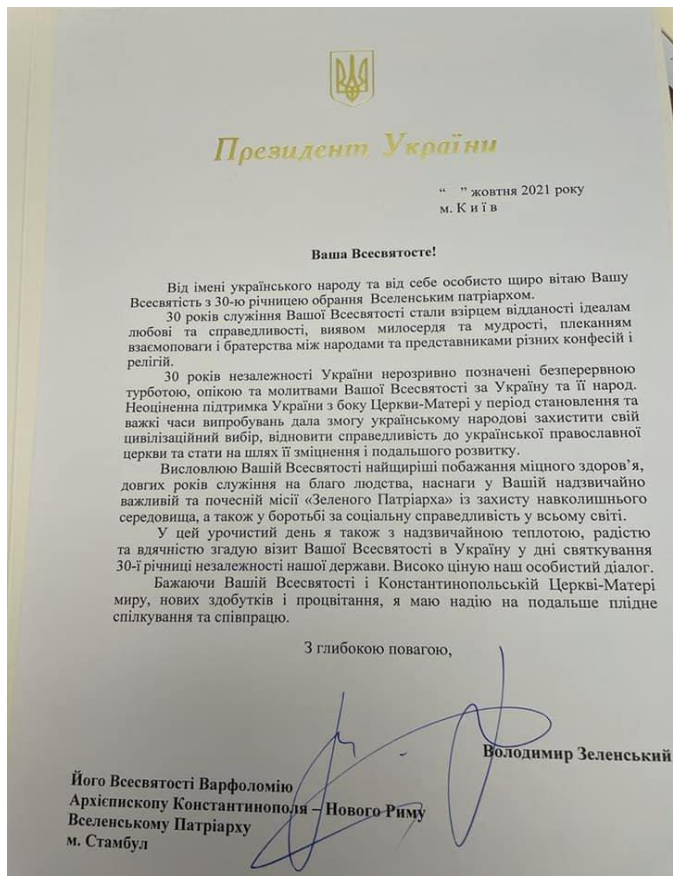
«Це стосується низки проблем у двосторонніх відносинах безпосередньо, ставлення до Російської православної церкви, спроби її руйнування, до російської мови, до російськомовних громадян України і до російських громадян, які проживають в Україні», – стверджує В.Путін.

Джерело: <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/putin-vvazhajeshcho-chinne-kerivnitstvo-ukrajini-zrobilo-duzhe-bagato-kroktiv-shcho-rujnujut-vidnosini-z-rf-1549954.html>

Додаток 43. Вітальний лист Президента України Володимира Зеленського до Його Всесвятості Вселенського Патріарха Варфоломія на 30-ліття з дня обрання на Вселенський Трон. З метою передачі вітального листа від Глави Держави та участі в урочистих заходах до Стамбула прибув Заступник Керівника Офісу Президента України Андрій Сибіга. У заходах взяли участь Посол України в Туреччині В. Боднар, Генеральний консул України в Стамбулі О. Гаман, представники української громади в Стамбулі, духовництво ПЦУ та керівники Тернопільської обласної ради.

Джерело: <https://www.facebook.com/UAinTR/posts/3065781376990>
290

Додаток 44. Пам'ятник княгині Ользі у Києві у 1910-х рр. до зруйнування.

Джерело: <https://kyivpastfuture.com.ua/pamyatnyk-knyagyni-olzi/>

Додаток 45. Пам'ятник княгині Ользі у Києві, відновлений у 1994–1996 рр.

Джерело: <https://mydim.ua/companies/sights/princess-olga/>

Додаток 46. Пам'ятник княгині Ользі на Михайлівській площі Києва у липні 2022 р., захищений від уламків ракет після ескалації російсько-української війни 24 лютого 2022 р. Світлина Н.Безсмертної та Л.Отрошко.

Додаток 47. Свято-Покровська церква у Малині Житомирської області.

6 березня 2022 р. біля неї розірвався російський гарматень.
Джерело: <https://www.dw.com/uk/ukrainian-khramy-zruinovani-viinoiu-rf-proty-ukrainy/g-61339337>

Додаток 48. Народний депутат VIII скликання Михайло Добкін став дияконом Російської православної церкви в Україні (так званої УПЦ МП).

Джерело: <https://novynarnia.com/2022/04/08/dobkin-stav-dyuyakonom/>

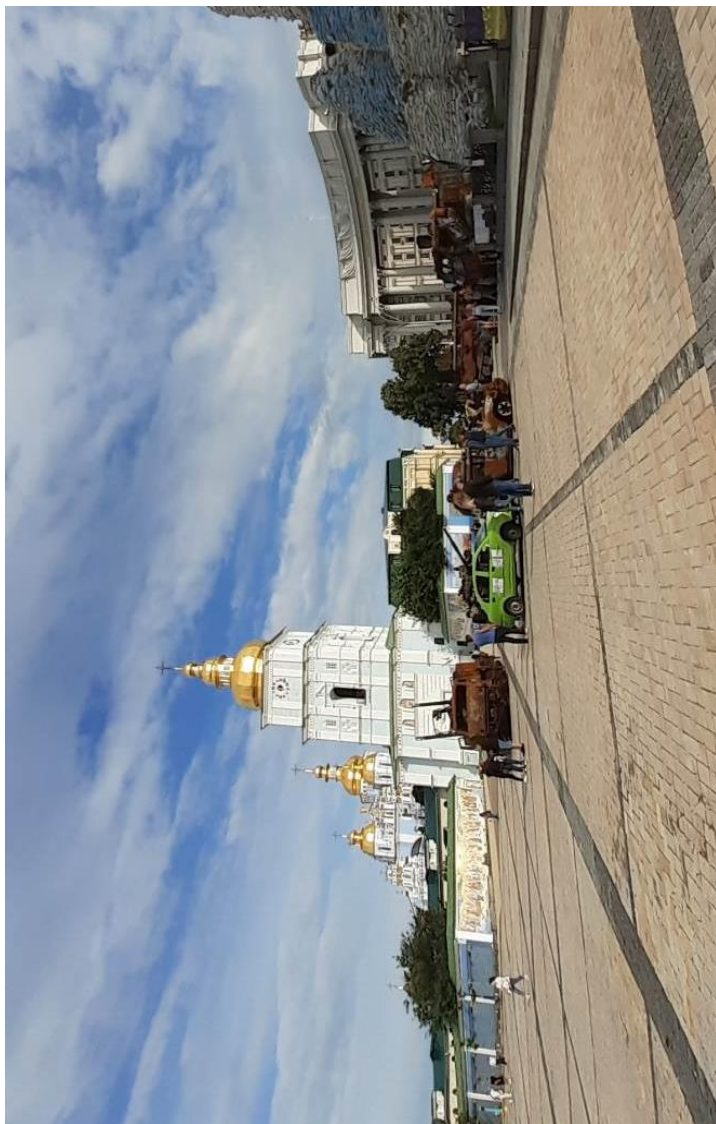

Додаток 49. Народний депутат Євген Мураєв завдяки протекції голови фракції «Опозиційний блок» Вадима Новінського став іподияконом митрополита Бориспільського Антонія (Паканича) церкви Московського патріархату в Україні. Фото: Андрій Ковальов.

Джерело: <https://journalist.today/narodnyi-deputat-muraiev-stav-viashchenykom-moskovskoho-patriarkhatu-v-ukraini-foto/>

Додаток 50. Спалена та виведена з ладу російська військова техніка на Михайлівській площі Києва у липні 2022 р.
Світлина Н.Безсмертної та Л.Отрошко.

Додаток 51. Рашистський символ «Z» на оновленій бані храму Алапаївської єпархії у Свердловській області Російської Федерації.

Джерело: <https://c4u.org.ua/pasha-na-krovi-abo-yak-rosijska-czerkva-stala-uchasnykom-agresiyi-proty-ukrayiny/>

Додаток 52. Чернігівська церква, зруйнована у 2022 р. ударами російської артилерії.

Джерело: <https://www.dw.com/uk/rechnyk-ptsu-moralnoho-maibutnoho-v-moskovskoho-patriarkhatu-v-ukraini-nemaie/a-61417689>

Додаток 53. Українські храми. зруйновані війною РФ проти України.

Пошкоджений росіянами храм святителя Миколая Чудотворця в місті Волноваха Донецької області, станом на 12 березня 2022 р.

Джерело: <https://www.dw.com/uk/zruinovani-viinoiu-rf-proty-ukrainy-khramy-fotohalereia/a-61341214>

Додаток 54. Мініатюра із зображенням хрещення Київського князя Володимира Великого у Корсуні, якою прикрашено текст «Повісті минулих літ» у Радзивіллівському літописі XV ст.

Джерело: Ірина Костенко, Ірина Халупа. Повість Нестора Літописця – перша писемна історія України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30934082.html>

«Повѣсть временныхъ лѣтъ» – літописне зведення історії України періоду Руської землі, складене у Києві в XI – на початку XII століття.

Науково-дослідний інститут українознавства
Наукове видання

Крисаченко В.С. **Українське християнство:
утвердження ідентичності. Концептуальні нариси** / МОН
України; НДІУ; Крисаченко В.С. (кер-к проєкту, наук. ред-р),
Фігурний Ю.С., Чирков О.А. – К.: НДІУ, 2022. – 404 с.

Друкується в редакції авторів.

Макет і верстка: О. Чирков, О. Сцібан.

Дизайн обкл. О. Сцібан.

Видавець: НДІУ

Формат 60х84/16

Папір офісн. Друк оперативний. Гарнітура Таймс.

Ум.др.арк. 16,6

Наклад 100 прим.

Видавництво «Крок»

Свідоцтво ДК №3538 від 30.072009 р.

а/с 554, Тернопіль-27, Україна, 46027.

info@krokboors.com

KrokBooks.com

Друк:

ФОП Дишлюк О.В.

09100, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Некрасова, б. 95.

Тел.: +38(097)657-24-80.